

Записки

НТШ

т. LXX (70)

Т. LXX.

Р. 1906 кн. II.

Рік XV.

З А П И С К И

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОЦІ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHELLUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. LXX.

1906, II B.

XV Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варядом К. Беднарського.

Вийшло 6 (19) IV. 1906.

Зміст LXX тому.

---

1. Зміст тому . . . . . с. 3—4
  2. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка Івана Франка . . . . . с. 5—70
  3. Коли сфабрикована грамота Любарта луцькій катедрі? Критична замітка Михайла Грушевського . . . . . с. 71—72
  4. З виборчого руху в Східній Галичині в 1848 році (Вибір Івана Капушачка), подав Іван Кривецький . . . . . с. 73—85
  5. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности, розбір мотивів зв'язаних з його іменем, написав Зенон Кузеля, гл. IX—XI (Конець) . . . . . с. 86—113
  6. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села, подав Михайло Зубрицький. Вступна розвідка і акти ч. I—LIII (з пляном) . . . . . с. 114—167
  7. Miscellanea: а) До питання про свободний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в., подав І. Джиджора; б) Чи Шашкевичові вірші? под. Ів. Крип'якевич; в) З літературної спадщини Вагилевича, под. Ів. Созанський . . . . . с. 168—176
  8. Наукова хроніка: Антропологічні й археологічні часописи за 1904 р., нап. Зенон Кузеля (конець) . . . . . с. 177—190
  9. Бібліографія (рецензії й справоздання) зміст на с. 239 . . . . . с. 191—240
  10. Оголошення . . . . . с. 241—244
-
-

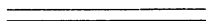
Inhalt des LXX Bandes.

---

1. Inhalt des Bandes . . . . . S. 3—4
2. Das Lied vom Recht und Unrecht, eine litteraturhistorische Studie von Dr. Ivan Franko . . . . . S. 5—70

3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von Michael Hruševskýj . . . . . S. 71—72
4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von Ivan Krevečkyj S. 73—85
5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Zeno Kuzela, IX—XI (Schluss) . . . . . S. 86—113
6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj. Einleitung und Akten-sammlung Nr. F·LIII (mit einem Situationsplan) . S. 114 - 167
7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krypjakevyč, I. Sozanškyj . . . . . S. 168—176
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Zeno Kuzela (Schluss) . . . . S. 177—190
9. Bibliographie . . . . . S. 191 - 240
10. Annonce . . . . . S. 241—244

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ І НЕПРАВДУ.

Десь іще перед 1845 роком записана була коло Білої Церкви кийвської губ. лірницька пісня, якої тема — протиставлене правди і неправди. Ця пісня, недрукована в своїм часі, в копії зробленій Кулішем, із паперів Максимовича дістала ся до М. Драгоманова і була ним опублікована аж 1885 р. в другім розділі першої частини „Політичних пісень українського народу“ (Женева 1885, ст. 221—222) як шестий варіант в числі інших пісень на сю тему. Друкуємо сей, на думку Драгоманова „найцільніший і найбільш церковний духом своїм“ варіант тут уповні.

- 1 Ой сей світ, ой сей світ великая зрада,
Що по всьому світу настала неправда!
- 2 Чи ти правдо вмерла, чи ти заключена,
Що тая неправда увесь світ зажерла?
- 3 Бо тепера правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить конець стола;
- 4 Бо тепера правду під нові топтають,
А тую неправду трунком наповають;
- 5 Бо тепера правда сидить у темниці,
А тая неправда з панам в світлиці
- 6 Бо тепера правда сльозами вливає,
А тая неправда з панам гуляє.
- 7 Нема в світі правди, тільки рідна мати!
Ой де би її могли в світі позиськати?
- 8 Ой де-б її могли в вічі увидіти,
Орловими крилами могли-б ми летіти.
- 9 Бо тепера світу конець приближив ся:
Хоч рідного брата тепер стережи ся.

- 10 Він з тобою їсть, пє, а враз бесїдує,
А на серці злість має, неприязнь готує.
- 11 Хто по правді судить, то того карають,
А хто не по правді, того поважають.
- 12 Ой хто буде правду в сьвіті визначати,
Зошли єму Господь що день благодати!
- 13 Сам, Господи, правда, що хвалшує зраду!
Перед страшним судом усі вбачим правду.

Як бачимо, пісня розпадаєть ся на кілька уступів, які можна роздивляти окремо; для вигоди сього розбору я число куплети (пари віршів), а не рядки, бо в кождім куплеті думка більше менше закінчена. Зміст усеї пісні можна розділити ось на які льотічні часті:

1. вступ, загальна характеристика сьвіта (купл. 1);
2. поклик до правди, чи вона вмерла (купл. 2);
3. контраст у теперішнім сьвіті між пониженим становищем правди і панованем неправди (купл. 3—6);
4. порівнянє правди з рідною матірю (купл. 7);
5. вислов охоти летіти орловими крильми на шуканє правди (купл. 8);
6. заповідь наближеня кінця сьвіта, що пізнаєть ся по зрадливости навіть рідних братів (купл. 9, 10);
7. схарактеризовано загально неправду в судї (купл. 11);
8. обіцянка ласки божої тому, хто шанує правду (купл. 12);
9. заповідь побіди правди перед страшним судом (куп. 13).

В 60-их, 70-их і 80-их роках ХІХ в. було записано ще декілька варіантів сеї пісні, а власне в Кулішевих „Запискахъ о Южной Руси“, т. II, ст. 101—102 надруковано текст будім то з записів Льва Жемчужнікова, записаний від „кобзаря Остапа“ (Вересая) одначе відмінний від записаного пізнійше Вересаєвого, коротший (15 куплетів), записаний невідомо де і з деякими, на мою думку, поправками в текстї, доконаними самим Кулішем (Драгом. ст. 39); пізнійше в Сокиренцях прилуцького пов., полтавської губ. від кобзаря Остапа Вересая записано десь у р. 1860 найширший із відомих доси (19 куплетів), надрукований у Драгоманова під ч. 2, а уперве надрукований у Основі 1861 р., книжка за окт. ст. 85—96; в Запискахъ Черниговскаго Губ. Статист. Комитета з р. 1866, т. I, ст. 177—178 надруковано варіант записаний у селі Локотках, глухівського пов. чернигівської губ. свьященником Іваном Танським від сліпого старця, що співав з маленькими

дочками, варіант коротший від попередніх (11 куплетів), надрукований у Драгоманова під ч. 1. Дуже гарний варіант записав 1876 р. П. Мартинович у Лохвиці від кобзаря Івана Кравченка Крюковського; він такий же просторий, як і Вересаїв (19 куплетів) і надрукований у Драгоманова під ч. 5. Нарешті два варіанти записав д. В. Горленко, один 1883 р. від неназваного лірника в роменським повіті полтавської губ. (надрукований у Київской Старині 1883, августъ, ст. 769—770), а другий від кобзаря Павла Братиці в селі Терешках ніжинського пов. чернігівської губ. (надруковано в Київск. Стар. 1884, січень ст. 48); і ці варіанти поміщені у Драгоманова, один під ч. 4, а другий під ч. 7. Взагалі пок. Драгоманов любив сю пісню, часто цитував її і звертав на неї увагу також сторонніх людей¹⁾, і при кінці своєї збірки політичних пісень укр. народу помістив усі її доси відомі варіанти як ефектовний фінал, давши їй історичне витолкування, про яке скажемо ще далі. Якими думками кермував ся Драгоманов при впорядкованю варіантів сеї пісні, містячи варіант чернігівський із 1866 р. на першім, а найстарший на шестім, другий по нім (Кулішів) на третім місці і т. д., сего я не можу зміркувати, тим більше, що сам Драгоманов навіть не пробував студіювати відносин тих варіантів одних до других, думки про давність одного а новість иншого лишав без детального мотивованя і зовсім не задавав собі питаня, який міг бути оригінал пісні і в яким відношеню до нього стоять відомі тепер варіанти: чи се парості ріжних редакцій первісного оригіналу, чи може новійші перерібки якоїсь одної редакції?

По р. 1884 нових варіантів сеї пісні, скільки знаю, не записано, з виємком одного записаного д. В. Боржковським від селянина Димнича в с. Гуцинцях (див. Київская Старина 1889, сент. ст. 682—683). Деякі куплети нашої пісні війшли також у лірницьку пісню про страшний суд, записану тимже Боржковським від лірника Александра (друк. тамже ст. 694). Взагалі треба сказати, що на правім березі Дніпра ся пісня тепер мало розширена, в Галичині крім деяких відгуків, про які буде мова далі, зовсім не відома, а держить ся головно на лівім боці Дніпра в репертуарі деяких лірників та кобзарів²⁾.

¹⁾ Вона була перекладена Альфредом Рамбо на французьку мову і поміщена в його книзі *La Russie épique*.

²⁾ У праці проф. Сперанского „Южнорусская пѣсня и современные ея носители“ (Київ 1904, ст. 10—25), де вказано репертуар 15 бандуристів і 20 лірників полтавської, чернігівської, харківської, херсонської, київ-

А тепер приглянемо ся ближше всім відомим доси її варіантам. Для лекшого перегляду подаю тут у таблиці зіставлене головних мотивів у всіх варіантах, при чім основою взято висше поданий білоцерківський текст (БЦ), далі текст Куліша (К), Вересая (В), Чернігівський (Ч), Мартиновича (М), Горленка перший (Г¹) і другий (Г²) і нарешті Боржковського (Б). Цифри в рубриках означають куплети в тім порядку, як вони надруковані у Драгоманова, зглядно (остатній текст) у Київської Старинї:

Мо- тиви	Б. Ц.	К.	В.	Ч.	М.	Г ¹	Г ²	Б.
1	1	1	1	1	1	1	1	—
2	2	6	—	2—3	6	6	—	—
3	3—6	2—5	2—8	4	2—5, 7	2—5, 7	2—5	9—12
4	7	7, 10	9—12	5—7	8, 10, 11	8—10	—	—
5	8	8—9	13—15	—	9, 12—13	11—12	13—14	—
6	9—10	11—12	16—17	9	14—16	13—15	11	—
7	11	13	—	8	—	—	6—10	—
8	12	14	18	10	17—18	16—17	15—16	—
9	13	15	19	11	19	18	17	—

Вже з самого погляду на сю цифрову схему можемо перекопати ся, 1) що найстарший відомий нам варіант пісні про правду дійсно найповніший, хоча деякі інші мають більше куплетів. Що до багатства мотивів і їх гармонійного сполученя сей варіант перевищає всі інші; натомісь жаден инший варіант, крім варіанта Боржковського, про який буде мова далі, не має ніякого иншого мотиву, який би не був порушений у білоцерківськім варіанті. Інші варіанти задовольняють ся тим, що пропускаючи або переставляючи поодинокі мотиви, оброблюють деякі з них ширше.

Придивімо ся тим відмінам спеціально.

ської та подільської губе ній, пісня про правду входить у репертуар шістьох бандуристів (Братиці, Вересая, Кравченка, Бутенка, Дривченка і Гащенко) і лише чотирьох лірників (Приходька з чернігівської, Дуброви з полтавської, Зозулі з харківської і Мороза з херсонської губ.). Розумієть ся, ті цифри не дають повної картини, бо репертуар деяких лірників та бандуристів не розвіданий докладно, тай певно не мало ще є таких людських співаків і окрім тих, про яких зібрав відомости проф. Сперанский; та все таки можна сказати, що пісня про правду навіть у лірницькім крузі не дуже розширена. Зрозуміємо се, коли згадаємо, що висні верстви суспільности тай поліція дивлять ся на неї дуже кривим оком.

1. Вступний куплет являєть ся нам у двох типах. Той ефектовний окрик, що здобув пісні таку широку популярність серед сучасної інтелігенції: „Нема в світі правди, правди не зискати“, окрик, яким починають ся всі варіанти з виємком білоцерківського, оказуєть ся не первісним, а пізнійшим, мабуть продуктом другої, спеціально лівобережної редакції; рядок, яким починаєть ся БЦ, де світ представляєть ся як „велику зраду“, у всіх лівобережних редакціях пропущений і являєть ся тільки неясним відгуком у 8 куплеті варіанта Боржковського (також правобережнім):

Бо тепер на світі така вийшла кара,
Що по всему світі то вже єсть неправда —

де вже сам рим говорить, що в першім рядку стояла первісно не „кара“, а „зрада“.

2. Поклик до правди, чи вона вмерла, „или заключена“, в трьох варіантах стоїть не на другім, а на шестім місці, а в двох варіантах, в тім числі і в многословнім Вересаєвім, його зовсім нема. Се вже очивидно традиції ріжних кобзарських чи лірницьких шкіл. Чернігівський варіант із 1866 р. має ампліфікацію сього мотиву — по самім розмірі видко, що новійшої фабрикації:

Чи ти правдо вмерла, или заключенна,
Чи ти од нас, правдо, тепер одлученна?
Чи ти, правдо, в царя домі,
Или живеш у доброй волі?

Драгоманов (ор. сіт. 221) висловлює здогад, що сей остатній двостих „можна прийняти за слід надій, які збудили в черні на Гетьманщині царські заходи проти старшини в часи Полуботка“ — здогад звязаний з його теорією про повстанє сеї пісні коло 1720 р. в окруженю Полуботка — здогад, як побачимо далі, дуже слабо умотивований.

3. Контраст у теперішнім світі між пониженім становищем правди і панованем неправди, се найвдячнійший мотив нашої пісні і при тім такій, що найліпше надаєть ся до ампліфікацій. Найстаріший варіант малює сей контраст у чотирьох куплетах, коли натомісь варіант Вересаєя присвячує йому аж сім, отже крім тих, що в БЦ. читаємо тут:

Уже тепер правда в панів під ногами,
А щира неправда сидить із панями.
Уже тепер правда в панів у недолі,
А щира неправда у добрії волі,

Уже тепер правда, правда умирає,
 А щира неправда весь сьвіт пожирає.
 Уже тепер правда, правда вже померла,
 А щира неправда увесь сьвіт пожерла.

Сей остатній куплет мусів входити колись у первісну редакцію пісні, бо варіант БЦ має другий його рядок приклеєний не дуже відповідно до запитаня, чи правда вмерла? Комбінуючи вар. БЦ з Вересаєвим та Мартиновичевим (купл. 6 і 7) можна висловити здогад, що в первісній редакції пісні замість теперішнього 2 куплета були два:

Чи ти правдо вмерла, чи ти заключена,
 Чи ти рідна мати од нас одречена?
 Уже давно правда, давно вже умерла,
 А тая неправда увесь сьвіт зажерла.

Найпізнійший варіант (Горл. 2) замість 6 куплета тексту БЦ має два ось які:

Стоїть правда у порога, да слізно ридає,
 А тая неправда з панами не-гуляє.
 Стоїть правда у порога, да тайненько сьмієть ся,
 А тая неправда за гроші береть ся.

Для виясненя сього другого куплета Драгоманов (op. cit. 223) завважує, що „правда „тайненько сьмієть ся“, мов провидить, що хоть покись візьме гору неправда, то колісь усе инакше повернеть ся“.

4. Дуже інтересний для зрозуміння нашої пісні і пізніших її варіантів семий куплет тексту БЦ, який без сумніву належав до її первісної редакції. Щоб схарактеризувати рідкість правди в суспільних відносинах, автор пісні ужив відомої народної приказки: Нема правди, як рідна мати. Та він мабуть почував, що ся приказка мала первісно спеціальне цивільно-правне значінє і відповідає загальному правному принципови при пошукуваню роду: *mater certa, pater incertus*. От тим то автор і не зупиняв ся довше при тій картині, але порівнявши правду з рідною матірю та вдаривши мимоходом у струну глибокого почутя — синівської любови до матери — висловляє далі свою тугу за нею запитанєм: де-б її шукати? Пізнійші кобзарі та лірники, ігноруючи первісний змісл сього куплета, а при тим обдаровані добрим нюхом на те, чим можна порушити розжалоблені серця слухачів, задюбки розширюють той мотив темами зовсім не належними до початковою

пляну пісні. Отже в Чернігівському варіанті, в супереч інтенції первісного тексту читаємо: „Тільки в світі правди, що отець і рідна мати“, а в різних варіантах як показ неправди на світі малюють ся доля сиріт, що не можуть забути своїх померших родичів.

О горе тим діткам, що остають ся сиротами!
Вони плачуть завжди і живуть між бідами.
Не можуть вони родителів забивати,
А деби могли вони їх увидати,
Орлиними крилами раді-б к ним літати.

Взагалі ся тема про сиріт, де головне горе лежить зовсім не в неправді світових відносин, а в природі людського життя, являєть ся півною і зовсім зайвою ампліфікацією нашої пісні, досить невдатним відгуком иншої, дуже популярної лірницької пісні про сирітку.

5. Для психології кобзарської творчости інтересний також 8 куплет тексту БЦ. Характеризуючи тугу сучасних собі людей за правдою, автор говорить поетично, що коли-б знати, де побачити правду, „орловими крильми могли-б ми летіти“. Сей поетичний вислов дуже подобав ся кобзарям, а очевидно також і публиці. Ми бачимо, що в чернігівському варіанті автор вставки про сиріт до них прикладає сей зворот і каже, що вони раді би летіти орловими крильми до своїх померших родичів. Для инших і сього було мало; в варіанті Вересая вже бачимо ангельські крила:

Хотя-б то ми мали ангельські крила,
То ми-б полетіли, тебе увиділи,

А картину тих душ, що орловими крилами летять шукати правди, пересолено так, що вже сама правда називаєть ся „орлиця-мати“ (В, К, М). В инших варіантах висловлюєть ся бажанє крім орлових крил мати ще й соколові (переплутано на солов'їні) очі:

Коли-б то нам Господь дав солов'їні очі,
Ізнялись ми-б, полетіли до отця-неньки хоч серед ночи
(Горл.¹).

Все се певно поетично, але очевидно пізні вставки, що розширюють первісний текст ефектовними, але неналежними до нього мотивами.

6—7. Пара куплетів (у БЦ 9—10), у яких пророкуєть ся близький кінець світа на тій підставі, що тепер навіть від рідного брата годі надіяти ся вірности, належить очевидно до пер-

вісної редакції пісні, бо стрічаєть ся майже без зміни у всіх варіантах (крім В). Інтересний куплет мають перший варіант Горленка і вар. Мартиновича :

Бо він хоч і рідний брат, то правди не міє,
Він тільки устами як перами віє —

незвичайно поетично символізоване облесне, а облудне балакане в образі орієнтального холодження лица в спеку піраним вахлярем. Здаєть ся, що той куплет сягає досить давнього часу, а може належав навіть до первісної редакції, бо в білоцерківськїм варіанті між 10 і 11 куплетом видно немов прогалину, брак органічного звязку: від характеристики зрадливого брата відразу пісня перескакує до характеристики судової неправди; численні варіанти (В, К, М, Г¹) мають тут іще один куплет, пропущений у БЦ, а потрібний для уставилення льотичного і психольотичного звязку з дальшим куплетом про неправду в суді.

Із ним (себто братом) у суд стати — правди не зісхкати,
Тільки сріблом-злотом панів насичати.

Головно сї куплети пісні про правду і неправду послужили Драгоманову підставою — віднести зложенє сєї пісні до часу між 1710—1720 роками, „коли якраз на Україні і з низу і з гори багато було розмови про судову неправду і коли доволі різко виділилось серед козацької громади панство“. Драгоманов згадує про таких панів-здирців, „як полковник Милорадович з його панією, котра й сама робила суди“, та як генеральний судія Черниш, згадує про „велике незадоволенє між народом на судову й у загалі панську неправду“, цитує указ царя Петра В. з р. 1722, яким цар заводив „Малоросійську колегію“, в якім буцім то говорить ся про сю судову неправду „словами дуже близькими до нашої пісні“. Наведу маркантні уступи з того указу: „Въ судѣхъ генеральныхъ чинятся ради взятковъ и великихъ накладовъ многія неправды, отъ чего бѣдныє козаки, кому больши наложитъ нечего, и съ правдою обвинены бывають. Полковники полковъ своихъ какъ козакамъ, такъ и посполитымъ чиняють оне тягости потомужъ неправыми судами изъ великихъ же накладовъ, отнятіємъ грунтовъ и лѣсовъ, мельницъ“ і т. д. А при кінці ще раз з натиском додано: „Оная (Малоросійская коллегія) учинена не для чего иного, токмо для того, дабы Малоросійскій народъ ни отъ кого какъ неправедными судами, такъ отъ Старшины налогами утѣсняемъ не

быль“¹⁾. Сказати по правді, інших слів цього указу згідних зі словами пісні крім загальної фрази „неправда по судах“ годі добачити, а сі слова занадто загальні, щоб можна було на них опирати датоване пісні. До того треба додати, що ті слова і жалоби на „неправду по судах“ Петро певно нераз уже знаходив у тих українських скаргах, які доходили до нього від козаків, посполитих і міщан; се з давен давна, як побачимо далі, ще майже від князівських часів була на Русі утерта фраза, тай надто ще вона зачерпнена зі сьвятого письма. Так що будувати на ній датоване пісні як раз на час між 1710 і 1720 рр. нема ніякої підстави. Се очевидно не виключає можливости, що пісня повстала власне в тім часі, але від можливости до певности ще дуже далеко.

8—9. Кінцеві куплети всіх варіантів (крім Б), се звичайні лірницькі, або коли хочете, церковні формули: хто держатиме і берегтиме в житю правду, тому Бог пошле свою ласку. Натуральна річ, що пізнійші ампліфікатори не проминули нагоди, щоб осьвітити діло і з противного боку, отже перший варіант Горленка додає:

Котрий чоловік буде неправду хвалити,

То буде душа пеклом карана, а тіло горіти —

додаток спільний з варіантом Мартиновича. Остатній куплет білоцерківського варіанта в першім рядку має якийсь незручний вислов, що Господь „хвальшує зраду“ — правдоподібно в первіснім тексті стояло якесь инше, може церковне слово, якому співак популяризатор без успіху старався підшукати рівнозначне народне. Цікаво також, що рішучо виявлене в остатнім рядку того варіанта есхатологічне дожидање, що „Перед страшним судом усі вбачим правду“ в інших варіантах якось немов замазане, заступлене більше церковно-правовірною формулою, що

Сам Господь правда, і смирить неправду,

Сокрушить гординю, вознесе сьвятиню.

З цього детального розбору всіх мотивів нашої пісні у всіх її досі відомих варіантах можна, здасться, не вдаючи ся в передчасні хронологічні комбінації, вивести ось які висновки: всі

¹⁾ Драгоманов, *op. cit.* 217—218, пор. *Источники Малороссійской истории собранные Д. Н. Бантышемъ Каменскимъ. Москва 1858, стор. 307—8, 321, а також Іван Джиджора, Реформи Малороссійської колегії на Україні в 1722 рр. (Науковий Збірник присьвячений проф. М. Грушевському, Львів 1906, ст. 353—4).*

відомі тепер варіанти пісні виплили з одного оригіналу, який ще в першій половині XIX в. мусів держати ся в досить чистій формі, коли найстарший варіант, записаний у 40-вих роках, підходить до нього ближше, ніж інші, записані троха пізнійше; лівобережні варіанти з огляду на порядок мотивів і куплетів виявляють щось похоже на окрему редакцію, що могла одначе повстати не дуже давно, може в першій половині XIX в., ледви чи давнійше; та друга редакція ампліфікувала ся з часом чи то розширенням даних уже в оригіналі мотивів (контраст між правдою і неправдою в суспільности, неправда в судах), чи то приплутанням нових мотивів (мотив дитий сиріт). О скільки пісня на правім березі Дніпра дійсно забуваєть ся, а також чи її популярність на лівім березі росте, чи меншає, сього на підставі зібраних доси відомостей не можна сказати рішучо.

Роздивимо ся ще в тих відгукках, які полишила наша пісня в інших піснях лірницького репертуару. Я згадав уже і зачислив навіть до варіантів пісні про правду і неправду ту лірницьку пісню, яку записав д. Боржковський у Гуштинцях і надрукував у К. Стар. (1889, сент. 682—683) пз. Правда і неправда. Та вже з нашого зіставлення мотивів пісні можна перекопати ся, що сей текст Боржковського належить до варіантів нашої пісні тільки по части, своїми куплетами 8—12. Решта 9 куплетів сеї пісні, се зліпок куплетів із ширшої лірницької пісні про дитий, що не шанують своїх родичів; найповнійший варіант її записав В. Гнатюк мб. у Шужниках¹⁾ (23 куплети, з яких декілька має по три рядки); менше повний варіант Вересая, надрукований у Записках Югозап. отд. И. Р. Геогр. Общ. т. I, Матерялы ст. 23—24; сей варіант, значно поплутаний, має тільки 11 куплетів. Перші 7 куплетів варіанта Боржковського відповідають майже вповні першим шістьом куплетам Гнатюка: один Гнатюків куплет попсований лірником поправляє текст Боржковського. У Гнатюка читаємо:

Бідная мати плакала, вмілівала:

Сину-ж мой, сину, кров йим проливала, горко-м годувала,
Йа з тебе, мой сину, потіхи ни мала.

У Боржковського правильнійше, хоч також з пропущенем остатнього Гнатюкового рядка:

Бо старая ненька дїтки годувала,
Дїтки годувала, ночи не доспала;

¹⁾ Етнографічний Збірник II, ст. 55—56.

Ночи не доспала, то кров проливала,
То кров проливала, дітки й годувала.

Варіант Вересая відбігає ще далі в бік:

А мати старая із жалю умірала:
Діти-ж мої, діти, я вас годувала.

Так само остатні два куплети варіанта Боржковського взяті з тої самої пісні: у Гнатюка майже дословно, тільки в оберненім порядку купл. 14 і 15, у Вересая також оба кінцеві. Одиноке, що не взято з сеї пісні, ані з відомих нам варіантів пісні про правду, се куплет 12, доданий до характеристики пониженої в світі правди:

Бо тепера правда, правда скривъ закрыта,
Тільки єсть приміта на хресті пририта.

Христос прибитий на хресті як символ (приміта) понівеченої та затемненої в світі правди, се вже зовсім не суто-матеріальний рисунок тої правди, що стоїть біля царського порога, плаче або стогне в кайданах; се показує зовсім инший лет народнього духа. Я вважав би сей куплет витвором найновішої доби, нав'язаним тим релігійним ферментом серед нашого народу, що вплив ся в раціоналістичних сектах штунді та мальованщині, у яких власне характерна риса та, що вони події, записані в сьвятім письмі, трактують і толкують не як історичні факти, а як символи етичних правил, як „приміти“ та вказівки для сучасного релігійного та ідейного життя.

Отсей подих нової рефлексії, який більш або менше виразно вяжеть ся з мотивами пісні про правду і неправду, бачимо і в инших її відгуках. Найвиразнійше виступає він у вступі до записаної д. Гнатюком (Етногр. Збірник II, 47—50) лірницької перебірки думи про вдову та її сина, який вигнав матір із дому. Вступом до оповідання про сю важку тему служать ось які рефлексії, що являють ся короткою, але ядерною галицькою перерібною української пісні про правду:

Зле у світі, эле чувати,
Типер правди ни видати.
Типер правду бют, карают,
А ниправду вилчают.
Типер правду бют, катуют,
А ниправду гоноруют.

Типер правда хліба просит,
 А ниправда сьребло носит.
 Типер правда край порога,
 А ниправда конец стола;
 І не правда гирке пиво,
 А ниправда зилен-вино.
 Типер правда є в болоті,
 А ниправда ходит в золоті.

Порівнюючи сю перерібку з її оригіналом — українською піснюю про правду — бачимо, що оскільки тут форма коротша, лекша і більше вигладжена, о стілько зміст блідійший і менше конкретний. Нема згадки про темниці та про неправду в судах, тай загалом контраст між соціальним положенєм бідних і богатих малюється тут загальнішими рисами. До иншого мотива з пісні про правду навіязує тзв. Воянцка пісня, записана мною 1887 р. у Львові в часі задушного дня від невідомої жебручої баби, що співала її перед входом Личаківського кладовища у Львові, і друквана 1888 р. в Кіевскої Старинѣ (декабрь ст. 143—148). Другий варіант сеї пісні записав від лірника Дорохтея Карнаухова в Винниці д. Боржковський і надрукував також у Кіевскої Старинѣ 1889 (декабрь, ст. 637—640) из. На війнах сьвіт настає. І тут маємо лірницьку компіляцію ріжних старших, головно козацьких пісень (два брати поранені умирають серед поля, їх розмова між собою і з орлом, сестра або мати провожає брата чи сина на війну і зашитує його, коли верне, сїяє піску на камені), попереджене загальними рефлексіями на тему ворожнети між людьми і навіть між ріднею:

Нема добра тай не буде,
 Була війна тай ще буде.
 Брат на брата ворогує,
 Сестра сестрі смерть готує,
 Донька матку зневажає,
 Отець сина проклинає.
 Нема добра тай не буде:
 Була війна тай ще буде,
 Бо на війні сьвіт настає,
 На війні ся й закінчає.

Варіант Боржковського розмальовує картину декуди детальнійше:

Чом на сьвіті нема добра?
 Нема добра, нехай¹⁾ буде,

¹⁾ Очевидна помилка зам. тай не буде.

Бо син отця не шанує,
Дочка матку зневажає,
Мати дочку проклинає,
Дочка во віки щастя не має
Тай у пеклі пропадає.

Варіант Боржковського пробує, знов за старими взірцями (Дума про Олексія Поповича) представити страховища війни як наслідки сліз родичів на провини їх дітей :

Тож не стріли нас постріляли,
Не шаблі нас порубали,
Тільки-отцеві слова покарали.
Отцеві слова лагідненькі,
Материни сльози все дрібненькі,
Тож то вони не в кал впали,
Нас нещасних покарали.

Ті слова повтарає потім з докором і „орел чорноперий“, видаючи братам очи. В моім варіанті сих рефлексій нема, та за те він кінчить ся характерною і варіантові Боржковського незвісною молитвою :

Виведи нас, модний Боже,
Із чужини далекої,
Із неволі турецької,
Із службоньки цісарської!

II.

При кінці своєї розвідочки про нашу пісню Драгоманов справедливо звернув увагу на подібність деяких мотивів у варіантах сеї пісні, особливо в найпізнішій (другім Горленковім) з великоруською віршою про Правду і Кривду та їх боротьбу, вміщеною в простору віршовану тзв. Голубиную книгу. Особливо нагадували Драгоманову сю московську віршу ось які рядки Горл.²:

Що хоч правда маленька, так вона важненька :
Пішла правда нижче, а неправда повище.

На скільки єї рядки нагадують московську віршу, се можна буде осудити, коли придивимо ся тій вірші троха близше. Як

відомо, тзв. Годубинная книга, се віршована ладом великоруської биліни розмова двох царів (найчастійше Володимира або Волонто-мана) Володимировича з мудрим, всезнающим царем Давидом Евсе-вичем на різні космольоґічні та морально-філософічні темп. Між-нишим Володимир оповідає ось що :

Возговорить Володимірь князь,
 Володимірь князь Володиміровичъ :
 „Ой ты гої еси, премудрый царь“,
 Премудрый царь Давыдъ Евсевичъ !
 Мнѣ ночесь, сударь, мало спалось,
 Мнѣ во снѣ много видѣлось :
 Кабы съ той страны со восточной,
 А съ другой страны со полуденной,
 Кабы два звѣря собиралися,
 Кабы два лютые собѣгалися,
 Промежду собою дрались-билися,
 Одинъ одного звѣрь одолѣть хочеть“.

Возговорить премудрый царь,
 Премудрый царь Давидъ Евсевичъ
 „Это не два звѣря собиралися,
 Не два лютые собѣгалися,
 Это Кривда съ Правдой соходила ся,
 Промежду собою бились-дрались :
 Кривда Правду одолѣть хочеть.
 Правда Кривду переспорила :
 Правда пошла на небеса,
 Къ самому Христу, царю небесному,
 А Кривда пошла у насъ по всей землѣ,
 По всей землѣ по свѣтъ-Русской,
 По всему народу христіанскому.
 Отъ Кривды земля всколебалася,
 Отъ того народъ весь возмущается ;
 Отъ Кривды сталъ народъ неправильный,
 Неправильный сталъ, злопамятный :
 Они другъ друга обмануть хотять,
 „Другъ друга поѣсть хотять“¹⁾.

¹⁾ Безсоновъ, Калки перехожіе. Сборникъ стиховъ и изслѣдова-
 ніе. Т. I. Москва, 1861, стор. 365.

В інших варіантах сеї вірші Володимирови снили ся „кабы бѣлой заецъ, кабы сѣрой заецъ“, і вони зводили з собою завзяту боротьбу, а Давид толкує сей сон знов подібно:

И не два звѣря соходилися,
Промежду собой подиралися.
И то было у насъ на сырой земли,
На сырой земли, на святой Руси,
Соходилися Правда съ Кривою:
Это бѣлый заецъ — то-то Правда есть,
А сѣрая заецъ — то-то Кривда есть;
Правда Кривду передала і т. д. (ibid. 375).

Ще інші варіанти замість двох зьвірів кладуть двох юнаків:

Кабы юноши соходилися,
Два младые подиралися.

Як бачимо, схожого між малюнком московського „стиха“ і нашою піснею нема майже нічогосінько. Алегоричний образ боротьби двох зьвірів, зайців чи юнаків, що творить головний зміст стиха, не має в українській вірші ніякої аналогії; натомість та кривда, якої панує на землі змальоване так зворушливо і такими многими контрастами в укр. пісні, в московськїм стилі майже не виходить поза рами холодної алегорії. Правда, деякі варіанти стиха про Голубиную книгу силкують ся також конкретними деталями характеризувати панує „Кривди“ між людьми. Та якаж різниця між сею характеристикою і характеристикою нашої пісні:

Селилась (Кривда) на сердца, на тайныя,
Кто дѣлаеть дѣла тайныя.
Отъ того стали суды неправыя,
Какъ бы всемъ грѣхамъ прощенья есть.
Тремъ грѣхамъ великое, тяжкое покаяніе:
Кто блудъ блудитъ съ кумой крестовыя,
Кто во чреви сямьна затравливаетъ,
Кто бранитъ отца со матерью;
Хоть и есть грѣхамъ тѣмъ покаяніе,
Приложитъ труды надо великіи
Самому Христу, царю небесному.
Кто же схулитъ святаго Духа Божія,
Тому грѣху нѣтъ покаянія
Ни въ семь свѣти, ни въ будущемъ (ibid. I, 298).

Безсонов друкуючи сю віршу, а за ним і Драгоманов цитуючи її (ор. cit. 225) кладуть по словах „суды неправыя“ точку, і се надає вірші хоч у тім однісінькім рядку вигляд рефлексії на соціальну тему. Тимчасом придивляючись уважнійше дальшому рядкови, що має форму не самостійного, нового речення, а релятивного, залежного від попереднього, мусимо дійти до того, що по словах „суды неправыя“ має стояти не точка, а протинок, а в такім разі слова „суды неправыя“ набирають зовсім иншого значіння. Се вже не „ungerechte Gerichte“, як розумів мабуть і Драгоманов, а „unrichtige Meinungen“, зглядно, еретичі погляди. Для роскольника, автора московського стиха, пановане кривди в світі маніфестуєть ся головно тим, що в людських серцях поветають еретичі думки про те, буцім то всі гріхи можна спокутувати, коли натомісь він твердо держить ся „правої віри“, що такі гріхи, як блуд з кумою або затроєне плоду в лонї матери можна спокутувати тільки тяжкою покутою, неможливою без спеціальної божої помочи, а деяких гріхів і зовсім ніяк не можна спокутувати. Навіть те, що на думку Драгоманова найбільше нагадує московський стих, властиво має собі в тім стихі не подібність, а просте противенство. Бо коли в українській пісні пановане неправди над правдою в світі поясняєть ся образowo так, що правда покладена на вагу оказала ся важкою і пішла в низ, а неправда, як легка, підняла ся в гору, то в московській вірші зовсім навпаки, Правда перемігши Кривду підіймаєть ся в гору, до неба, і лишає добровільно Кривді пановане на землі.

Та не вважаючи на ті глибокі ріжницї в концепції та обробленю обох творів, ріжницї, що поясняють ся по части ріжницею світогляду авторів, ріжницею часу та обставин, серед яких повстали ті твори, а в значній мірі також ріжницею жерел, про що все буде ще мова далі, — не вважаючи на те маємо в московськїм стихі також деякі дійсні подібности та схожости з нашою піснею, на які варто звернути ближшу увагу. Меншу вагу прикладаю до закінчень обох творів, що сходять ся декуди майже дословно. Московський стих ось як формує моральний змісл своєї алегорії:

А кто станеть жить у насъ правдою,
 Тотъ наслѣдуетъ царство небесное,
 Но избавлень злой муки превѣчныя.
 А кто станеть жить у насъ кривдою,
 Отрѣшенъ на муки на вѣчныя. (Кал. Цер. I, 279).

З огляду, що наша пісня і московський стих — твори лір-

ницькі, а такий фінал, оснований на однакових у нас і в Московщині церковних формулах, можна до певної міри вважати за поетичний *locus communis*, я, повторяю, не признавав би великої ваги тій схожості. Далеко важнішою видаєть ся мені коінциденція мотиву кінця світа і страшного суду з остаточною перемогою правди в обох пінях. Ми бачили вже, як мотив про близькість страшного суду спільний майже всім варіантам української пісні, бачили далі, як найстарший її варіант заповідає перед самим страшним судом перемогу правди. В деяких варіантах московського стиха про Голубину книгу, і спеціально в його епізоді про боротьбу Правди з Кривдою, маємо споріднене з сим пророковане про близький кінець світа і про те, що остаточною перемогою правди мусить попередити загальне пановане кривди на світі:

При послѣднемъ будетъ при времени,
При восьмой будетъ при тысяци
Правда будетъ вята Богомъ съ земли на небо,
А Кривда пойдетъ она по всей земли,
Отъ того пойдетъ велико беззаконіе.

Певна річ, в українській пісні про правду чуєть ся немов тільки легкий відгук сього пророкованя; автор тої пісні зайнятий далеко більше соціальними та етичними проблемами, ніж доімами та пророцтвами, та проте віра в критичність хвилі, яку переживає людство, і в можливу близькість страшного суду не чужа йому і мусіла живою дуною відкликати ся також у тих співаків та в тої української публіки, що переховали ті згадки та натяки пісні аж до наших часів. Що деінде, при відповідній нагоді, ся віра і у нас висловлювала ся виразніше, на се маємо доказ у гуцульських пінях, де також заповідаєть ся недалекий кінець світа і натякаєть ся на легенду про „тисячу Петрову“, себто осьму тисячу, яку буцім то випросив для людського роду св. Петро в хвилі, коли по скінченню семої тисячі мав уже наступити кінець світа¹⁾.

¹⁾ Віра в те, що світ від сотвореня до кінця має стояти сім тисяч літ, себто стільки тисячоліть, скільки днів тривало його творенє, властива численним святим книгам і апокріфам, у нас ширила ся особливо тзв. Книгою о послѣднихъ дняхъ, розширеною в рукописах у Галичині і в Угорській Русі, якої значні уривки та варіанти див. Памятки г. IV, стор. 292—326. Читаємо там: Мнози бо теологове дешкируют і оповѣдают о кончинѣ свѣта і о дни судом розно а розманто. Єдны мовят так: Колко было лѣтъ от сотвореня свѣта до рождества Христова, толко будет лѣтъ от рождества Христова до страшнаго его суда і пришествія. А инные описуют, коли ся исполнит осм

Скільки то з приводу таких стихів, як „Голубиная книга“, в тім числі й з приводу отсеї алегорії з двома зайцями чи двома звірями нафантазували ся московські славянофіли та народники, невчені й учені! Скільки наговорили ся про старинність та самородність тих творів та про ієніяльну глибину тих алегорій! На думку Безсонова „въ стихѣ о Голубиной книгѣ не только вся основа древнѣйшая, языческая, но и черты представленій и творческій складъ близко тождественны съ древнѣйшими религіозными пѣснопѣніями Грековъ“¹⁾. Та Безсонов іде ще далі і саме істнуванє таких стихів уважає спеціальним привілеєм православної віри, яка на його думку „никогда не препятствовала развитію творчества народнаго“ (тамже ст. VI); от тим би то в західній Европі і загалом у неправославних народів „стиховъ въ томъ видѣ какъ у насъ даже почти не было и не могло быть“ (тамже ст. VII). Навіть Буслаєв, зацитувавши в однім із своїх нарисів отсей епізод із Голубиної книги і порівнявши його з мотивом малюнків страшного суду, де читаєть ся наппе: „Да тутъ же Правда Кривду стрѣляетъ, и Кривда пала со страхомъ“, бачить у тім малюнку немов другу часть, докінченє картини змалюваної в вірші, і не пробуєчи навіть вияснити, як же се так стало ся, що вірша говорить про одно, малюнок про щось инше, і обоє доповняють себе, завважує філософічно: „Такъ многозначительны, такъ полны глубокаго смысла художественныя произведенія, когда они проникнуты творческою силою народной фантазіи!“²⁾ І далі Буслаєв зовсім не до річи порівнює віршову алегорію з різьбою на тзв.

тысячій лѣтъ от сотвореня свѣта, и тогда будетъ страшный судъ божій и кончина вѣка сего“ (Памятки IV, стор. 309). Отся віра відгукаєть ся в гудульській пісні, зложеної десь 1848 чи 1849 р., в якій читаємо:

Йикас инша нам буде смерть від Господа Бога,
 Бо сесе си наближила тисеча Петрова.
 А уже сми уступили в тисечу Петрову,
 То так всі махнемо разом, йнк лист від морозу.
 Ой йнк лист тот від морозу, а попіл від вітру,
 Бо велика та ненависть повстала по свѣту.

(Головацкій, Нар. пѣсни Гал. и угор. Русс, Москва 1878, т. II, ст. 462, пор. т. III, ст. 11).

¹⁾ П. Безсоновъ, Калѣки перехожіє, Сборникъ стиховъ и изслѣдованіє. Москва 1863, т. II, ст. IV.

²⁾ Ө. Буслаєвъ, Историческіє очерки русской народной словесности, С. Петербургъ 1861, т. II, ст. 152.

Корсунських вратах у Новгороді, що представляє Кентавра, який стріляє з лука, бож нічого подібного до боротьби двох зайців тут нема.

Всяким таким фантазіям зробила кінець новітня школа вчених, що взяла ся студіювати в звязку етнографію, історію літератури та штуки порівняною методою. Всі фантазії на тему старезної старовини, таємничої народної творчости і самобутности руського народа та містичної виключности православія серед иньших вір розвіяли ся як дим перед точною аналізою фактів та цілими рядами історичних свідощів і анальоїй. Уже Тіхонравов у своїй рецензії на видане Безсонова „Калѣки перехожіє“ вказав історичне тло, на яким могли повстати завязки стиха про боротьбу Правди з Кривдою і про тимчасову побіду Кривди. При кінці севої тисячі (по византийському численю, по нашому коло 1490 р.) великоруський народ переживав тяжку крізу: старі московські републіки, Новгород, Псков і п. тратили свою свободу; в нових московських порядках почувало ся переляканим людям зароджене царства Антихристового. Внутрішні відносини в Московщині були страшенно прикрі. „У намѣстниковъ и у ихъ тїуновъ и у дьяковъ великаго князя правда ихъ, крестное цѣлованіе, взлетѣла на небо, а кривда въ нихъ начала ходить, и много было отъ нихъ зла“¹⁾. Той же Тіхонравов, тай перед ним іще Буслаев виказували й инші книжкові жерела Голубиної книги, а головно апокріфічні розмови „Бесѣда трехъ святителей“ та „Бесѣда Іерусалимская“, „Откровеніе Іоанну Богослову“, де спеціально можна знайти жерело алегорії про правду і кривду в питаню поставленім у формі загадки: „Стоитъ щитъ, а на щиту заецъ, прилетѣ соколъ и взя зайца, потомъ и сова пришла“, на що дасть ся відповідь: „Заецъ правда, а соколъ ангелъ, а сова вниде в мир кривда“. Та про те й Тіхонравов уважав конечним робити концесію старому напрямови і заявив, що „нельзя не согласиться съ мнѣніемъ Безсонова, что въ стихѣ этомъ вся основа — древнѣйшая языческая“²⁾.

Твердше поставив питане на історичнім і порівняно-літературнім ґрунті проф. Ал. Веселовский, присвятивши хоч невеличку обємом, але важну студію сій частині „Голубиної книги“ в своїй

1) Полное собрание русскихъ лѣтописей т. IV, ст. 282 і д.

2) Н. Тихонравовъ, 33-е присужденіе учрежденныхъ П. Н. Демидовымъ наградъ, ст. 204—205, передруковано в Сочиненія, Москва 1898, т. I, ст. 338—340; пор. Буслаевъ, Историческіе очерки, т. I, ст. 144. 455; т. II, ст. 18.

розвідці „Слово о двѣнадцяти снахъ Шахаиши по рукописи XV вѣка“, надрукованій у додатку до 34-го тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ 1879 р., ст. 14—17. В першій сні царя Шахаиши оповідаєть ся ось що: „Видѣхъ столпъ златъ ѿ земля до нѣсе стоіащъ“. Філософ Мамер толкує цареві сей сон ось як: „Ѣ црѣю, прїиде время то злое ѿ вѣстока до запада, ѿ по вѣсмъ градомъ зло много боудеѣ, ѿ матежь вѣ вѣхъ члѣкѣ, не боудеѣтъ права срѣца ни мысли, ѿ вѣіа заповѣди не съхранаѣтъ. друугѣ друугоу боудеѣ врагъ, а княз боудеѣ на князь, ѿ старѣишины також. ѿ вѣ то время злое не боудеѣтъ кто добра смыслити или сътворити; іаъзыкѣ глѣтъ добро, а вѣ срѣци мыслиѣ злая. ѿ пакы врази боудоуѣ мнози, многа зла сътвориѣтъ, а добра мало. Законоу боудоуѣ оучители, а сами по законуу не твориѣтъ, — инѣхъ оучаѣтъ, а сами не твориѣтъ; времена налагаютъ, а сами ѣдинѣкѣ перстоѣ не прикоснуѣтъ. вси боудоуѣ ѣдѣли, а оучаѣаго сѣ инѣст ѣврѣкѣсти. ѿ боудоуѣ гладн, стихіа премѣнаѣтъ ѣвѣчаа своѣ, ѣсень престоиѣниѣ на зимуу, а зима оупадеѣ на весноу, среди лѣкта зима боудеѣтъ, и хотѣаіи сѣяти сѣмена. сѣблазнить иѣ время... (пропускаемо декілька рядків недоладних віщовань)... любви престанеѣтъ тогда, чада ѣца ѿ мѣре не почтаѣтъ ни рода ни ближикѣ... ветхѣ ѣвѣчнн престанеѣтъ и вси велможн боудоуѣтъ крамолници, которници. ветхѣ соудѣ престанеѣтъ, и соудити ѿмоуѣ по мздѣ, с праваго сѣ поути сѣвратаѣтъ а неправнн прїимоуѣ“. По ряді дальших пророковань, між якими є ѿ такі, що „звѣзда хвостата іаъвит сѣ“, автор кінчить тим, що „лѣкта и мѣци сѣкрататсѣ ѿ потомъ изгыбнеѣтъ миръ“ (ор. cit. 5—6). Роздивляючи оповіданє про першій сон Шахаиши само для себе, воно, як бачимо, не має майже нічого спільного зі стихом про Правду і Кривду крім загальної рамки — сну. Нема ані алегоричних звірів, ані натяку на боротьбу правди з кривдою, ані згадки про побіду сеї чи тої. Натомісь відкинувши сю рамку бачимо в самім змісті викладу філософа Мамера багато дечого спільного з нашою піснею про правду, тільки те, що тут висловлено як віщованє про далеку будучину, в українській пісні малюєть ся як важна дійсність. Тай ще з тою ріжницею, що коли в викладі Мамера помішано астрономічні, метеорологічні та агрономічні явища безладно з соціяльними та політичними, українська пісня вєі инші явища лишає на боці, а розмальовує рядом сильних контрастів саму тільки соціяльну неправду.

Оповіданє про дванацять снів Шахаиши вяжесть ся одначе з московським стихом про Правду і Кривду другою, пізнійшою

редакцією, дуже популярною серед великоруського простолюдя, особливо серед роскольників, що має звичайний титул „Слово о снѣхъ Мамера царя“. Сон царя в тій другій редакції виглядає ось як: Від землі до неба золотий стовп, а на стовпі голуб; стовп розвалив ся, голуб полетів до неба, а на його місце злетів ворон і почав дзьобати золото; прийшли дикі звірі, ящірки та гадюки. Виклад: настануть лихі часи, люті години; від сходу до заходу діятиметь ся багато лиха, буде бунт по всій землі, не буде правди і доброї думки, люди будуть ворогувати один на одного і пролететь ся кров людська; батько встане на сина, суддя на суддю, сусід на сусіда. І не буде добра між людьми: язиком будуть говорити добро, а серцем думати лихо. (Веселовскій ор. cit. 10). Маємо тут уже початок звирячої символіки — голуб летить до неба і ворон кидаєть ся на землю та дзьобає золото, але все таки до образів змальованих у стисі ще досить далеко. Новим огнивом, що звязує сю другу редакцію оповідання про 12 снів з великоруським стихом є на думку проф. Веселовского вставлене в Палею оповідане про царя Соломона, якому цар Дарій прислав ось яку загадку: „Ститкъ щитъ, а на щиткъ заецк; и прилетѣвъ соко^х вз^х заецъ, ѿ тоу сѣдкъ сова“. За відгадане сеї загадки Дарій обіцяє Соломону „три кади сребра“. Соломон при помочи бісів відгадує загадку: „щитъ земля, а на щиткъ заецъ — правда, а ѿже вз^х соко^х заецъ, то вз^х англъ правдоу на небо: ѿ тоу сѣдкъ сова — сирѣ^х крикд^х. правда же вы^{ст} взата на небо, а на земли остала с^х крикд^х“. З сею загадкою зовсім безпосередно вяжесть ся як проста копія те питанє ѿ відповідь у „Бесѣдѣ трехъ святителей“ про білий щит, білого зайця і сову, цитоване мною вище.

Який же заходить генетичний звязок між усіма тими текстами і яке світло з їх порівняня паде на повстане стиха про боротьбу Правди з Кривдою? Проф. Веселовскій не ставить собі таких питань і не пробує відповісти на них. Він тільки принагідно (стор. 14) з приводу першої і другої редакції оповідання про 12 снів кидає питанє, чи деталі про голуба і ворона, які маємо тепер лише в другій редакції, були первісно і в першій, чи се пізнійші вставки? Але ѿ на се питанє він не дає ніякої відповіді.

Не вияснив сеї справи, а ще більше заплутав її остатній дослідник, що займав ся нею, д. В. Мочульскій, у своїй розвідці „Историко-литературный анализъ стиха о Голубиной книгѣ“ (Варшава 1887), що присвятив епізодови про боротьбу правди з кривдою спеціальний розділ своєї праці (ст. 187—219). Д. Мочульскій заняв ся особливо символікою великоруського стиха і погнав

ся — уживаючи анальоґічного вислову М. Драгоманова — ловити голубів, соколів та зайців по ріжних сьвятих книгах, писанях отців церкви та середньовікових мініятюрах та іконах. Виходячи з апріорного і на мою думку хибного погляду, що правда в стисї — сам Христос, а боротьба двох зайців, се боротьба Христа з Сатаною, д. Мочульський натурально навязує дослід до євангельських слів: азъ есмь путь и истина и животъ, до Пилатового запитаня Христу: що таке правда, та до апокаліптичних образів боротьби Христа з дияволом. Нагарбавши з ріжних писань цитатів в роді того, що відомі слова псалма „камень прибуѣжище зайцем“ були часто толковані, що камінь — Христос, а заяць — християни, які шукають у нього захисту, або що в якімось швайцарським селі в костелі Мати божа змальованā в виді зайця, він кінчить тим самим висновком, що був його вихідною точкою, а власне, що „апологъ о Правдѣ и Кривдѣ въ стихѣ о Голубиной книгѣ въ основѣ своей заключаеть библейское изображение борьбы Христа съ дьяволомъ, каковой мотивъ развитъ Евангеліями и главнымъ образомъ Апокалипсисомъ“ (ст. 219). Розуміть ся, в такім разі всі пізнійші хронольоґічні вказівки, такі як вислов псковського літописця, не мають ніякого значіня; се було черпане з загально всім доступного жерела; великоруський аполоґ так само добре міг повстати в X, XI, як у XV чи XVI віці.

Мені здасть ся, що оба шановні вчені, громадяни та комбінуючи матеріали далекі та слабо звязані з великоруським стихом, або й зовсім не звязані з ним, за мало звернули уваги на матеріал ближший, загально відомий у старій Русі, який дав би їм можливість поставити твердше на історичнім ґрунті питане про ієнезу стиха та його жерел. При помочі такого матеріалу можна було зараз рішити, чи уступ із роскольницької редакції повісти про 12 снів належав до первісної форми тої повісти, чи повстав пізнійше, можливо на руськім ґрунті. І як з одного боку нема сумніву, що віднайдений пр. Веселовским у тибетській сьвятій книзі Канджурі уступ про боротьбу чотирьох буйволів, які „поровівши, пошумівши розійшлись не бивши ся“ (ор. сіт. 29), вяжесть ся з великор. стихом про Правду і Кривду через посередництво Слова про сні Шахаші, так з другого боку не бачимо ніякого звязку між стихом, Апокаліпсою та пізанськими і швайцарськими іконами. Дивно, що ані д. В. Мочульський ані проф. Веселовский не підозрівали істнованя української пісні про Правду, а бодай не вважали потрібним згадати про неї, а також минули мовчанкою деякі інтересні, загально відомі памятки староруського письменства, що моглиб до-

вести дослід до точнійших висновків. І коли теорія д. Мочульського, буцім то білий заяць або лютий зьвір великоруського стиха є не хто иньший, як Христос, шпотаєть ся зараз на найблизшим рядку того самого стиха, де кажеть ся, що „Правда пошла на небо кь самому Христу“, то порівнанє великоруського стиха з українською піснею та її книжними жередами могло-б було довести його до реальнійших результатів.

III.

А до тих жерел, що обіцували инші, з літературно-історичного боку цікавійші результати, д. Мочульський був досить близько. На ст. 207 своєї розвідки, плутаючи ся в безладних комбінаціях про те, о скілько символи правди і кривди старші, а їх виклад пізнійший (як коли-б се взагалі було можливе! Адже-ж символи без викладу зовсім не символи і в кожій притчі виклад, себто основна ідея — річ первісна, старша, ніж конкретні образи, в яких вона символізована!¹⁾ він пише: „Символы голубя-Правды и ворона-Кривды древнѣе символовъ зайца-Правды и совы-Кривды. Эти символы ближе стоятъ кь своему библейскому прототипу, чѣмъ символы „Бесѣды“. Относительно же толкованія, встрѣчающаго ся въ древнѣйшей редакціи сказанія, должно замѣтить, что оно несомнѣнно позднѣйшее. Представляя очевидно дальнѣйшее развитіе библейскаго символическаго толкованія встрѣчающаго ся въ позднѣйшей редакціи сказанія, это толкованіе напоминаетъ нѣсколько собою то „Слово св. отецъ о правдѣ и неправдѣ“, которое встрѣчается въ нашихъ русскихъ сборникахъ XIV и XV вв.“ У нотці до сих остатніх слів поклик на Измараѣд у рукописі Троїцької Сергієвої Лаври ч. 202, з XVI в. — і ані слова більше. Що се за Слово, чим воно зближене до „пізнійшого“ толкованя сну, яке передає „ранійшу“ традицію — в те д. Мочульський не входить. Він задовольняєть ся висловляючи свою особисту думку про повстанє оповіданя (про сні Шахаіші), яке буцімто „по существу своему находится въ тѣсной связи съ апокрифическими сказаніями о Соломонѣ и если не составляетъ собою простого отрывка изъ этихъ сказаній, то несомнѣнно принадлежитъ кь одному и тому же

---

¹⁾ Див. про се мою розвідочку в праці Притчата за єднорога и нейнять български вариянтъ (Сборникъ за нар. умотворенія т. XIII), ст. 7—8 окремої відбитки.

разряду сказаній, и при томъ въ основѣ своей, какъ и сказанія о Соломонѣ, имѣють прототипъ восточный“ (ст. 208). Авторъ сього „личнаго мнѣнія“ очевидно не дочитав до кінця розвідки проф. Веселовского про сні Шахаіші, бо инакше був би бачив, що ніякого „личнаго мнѣнія“, а до того ще й хибного, висловляти не було потреби, бо проф. Веселовский ясно і виразно вказав буддійський прототип повісти про 12 снів і вказав її шлях із Індії до Європи й на Русь — як раз незалежний від головного циклю Соломонівських легенд.

Та се лише мимоходом, а головне ось у чім. Що се за „Слово св. отець о правдѣ и неправдѣ“, про яке згадав і нічого не сказав д. Мочульский? Думаю, що замість усяких зайвих міркувань найліпше буде зараз навести його в повнім тексті, тим більше, що д. Мочульский не потребував шукати його аж у рукописнім Ізмараїді Троїцко-Сергієвої Лаври, а міг знайти його в старім і загально доступнім виданю „Памятники старинной русской литературы, издаваемые графомъ Куселевымъ-Безбородко“, выпускъ четвертый, С. Петербургъ 1862, стор. 213. А коли-б д. Мочульский заглянув понад се ще і в який рукописний Ізмараїд, то був би переконав ся, що в старій Руси були відомі що найменше дві редакції того Слова і що в звязку з іншими памятками староруського письменства, про які буде мова далі, се Слово позволяє нам сказати дещо точніше про повстанє і української лірницької пісні і великоруського стиха, як венецькі мініатюри та швайцарські ікони. Попробуємо-ж заповнити сю люку в дослідах російських учених.

Як сказано, „Слово о правдѣ и неправдѣ“ маємо перед собою в двох редакціях, із яких одна містить ся в староруській збірці Ізмараїді, а другу опублікував М. Костомаров із якоїсь близше неозначеної рукописної збірки XV в., що зберігаєть ся в Кирилівській бібліотеці під ч. 6/1083 під днем 6 цвітня, і яка ввійшла також у наші Прологи. Для показу подібностей і різниць обох текстів друкую їх тут en regard, кладучи обік себе текст Пролога (рукоп. перемиської капітульної бібліотеки sign. LI, С. 5, писаний 1632 р., текст ласкаво переписав для мене проф. Д. Коренець; до нього виписую варіанти з виданя Костомарова, яке задля транскрипції з кирилиці на гражданку зістало значно змодернізоване) і текст Ізмараїда, взятий мною із рукописного Сваричівського Ізмараїда, що зберігаєть ся в бібліотеці Народного Дому у Львові в рукописній збірці о. Петрушевича під ч. 1, к. 138.

Текст Перем. Пролога 1632.

Слово ѿ правдѣ и ѿ¹⁾
неправдѣ. Прѣкла в ѣ.
день. Прѣвѣ²⁾ створена
бысть Бѣгомъ правда къ члѣ-
цѣхъ, и потомъ коста не-
правдѣ ѿ неприазни-
на и начаша сѣ брати³⁾ въ члѣ-
цѣхъ⁴⁾. и прѣша члѣци не-
правдоу, а правдоу ѿврѣгоша,

и ѿстави іа правдѣ къ своѣ
колѣ⁵⁾ ходити, да ѿстави по-
гиблють⁶⁾, іако^ж изкол'ше⁷⁾.

Вѣста бо на дѣвѣство
блѣудѣ и погуби дѣвѣство;
вѣста скверна на чистотѣ и по-
губи⁸⁾, а⁹⁾ лютость на кротость,
и¹⁰⁾ дѣста [гнѣвъ на]¹¹⁾ тихость,

1) К. вас. 2) К. Первое 3) К.
нача бороти ся 4) К. въ чловѣцѣ
5) К. въ свои воли 6) К. да поги-
бають 7) К. изволиша 8) К. вас.
9) К. вас. 10) К. вас. 11) Прол. вас.,
те що в скобках, доповнено із К.

Текст Сваричівського Ізмарагда.

Слово стѣхъ ѿцѣ ѿ
правдѣ и ѿ неправдѣ.
вѣсви ѿч. Оубо прѣвѣ бы^{от}
правда Бѣгомъ сотворена въ
члѣцѣхъ, пото^ж же ѿ неприазни-
на дѣйства неправдѣ вѣста.
и прѣша члѣци неправдоу и
възлюбивша ю, а правдѣ оста-
ви іа къ свои ходити воли.
самовластни бо есмы, своєю
волею погыбае^ж, а оставьше
бо правдѣ злаіа твори^ж; кѣ-
дѣще істиннѣ, но не твори^ж
ѣіа, а^ж же^ж бо и краде^ж, обви-
димъ, осоуждае^ж грѣхы чюжи,
закиди^ж. гравимъ, по мздѣ
соуди^ж и многы іны неправды
дѣемъ. іа^ж на пагоубѣ дѣимъ
наши^ж соутъ. приіша бо не-
правдоу члѣци ѿ діаволска^г
дѣма, и ѿстави іа ходити іа
къ своѣй воли, да погинеоуть,
іакоже сїи ізволиша. всакъ бо
волею своєю ли погыбнетъ. ли
спсет' сѣ. самовласт'ни бо
есмы, да іако ізволи^ж, то тво-
ри^ж, ли рани, ли мѣкоу обра-
щемъ¹⁾ себѣ

Вѣста бо на дѣвѣство блѣуд,
и погыбѣ дѣвѣство; вѣста на
чѣтотоу скверна, а на кротость
гнѣвъ и лютость, грѣдость
на смиреніе и на любовь нена-
висть. вѣста несытость на
постѣ, а на трезвѣніе пїан'-
ство. кѣста обидѣ на братство

1) В рукоп. мабуть помилкою:
обращеть.

и на любовь ненависть, въста на постъ несмытость, а пѣанство на трезвость. въста ѡбидна на смиреніе и разбой на братолюбіе. въста скоупость на щедрость и немлѣрдіе на млѣсть. въста безаконіе на храненіе¹⁾ закона, и ина вса въсташа неправеднаѣ [на праведнаѣ]²⁾ дѣлаеса. Тѣмже велико есть намъ тревѣкъ въздержаніе; хотѣшиимъ ко правды искати, ёуже дойти жизни вѣіа, да са ѡвергоутъ³⁾ сѣа временныѣ [и] іако чжжѣи ѡвѣгуютъ. Разжмѣи, члѣскіи роде дубогый, іако повѣждень ёси неправдою; дубѣжъ ѡ⁴⁾ ннѣк, кто силенъ⁵⁾, Бѣ ли и ли врагъ, грѣхъ ли и ли законъ, тѣло ли или⁶⁾ дша?

Ще ли помылишь Бѣови дубгодити и свою дшоу спѣсти, тоѣ вражѣа прелести дубовас са⁷⁾, грѣхи съврѣшашеши.

О несмысленныи роде члѣскій, іако свонъ невѣрство⁸⁾ боши са⁸⁾ грѣха,

а не дубовашеши правдою! И никогда⁸⁾ Бѣъ не ѡставитъ члѣка

1) К. сохраненіе 2) Пр. вас., доповнено з К. 3) К. отвергнут 4) К. вас. 5) К. кто есть силенъ 6) К. или 7) К. то врага убоявъ ся 8) К. не боиши ся.

татѣа же и разбой на тиחותь, и на млѣрдіе скѣпость; въста на щедрость неподаніе и нехраненіе закона на Гнѣа заповѣди; вса неправеднаѣ въсташа на блѣга дѣла. соупротикъ тѣм, братие, много нам и исправленіе тревѣкъ, ёже вѣіа искати правды, мнози бо неправѣдоу дѣкючи погывоша злѣ. Разоумѣи, члѣчь роде дубгын, іако повѣженъ ёси неправдою. Шѣкжъ, ѡ члѣче, ѡ ииѣк дубѣжъ, кто силенъ, Бѣ ли е^{ст} или дѣавъ^х, врагъ всѣх^х, и расмотри, что лоуче ест, грѣхъ ли погоублаша, ли законъ спѣсай; добрѣкъ дубѣжъ, тѣло ли нетлѣн^{но}, ли дша? и что добрѣк, рѣци ми, правѣа ли, и[ли] лѣжа, рай и ли моука?

Ѡ несмыслене роде члѣчь.

почто неправды дѣла погублаете сами, а правдоу ёсте оставили, ёю же спѣсти са? възлюбил ёсте злобѣ, пѣанство, лѣжю, татѣвоу, гордость, скѣпость и проча неправды, а не дубованте правдою спѣсти са. Никогда бо не оставитъ Бѣ члѣка въ правдѣк живоуща.

ны есть¹⁾, но ѿ нехотаще вѣсе
то ны ѡставити [есть]²⁾.

Да поноудимы са³⁾ прежде
сѣмрти ѡставити [сѣа]⁴⁾, ѿ-
мамы⁵⁾ того причастити⁶⁾,
ѣже доволѣеть къ спсенію, а
то вѣсе даймы ницимъ, иже про-
даю^т вѣію мѣсть, ѿ да коу-
пи^т вѣчною жизнь ѿ полж-
чи^т ѡставленіе грѣховъ ѿ ѿз-
бавленіе мѣки вѣчныа. мѣсти-
нію ко ѡ Ба мѣсть пріймемъ
ѿ въ скѣ^т славы⁷⁾ вѣселим са.
Сега ради доврѣи призрѣтъ
[сїю]⁸⁾ жизнь ѿ правдою ѿ-
щюуть вѣчныа жизни⁹⁾.

но в'са си ѡставляше ѡмрети
ѿма^т; аще ны ѿ вел'ми ест
любо, но ничто вѣзмоуше ѡ-
ходи^т ѡ ни^т. Тѣм, братіе,
поноуди^т са преже смѣрти къ
правдѣ жити ѿ добраа дѣла
творити и ми^тстныю, да по-
лоучи^т вѣчною жизнь ѿ поми-
лованье ѡ Бѣга. Бѣоу ѿшемъ
слава ѿ дрѣ^т.

Не входячи ближе в те, що се за рукописна збірка XV в. з Кирилівської бібліотеки, з якої взяв свій текст Костомарів, із самого супротиставлення обох текстів нашого Слова можемо бачити, що проложний текст треба вважати більше первісним, ніж ізмараїдівський. Проложний текст, що правда, повнійший при кінці і має речення та звороти, що виявляють у собі всі признаки старшого оригіналу (прим. „нищимъ, иже продають божію милость“), — за те Ізмараїдів текст багатий у початковій часті, робить ся під кінець більше кудий і пропускає дещо таке, що первісно могло належати до прототипу. Ізмараїдів текст виявить ся ще скупійшим, коли вилучимо з нього деякі вставки, про які буде мова далі, а які могли бути зроблені аж тоді, коли сей твір влучено до Ізмараїда.

Порівнюючи спеціально оба тексти годі не завважити поетичної гри контрастів: „вѣста бо на дѣвство блудъ“ і т. д., що нагадує поетичну персоніфікацію Слова о полку Игоревѣ: „Вѣстала Обида въ силахъ Дажьбожа внука“ або в иншій місці „уже снесе ся хула на хвалу, уже тресну нужда на волю“ і т. д. Та головна ріжниця обох текстів лежить у тих паралельних уступах, де текст

1) К. любя ны суть 2) К. но не хотяща вся та оставити ны есть.
3) К. да понудим ся 4) Пр. вас. 5) К. и малы 6) К. причащати ся 7) К. Христовъ 8) Пр. вас. 9) К. ищутъ оная жизни вѣчныа, иже буди полу-
чити намъ.

Пр. рекомендує усувати ся від жита, відкидати від себе все чашове, роздавати все добро немаючим крім мінімум потрібного до жита, а текст Ізм. натомісь говорячи про шуканє правди, не бачить у тім іще зовсім аскетичного ідеалу, але навпаки, пропускаючи з тексту Пр. всі такі уступи, що жадають від чоловіка аскетичного способу жита, резюмує свої постуляти в словах „**поноудим сѧ въ правдѣ пожити ѿ добра дѣла творити**“. Сим противенством у тенденції обох редакцій Слова пояснюють ся в значній мірі відміни і пропуски, які виявляє текст Ізм. супроти тексту Пр. І так коли текст Пр. говорить, що для правдивого жита „великое есть намѣ требѣ въздержаніе“, то текст Ізм. заступає се остатнє слово дуже характерно словом „исправленіе“; отже не абнегації і втеки від свѣтових справ потрібно, а направи того свѣтового жита. І задержавши слова прототипа про „исканіе правды“ текст Ізм. зараз же викидає заховані в тексті Пр. слова „**да отвергнѣт сѧ временныя** (scil. жини) **и яко чуждыя отбѣгаютъ**“ і заступає їх загальником „**мнози бо неправдоу дѣючи погыбоша**“, що певно не належав до прототипа.

Можна добачити ту саму тенденцію і в показі на контраст того, що важнійше в житю, чи гріх чи закон. Текст Пр. кладе самі ті два слова; текст Ізм. додає до них інтересні епітети: „грѣх ли погубляй, ли законъ спасаай“. Можна сумнівати ся, чи сі епітети були в прототипі, з якого вплив текст Ізм.; для Ізмараїдового обробленя вони дуже характеристичні власне задля підкресленя тої думки, що спасає чоловіка не втека з під житевого ярма, а „закон“, себто кермована вишим, етичним законом праця між людьми. Слова тексту Пр. „**Яще помыслиши Бгѡу оугодити и свою дѣшу спасти, то врага оубоавѣ сѧ грѣхѣ совершени**“ в тій формі не зовсім ясні; при слові „врага“ бракує нам близшого поясненя: кого розумів автор під сим ворогом? Не помилю ся мабуть у догаді, що редактор тексту Ізм. мусів тут читати якийсь повнійший або троха відмінний текст, у яким мабуть добачив аскетичну тенденцію і для того пропустив те реченє. Дуже цікаво, що він зараз же в дальшій реченю пропустив докір людському роду, „яко своимъ невѣрствомъ не боиши ся грѣха“, чи то вважаючи його також не зовсім ясним, чи може з якої иншої причини. За те в тексті Ізм. бачимо тут вчисленє гріхів, якими автор докоряє людям; се „злоба, нянство, брехня, крадіж, гордість і скупість“ — як бачимо, або загально-людські гріхи (3 перші), або тісно звязані з практичним житєм суспільним та економічним; спеціально чернечого гріха ані одного.

Незвичайно інтересно й те, що автор тексту Ізм. пропустив далі речення тексту Пр., згідно прототипу, де сказано, що „**только человекъ помыслить съ вѣрою ко Бѣгу, и Богъ вселитъ сѧ въ сердце его разумнымъ свѣтомъ**“. Се-ж власне була головна основа аскетичної моралі, яка головною метою життя і терпіння вважала „розумне просвітління“, екстазу, безпосередню стичність чоловіка з Богом і звязану з тим актом неземну розкіш. Для редактора тексту Ізм. таке ставлене питання моральної реформи життя було очевидно не на місці і він пропустив те речення. Щоб заповнити люку з тих пропусків, редактор Ізм. вставляє тут декілька афоризмів про „истинну“ (тут переважно в протиставленю до „лжи“, отже в далеко тіснішій значіню, ніж має „правда“ скрізь у тексті „Слова“). Сі афоризми набрані з якихось посторонніх жерел; один узятий із патріарха Геннадія, мабуть із його відомого „Слословца“, себто сотні таких мудрих речень; тогож Геннадія нагадує й другий афоризм поданий без зацитованя жерела, а власне слова: „**Лѣше нише худа въ истиннѣ, нежели бѣгѣ л'жѣ**“; сі слова нагадують речення, яке знаходимо часто в наших рукописах у статі **Слово сѧго Генадіа патріарха вселенскаго дѣйственное** (у мене в Літманівській рукописі XVIII в. стор. 325—330), де між иншим читаємо: „**Лѣше ест жити в' х'л'квинѣ съ правдою, нежели в' поваплениѣ храмѣ съ нечестіемъ**“ і сей афоризм являєть ся закінченням цілого ряду речень, де змальовано контраст між багатим і бідним. Як докладно редактор тексту Ізм. обдумував кожде слово, щоб тільки скрізь провести свою тенденцію діяльного життя в протиставленю до контемплятивного, се видимо хоч би з того, що в уступі „**Тѣмже лѣпо ны есть держати сѧ правды**“ він перемінює занадто на його думку пасивне „держати сѧ правды“ на „**прав'дѣ д'кюче**“. З тої самої причини він пропускає далше речення прототипу, де упоминаеть ся вірних „ни сея жизни не брезѣте, правдѣ же держаше съ вѣрою спасете сѧ“, і хоча й нагадує далі згідно з прототипом минушість „красних і славних і солодких“ земних річий, то все таки з того не виводить, так як Пр., потребу покинути все се перед смертю, але стоїть на постулаті „**къ правдѣ пожити и добра дѣла творити**“.

Думаю, що всього сказаного досить, щоб виробити собі погляд, що текст Пр. являєть ся коли не просто прототипом Ізм., то все таки старшим зразком прототипу, а текст Ізм. пізнішою його пере-рібкою, зладженою спеціально для Ізмараїда. З того виходило-б, що прототип Слова був зложений незалежно від Ізмараїда, дав-нійше від нього і з иншою, більш аскетичною тенденцією. Коли

приняти усталену д. Яковлевим дату зложеня сього Ізмараґда на кінець XIV віку¹⁾, то ми мали би рівночасно дату не першого зложеня нашого Слова, а тої його перерібки, що містить ся в Ізмараґді.

Що до самого прототипу, то поперед усього виринає питання, чи можна вважати його твором ориґінальним, староруським, чи може се переклад із грецького? Деяку вказівку дає нам знов Ізмараґдова редакція. В ній се Слово має титул „Слово святихъ отецъ“, отже сей твір стоїть у ряді тих досить численних безіменних творів, у яких дослідники поперед усього шукають продуктів староруського пера. В самих Ізмараґдах, простудіюваних д. Яковлевим, маємо слів з таким титулом до 30; деякі з них по порівнанню різних текстів показують ся виривками чи то з Кирила Турівського (Ізмар. 1 ред. сл. 33 „о покаяніи“), чи з ніби-Теодозієвої статі „О казняхъ божіихъ“ (Ізм. 1 ред. сл. 24); деяких грецькі ориґінали удало ся віднайти (Ізмар. 2 ред. сл. 112 „о житіи челоуѣческомъ“), та найбільша часть тих слів (у Ізм. 1 ред. сл. 21, 34, 56, 77, 79 і 145 у другій ред. сл. 13, 24, 28, 57, 66, 79, 84, 121, 123, 133, 135, 136, 150, 150, до сих додати ще псевденіґрафічне сл. 162, про яке далі буде мова) стоїть перед нами доси як загадка; для деяких можна догадувати ся грецьких жерел, хоч доси й не вдало ся знайти їх; інші треба вважати коли не цілком, то в значній части ориґінальними²⁾. До таких в основі своїй староруських, хоч і чужими вставками пристроєних творів належить мабуть і наше Слово о правдѣ и о неправдѣ. Одну таку вставку вказує сам текст, цитуючи приказку патріарха Геннадія „Три нравы възненавидѣ дша моя: вѣгата лжива, стара владива, бѣвѣга хуупака“. За сим цитатом редактор сього слова не далеко й мусів шукати, бо збірка таких Геннадієвих афоризмів, відома в літературі під назвою „Слословець патр. Геннадія“, входила в склад першої редакції Ізмараґда, хоч була виключена з другої.

Другий цитат, хоч не вказаний виразно автором, узятий із тогож Ізмараґда другої редакції, із Слова Івана Златоустого о самовластіи.

---

1) В. А. Яковлевъ, Къ литературной исторіи древнерусскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія „Измараґда“. Одесса 1893, стор. 171.

2) Се не парадокс для тих, що знають троха ближше наше староруське письменство і тямлять, що многі староруські твори, особливо тзв. вишого стилю, отже такі як писаня Кирила Турівського, Клима Смолятича, Данила Заточника, митроп. Іларіона та інших складають ся в значній части з цитатів та виривків із письма свв. та отців церкви, цитованих нераз зовсім несвідомо, з памяти.

„Богъ и муку проповѣдалъ и царство обѣщаль — читаємо в тій слові — да еже изволимъ себѣ или рай или муку. Самовластны Богомъ сотворены есмы, или спасемся или погибнемъ волею своею“¹⁾. Пр. Архангельський подає сі виписки з тексту, що по троха підходить до тексту нашої статі, але не заглядає до грецького оригіналу, на скільки там текст повнійший від того церковно-славянського, що був ще в Болгарії сирепарований для Златоустура, а відси перейшов до Ізмараґда. Рефлексії на тему „самовластія“, себто кажучи новочасним науковим терміном, „свободи волі“ в тексті нашого Слова о правдѣ и неправдѣ ширші, як у статі цитованій пр. Архангельським, а про те видержані зовсім у дусі і в стилі Івана Златоуста.

Не менше цікаві для нас ті уступи, що вяжуть наше Слово з иньшим безіменним твором староруської літератури, хоч і прикрашеним у титулі іменем одного із старозавітних пророків. Се поміщене в Ізмараґді другій редакції (у Яковлева під ч. 162) „Пророчество Исаино сына Амосова, иже пророчествова со риданіємъ о послѣднихъ днехъ, провидѣвъ духомъ святимъ хотящихъ быти на ны“. Вже Горський і Невоструєв, описуючи Ізмараґд Синодальної бібліотеки (Описаніє рукоп. Синод. библ. отд. II, ч. 3, ст. 80) завважили, що се слово — апокріф, але не має нічого спільного з тим старохристиянським апокріфом, що присуджуєть ся пророкови Ісаїі і оповідає його вихід до неба. Поміщене в Ізмараґдах і переписуване також окремо аж до XVIII в. (в моім посіданю є копія з XVIII в. в рукописі Георгія Білявського) воно навіть не апокріф у звичайнім значіню слова; воно не говорить про Ісаїю нічого такого, що перечило-б Біблії, а тільки вкладає в його уста ряд нарікань, упіменень та погроз навіяних думкою про близький кінець світа. Читаємо тут між иншим: „**Будетъ на вы гнѣкъ мои въ послѣднихъ днѣхъ, зане неправда многа въ вастъ умножитъ са и смиреніе отвержено, зависть и леть и гнѣкъ жируеть въ вастъ, погыке истина, а жа покры землю**“. Автор грозить людям між иншим і такими нещастями: „**Дѣти не стыдѣти са начнутъ родити своихъ, а дѣчители ихъ запонци и лицемѣри коудутъ, а черньци срамословци и кошонѣнници коудутъ, а кнзи немлстивїи, соудѣта неправедни, не коудутъ избавляти чюдыхъ из роуки сильныхъ**“. Грозить ся людям „**многымъ ради неправды**“ полоном чужоземців і змалювавши страховища того полону, автор знов додає: „**умножисте бо зло и неправду къзлюбисте**“²⁾.

¹⁾ А. С. Архангельській, Творенія отцовъ церкви, т. IV, ст. 28.

²⁾ Іван Франко, Памятки укр. руської мови і літератури, т. IV, стор. 249, 250.

Можна-б підібрати і з інших творів XIV—XV в. цитати, які доказують, що вже й тоді, під вражінем татарського погрому та спричиненого ним захитаня основ суспільного ладу на Русі оті наріканя на загальну неправду, а спеціально на неправду в судах, були дуже розповсюджені по Русі. І так у посланію новгородського та псковського архієпископа Серапіона, прогнаного з престола і висланого на заточенє, до московського митрополита Симона, він жалуючи ся на несправедливість засуду говорить: „Се ваша правда въ неправду воистинну, по богоотцу Давиду: любяй неправду ненавидить свою душу“, і кінчить патетичним запевненем: „Мнѣ же послѣднему не буди сотворити, якоже тебѣ обѣщах ся, еже повиновати ся неправдамъ, а за правду дайже ми Боже пострадати“¹⁾. У безіменнім „Наказаніи княземъ, иже дають волость и судъ небогобойнымъ и лукавымъ мужемъ“, читаємо: „Честъ царя — судъ любить, и правда съ небеси приниче... Князь любя судъ и правду, небо есть земное“. Та далі докоряєть ся князям: „И вы въ себе мѣсто поставяете властели и тивуны, мужи небогойны, язычны, злохитры, суда не разумѣюще, правды не смотряще, пьяны судяще“. Автор обертаєть ся до князя словами: „Сдержай истину въ неправдѣ и не боя ся небеснаго серпа молвишь: „Како судиль (scil. тиунъ), на его душу“. А не ты ли пустиль яко неистова пса на Христовы овцы?“ І кінчить загальним реченем: „царю неправедну — всѣ слуги подъ нимъ беззаконны суть“ (Памятники стар. р. литерат. IV, 184).

Сю саму думку розвито в коротенькім поученю Семена епископа Тверського до князя Константина полоцького, прозваного Безруким. Князь запитав Семена: „Владыко, гдѣ быти тивуну на ономъ свѣтѣ?“ Семен відповів: „Где и князю“. Вражений сим князь реплікує: „Тиунъ неправду судить, мзду емлетъ, люди продаєть, мучить, лихое все дѣєть, а азъ что дѣю?“ На се відповів Семен: „Аже будетъ князь добръ, богобойнъ, жалуетъ людей, правду любитъ, избираєть тиуна или коего волостеля мужа добра и богобойна, страха божія полна, разумна, праведна, по закону божію все творяща и судъ вѣдуща, — и князь въ рай и тивунъ въ рай. Будетъ ли князь безъ божія страха, христіянъ не жалуетъ, сиротъ не милуетъ и вдовицами не печалуется, поставяєть тивуна или коего волостеля — человекъ зла, Бога не

¹⁾ Памятники старинной русской литературы IV, 210, 212. Пор. богатий вибір цитатів у М. Грушевського, Історія України-Руси, т. III, друге вид. у Львові 1905 р. стор. 390—392.

бояща ся а закона божія не вѣдуще и суда не разумѣюще... князь въ адъ и тивунъ съ нимъ во адъ“ (Памятники IV, 185).

Всі ті паралелі показують досить ясно, якими міцними нитками Слово о правдѣ и неправдѣ звязане зі староруською книжною традицією XIV—XV віків і яка правдоподібна думка про його староруське походжене. А з другого боку нема сумніву про звязок того Слова та покровного йому Ісаїїного пророцтва з нашою лірницькою піснею про Правду. Ідейний підклад, освітлене житєвих фактів, поодинокі явища наведені для характеристики, поетичні форми, навіть поодинокі вислови близькі аж до ідентичности. Правда — сьвята, вона — сам Господь; правда бореть ся з неправдою і підлягає їй задля людської слабости; вона тепер понижена в сьвітї, занедбана, потоптана, щезла з людських відносин крім хиба таких найінтимніших, як відносини матери до дїтей; неправда панує в судах, сидить за столом у панів, пожирає весь сьвіт. Сироти плачуть, брат брата влещує словами і кривдить у судї. Отсе основні погляди однаково і староруського Слова і нової пісні. Навіть такі деталі, що в новій пісні видають ся зайвими, оказують ся належними до її основи, вирослими зі старого пня, тільки затемненими і скривленими лірницькою памятю. До таких деталів належать піднесені мною висше рядки про сирітське жите. І справді, в тій формі, в якій вони співають ся тепер, вони в пісні про Правду видають ся зайвими; лірницька память забула їх первісний звязок і викривила їх на взір новішої пісні про Сирітку. Але коли ми в старім Пророчестві Ісаїїнім читаємо слова: „И въсплалютъ сѧ к'дovy ѡ сироты не ѡмоуци застоупника, зане кѡзи не смираютъ властий, а властели не с'жалатъ сѧ моуцаще хоудми“, то нам зараз стане ясно, який звязок мусіла мати первісно згадка про сиріт з основною темою пісні про правду. Не залишив автор нової пісні і того характерного упізнєня: „много нам исправленіе требѣ, ѡже вѣжа искати правды“, і розвинув сей мотив у прегарнім образі: „Орловими крильми до неї летїти“.

Щож до великоруського стиха про Правду і Кривду, то всі отсі староруські писаня хиба в дуже загальних рисах могли вплинути на його сформоване. Крім жерел, указаних росийськими вченими, я вказав би хиба ще одно, що могло дати почин до сформованя картини про вознесенє правди на небо. В апокріфі, зложенім у Византії десь у VI—VII в. і вчасно перекладенім на церковно-славянську мову пз. „Послѣднее видѣніе святого пророка Данила“ читаємо на початку як перший признак суду божого над землею: „Тогда повелѣ Г'дъ вседержитель единомуу ѿ аїгль

своихъ гл҃а: „**Єниди ѿ въз'ми ѿстинноу ѿ миръ ѿ земля ѿ сътвори, да сн҃ѣдате чл҃вци другъ друга плотъ ихъ**“¹⁾, що зовсім відповідає грецькому текстови: *κατελθε και αρει την αληθειαν και την ειρηνην απο της γης και ποιησον, ινα φαγωσιν οι ανθρωποι αλληλων τας σαρκας αυτων*²⁾. Коли обік сих слів византийського апокріфа покладемо слова староруського „Наказанія княземъ“ про те, що коли князь судить праведно, то „правда съ небеси при niche“, то будемо мати образ того круга ідей, із якого виплили картини великоруського стиха про Правду і Неправду та підпис під малюнком страшного суду, де „Правда Кривду стріляє“, і будемо мати певність, що в тих картинах маємо перед собою не останок доісторичного поганства, а відгуки книжної традиції, яка сформувала ся в означенім історичнім часі, не пізнійше XV в. та не о много швидше XIV в. Коли ся книжна традиція ввійшла в ширші народні маси на стілько глибоко, що могла вилити ся в форму лірницьких вірш та пісень, се не легко означити, та все таки ледви чи помилимо ся, кладучи початок великоруського стиха на XVI, а української пісні найдалі на XVII вік. Може дальші пошукування та знахідки рукописів позволять іще ближше означити сей час.

IV.

Нема в світі правди! Неправда бореть ся з нею, поборює її! Але-ж сей окрик не був льокальний, руський ані в XIV, ані в XVII, ані в жаднім иньшій віці. Хоч у нас він мав біблійну закраску, але був далекий від усього догматизму. Се був дуже інтернаціональний і старий окрик, що лунав давно перед написанем Апокаліпси. Можна сказати, що він так старий, як загалом рефлексія над моральними та суспільними справами. Ще в пятім віці перед Христом грецький теній плястично змалював сю боротьбу в притчі про Геракля на роздорожу. Першу літературну форму тій притчі дав письменник Продік із Кеоса, який оповідає, що вийшовши з дитячого віку Геракль опинив ся раз на відлюдному роздорожу і не знав, куди йому повернути ся. Нараз побачив, як до нього наближали ся „дві женщины надлюдської подобі“ — одна Чеснота, а друга Роскіш. Кожда за чергою почала намовляти його,

1) Див. мої Памятки т. IV, стор. 255, пор. В. Истринъ, Откровение Мееодія Патарскаго, Москва 1897, стор. 269,

2) Vasiliiev, Anecdota graeco-byzantina, Mosquae 1893. ст. 43.

аби йшов за нею, обіцяючи йому на своїм шляху те, що на її думку було добром. Церина промовляє Роскіш, обіцяючи йому легке і веселе життя, повне роскошів і вигод. По ній говорить Чеснота, обіцяючи йому величність ціною важкої праці та заслуг. „Коли бажаєш, щоб боги були ласкаві для тебе, то покорайся богам; коли хочеш бути дорогим своїм друзям, будь щедрим супроти них; коли бажаєш почесати від горожан, будь корисним горожанам; коли вважаєш добром, щоб усі Греки подивлялися твоєю чеснотою, старайся послужити всій Греції“. Гераклъ, звісно — півбог і герой, вибирає шлях чесноти; але Ксенофонт, який простими словами переповів „препишну“ Продікову притчу, дає пізнати, що для звичайного чоловіка легший був вибір протилежного шляху. Оригінал Продікового твору не дійшов до нас, але Арістотель у своїй „Схолої на Гермія“ заховав нам мабуть, як думають дослідники, уривок того твору, гимн до чесноти. „Чеснота, мето праці смертного роду, найвиша мета людського життя! За твоєю красою, о діво, зносити непохитно найтяжші муки, навіть умерти, отсе в Греції доля гідна життя. Такою любовою ти надихаєш, такі безсмертні плоди приносиш, плоди коштовніші від золота, від батька й матери, від сну, що солодко затулює очі! Для тебе Гераклъ, син Зевеса, для тебе сини Леди перетерпіли все, своїми подвигами голосячи твою могутність. З замилювання до тебе Ахілль і Аякс вступили в Гадесову домівку“¹⁾. На тексті сей притчі, як його переповідають Ксенофонт, Ціцерон і Максим Тирський, можна слідити, як контраст між тими двома суперечними силами заострюється, як фігура Чесноти набирає чим раз більше соціальної зафарбки, а натомість фігура її супірниці із *ηδονή* (роскіш, фізична насолода) ступнево перемінюється на моральну *κακία* та *κακοή* (злість, неправда). Справедливо піднесли дослідники, що сей контраст первісно не був властивий Грекам і що Продікова притча мусить мати орієнтальне жерело. І справді, в Зендавесті віднайдено прототип грецької притчі: „Слуги Агура-Мазди і деви (злі духи) силкувалися перетягти його духа на свою сторону, мовлячи: „О Маздо, дай себе під наш провід, прожени тих, що ненавидять тебе!“ Агура Мазда, що царює добрим духам, силою своєї влади, що творить його суть, відповів їм згідно з Правдою, своєю щасливою і блискучою товаришкою: „Вибираємо вашу Армаїті (мудрість) сьвяту, бездоганну, нехай вона буде з нами“ (Avesta т. II, 114; Levêque, op. cit. 235).

¹⁾ Див. Eugène Levêque, Les mythes et les l'Inde et la Perse. Paris 1880, стор. 232—239.

Супроти цього оптимістичного, житерадісного погляду яким же сумом віє від пізнійших мітів та легенд! Не довго перед Христовим різдвом римський поет Овідій виспівав найстаршу відому нам і найбільше безнадійну пісню про побіду кривди над правдою у вступі до своєї мітольоґічної поеми „Metamorphoses“. Людський розвій іде чим раз до гіршого; по первіснім золотім віці, повнім справедливости і радощів, настав срібний вік, потім сплижевий, а нарешті залізний.

Protinus irrupit venae peioris in aevum
Omne nefas: fugere pudor verumque fidesque,
In quorum subiere locus fraudesque dolique
Insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi.

Запанував грубий матеріялізм, появило ся „шкідливе залізо“ і ще шкідливіше від нього золото; вибухли війни й розбої.

Non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero, fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exitio vir conjugis, illa mariti;
Lurida terribiles miscent aconita novercae;
Filius ante diem patrios inquit in annos.
Victa jacet pietas, et virgo caede madentes
Ultima caelestum terras Astraea reliquit.

„Зоряна Діва“ — справедливість, що остатня з усіх богів покидає кровю заплямлену землю, отсе на мою думку перший взірець тої Правди великоруського стиха, що переможена Кривою летить до неба до самого Христа; ріжниця хіба та, що Овідій нічого не знає про її будучий поворот і побіду, а християнин надієть ся її підчас страшного суду.

Регенераційна сила християнства була головно в тім, що воно, в основі своїй не менше песимістичне від поганської філософії, зуміло знайти для неї противвагу — віру в загробове жите, суд та відплату за гробом та загальний суд і побіду добра і справедливости при другім приході Христа. Особливо ся друга віра була дуже жива в перших віках християнства; Христового приходу надіяли ся швидко по часах Нерона, при кінці першого століття, а далі із століття на століття, при кінці першого тисячоліття. Та швидко стало ясно для всіх вірующих, що хоч і як глибоко змінила християнська наука моральні погляди людей, хоч як багато сплодила високих прикладів самовідреченя, любови до людей і реліґійного запалу, все таки в загальній сумі обичаї між

людьми змінилися мало, суспільні відносини не то що не поліпшали, а з упадком римської держави та її порядків не в однім і погіршилися, і нарікання на зосупте та неморальність у лоні самого християнства лунають з новою силою.

Neu quam parva fides reperitur nunc apud cives,
Cum frater fratrem iam linquit, filia matrem! —

нарікає незугарним леонінським віршом якийсь середньовіковий книжник.

Та особливо в часах гуманізму, коли людська думка при помочи новопізнаних памяток греко-римської культури здужала вирвати ся з пеленок церковного авторитету, нарікання на упадок вірности і правди на сьвітї набирають надзвичайної остроти і епіграматичної колкючости. Німецька вірша з XIV або XV в. Von der trew und untrew¹⁾ виводить іще Правду (Treue) в розмові з Неправдою і майже як переможця. Неправда запрошує Правду до свого дому, обіцяє їй розповісти всі свої діла і просить у неї поради, як здобути прихильність загалу. Правда відповідає сердито: „Не хочу мати з тобою ніякого діла. Хто йде зо мною, тому я дам честь“. Неправда хвалить ся панською ласкою:

Mir seint die herren holt,
Ich bin ir golt.

Правда грозить неправедним ганьбою в житю і пеклом по смерти. „Sich umb dich, werlt!“ — кличе вона. „Ere muss entweichen, untrew wil ir an gesigen“ і грозить божою карою, війнам.

Die zeyt nympt ab
Von tag zu tag.
Gott, sich, der zurnet sere :
Vns nohet endcristes zeit.
Das kint tregt dem vatter neit...
Der singer straffen hilfzet nit
Vnd der pffaffen lere.

(Час коротшає з дня на день, Бог загнівав ся дуже. Наближаєть ся час Антихриста. Дитя завидує батькови. Нічого не помагають казаня діяконів ані науки попів). Далі вірша спеціально

¹⁾ Adelbert von Keller, Erzählungen aus altdeutschen Handschriften. Stuttgart 1855, ст. 630—633.

обговорює невдячність дітей супроти родичів і звертає на інший мотив — неминучу смерть, ілюструючи його рядом прикладів.

Та яке-ж віддаленє від сеї досить іще млявої вірші до тих нав'язаних гуманізмом саркастичних стріл на весь суспільний лад, в роді прим. отсеї латинсько-німецької вірші, що появляеть ся мабуть у XV в.¹⁾

Iustitia ist geschlagen todt,
Veritas leidet grosse Noth,
Fallacia ist hoch geboren,
Fides hat den Streit verloren.
Spes ist schon gestorben,
Charitas ist gar verdorben.
Patientia lieget gefangen,

Obedientia ist untergangen.
Nequitia ist jetzt im Land,
Pietas ist nirgends bekannt.
Prudentia hat den Preis verloren,
Stultitia ist Meister worden,
Consuetudo ist übers Feld gezogen,
Invidia hat das Land betrogen.

Що така чи дуже подібна вірша мусіла вже в XV в. бути популярна в Німеччині, на се маємо доказ у латинсько-чеській вірші, яку знайшов Ганка в однім рукописі з XV в.²⁾ і яку передрукував Файфалік у своїй збірці старочеських пісень та віршів XIV і XV в.³⁾ Ось її текст :

Veritas umřela smrti,
Justitia velikú núzi trpi,
Falsitas sě jest narodila,
Viera boj stratila.

Málo viery na světě,
Shlušiet' mudru býti:
Pravda nohu zlomila,
A vieře dno vypadlo.

Друга половина сеї вірші, а особливо остатні два рядки виглядають навіть не як переклад, а як відривок якоїсь оригінальної чеської сатири або як народня приказка. Та вже в другій половині XV в. ся тема стає в Німеччині дуже популярною. Райнгольд Келер опублікував 1873 в часописі *Germania* (XVIII, 460) інтересну віршовану розмову, яку позволю собі тут передати в перекладі на нашу мову. Келер дав своїй розвідці титул „Ein Gedicht von der Gerechtigkeit“⁴⁾

¹⁾ Надрукована в брошурі *Wieder erneuerte Lustige Gesellschaft*, getruckt MDCLIX, ст. 10 — сам титул показує, що се нове виданє давнішого твору.

²⁾ Vaclav Hanka, *Starobylá skladanie III*, 262 і д.

³⁾ Feifalik, *Altböhmische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV und XV Jahrhunderts* (Sitzungsberichte der historisch-philosophischen Klasse der Akademie der Wissenschaften. Wien 1862) ст. 736.

⁴⁾ Передруковано в виданю *Reinhold Kähler, Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters*, Berlin 1900, стор. 73—79.

Nuncius.

Жінко, чи не відомо вам, де поділа ся правда?

Mulier.

Друже, ось вам уся моя відповідь: з правдою у мене нема ніякого діла.

Nuncius.

Добрий селянинне, скажи мені щиро: чи бачив ти коли правду?

Rusticus.

Коли я хоч чув що про правду, то хай мене зараз убють.

Nuncius

Міщани, дайте мені добрий звіт: чи знайду я у вас правду?

Cives.

Ні, товаришу, в отьому краю правда у заставі у їлидів.

Nuncius.

Жиде, до мене дійшло, що ти взяв правду в застав.

Judeus.

На Бога живого скажу тобі: правди не знайдеш у мене.

Nuncius.

Ви, рицарі і ви, браві вояки, чи ви заховали правду?

Milites.

Шановний пане, ми чули, що вона зайшла в цісарський двір.

Nuncius.

Пане цісарю, маю надію, що знайду правду у вашім дворі.

Imperator.

Щісланче, віден її вигнано і вона лишила ся у наші.

Nuncius.

Найсвятїйший отче христїянства, чи знайду правду у вас?

Papa.

Правду вислав я ученим у христїянський свїт.

Nuncius.

Ви доктори і вчені, чи маю ждати правди від вас?

Doctores.

Ми прочитали веї книги; правда мабуть є у старих.

Nuncius.

Шукав я богато минулих літ; скажіть вірно, чи знайду правду у вас?

Seniores.

Товаришу, сього не можемо тобі сказати, бо сьогодня власне її ховають.

Келер не дошукував ся старших жерел сеї вірші, яких певно

треба шукати в середньовіковій латинській поезії, але за те подав багату збірку пізнійших її перерібок та варіантів. Ще 1484 на сю тему безуспішного шукання правди зложена була в Любеці запустна гра „Van der rechtverdicheyт“, що дала якомусь малярови тему до намальованя шістьох образів з римованими підписами в любецькій ратушевій залі. В р. 1500 видано в Любеці нову перерібку фарсепз. „Henselyn oder van der rechtferdiheyт“, де представлено, як три брати на розказ батька і в супроводі слуги-штукаря Івашка (Henselyn) ідуть у світ і в людей ріжних станів (папи, цїсаря, князїв, шляхти, вояків, селян, духовних, пяниць, жінок і черцїв) питають за правдою.

Та особливо в XVI в., в часі реформації, сей мотив пониження правди та панованя неправди зробив ся дуже популярний. Його обробляють у Німеччині Ганс Сакс („Die unterdrückt Fraw Wahrheit“ та діяльот „Gesprech mit einem Waldbruder, wie Frau Treu gestorben sey), драматург Матвій Крайц, письменниця Магдалена Еккард, памфлетист Антін Шор і инші. Приказки в роді цитованих нами висше повторяють ся на ріжні лади ріжними людьми. В дуже популярній сатири „Straffpredigt über alle Stand“ читаємо :

Virtus und Lex ist schier verschmacht,
 Fides und Spes geringt geacht,
 Charitas beynahe gestorben,
 Veritas allenthalb verdorben,
 Pax ligt in Kranckheit gross,
 Honor mit allen glidern bloss,
 Justitiam find man nicht mehr,
 Aequitas bey ydermann leer,
 Probitas wird sehr belogen,
 Innocentia zum öfftern betrogen.

Та швидко ся гуманістична латино-німецька вірша зякнула латинську лушпайку, одягла чисто німецьку одежу і ввійшла в уста люду; на се маємо докази в старих збірках приказок Лемана, Петрі й иньших із XVI—XVII в., де стрічаємо ось який варіант висше наведеної вірші :

Treu und Glauben ist geschlagen todt,
 Gerechtigkeit ligt in grossei Not,
 Gottesforecht ligt im Stro,
 Demut schreit Mordio,

Hoffart ist auserkoren,
 Gedult hat den Streit verloren,
 Wahrheit ist gen Himmel geflogen,
 Zucht und Ehre über Meer gezogen,
 Frömmigkeit lässt man betteln gohn,
 Tyrannis sitzt auf dem Thron,
 Missgunst ist worden loss,
 Die Lieb ist kalt und bloss¹⁾.

В р. 1586 збунтували ся селяни в Альзації і вирушили руйнувати панські замки, несучи перед собою хоругов, на якій були написані ось які вірші :

Die Wahrheit ist gen Himmel geflogen,
 Trew ist über Meer gezogen,
 Gerechtigkeit ist vertrieben,
 Betrug und Falsch ist in der Welt blieben,
 Jedoch Gott nehrt
 Deme, der Ihne ehrt²⁾.

На запитанє, чом же се правда щезла з поміж людей, відповідали жартливим чотиростихом :

Da die Treue war geborn,
 Da kroch sie in ein Jägerhorn ;
 Der Jäger blies sie in den Wind,
 Daher man keine Treue findt. (Wander IV, 1309).

Або вказували на її від'їзд до чужого краю :

Die Treue ist in Flandern :
 Sie ist weder bei diesen, noch bei andern. (ibid.)

Варіанти сеї приказки уміщувано навіть як написи на домах. Такі написи знайдено ще в ХІХ віці в Фрізляндії, Швайцарії, Тиролю; навіть у семигородських Німців знайшов Гальтріх віршик :

Die Liebe ist erfroren,
 Die Gerechtigkeit hat sich verloren,
 Die Ungerechtigkeit wird täglich geboren³⁾.

¹⁾ K. W a n d e r, Deutsches Sprichwörterlexikon, т. IV, стовпець 1312.

²⁾ Stöber, Alsatia. Bd. I, 254; пор. W a n d e r, op. cit. IV, 1752.

³⁾ R. Köhler, Kleinere Schriften II, 78.

Сліди розширення цього мотива маємо також у Франції та в Англії. Автори французьких фарс та сатир XIV—XV в., що правда, брали річ більше матеріялістично. Те, що у Німців була *Rechtfertigkeit* або *Warheit*, Француз називає *Bon temps* (добробут) або *Credit* (вірність), і ось маємо з тих часів цілий ряд віршів про „Небіщика Добробута“, про „Воскресене Добробута“, про „Вигнане Добробута“¹⁾, „Смерть Кредиту“ (*Köhler op. cit.* 79) і т. д. З Англії маємо поки що записану лиш одну пісню чи віршу пв. „Justice is dead“ (Правда вмерла), надруковану в *Folklore Journal* II, 309, недоступну мені.

Ідея шукати правди і справедливого соціяльного та політичного ладу в чужих, далеких краях належить до найпопулярніших і найбільш улюблених літературних тем XVII та XVIII в. Одні оброблювали її серйозно, веліли своїм героям знаходити краї з ідеальним устроєм десь далеко за морями — сюди належать Морусова „Утопія“, Кабетова „Атлантида“, ідеальна держава Мореллі і т. и. Інші з далеко більшим успіхом оброблювали сю тему гумористично та сатирично, — досить тут буде згадати Вольтерового „Кандіда“ та Свіфтового „Іулівера“. Відгуком цього напрямку в польській літературі треба вважати крім „*Doświadczyńskiego*“ Красіцького та покровних йому повістий також гумористично-сатиричну віршу „*Gdzie prawda?*“ зложеною десь під кінець XVIII в., але перед поділом Польщі, популярну й доси серед міщан у Галичині, особливо в східній. Віднайшов її для науки д. В. Гнатюк, надрукувавши в львівській часописи „*Lud*“ за р. 1898 варіант записаний ним від одного кушніра в Бучачі. Другий варіант, записаний у зах. Галичині був надрукований у тімже *Ludzie* 1900 р. У мене є варіант записаний д. Кревецьким від його діда в Жидачові і старший рукописний, що містить ся в рукописнім альбомі зладженім десь у 30-их роках XIX-го віку. Сей остатній, найстарший із відомих доси варіантів, я й друкую ось тут.

Wiersze o prawdzie.

W portamencie niebieskim empireyskie nieba!

Powiedzcie mi ludzie, gdzie prawdy szukać trzeba?

Już prawdy niema, już prawda nie żyje,

Ustąpiła z Polski w insze nacyje.

Ponoś prawdy niema w całej Europie

Jak w panie, tak w żydzie, tak i w prostym chłopie.

¹⁾ Anatole de Montaignon et James de Rothschild, *Recueil de poésies Françaises des XV-e et XVI-e siècles*, t XIII, 122.

Puszczam ja się do Niemców, do Szląska, do Prusa,
 Aż i tam ta sama co i tu pokusa.
 „Gutt Morgen, Herr Bruder! Cziś nie widział prałdi?“
 „Ne bil tu, Mospan Polak, i ne będzie załdi.
 Bo kto prałdi kocha, wenig się z bogaca;
 Kogo okpić, oszukać, to u nas popłaca“.

Puszczam ia się do Węgier, czy tam prawda żyje?
 Może się zabawiła, dobre winko piie.
 „Zdrów bądź, Mospanie Węgrzynie, dobre winko macie,
 Może wy tu u siebie i prawdę chowacie?“
 „Dakuł meliana teremtete, iak Wuhry nastali,
 U sobi prawdy nigdy nie chowali“.

Puszczam ia się do Moskwy, iak z Polski stupali,
 Może oni ze sobą i prawdę zabrali.
 „Zdrast, wasza miłost, sztol padilajesz?“
 „Sztol ty, durny Polak, u nas paszukaiesz?“
 Net u nas prawda, do swita ne żyie,
 Bo w całej Rossyi same zołodyie“.

Puszczam ia się do Rzymu, aż tam pielgrzym idzie,
 Nic nie gada o prawdzie, lecz wszystko o bidzie.
 „Zdrów bądź, Mospanie pielgrzymie!
 Czy macie prawdę w waszym Rzymie?“
 „Roma est benedictus, sed populus maledictus,
 Po łacinie gadaia, lecz prawdy nie maia“.

Puszczam ia się na morze, czy tam prawda żyie?
 Może się zabawiła, co tu nie popłynie.
 Wpadam na okręty,
 Aż y tam wykrety:
 Żeglarze — łgarze,
 Nikt prawdy nie skaże.

Stoiąc ia u portu
 Czekam raportu,
 Aż slysze głos z nieba: „Szkoda, bracie, ciebie!
 Prawda tylko w Bogu na wysokim niebie.
 Niech ci się nie plecie —
 Niema prawdy w świecie“.

Sic fac, skończyło się tak.

Віршів на подібні теми мусіло бути в Польщі XVIII в. більше. В часі перед першим розділом і потім, аж до третього розділу в Польщі аж роїло ся від ріжних проєктів „pargawy Rzeczypospolitej“, із яких деякі просто мали претензію завести в Польщі „правду“. До таких належить прим. писаний біблійним стилем памфлет „Prawda w Polsce z Izraela“, де оповідаєть ся історію Польщі від смерти Августа II, якого автор величає як короля дуже справедливого, а час його панованя малює як якийсь золотий вік. — аж до Станіслава Понятовського, і кінчить проєктом реформ і пророцтвом, як то чудово буде виглядати Польша по їх переведеню. Сей памфлет, інтересний і з літературного боку, був написаний десь перед р. 1770, бо рукопис Куропатніцького (Ossol. 569), де поміщена його копія, був докінчений 1771 р. Зрештою крім титулу сей памфлет з нашою віршею не має нічого спільного.

V.

Із того, що сказано дося, можна, здаєть ся, вивести такі висновки. Мотив боротьби правди з кривдою в людському житю, хоч дуже давний і слідний уже в клясичних релігійних віруванях, у середньовіковій Європі набирає плястичних форм боротьби двох алегоричних фігур або кількох пар таких фігур, поражєня правди і тріумфу кривди з перспективою одначе її остаточної побідн. Поняття правди і кривди не скрізь однакові і часто перемішують ся. Під правдою розумієть ся раз справедливість та вірність у соціяльних відносинах, то знов загальний добробут економічний, то нарешті психологічна правдивість чи правдомовність у протиставленю до брехні. Що до самого способу розуміня і представлюваня тих явищ зібраний нами матеріял розпадаєть ся на кілька груп відповідно до національних відмін: французський *Bontemps* або *Vieux Bontemps* якоеь слабо вяжесть ся з німецькою *Rechtfertigkeit* та *Wahrheit*, коли тимчасом руська група стоїть осторінь. Найпізнійша парієть — польська вірша, зближаєть ся своїм складом до німецької групи, хоча й переносить гру контрастів із суспільних верстов на ріжні національності.

Чи маємо припускати якусь спільну літературну основу для всіх сих груп? Ми бачили спеціально що до великоруського стиха, що майже всі його головні мотиви містять ся в занесених із Візантії на Русь апокріфах (Беседа Іерусалимская, Беседа трехъ святителей, Последнее видѣніе Даниила), а ідейний підклад лише

ледви помітною ниткою вяже його зі старим Словомъ о правдѣ и неправдѣ, яке вірнійше відбило ся в українській пісні. Але відки у нас узяло ся те Слово, серед яких обставин і з якого імпульсу було зложено, про се поки що нема докладної звістки. Деякі вказівки дає нам тут інтересний твір, що притикає до нашої теми і відкриває перед нами нову і цікаву перспективу.

Скрізь по Європі, від скелистої Бретані до Урала і Стамбула, від Фінляндії до Сицилії та Греції записано в ХІХ віці багато варіантів казки, якої зміст складаєть ся з отсих головних подій: 1) Чесний чоловік доводить ся злобним товаришем (братом) до того, що за дрібну користь (шматок хліба, троха збіжя і т. н.) дає собі виколоти одно око, потім друге, по чім злобний товариш покидає його в відлюднім місці.

2) Осліплений підслухує неспостережено розмову злих духів, відьом або віщих звірів, довідуєть ся з неї ріжних секретів, в тім числі й того, як йому відзискати зір, і при їх помочи не лише робить ся знов видющим, але добиваєть ся великих маєтків, а також руки царівни.

3) Його злобний товариш здиваєть ся з ним, а довідавши ся, як він дійшов до свого щастя, іде на те саме місце і гине там від розсерджених демонів чи звірів, що мстять ся за зражене своїх секретів.

Ми не мали-б нагоди займати ся тут сею казкою, хоч і як вона інтересна, як би не одна обставина. Деякі варіанти сеї казки мають вступ, у якому ставить ся питанє: що важнійше в житю, правда чи неправда, закон чи беззаконє? Від дебати приходить до закладу, в яким прихильник правди програє і тратить свій маєток, а найчастійше очі; чудесне відзисканє зору і соціяльне вивисненє того чоловіка являєть ся реабілітацією принципу правди і законности; кінцева катастрофа, яка постигає сторонника неправди, се немов показ, до чого доводить таке становище в житю.

Вважаю зайвим наводити тут увесь фольклорний матеріал, зібраний для сеї теми вченими, головно Катаною (*Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* II, 38, 159), Келером (*Jahrbuch für romanische Litteratur* VII, передруковано в *Kleinere Schriften* I, стор. 281—290) та Коскеном (*E. Cosquin, Contes populaires de Lorraine*, Paris 1886, I, 84—94). Зазначу лише, що як і слід європейським ученим, вони ігнорують увесь славянський фольклорний матеріал, який не був перекладений на якусь західноєвропейську мову, і що, значить, їх бібліографію треба значно доповнити. І так у всіх тих працях зовсім зігноровано польські та

українські варіанти і всі російські з виємком одного Афанасьєвського, якому поталанило попасти в переклади Ральстона та Іольдшміда¹). Келер у своїй розвідці, яка має тільки бібліографічний характер, навіть не пробує групувати матеріал річево і подає в суміш варіанти з моралізаційним вступом і без нього, тай не пробує віднайти в них якусь еволюцію, а навіть досить рішучо відкидає думку Бенфея, який іще в своїм класичнім вступі до Паньчатантри (I, 370) писав: „Ich will schon jetzt bemerken, dass dieses Märchen buddhistisch ist und wahrscheinlich durch die Mongolen nach Europa gelangt ist“. Бенфей указує як на остатню для нас доступну форму на одно оповіданє в тибетській збірці Дзанглун, перекладений пізнійше на німецьку мову Шіфнером (Schieffner, Indische Erzählungen у Mélanges asiatiques видаваних петербурською Академією, т. V, стор. 673); Келер заявляє одначе, що в тім оповіданю не бачить нічого більшого спільного з європейською казкою понад те, що тут злий царевич Дідон у дорозі осліплює свого брата Іедона, обдирає його і покидає в лісі; дальший перебіг казки, як Іедон відзискує зір і які пригоди переходить опісля, зовсім відмінний. Інших індійських паралель Келер не дошукував ся, а що й Бенфею не довелось вернути до сеї теми, то справа так і лишилася ся, доки до неї не підійшов Коскен з новим матеріалом і в значній части не справдив Бенфєєву думку.

Коскен у своїй розвідці зараз звернув увагу на характеристичний вступ одної части казок сього типу. Він пробує розділити оба типи географічно, але поділ не виходить виразний. І так моралізаційний вступ мають казки сербські, венецька, російська (один доступний Коскєнові варіант), серболужицька, один варіант німецький, фінська, португальська, катальонська, один варіант бретонський; у норвєськїм варіанті тільки назви обох героїв казки, Вірний і Невірний, нагадують його приналежність до сеї групи. Коскен показує далі, що варіанти нашої казки власне належні до сеї групи з моралізаційним вступом були відомі і популярні в Європі вже в XVI в.; один із них знаходимо в виданій 1519 р. збірці новель і оповідань вихреста-монаха Івана Паулї пз. Schimpf und

---

¹) Славянські варіанти зведено в примітках до українських казок на сю тему, див. Етнографічний Збірник т. I, ч. 19, ч. III, ч. 36 — тут через помилку між літературою подано: Веселовскій, Разысканія V, 77, де нічого подібного нема. Див. надто старанні бібліографічні покажчики проф. Полівки, друковані в Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde.

Ernst (гл. 464), збірці, що в XVI і XVII в. мала в Німеччині більше як 30 видань. Старший варіант, бо аж із XIV в. знайдено в Іспанії в тзв. Libro de los Gatos. Дуже важною вказівкою був факт, що в відомій арабській збірці „Тисяча і одна ніч“ знайшовся також, хоч дуже виблідлий варіант нашої казки, в якому однак назви героїв (Абу-Ноют, себто Ласкавий, і Абу-Ноютін, себто Ошуканець) свідчать про його належність до групи з моралізацією. Та всякі сумніви що до азійського, спеціально буддиського походження цієї казки і то власне того типу, що починається моралізацією, розвіяло віднайдене цілого ряду її варіантів, далеко повніших від європейських, на всім просторі середньої Азії від Бенгалю до південної Сибірі та Кіргіських степів. Це не тільки вказало згодну вітчизну нашої казки, але також головні шляхи її мандрівки на захід: шлях письмової традиції через Персію, Арабію, Візантію та Іспанію в VIII—XIII віках, і шлях усної передачі через степові орди північно-західної Азії в Московщину, Фінляндію та на Україну в XIV—XV віках та пізніше.

Отже головні, хоч самим автором не висловлені так виразно здобутки праці Е. Коскена. Для такого вислову про спільне і то буддиське жерело всіх варіантів нашої казки (д. Коскен в однім місці досить виразно дає пізнати, що варіанти без моралізаційного початку — пізніші парости, в яких моралізацію, що була колись основою і метою казки, забуто, і полишився сам кістяк дивних пригод) бракувало одної дуже важної річі — старих книжних варіантів у старих буддиських книгах. Дивним дивом Коскен не звернув на них уваги і навіть не заглянув до варіанта Дзангдуна, згаданого Келером.

Попробуємо тепер розлити ся в матеріалі вказаному д. Коскеном, вибираючи з нього те, що належить до нашої спеціальної теми та доповнюючи його невідомими Коскенови матеріалами, головню славянськими, а також такими, що були записані і олубліковані вже по виході його книги.

Як уже було сказано, Коскен знає лиш один російський варіант нашої казки і то власне зовсім нецікавий. Тимчасом у самій збірці Афанасьєва маємо вісім варіантів, із яких найцікавіший власне третій, записаний на жаль невідомо де і ким; передрукуємо його тут слово до слова:

„Однажды спорила Кривда съ Правдою: чѣмъ лучше жить, кривдой или правдой? Кривда говорила: „Лучше жить кривою“,

а Правда утверждала: „Лучше жить правдою“. Спорили-спорили, никто не переспорить. Говорить Кривда: „Пойдемъ къ писарю, онъ насъ разсудитъ“. — „Пойдемъ“ отвѣчаетъ Правда. Вотъ пришли къ писарю. „Рѣши нашъ споръ!“ говоритъ Кривда. „Чѣмъ лучше жить, кривдою или правдою?“ Писарь спросилъ: „О чемъ вы бѣете ся?“ — „О ста рубляхъ“. — „Ну, ты Правда проспорила; въ наше время лучше жить кривдою“. Правда вынула изъ кармана сто рублей и отдала Кривдѣ, а сама все стоитъ на своемъ, что лучше жить правдою. — „Пойдемъ къ судѣ, какъ онъ рѣшитъ!“ — говоритъ Кривда. — „Коли по твоему, я тебѣ плачу тысячу рублей, а коли по моему, ты мнѣ должна оба глаза“. — „Хорошо, пойдёмъ!“ Пришли онѣ къ судѣ, стали спрашивать: „Чѣмъ лучше жить?“ Судья сказалъ тоже самое: „Въ наше время лучше жить кривдою“. — „подавай-ка свои глаза!“ — говоритъ Кривда Правдѣ. Выколола у ней глаза и ушла куда знала. Осталась Правда безглазая, пала лицомъ наземъ и поползла ощупью. Доползла до болота и легла въ травѣ. Въ самую полночь собралась туда невѣрная сила. Набольшой сталъ всёхъ спрашивать: „Кто и что сдѣлалъ?“ Кто говоритъ: я душу загубилъ; кто говоритъ: я того то на грѣхъ спустилъ; а Кривда въ свой чередъ похваляется: „Я у Правды сто рублей выспорила и глаза выколола!“ — „Что глаза!“ — говоритъ набольшой. — „Стоить потереть тутошней травкою — глаза опять будутъ!“ Правда лежитъ да слушаетъ. Вдругъ крикнули пѣтухи, и невѣрная сила разомъ пропала. Правда нарвала травки и давай тереть глаза: потѣрла одинъ, потѣрла другой — и стала видѣть по прежнему. Захватила съ собой этой травки и пошла въ путь-дорогу. Въ это время у одного царя ослѣпла дочь, и сдѣлалъ онъ кличь: кто выльчитъ царевну, за того отдасть ее замужъ. Правда приложила ей къ очамъ травку, потѣрла и выльчила. Царь обрадовался, женилъ Правду на своей дочери и взялъ къ себѣ въ домъ...¹⁾

Я назвав сю версію найпримітивнішою не в тім значіню, як коли-б вона найближше підходила до здогадного буддийського першовзору; зовсім навпаки, буддийські оповідання сеї категорії повні конкретних фактів, імен, і доктрина часто являєть ся немов механічно приточена до них. Примітивність отсеї версії полягає в її схематичній і до крайности упрощеній будові; казковий елемент ще мінімальний, герої казки ще зовсім не індивідуалізовані

¹⁾ А. К. Афанасьевъ, Народныя русскія сказки, книга I. Москва 1873, стор. 223—224.

і являють ся простими персоніфікаціями етичних принципів, між якими йде боротьба; казковий елемент механічно і неорганічно причеплений до принципіального спору і доходить до явної неадекватности в остатнім реченю, де Правда женить ся з царівною і йде жити в царський двір. Тут бачимо близький зв'язок оповідання зі староруським „Словомъ о правдѣ и неправдѣ“.

Із інших варіантів Афанасьєва треба виключити ч. 5 і 6 (I, ст. 226—230), де зовсім нема дискусії про правду і неправду таї загалом нема мови про виколюванє очий, а натомість повводжено інші мотиви. Полишимо на боці також четвертий варіант (I, ст. 224—226), де два кравці сперечають ся, а потім розпитують стрічних про те, чи можна прожити без божої помочи, чи ні. У вар. 1 перечать ся два мужики „бідні-пребідні“: один був „гараздъ на обманы, и приворнутъ ево было дѣло, а другої-ять шоль по правдѣ, кабы, знашь, трудами векъ пражить“ (I, 215). Вони перечать ся, запитують суду у мужика панщизняка, купця і панського прикащика, і від усіх чують, що неправдою жити лекше. „Криводушний — не наслідком спору, а пізнійше, коли правдивому не стало заробітків, вибирає йому очі за шматочки хліба і покидає його. Ведений голосом із неба сліпець йде в ліс до „гримучої криниці“, відискує зір, підслухує в ночи розмову нечистих духів, лічить хору царівну чудесним образом Смоленської Матері божої і женить ся з нею, йде з нею відвідати рідне село, здібає „криводушного“, оповідає йому свої пригоди і радить пробувати такого самого щастя. „Криводушний“ гине від нечистої сили. Казка оповіdana широко і прибіта декуди до місцевих обставин.

Другий варіант (I, 221—223) немов безпосередно навіязує до третього, покладеного у нас на першім місці. Тут оба противники — купці і називають ся один Кривда, другий Правда. Вони бють ся о заклад за те, чи краще жити кривою, чи правдою. У трох судців Правда програє і тратить усі свої кораблі. Про осліпленє нема мови. В лісі в якійсь хатчині він підслухує розмову злих духів, вилічує царівну і женить ся з нею. Кривда почувши про його щастє йде в ліс до тої хатчини і гине від злих духів. В четвертім томі своєї збірки (IV, 68) Афанасьєв надрукував ще один варіант, зближений до попереднього, записаний у бобровськїм пов. воронїжської губ., де противники вправді названі мужиками, але у них є кораблі, про осліпленє правдивого також нема мови; під деревом, на яким ночує осліплений, збираєть ся „нечиста сила“.

Вже тут, на великоруськїм ґрунті (на жаль, у Афанасьєва

він не досить докладно обмежений, бо найважливіші варіанти подані без означення місця, тай записані „літературним“ язлком, отже не так точно, як би треба бажати) можемо визначити ось які три редакції казки інтересного для нас типу :

1. Черечать ся Правда і Кривда; наслідком закладу програ-ного через триразовий осуд Правда тратить масток і очи. Підслухавши розмову злих духів вона відзискує зір, вилічує царівну і женить ся з нею. Кривда виходить безкарно (Афанасьевъ, I, вар. с).

2. Черечать ся два купці прозвані Правда і Кривда; наслідком закладу Правда тратить масток. Підслухавши розмову демонів Правда вилічує царівну і здобуває масток. Кривда йде підслухувати демонів і гине (Афан. I, вар. b і IV, ст. 68).

3. Черечать ся два мужики, ремесники (кравці), заклад, триразовий суд випадає на користь Кривди; сторонник Правди тратить очи, підслухує голос з неба або трьох старців, відзискує зір, вилічує царівну, женить ся з нею. Сторонник Кривди не являєть ся (Афан. вар. g), або гине так, як у попередніх редакціях (вар. a).

4. Четверта редакція, де героями виступають два брати, де осуд на сторону Кривди видає чорт перемінюючи ся раз по разу в різних людей, ледво зазначена в варіантах Афанасьева e і d, в яких оповідане комплікуєть ся пниими мотивами, а основний мотив — суперечка між Правдою і Кривдою, майже зовсім забутий.

Роздивляючи ся в матеріялі зібраним Коскеном бачимо, що оповіданя зазначеної нами першої редакції він не знає ані одного. Відгуком другої редакції можна вважати норвежську казку в збірці Асбернзена (II, 166), де виступають два брати, з яких один має прозвище Вірний, а другий Невірний; що правда, тут забуто вже про суперечку за правду і неправду, а Невірний видовбує Вірному очи за те, що той докоряв йому якимось спроневіренем. Найбільша часть західно-європейських варіантів (італійські, грецький, фінський, португальський, каталянський) відповідають третій або четвертій редакції великоруських варіантів; до четвертої належать також сербський варіант (Вук, ч. 16) і словацький (Dobšinský I, 31—40), Подаю тут у перекладі вступ того варіанта, невідомого Коскенови.

„В однім хозяйстві виховав раз один батько двох синів, а потім умер. Скоро батькови закрили очи, захотіли сини зараз робити кождий по своїому, тож швидко поділили ся всім, що лишло ся по батькови. А поділили ся як рідні брати порівно :

дістало ся їм по тисячі золотих. Поділивши ся пустили ся в свѣт. Ідуть, ідуть один біля другого і все перемовляють ся один з одним, раз про се, то знов про те. Далі зійшла річ на те, чи є правда в свѣті?

— Брате мій золотий, — каже молодший, — годі вже про се, правда мусить бути в свѣті, бо инакше свѣт би розлетів ся.

— Та вже чи розлетів ся-б, чи ні, — каже старший, — але правди нема, вона давно загибла.

— Не загибла!

— Ні, загибла!

— Їй Богу загибла.

Брати бють ся о заклад, о тисячу золотих, стрічають багатого пана з червоною бородою і сей рішає спір так, що правди нема. Молодший програв свої гроші, але незабаром суперечка починаєть ся знов. Старший твердить, що правда загибла, молодший, що не загибла і вкінці додає: „Ну, коли правда загибла, то ось маю дві оці, то й ті дам собі виколоти за неї“. Старший бере його за слово — суперечку рішає священник, також рудоволосий, і старший брат вибирає молодшому очи, висьміває його і покидає під шибеницею. Тут сліпий підслухує розмову чортів, відзискує зір, видобуває заткану чортом воду, але зрікає ся гроший і стає попом. Раз йому доводить ся сповідати на смерть старого жебрака, в яким він пізнав свого колишнього товариша і виявив йому його гріх; під вражінем сього оповіданя жебрак умирає.

Як затемнює ся основна тема казки — спір між правдою і неправдою — в міру посуваня сеї теми на захід, се бачимо найкраще на бретонськїм варіанті (Luzel, *Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne*, t. II, стор. 111—125), де суперечка між двома братами купцями, що переходили власне льондонський міст, заходить власне за те, чи справді той міст „три рази довший, як ласка божа“. І в найстаршій європейській варіанті, а власне в еспанській, поміщенім у *Libro de los Gatos* (Котячий книжці) суперечка йде не про правду в суспільнім житю в загалі, а про те, чи ліпше чоловікови брехати, чи говорити правду. Зазначу ще, що в відомих мені польських варіантах (Ciszewski, *Krakowiacu* I, 131—136, чотири варіанти, Chełchowski, *Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza*, t. I, 194; Świętek, *Lud nadrabski* I, 340—341; Udziela, *Lud polski w pow. Ropczyckim* у *Zbiór wiad. do antrop. kraj.*, t. XVI, часть 1, стор. 50—54) зовсім нема питання про правду і неправду. Так само нема того питання в стамбульській оповіданю записанім

і перекладенім Куношем (Dr. Ignaz Kúnos, Türkische Volksmärchen aus Stambul, Leiden, 1905, стор. 231—234); сей варіант найблизше підходить до варіанта е у Афанасьєва.

Я навмисно лишив на боці українські варіанти сеї казки, бо на них ще ліпше як на російських видно ріжнородність редакцій, у які зложила ся та казка, а зглядно перехрещуванє західних впливів зі східними. В наших збірках народніх оповідань маємо доси записаних вісім варіантів сеї казки, а власне один із Галичини (Етнографічний Збірник I, стор. 69—76), один із Угорської Руси (Етногр. Збірник III, 229—233), один записаний у Батурині Чернигівської губ. (Черниговскія губ. Вѣдомости 1860, N. 15, передруковано у Рудченка, Народныя Южнорусскія сказки, Кієвъ 1870, т. II, ст. 156—158), два варіанти у Чубінського (Труды т. II. Петербургъ 1878), один із Волинської губ. (II, 45—52), а другий із Харківської губ. (II, 386—399), один у Манжури (И. И. Манжура, Сказки, пословицы и т. п. записанныя въ Екатеринославской и Харьковской губ. Харьковъ 1890, ст. 73—74), один у Гринченка (Б. Д. Гринченко, Этнографическіе матеріалы собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Черниговъ 1905, т. I, стор. 177—179 із сумського пов. харківської губ.) і один записаний Мартиновичем від Кирила Сайка з Вереміївки полтавської губ. (Кіевская Старина 1904, кн. за цвѣтень ст. 163—191). Роздивляючи ті варіанти бачимо, що угроруський, галицький, волинський і харківський не мають ані сліду діскусії про правду і неправду і підходять до польських варіантів, та надто наближають ся до визначеної нами висше четвертої редакції тим, що скрізь тут виступають супірниками два брати, тільки що теоретична суперечка за правду і неправду тут заступлена соціальним контрастом між богачем і бідним.

Другий варіант Чубінського (Труды II, 386—390) наближаєть ся потроха до ред. 4, хоча суперечники тут не брати, а богач і його братанич. Але своїм укладом сей варіант ближший до другої редакції, бо хоча в початку оповіданя й говорить ся старим звичаєм: „Жили колись два брати, один богатий, а другий такий бідний, що й не сказати“, то все таки далі говорить ся, що син того бідного бєть ся о заклад з дядьком за свою худобу і програє її. Також тим підходить сей варіант до Афанасьєвського вар. б, що й тут „дядько“ задовольняєть ся самою худобою і не видупує братаничови очий.

Варіант Манжури підходить до четвертої редакції тим, що й тут суперечку тричі розсуджує чорт, перекидаючи ся раз по разу

в ріжних людий. Супірники тут не брати, а мандрівники неозначеної близше суспільної верстви. Осліплений тратить надто жінку і все хозяйство, які забирає той, що осліпив його. Осліплений залазить у чортівську баню, підслухує розмову чортів, відзискує зір натираючи очи камінцем із чортівської печі і вертає міщанам воду, за що й дістає тисячу рублів. „Тоді забрав свою тисячу і пішов до того, що казав: нема правди. „А що, — каже, — ось же есть на світі правда“. Зараз забрав свою жінку, усе своє хозяйство, а йому видрав очи і прогнав; так він і пропав десь“. Як бачимо, і переведене і закінчене досить общипане.

Варіант Мартиновича „дуже собі довгий“, 28 сторін друку, скомплікований масою побутових деталів, та надзвичайно інтересний тим, що тут — і се одінокий випадок у відомім нам матеріалі — мотивується ся суперечка обох вандрівників за правду і то мотивується ся досить оригінальним способом. Два товариші, вбогі сільські парубки, ходять по заробітках. Завдяки прозорливості і зручності одного з них, Івана, їм щастить дуже і на риболовстві і в моряках. Вони заробили багато грошей і ділять ся ними. Вертаючи до дому вони гуляють, та один із них, власне не той, що найбільше причинив ся до успіха, тратить свою пайку, яку в нього краде весела дама. Іван другого вечера підступом відбирає не лише ті гроші, але ще значну суму, накрадену тою дамою у інших подорожних. Дійшовши до ліса Іван віддає товаришеви його половину, але тими дальшими грішми, яких його товариш „не заробив“, не хоче ділити ся з ним. За се товариш і докоряє йому неправдою і на сьому між ними доходить до суперечки, а далі до закладу. Іван програє три рази: за першим разом тратить усі гроші, за другим коня, за третім очи. В ночі він підслухує чотирьох чортів, відзискує зір, добуває людям воду, гатить греблю, вилічує царівну і стає її мужем, потім їде відшукати свою матір, угощує всю громаду і тут же демаскує свого лукавого товариша та своїм прикладом повчає його, що ліпше жити по правді. Зрештою він не мстить ся на нім, але за пару місяців грім запалює його хату, він тратить усе багатство і кінчить жебраком. Сей варіант найбільше підходить до визначеної нами третьої редакції, хоча деякі мотиви взяті з інших редакцій, а власне мотивоване і виразне переведене суперечки про правду і неправду ставить його з усіх європейських варіантів найбільше до згодного прототипу.

Не менше цікавий для нас варіант Рудченка, що являєть ся другим зразком тої редакції Афанасьєва, яку ми поставили на першим місці. І тут, як у Афанасьєва, стрічають ся Правда з Не-

правдою, але суперечки між ними нема, тільки Неправда робить Правді пропозицію: „Як будем у місті їти, дак сперва твоє будем їсти, в тоді моє“. Правда пристає на се, але коли її провіянту не стало, Неправда за троха страви виколує їй з разу одно око, потім друге, і покидає її. Правда ночує на дереві. Під тим деревом гуляють парубки з дівчатами і говорять, що „на тім дереві така роса, що як помазати сліпому очи, дак він і дивниця стане“. Правда чує се і жде ранку, щоб упала роса; по відході дівчат злізає з дерева, знаходить їх недоїдки та недопивки і покріпляєть ся ними, рано маже очи росою і відзискує здоров'я. Вечером вона знов лізе на дерево і знов підслухує гулящих парубків та дівчат і чує, як хтось оповідає, що в такім то царстві є сліпа царівна, та якби її очи помазати росою з сього дерева, то вона провиділа-б. Правда набирає у флящину роси і йде в те царство до того царя. Подаю дословно закінчене казки:

„Довго вона ішла у той город, де жив сам царь із сліпою дочкою. Тут зараз донесли царю, що у його город прийшла така молодиця, що берецця вилічить дочку його. Царь зараз велів позвать її. Прийшла у хату до царя, коли дивить ся, тут і Неправда.

— Се й ти тут, сестро? — питає Правда у Неправду.

— Еге, коли-б ти знала, я вже і сьвіт увесь пройшла, — одвічає Неправда. — А тиж чого тут?

— Того да того, — каже Правда, да й розказала, чого вона прийшла і що з нею було. Послі сього помазала вона цілющою росою очи царівні — і ся стала бачить усе так, як би не була і сліпа.

Царь же бачить, що Правда з Неправдою розказує так, як давняшня знакома, да й питає у її:

— Де ти із нею бачилась і що і коли?

Правда й розказала царю усе по правді: як вони ішли у двох, як Неправда її очи виколувала, як вилічилась; сказано: усе розказала, як було. Царь, як скінчила Правда розказувать, ізвелів узять Неправду, привязать її коню до хвоста да й пустить його на волю, щоб розніє її.

— Оттак, — сказала Правда, — прошла вона сьвіт, назад не вернулась.

Порівнюючи отсеї варіант із великоруським у Афанасьєва бачимо, що український варіант, хоч очевидно вплив із того самого жерела, що й великоруський (коли він у загалі є великоруський), виявляє деякі інтересні відмінн. Поперед усього інте-

ресне те, що Правда і Неправда тут жінки, через що й відпадає епізод женячки Правди з царівною. Ми бачили, що варіант Афанасьєва таки заставляє Правду женити ся з царівною і також не говорить нічого про покаранє Кривди. Се не говорить нічого за більшою примітивністю українського варіанта; навпаки, бачимо тут зразок консеквентного прикросня казки, де первісні антагоністи були мужеського роду, до їх нових імен на мові, що надає тим самим словам женський рід. Із того виходить, що варіант Афанасьєва, який не вважаючи на недоладність робить Правду мужчиною, мусить бути ближший до оригіналу, як український. За тим самим промовляє також недоладність епізодів варіанта Рудченка про побут осліпленої Правди на дереві і про гуляне під деревом дівчат і парубків, які okazують ся свідущими таких секретів, яких не знає Правда і які їм самим було-б далеко простійше використати (вилічене царівни). Також у самім початку український варіант обкросений, бо не знає нічого про суперечку Правди з Неправдою при їх стрічі. Натомість інтересне закінченє нашого варіанта, з артистичного боку краще від Афанасьєвого, що Правда застає вже Неправду в царськїм дворі і там демаскує її перед царем.

Та ми маємо ще один український варіант сеї казки, тим цікавіший, що записаний іще в XVIII в. в однім руськїм рукописї, привезенім д. Гнатюком із села Літманової на Спішу в північно-західній Угорщині.

Ось його текст:

Притча о правдѣ и о кривдѣ.

Два дръга йдоша въ путь далекий, и тѣмъ йдущимъ многое время, о малѣ брашна въ яденію, единъ во оныхъ много яда все свое брашно поят', дръгый же в' малѣ жива съ въздержа еден' хлѣб' ачмѣный, иже и оного насытнаго въспита 7 дни. позавидѣвши емъ насытныи йзлѣпи семъ очи и вземъ о него хлѣбъ ошедъ остави дръга. слѣпый же не вѣдаше, или днь или ношь, и тако въ пѣстины страждѣще многи часы прилѣчи съ емъ внити въ пѣсти дворъ, иде же шедъ в' храмине сѣдѣше. вѣ же тамо соборище вѣсковое, на неже сошедше съ вѣсы повѣдаша предъ величайшимъ вѣсомъ, что и где и како зло сътворили. о тѣхъ еденъ рече: „Язъ вѣхъ тоа ноши в' градѣ индїискомъ царскѣ и видѣхъ тамо, како о единого источника воднаго ве градъ живеть. и вергохъ в него камѣн' велій, иже и каплѣ води не ймѣтъ граждане, а о томъ камени ни еден' не вѣсть (мѣсто предъ вѣсы нарекъ), и дали би много золота и сре-

бра, дабы ймъ сіе кто повѣлъ“.

Другій вѣсъ рече: „Язъ в' мимошедшѣ днѣ сътворихъ, ѿже дщерь недѣлющи црѣ кипрѣскаго причастые ѿз'бавя, ѿ то паде под помостъ ѿ жаба зѣсть є ѿ вѣдетъ титы, а дѣвица съхнутъ. ѿ аще бы кто сіе црѣви повѣлъ, былъ бѣ первый по црѣ в' земли тои“.

Інний вѣсъ рече, іако подюсти друга на друга, ѿже ѿ едень хлѣбъ ѿчи емѣ ѿзлѣпи ѿ взем' хлѣбъ ѿиде. но аще бы вѣдавъ слѣпый ѿ зеліи, еже недалече ѿ zde растеть, ѿ помаститъ бы ймъ мѣста ѿчи^и, в той часъ заразы прозрѣлъ бы. ѿ йныхъ много сътвореныхъ злостій повѣдаша. Слышавъ же сіе слѣпецъ шныи, нача ползати по травѣ средѣ града того ѿ травою ѿ зеліемъ мѣста ѿчій мастити. ѿ тако много ползый мѣла са Бѣс ѿверѣте малое зеліе, ѿ потерши ймъ ѿчи прозритъ. ѿ воздавъ хвалѣ Гдѣс Бѣс ѿде ѿ тои пѣстыни, ѿ пришедъ въ гради ймашыа люди пыта са къ Оарсѣ Індійскомѣ. к немѣ же ѿдѣше видѣ везѣшихъ вода за ѣ. милъ. ѿ въпроси, ѿкѣдѣ сѣтъ ѿ чего ради тѣю вода везѣтъ, ѿ оувѣде ѿ ныхъ ѿде с ными бесѣда, что бы дали, ѿже бы повѣлъ, како ймъ вода погиве. ѿ тыи рекоша: „Індіе наши много бы дали ймѣніа, аще бы кто привернѣлъ градѣ вода, іако юж третая част людій оумре без' воды, ѿ прочіймъ разыйти са приходитъ“. Пришедшѣ же емѣ въ Оарсѣ възвѣстиша ѿ немѣ вез'шый вода гражданомъ, ѿ тыи шедше к немѣ молиша его, дабы имъ повѣлъ ѿ погивели воды ихъ ѿ дабы ю привернѣлъ имъ, ѿвѣщюще многы дари дати емѣ. ѿ той повелѣ вѣемъ людемъ ѿти во слѣдъ себе ѿ показа ймъ камень лежащѣ великій, ѿже вѣ ѿторгнѣлъ са ѿ скалы, лежащѣ на ѿцѣ взроа, егоже ледва ѣ. ѿзбранныхъ мѣжій ѿвернѣти могли. ѿ въ той часъ поиде вода въ градъ, іакоже высть ѿ прежде. ѿ за тоє дали емѣ колесницѣ полнѣ злата ѿ сребра, ѿ коней шест', ѿ повелѣша его ѿвести въ Кипрѣ съ многою честію.

І тамо пришедъ прослави са пред црѣмъ кипрѣскимъ, іако веліе врачество въ Оарсѣ людемъ сътвори. ѿ въпрошен высть ѿ црѣ ѿ недѣлѣ дщери его, аще бы могла єѣ врачевати. ѿ той ѿвѣща: „Надеждѣ ймѣю въ Бѣк, іако ѿ сіе поможетъ ми“. ѿ повелѣвъ поднати помостъ въ храмѣ при недѣлющей црѣвнѣ, ѿ ѿверѣте тамо жавѣ велми ѿтилѣю ѿ свѣцѣс пред нею горящю, ѿ оураздмѣвъ, іако в ней сѣла сѣтъ, повелѣ призвати сѣеника ѿ сохранно ѿзнати ѿз' жави сѣла ѿ причастити дѣцѣ. внигда сътвориша тако, к тож время ѿпѣсти недѣлѣ ѿ по маломъ часѣ

здрава бысть дѣвица, ѿ сѣтвори єго црѣь перваго по сѣвѣ, іако же прежде ѿвѣща, ѿ въ полатахъ своіхъ дастъ ємѣ жити.

По многом же времени ѿзѣаше той съ множествомъ воарѣ ѿ слѣгъ своіхъ ѿ стрѣте дръга своего, ѿже ємѣ ѿзѣаши ѿчи за хлѣбѣ. ѿ той не познав єго просивѣ млѣтыва. сѣй же повелѣкѣ ємѣ ѿти за собою в' полаты, ѿ вѣзѣвакѣ єго дастъ ємѣ хлѣби ѿ рече: „Єдинѣ бѣво шедѣ дай кривдѣ, а дръгій правдѣ, ѿ пакы зде прѣдѣ“. ѿн'же ѿвѣщав рече: „Гѣди, разѣмѣю, іако кривда азѣ єсмѣ, ѿ правдѣ же не вѣкмѣ, гдѣ живетѣ“. ѿ той рече ємѣ: „Ще не вѣкси ѿ правдѣ, дай томѣ, ѿже єси ѿчи ѿзѣаши за хлѣбѣ“. сѣй же бѣвома сѣ велми паде на носѣ єго ѿ рече: „Гѣдѣ мой, прости ми, ѿбо виждѣ, іако ты правда єси ѿ тебѣ азѣ зло сѣтворихъ“. Тогда бѣмилосерднѣ сѣ правда над кривдою ѿ ѿпѣстивѣ ємѣ содѣянное зло ѿ милостиню ємѣ давѣ без' вреда ѿпѣсти єго.

Отсе оповіданє в своій цілости і в деталях значно відмінне від усіх чотирьох редакцій того типу нашої казки, який ми назвали моралізаційним, та про те своїм закінченням виразно маніфестує свою належність до того типу. Початок нашої притчі — брак диспути між мандрівцями про правду, брак закладу і суду та мотивованє вилуплення очий одному мандрівцеви другим, усе те зближує притчу з тими відмінами нашої казки, які ми виключили зі свого огляду власне через те, що в них забуто первісний основний мотив — боротьбу правди з кривдою. Середня часть притчі зближаєть ся до третьої редакції, та закінченє — стріча з кривдником, який став жебраком (сєй мотив є у Добшинського), дарованє йому царем-прихильником правди двох хлїбів — з тим, щоб дав один хлїб правдї а другий кривдї, викликанє сим признанє кривдника до вини і прощенє його царем, усе те риси оригінальні, яких не стрічаємо в інших варіантах нашої казки (остатній зрештою є у Мартиновича). Тим цікавіше було би вислідити жерело, з якого взяв її невідомий компілятор Літманівського рукопису. Бо вставлені в притчі назви Індїї, Тарса і Кипру можна вважати доказом на те, що автор не взяв сього оповіданя з уст місцевого люду, але мав перед собою якесь писемне жерело, що виразно вказує на Грецію і Византію, або принаймні на середньовікову латину. Назви Тарсу і Кипру свідчили би про традицію хрестових походів, а приплетену до них не до ладу Індію можна би вважати глухим відгуком якоїсь старшої традиції про індійське походженє притчі. Все се очевидно мої догадки, — оригінал нашої притчі треба-б відшукати, а поки що єю притчу мусимо лишити як ерратичний камінь, Бог зна яким випадком

і звідки занесений на наш ґрунт.

Перейдімо тепер до азіатських варіантів нашої казки. В самій Індії, як і слід було ждати, в устах люду заховало ся не багато і то пізніх та неясних слідів її; їх давно винищено разом із буддизмом. Та все таки в Бенґалю було записане в 70-их роках минулого віку оповідане про те, як один царевич і один син високого поліціянта мандрували по чужім краю. Раз син вояка почав докоряти царевичеви, що він усе робить добро людям. „Я волю чинити їм зло“ — додав він. Царевич почувши се не сказав нічого. Та коли дійшли до криниці і царевич терплячи спрагу просив свого товариша, щоб пустив його на шнурі в криницю, аби напив ся води, товариш пустив його, але не витягнувши назад пішов геть. Царевич сидючи в криниці чує, як на версі її збирають ся духи і розмовляють. Один говорить про королівську доньку, яку він мучить і ніхто не може його прогнати; другий оповідає, що під поблизьким деревом є пять горшків із золотом, яких одначе ніхто не може взяти, поки не уживе такого а такого способу. Царевич чує все те, а рано його витягає з криниці прохожий чоловік — власне післанець, що має шукати лікаря для королівни опанованої демоном; тому, хто їївилічить, король обіцяє пів свого королівства і руку дочки. Царевич уздоровлює королівну, женить ся з нею і видобуває горшки з золотом. Його невірний товариш почувши се ховаєть ся на ніч у ту саму криницю, та демони розривають його. (*Indian Antiquary*, 1874, ст. 9, пор. *Cosquin, Contes Lorrains I*, 91).

Сей варіант, хоч заховав лише деякі сліди приналежности до того типу, що розібраний висше, цінний для нас як близька анальоґія до того варіанта, який маємо в Тисячі і одній ночі. Абу-Ніют (Добродушний) і Абу-Ніютін (Зрадливий) мандрують; перший просить спустити його до криниці, другий відрізує шнур і лишає його на дні. В ночі два злі духи розмовляють біля криниці про хорубу царівни; Абу-Ніют витягнений рано з криниці йде до царя, уздоровлює царівну і женить ся з нею. Пізнійше зрадливий довідавши ся про все також ховаєть ся на ніч до криниці, але демони сердиті за відкрите їх секрету завалюють криницю камінем і Зрадливий гине.

Та в Індії лишили ся далеко виразнійші сліди нашої казки по тих країнах, де буддизм держав ся найдовше і властиво не був знищений до решти, на півдні біля Цейльона і на півночі у стіп Гімалаяі. Південний варіант, опублікований у цитованій уже часописі *Indian Antiquary* 1884, стор. 285, ось як передає

в скороченю Коскен: „Один царь мав сина на імя Субудгі, а його міністер мав сина на імя Дурбудгі. Люба девіза царевича була: „Тільки чоловіколюбність усе переможе“, а син міністра держав ся зовсім противного принціпу. Одного дня оба юнаки пішли на лови, а коли царевич докоряв своему другови за його принціпи, сей скочив на нього, видер йому очи і покинув його. Царевич поволік ся на помацки аж до храма, до якого йому пощастило трафити, і замкнув ся в нім. Се був храм страшної богині Каллі. Богині власне не було дома, бо вийшла збирати коріне та овочі, — коли-ж вернувши застала двері зачинені, почала грозити зайді, що вбе його. „Я вже сліпий і напів труп, — відповів царевич, — коли вбеш мене, тим ліпше. А коли навпаки змилуєш ся надімною і вернеш мені зір, то я відчиню двері“. Каллі зголодніла обіцяла царевичу вислухати його просьбу і він зараз прозрів. Пізнійше богиня полюбила царевича і сказала йому, що в сусіднім краю царівна осліпла наслідком хвороби, а цар обіцяв своє царство й дочку тому, хто вилічить її. І богиня додала: „Прикладай три дні з ряду до очий царівни по троха сьвяченого попелу з мого вітара, а четвертого дня вона прозрить“. Царевич слухає її ради, вилічує царівну і женить ся з нею. Пізнійше він здибає Дурбудгі, який волею долі зійшов на жебрака і якого постигає належна кара (Cosquin op. cit. 94).

Ще виразнійше заховав ся слід розширення нашої казки і то власне в формі зближеній до нашої другої редакції, в північній Індії, в Камаоні у стіп Гімалаяі. Російський учений Минаєв записав тут між иншими ось яку казку: „Був раз син богача і син брагмана. Перший говорив: „Гріх панує в сьвіті“. „Ні, — відповідав син брагмана, — закон панує в сьвіті“. — „Добре, — сказав перший, — розпитаємо чотирьох людей. Коли вони скажуть, що гріх панує в сьвіті, я відрубаяю тобі руки й ноги; а коли скажуть, що правда панує, ти відрубаяєш мені“. Пустили ся в дорогу і здибали корову. Питають її: „Шо панує в сьвіті, гріх чи закон?“ — „Гріх панує, — відповіла корова, — а закона зовсім нема. Дім мойого пана повен мойого потомства, а отсе мій пан не дивлячись на мою старість прогнав мене в ліс“¹⁾. Далі здибали брагмана, якого діти на старість прогнали з дому, далі медведя і льва, які жалують ся, що хоч живуть собі в лісі, люди й тут

¹⁾ В Індіях, як відомо, не вільно різати корови.

²⁾ Д. Минаєвъ, Индѣйскія сказки и легенды (Журналъ министерства нар. просвѣщенія 1877 р. N. 16).

не дають їм спокою; одним словом, усі свідки potwierдили, що гріх, а не закон панує на світі. Тоді син богача обрубав синові брагмана руки й ноги і покинув його в лісі. Сей пробув тут 12 літ сидючи в дуплі одного дорева. Одного разу він підслухав розмову демона, медведя, тигра і льва, які говорили, що в верхку сього дерева гніздить ся птах, а його помет має таку силу, що хто помаже собі ним руки й ноги, буде здоров. А инший із розмовників додав, що під сим деревом закопані два кітли повні гроший. Син брагмана помазав собі руки й ноги і вони стали знов цілі, а пару літ по тім по смерті короля народ вибрав його королем, і тоді він відкопав із під дерева також горшки з грішми. Тоді син богача почувши се прийшов до сина брагмана і просив його, щоб сей обрубав йому руки й ноги і покинув його в лісі під тим деревом; син брагмана зразу не хотів, потім згодив ся, та в дуплі дерева знайшли його нічу ті самі розмовники і роздерли ²⁾).

Кіргізька казка, записана Радловим у південній Сибірі, зближуєть ся подекуди з тою відміною першої редакції нашої казки, яку маємо у Рудченка. Добрий і Злий мандрують разом. Спершу оба їдять засоби Доброго, але коли їх не стало, Злий не хоче Доброму дати нічого, але зразу обрізує йому за троха страви вуха, а потім видовбує очи. Нарешті покидає його в лісі. Надходять три звірі, тигр, лис і вовк. Вовк говорить, що в тім лісі є дві трепети, які вилічують у людий очи й вуха, хоч би їх у них і зовсім не було. Тигр каже, що є тут такий пес, якого кости воскрешають мертвих. Лис знає місце, де лежить грудка золота велика як голова. Добрий користуєть ся тими звістками, відзискує здоров'я, воскрешає короля, який дає йому свою дочку за жінку. В кінці здібає свого колишнього товариша, який почувши про його щастє просить його, щоб відрізав йому вуха і вибрав очі і завів його на те місце в лісі. Сей виконав його просьбу, а звірі пожерли його ¹⁾).

А сягаючи в глуб, у давнину, знаходимо ось який, також пізній і иншими елементами підмішаний варіант у санскритській збірці Дзангун, зложеній десь у перших віках нашої ери, та захованій лише в тибетському перекладі в великій буддийській енциклопедії званій Канджур. Подаємо се оповіданє в скороченю на основі німецького перекладу, доконаного петербурьським орієнталі-

¹⁾ W. Radloff, Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Südsibiriens. S. Petersburg 1866--1872, III, ст. 343.

стом А. Шіфнером :

У одного царя були два сини Кшемамкара, роджений під щасливою звіздою, і Панамкара, роджений під нещасною звіздою. Коли оба доросли, вибрав ся Кшемамкара в дорогу на море, щоб купецтвом доробити ся маєтку. Панамкара випросив ся у батька також у дорогу з братом міркуючи на морі при нагоді вбити брата і самому стати царем. Їх подорож була щаслива, вони зібрали на однім острові багато дорогого каміня і вертали до дому. Кшемамкара з обережності повкладав найдірожніі штуки каміня у свій черес. Та ось недалеко берега корабель розбив ся. Панамкара вхопив ся старшого брата за шию і сей витяг його з тяжким трудом на берег. Та коли тут Кшемамкара тяжко стомлений заснув, ізняв Панамкара з нього черес, виколосив сонному терном обі оді і пішов до дому. Осліпленого приймають пастухи, потім він ходить від хати до хати заробляючи на хліб грою на лютні. Тимчасом умер батько обох царевичів, а Панамкара розголосивши скрізь, що старший брат утонув у морі, став сам царем і захотів оженити ся з царівною, що перед тим була нареченою Кшемамкари. Царівна одначе заявила батькови, що сама хоче собі вибрати мужа, нехай батько велить „позамітати місто“ і оголосити, аби всі, хто має охоту, збирали ся на вибір. Іде туди і Кшемамкара і коли царівна почула його гру, вибрала його. Всі люди здивували ся, батько докоряє дочці і велить їй іти до того, кого собі вибрала. „Вона пішла до нього — подаю сей інтересний уступ у дословнім перекладі, — і сказала :

— Я вибрала тебе собі на мужа.

— Се ти не добре зробила, — відповів він. — А може ти думала: коли се так і отсеї сліпий, то я можу забавляти ся з иншим мужчиною?

— Я не така, — відповіла вона, — щоб робити такі діла.

— А який же доказ даси на се? — мовив він.

Вона відповіла і почала божити ся:

— Коли се правда і моя божба правдива, що я полюбила тільки царевича Кшемамкару і тебе і нікого иншого, то нехай силою тої правди і божби на неї одно твоє око стане таке, як було вперед!

І зараз по тій божбі стало одно його око таке, як було вперед, і він мовив:

— Се я сам Кшемамкара, а се мій брат Панамкара поробив мені таке.

— А який же доказ — мовила вона — даси на те, що ти сам царевич Кшемамкара?

І він почав божити ся.

— Коли се правда і моя божба вірна, що хоч Панамкара виколов мені очі, я ані крихти не серджу ся на нього, то нехай наслідком сеї правди і божби моє друге око стане таке, як було вперед.

І скоро вимовив отєю божбу, його друге око стало таке, як було вперед. Тоді царівна пішла з Кшемамкарою, що вже не був калікою, до свого батька і сказала:

— Таточку, отсе й є сам Кшемамкара.

Коли цар не хотів няти віри, вона оповіла все що стало ся; цар дивувався дуже, віддав ущасливлений свою дочку за Кшемамкару, пішов із великим військом до того міста, прогнав Панамкару з панованя і поставив Кшемамкару на царство його батька¹⁾.

Коли Р. Келер орік, що се оповіданє тільки одним мотивом, а власне осліпленем брата братом, притикає до казок нашого циклю, то докладне порівнанє варіантів показує зовсім противне: бачимо тут немов у клубку змотані до купи ріжні мотиви, що потім являють ся окремо розвиті в ріжних західніх варіантах. Що супірники — брати, зближує оповіданє до наших варіантів четвертої редакції; що вони займають ся торговлею і осліпленій тратить також масток, нагадує другу редакцію. Певне, спосіб, як осліпленій відзискує зір і здобуває руку царівни, тут відмінний від усіх звісних у Европі редакцій, але власне закінчене сього оповіданя свідчить найкраще про його належність до сього циклю. В європейських і нових азійських варіантах праведний тратить зір через програний заклад за правду; тут він силою правди своїх слів і своєї нареченої відзискує зір. Поклик до висшої, вселюдської правди тут так само, як і в нашій рукописній притчі, з початку перенесений на кінець оповіданя і стверджуєть ся ділами.

В доступних мені буддійських оповіданях можна би набрати ще немало таких, де виступають поодинокі мотиви нашого казкового циклю. Суперечки учеників Будди за ріжні прінципи трапляють ся часто в оповіданях про жите і переродження Будди. І так у книзі *Bhadra Kalpavadana* оповідає Будда, що син царя Анджана в Бенаресі, Пуняварта (Святий) зайшов раз у суперечку з чотирма синами царських дорадників за те, яка прикмета дінна. Один стояв за мужність, другий за штуку, третій за красоту, че-

---

¹⁾ A. Schiefner, *Indische Erzählungen* N. XVI (*Mélanges asiatiques tirés du bulletin de l'Académie imperiale des sciences à St. Petersbourg*, t. VIII, 1877) ст. 123.

твертий за розум, а Пуньяванта за сьвятість. Для рішеня суперечки вони беруть досьвід: кождий із супірників іде до міста і випробує на собі вартість даної прикмети; всі оказують ся добрі, та сьвятість найліпша, бо її заштитник здобуває корону¹⁾. В иншій оповіданю в тибетській збірці Канджурі перечать ся самі ученики Будди, і Будда рішає їх суперечку оповіданем про Пунябаля, який також у подібнім спорі став на тім, що найкраща людська прикмета — сьвятість і доказав се ділами, запомагаючи бідногс чоловіка і давши раз для вратованя одного чоловіка відрубати собі руки й ноги. Силою Індри йому відростають ті члени і його вибирають царем (тажже 78, пор. Th. Benfey, *Pantschatantra II*, 535—537).

Так само мотив потираня очий чудесною, сьвятою травою дуже часто являєть ся в буддийських оповіданях, може як відгук якоїсь символічної церемонії (Ольденбургъ, *op. cit.* 56—57); чудодійна трава називаєть ся раз Amogha, то знов Śaṅkhanabhi; потерши нею очи чоловік може спокійно глядіти на всякі страховища, яких би інакше не вдержав. Так само популярний у буддистів мотив дерева, що служить житлом пустинників і аскетів, місцем глибоких роздумвань і духового просьвітліня Будди, а також місцем побуту або періодичних зібрань злих духів (ракшази), божеств або звірів, які в буддийських оповіданях говорять і почувають зовсім так як люди. Тай сам мотив протиставленя Правди як першого божого твору Неправді — творови „Непрязни“, себто злого духа, не зовсім укладаєть ся в християнську догматику, по якій злий демон зовсім позбавлений творчої сили. Ми вже бачили на початку IV розділу отсеї розвідки, що жерела сього контрасту і навіть жерела його літературних оброблень треба шукати на сході, в маздейськім дуалізмі, який ставить обік себе рівнорядними творцями добрий і злий принцип, Агура-Мазду і Ангра-Майнїюса. В маздейськім „вірую“ говорить ся: „Відрікаю ся девів. Заявляю себе маздейцем і заратустриянцем. Усе добре признаю ділом Агура-Мазди, істоти совершеної“²⁾. Одна з головних точок маздейської віри та, що Ангра-Майнїюс як перший свій твір сотворив Дагаку, дракона, який піддав першу брехню першому чоловікови (чи першому цареві) Імі і тим довів його до утрати „трьох ласк“, при чім перша ласка власне була правда, яку взяв від нього Мітра,

¹⁾ Сергій Ольденбургъ, *Буддийскія легенды, часть первая. Bhadrakalpavadana. Jatakamala*. Спб. 1894, ст. 18—20.

²⁾ E. Levl̄que, *Les mythes et les légendes de l'Inde et la Perse*. Paris 1880, стор. 235.

бог світла і правди¹⁾. В пізнійшій перерібці і в формі, яка ще більше нагадує і старогрецьку алегорію про Геракля і наше старе Слово про правду і неправду, маємо сей мотив у повісті про спокушуванє Будди злим демоном М́арою, що містить ся в найстарших буддйських книгах і то як південного, так і північного канону. В південнім каноні се оповіданє має титул Padhana-Sutta і творить частину славної книги Sutta-Nipata, „одної з найкращих книг старого південного буддизму“, як каже один дослідник²⁾. Берлінський орієнталіст Ольденберґ доказав, що в головній біографії Будди північного канону, в книзі Lalita-Vistara, містить ся те саме оповіданє, майже дословно перекладене з языка палі на санскрит. Подаю тут свій переклад сеї глави Сутта-Ніпати, передаючи по змозі дословно переклад Віндіша:

Пісня про високе змаганнє.

До нього, що змагав до висшої мети
над рікою Нерапдждара,
що по борні тонує в задумі,
щоб осягнути супокій нірвани,
прийшов Намучі (Мара), любе слово
випускаючи із уст:

„Вихуд ти і вигляд твоїй мізерний,
недалека смерть твоя.

Тисяча частин уже завмерла,
лиш одна частина в тобі ще жива.
Аджеж краще жить живому!

Живши можеш ти добро творить!

От як жити меш побожно,

жертви приноси́тимеш всепальні,

назбираеш добрих діл багато!

А отся борня — по що тобі?

В тій борні важкий би шлях верстати,
важко йти, ще важче до мети дійти!“

От таке вимовлюючи слово

станув Мара біля Будди.

І до Мари, що таке балакав,

ось що вимовив сьвятий:

„О легкóдуше, недобрій,
власний зиск привів тебе сюди!

Добре діло не подасть мені
ні найменшого пожитку!

Тим, кому благі діла корисні,
тим се, Маро, говори!

В мене віра є, геройська сила,
і знаня у мене теж чимало, —

щож мене ти про житє питаєш,
як я так змагаюсь до своєї ціли!

Адже вітер сушить

навіть рік сих хвилі,

чомже би не мав і кров мою сушити,

поки я йду до своєї ціли!

А як кров висиха,

висиха також жовч і вся слизь

а як мясо щеза,

заспокоють ся дух

і зміцняєть ся моя увага

і знанє і міць душевна.

Оттак змагаючись дійшов я

аж до смертнóго болю,

¹⁾ Див. про се Fr. Windischmann, Zoroastrische Studien. Berlin 1863, стор. 27—29.

²⁾ Ernst Windisch, Māra und Buddha, Leipzig 1895, ст. 1.

і дух мій не глядять уже
на радощі сьвіта.
Глянь на чистоту живого твору!
Бажаня, се першеє військо твоє,
друге невдоволенем зветь ся,
а третє, се голод і спрага,
четверте захланністю звуть,
а пяте, се тупість, лїнивство,
а шесте зоветь ся трївога,
а семе, се сумнів, а осьме
се гордощі і лицемірство,
і зиски і слава і честь,
повага брехнею здобута,
що високо ставить самого себе
а иньших нїзащо цїнує.
Отсе твоє військо, Намучі,
се чорні потуги твої! [поборе,
Нїхто, що не вдає ся героєм, його не
побідної роскоші взнать не здола!
ТЬфу на жите сьогс сьвіта!
Краще нищителька смерть!
Смерть у борні мені краще,
нїж побідженому житє.
Бачу з усіх сторін військо,
Мáру у зброї, полкі на слонах,
от і виходжу до бою,
щоб він із місця не зрушив мене.
Те твоє військо, що люди
разом з богами не можуть здолигь,

я його своїм знанем розпорощу,
як неопалений горщик водою.
Я уярмив всі бажаня,
я укріпив свою увагу,
так помандрую від краю до краю,
всякі народи піду навертать.
Без легкодумства, і сьвідомі цїли,
сповняючи мій заповіт,
підуть вони, хоч тобі й як се не мило,
там, де печалі нема“.

Мара мовить:

Сім літ я крок у крок
за сим сьвятим ходив,
і не знаходив нагоди
до уважно сьвідущого як підійти.
Довкола каменя, що виглядав як сало,
ворона літала:
„Ачеї я знайду тут щось дуже смаченьке,
ачеї посмакую немало!“
Смачного нічого у нїм не знайшовши
злетіла ворона сьвітами...
Як тая ворона від каменя сердита.
так я лечу геть від Гогами“.

Оттак пригнічений журбою
він випустив лютку з руки,
і засумований безмірно
у тій хвилині демон щез.

Цевно, в иньших буддїйських книгах віднайдуть ся инші перерібки сеї поемки, ще близші до тих паростий, що в середніх віках зайшли до Європи; та вже й тепер, надїю ся, видно досить виразно, як усі ті європейські парости коли не одним, то другим мотивом, а головно своєю ідейною основою, на скілько вона зовсім не затемнила ся по дорозі та протягом століть, показують на свою далеку індїйську, буддїйську батьківщину.

КОЛИ СФАБРИКОВАНА ГРАМОТА ЛЮБАРТА ЛУЦЬКІЙ КАТЕДРІ?

Критична замітка М. Грушевського.

(З поводу статі Д. Щербаковського: *Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г.*)¹⁾.

Любартова грамота, дана луцькій катедрі, одними дослідниками приймала ся за автентичну, иньшими за фальсифікат, але голословно, без близших мотивів; тому що деякі дослідники, уважаючи сей привилей за автентичний, робили з нього різні, досить далекосяглі виводи, оден з молодих приятелів історичної науки — Д. Щербаковський підняв ся докладнійшою аналізи грамоти. Хоч її неавтентичність о стільки очевидна при побіжнім навіть погляді, що для сього одного може й шкода було б робити такі заходи, одначе студіювання фальсифіката нераз дає о стільки цікаві факти, що роботу таку ніяк не можна уважати зайвою.

Аналізуючи зміст грамоти, автор приходить до виводу, що вона складаєть ся з двох частин — старшої, що містить надання сіл Рожища й Теремного (до слів „паки же, snadнейшого“)²⁾, і новійшої — дальшої частини. Перша частина по його гадці може бути грамотою Любарта, але не з 1320-х, а з останніх літ його життя, друга сфабрикована при предложенню грамоти для потвердження в. кн. Олександру в 1490-х рр., правдоподобно еп. Єфремом.

¹⁾ Чтенія кїївські т. XVIII, вип. 3—4, 1905, ст. 61—70.

²⁾ Архивъ Югозап. Рос. I, VI, с. 2 in fine.

Спостереження автора, що перша частина грамоти має більш архаїчний характер, ніж друга, зовсім справедливе. Він одначе не помітив, що *terminus non post* сфабрикування грамоти в її нинішній формі являється не кінець XV віка, а значно пізніші часи. Він виходив з дати потвердження її в. кн. Олександром, але не помітив, що се потвердження також фальшиве. Тим часом се зовсім певно. Вже сама титулятура, вступна й кінцева формула се показують; грамоту предкладає єпископ „луцький і острозький“ (sic) Єфрем, тим часом як владикою луцьким тоді був Кирил, а Єфрема знаємо за часів Свиртригайла. Стилїзація й зміст ніби предложенї до потвердження грамоти також виразно вказують, що маємо до діла з фабрикатом не кінця XV в., а значно пізнішим: його мова (властиво — його другої частини) пізніша, а в змісті маємо такі точки, які виразно вказують на певні змагання кінця XVI і початку XVII в., як наприклад:

„маєт... владыка... и вси наступники его... пры насъ и пры советахъ князевъ и бояръ нашихъ радити и советовати“

„никакоже паче благословения его... дидаскалии основати, мети ставропию, но во всемъ ему яко настоятелю повинуватись...“

Перша точка, очевидно, стоїть в звязку з змаганнями владиків-унїятів дістати місця в сенаті, друга — з боротьбою їх з брацтвами, які по унїятським „артикулам“ могли істнувати тільки під властїю й послушнїстю владиків-унїятів. І так перед нами унїятський фальсифікат початку XVII віку, з певними тенденціями унїятської ерархїї.

Перша половина грамоти (надання Рожища і Теремного) старша, але бачити в нїй автентичну грамоту Любарта, хоч би і з останніх літ його житя, трудно. Полишаючи на боці деякі стилїстичні чи язикові подробиці, на мій погляд головну трудність робить ся незвичайна докладність в описи границь наданих сіл. Така докладність звичайно являється фактом пізнішим: не тоді як маєтність доперва надають, а як володінне нею й його границі стають спірними. Коли до сього додати брак дати, слїдів якоїсь автентичної кінцевої формули і т. и., то з усякою правдоподібнїстю мусимо уважати ту першу половину грамоти пізнішою записею про Любартове надання, не так може з кінця XIV, як з XV віка.

З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р.

(ВИБІР ІВАНА КАПУЩАКА).

Подав Іван Кривецький.

Дня 16 мая 1848 р. австрійський уряд під напором віденської революції відкликав накинений конституційний закон з 25 цвітня, а цісар заявив ся за скликаннем Законодатної Ради, що сама мала би виробити підстави нового конституційного устрою Австрії. Відповідно до сього міністерство зарядило, щоби вибір послів до будучої австрійської Конституанти відбув ся в найкоротшім часі на підставі „тимчасового порядку“ з дня 9 мая з деякими незначними тільки змінами¹⁾.

---

¹⁾ Дня 9 мая вийшов цісарський маніфест у Відні, який оголосив тимчасовий порядок виборів до державної Ради, опертий на конституційних принципах з дня 25 цвітня 1848 р. Нове міністерське розпорядження з дня 1 червня заводило тільки ту зміну, що право бути вибраним послом мав кождий, хто скінчив 24 рік життя, а не як перше 30-тий і що змінено двопалатний склад Державної Ради на однопалатний. Зрештою „тимчасовий порядок“ лишив ся правосильним і по відкликанню конституції з дня 25 цвітня і на його підставі відбули ся перші вибори в цілій Австрії з винятком Угорщини. Всіх послів відповідно до того „порядку“ було 383 (на 17.539.669 людности — значить 1 посол на 45.785 гол.), з того в Галичині — 96 (на 4.627.620 — значить 1 посол на 48.204 гол.), а то з сіл — 89, з міст — 7 (Львів — 3, Броди — 1, Тернопіль — 1, Станіславів — 1, Перемишль — 1); Буковина вибирала 8 послів (на 352.588 — значить 1 пос. на 44.073 гол.), а то зі сіл — 7 пос., з міст — 1 (Чернівці). Крім того Краківський округ вибрав 4 пос. на 150.000 людности (1 пос. на 37.500 гол.), а то зі сіл — 2, зі самого Кракова — 2. Як видно отже, один посол не репрезентував всюди такої самої скількості виборців, не

Коли звістки про те дійшла до Галичини, зараз зачав ся тут живий виборчий рух. Зі сторони Поляків провід у виборчій акції взяла в свої руки львівська політична організація т. зв. „Rada Narodowa“, зі сторони Русинів аналогічна „Головна Рада Руська“, а властиво губернатор краю гр. Стадіон. Перша вела виборчу кампанію при помочи своїх філій по провінції т. зв. „Rad Obwodowych“, відозв, делегатів, які посилала зі Львова на провінцію¹⁾ й ин., друга при помочи провінціальних комітетів, „Зорі Галицької“ й цілої фаланги німецьких й чеських урядників, які в східній частині краю підпирали руські кандидатури як офіційальні. „Уряд, каже автор „Polnische Revolutionen“²⁾, числив при виборах тільки на сільські округи й зовсім не завдавав собі труду впливати на міські, хіба там, де через получение міст і сіл могла вийти правдоподібна перемога. Стадіон мав свої природні виборчі комітети по цілій краї: були то окружні урядники, за якими безуслівно йшли селяни, коли тільки могли своїм здоровим розумом зрозуміти се, що їм радили. Стадіон знав, що при різноманітності австрійських ідіомів урядовою мовою в державній раді може бути тільки німецька, а також і те, що велике число галицьких селян навіть не буде могли слідити за ходом парламентарних дебат. При всім тим однак підтримував він селян в їх намірі вибрати послами передовсім подібних їм селян. Стадіон пізнав

зважаючи навіть на виразне застереження в тій справі в § 19 згаданого „порядку“: „Для кождих 50.000 вибираєть ся одного посла“. Кожда громада, що числила над 250 мешканців, становила один виборчий округ, що давав одного виборця; кождих дальших 500 давало право до дальшого 1 виборця. Право голосовання мали: всі австрійські горожани краю без різниці віросповідання, що пережили 24 літ; 2) що користують ся свобідно горожанськими правами; 3) що мешкають у виборчій окрузі стало від шістьох місяців; права голосовання не мали робітники, ні зарібники, що жили з денного чи тижневого зарібку. Голосувати можна було письменно чи устно. Голосованне було тайне. Послам визначували ся кошта подорожі 2 зр. за кожду милю дороги і 200 зр. місячної пенсії (пор. Provisorische Wahlordnung zur Verfassungsurkunde vom 25 April 1848 з датою „Wien am 9 Mai 1848“, а також міністерське розпорядженне з дня 1 червня 1848 р. п. з. Kundmachung).

¹⁾ Stanisław Schnür-Pełowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Lwów, 1894. Т. II, ст. 283.

²⁾ Polnische Revolutionen, Erinnerungen aus Galizien. Prag, 1863. Ст. 303—4; також Дм. В'яцковскій, Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинѣ. Львовъ, 1892, ст. 42.

справедливо, що в Австрії брак не талантів, але правдивих патріотів і тому настрої галицьких селян був для нього не оціненим скарбом. Стадіон був певний, що селяне при кожній нагоді, в кожній справі стануть як один разом із ним в обороні Австрії, тому порадив виборчим округам вибирати селян, одначе з тим застереженням, аби першенство мали ті, що розуміють німецьку мову“.

І виборчі округи пішли за „порадою“ гр. Стадіона! „Сами селяне, каже дальше згаданий висше автор¹⁾, живо агітували за спм чи тим з їх мужів довіря, одначе против усіх польських виборчих інтриг і кандидатів заховували ся всюди однаково відпорно. Русини агітували дуже практично через своє сільське духовенство, якого великий вплив на руські сільські громади виявив ся тепер вповні. З неменьшою ревністю підпирали змагання руської партії урядники в східній Галичині, переважно австрійські Німці й Чехи, бо руські кандидати виступали разом кандидатами уряду“. Результат галицьких виборів був такий: На 96 послів, вибраних з Галичини, було 38 селян²⁾, що йшли у всім сліпо за своїм політичним провідником. На 37 Русинів із Галичини й Буковини було селян 26³⁾; решту руських послів становили сьвященники й урядники, що з малими виїмками⁴⁾ йшли разом зі Стадіоном. Сам гр. Стадіон був вибраний послом аж з 2 виборчих округів:

¹⁾ Polnische Revolutionen, ibid.

²⁾ Karol Widman, Franciszek Smolka jego życie i zawód publiczny. Od roku 1810—1849. Lwów, 1886, ст. 191.

³⁾ Що тикаєть ся числа й поіменного спису руських послів до відеського парламенту в 1848 р., то ріжні автори подають ріжно (пор. K. Widman, Franciszek Smolka... дод. I; Иванъ Ем. Левицкій, Галицко-русская Библиографія XIX столѣтя, Льв., 1888. Т. I, ст. 31; Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ, Льв., 1890, ст. 72—73; Дм. Вѣицковскій, Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинѣ, Льв., 1892, ст. 44—45; Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848), ст. 263—265); Lemberger Zeitung, 1848, N. 74. Verzeichniss der zum Reichstage in Wien gewählten Abgeordneten — вислід виборів з 75 виборчих округів Галичини й Буковини). Докладний провірений реєстр руських послів із 1848 р. подамо незабаром осібно.

⁴⁾ Не йшли разом із руськими послами: Александер Добрянський, руський сьвященик, вибраний у Сяноці (пор. Дм. Вѣицковскій, op. cit. ст. 45) і Кирило Вінковський, адюнкт при фінансовій прокуратурі у Львові, вибраний у Яворові (пор. Ив. Ем. Левицкій, op. cit. ст. 31).

Руської Рави й Сокаля¹⁾. Всі інші неофіційні руські кандидатури, переважно руські священники, поперепали, часом, що правда, кількома тільки голосами²⁾.

Як відбувалися ті перші у нас конституційні вибори, про те нема дотепер ніякої спеціальної праці, ні навіть оголошених матеріалів. Невеличкі фрагменти з поодиноких округів, розкинені по тогочасних галицьких часописах і кілька загальніших характеристик у поодиноких підручниках до історії 1848 р. ніяк не в силі відтворити перед нами того живого конституційного руху, який потряс перший раз галицькою провінцією австрійської монархії. Цілий документальний матеріал до історії виборчої кампанії в 1848 р. захований старанно в архивах львівського намісництва чи віденського міністерства й доступ до них звичайному історикови поки що запертий.

Та з одного повіту, солотвинського (у станиславівським окрузі) виборчі акти є в наших руках, а то завдяки звісному вже в історії 1848 р. Остерманови. Він будучи тоді окружним комісарем у Станиславові, перевів з рамени станиславівського старства солотвинські вибори у всіх їх стадіях і полишив про них докладні записки в своїй т. зв. „Хроніці“³⁾.

Вже дня 3 червня 1848 р., каже він⁴⁾, розкинула станиславівська Rada Obwodowa друковану відозву в польській, руській і німецькій мові п. з *Widozwa do bratej mieszczaniw, selaniw i żydiw*⁵⁾. Відозва, пояснивши найперше, що таке конституція, хто має право вибирати посла й яка його компетенція, накликає селян вибирати послами таких людей, що платять податки й самі двигають державні тягарі.

¹⁾ *Lemberger Zeitung*, 1848, N. 74, ст. 630.

²⁾ Пр. у солотвинським повіті, де против офіційної кандидатури селянина Івана Капушак поважився кандидувати руський священник із Козульи А. Дуткевич; перший дістав 57 голосів, другий — 40, три інші кандидати разом — 6 (пор. виборчі акти — далше).

³⁾ „Im Grunde kreisämtlichen Auftrags vom 25 Mai 1848, Z. 501. habe ich in der Zeit vom 28 Mai bis 15 Juni 1848 die Amtshandlung zur Wahl eines Abgeordneten für den Konstituierenden Reichstag in allen Stadien durchgeführt (див. Хроніка Остермана; рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, N. 19. Т. I, ст. 408—414).

⁴⁾ *Op. cit.* ст. 413.

⁵⁾ Відозва ся, незазначена в „Галицько-руській Бібліографії“ Ів. Ем. Левицького, була передрукована дром. Ів. Франком в *Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXII (Miscellanea, ст. 7—8)* із деякими сумнівами що до року й місяця видання. Остерман подає її цілу.

„Kotryj tych tiehariw ne dwyhaje, czyż może win protiwn tomu powstawaty, szczo ho ne dolehaje? Chtoż, skažit bratia, takich tiehariw ne dwyhaje? Uridnyk płatnyj! Win bere z kasy pensyju, z naszych podatkiw zberajut sia w kasi broszki, im bilsze podatkiw tym bilsze hroszyj w kasi cyrkularnoej, im bilsze hroszyj w kasi cyrkularnoej, tém bilsze pensyja uridnika. Uridnyk z kasy płaczenyj, choć by buw mudrym i poctywym czołowikom, bude zawsze na toje powstawaty, aby podatki były jak najbilszi, bo jak mali podatki, to menszy hroszyj w kasi cyrkularnoej, a im mensze hroszyj w kasi, to mensza musyt buty pensyja, a uridnyk toho ne chce. A do toho uridnyk czużostoronny, szczo tylko za pensiw do naszoho kraiu prychodyt, ne umijuszczy ani po polskie ani po ruskie, ani sia z wamy rozmowyty, ani waszych potrib, jako neswojak wyrozumity ne może. Gazda sam znaje najlipsze, szczo dla hromady potreba. Dla toho bratia moi wyberajte na deputowanych waszych, mudrych świaszczennykiw, mudrych, poctywych i Boha mylujuszczych paniw selskich, a teper waszych susidiw, takož zacnych pocesoriw, sprawedływych i ludzkich mandatoriw, poctywych arendariw, kupciw, słowom odnym ludyj piśmennyh, Bohu i ludiom myłych, bo poctywisť, retelnisť, lubwa chrystyjańska z mudrotow i rozumom zluczena ne dajut nikomu uczynyty krywdy. A kołybyšte ne znały meży wamy czołowika pyśmennoho, szczooby hoden buw waszoi ufnosty, to wyberajte z pomeży selaniw mudroho, retelnoho, prawolubnoho i sumlinnoho czołowika, a takij deputowanyj bude lipsze praw waszych boronyty, niż jakiej czużostoronnyj, a do toho z waszych podatkiw płatnyj“.

Вкінці відозва пояснює фінансові сторони пословання й грозить прокломом дітний, коли би батьки вибрали лихих послів, бо „lychey dypotowanyj zapropastyt wasze dobro, a dobry, poctywy i mudryj hołosom swoim dokaże, że wam bude lipsze na switi!“

Що робило ся підчас виборів у станиславівській окрузі зі сторони Русинів, про те маємо тільки одну дуже загальну згадку в спомінах сучасника о. А. П. Ш(анковського) п. з. Воспоминанія изъ недавной бывальщины¹⁾. „Що тикаеть ся виборів до т. зв. „Reichstag-у“, каже він, то наслідком доброї агітації зі сторони руської ради випали вони в нашім (станиславівській) окрузі гарно. Місто С(таниславів) вибрав собі жпда, а з округа вийшли послами: гімн. проф. Е. Пр(окопци), о. Гр. Ш(ашкевич) і Кир. Бл(онський), і двох селян — дяк

¹⁾ Родимый листокъ (Чернівці), 1880, ч. 6.

Капушак з Ляховець і господар Гринь Петришин з Хриплина⁴. Яка одначе була та агітація, про те нема ніякої звістки ні у висше згаданих споминах, ні у тодішній „Зорі Галицькій“¹). Правдоподібно відіграли тут (невважаючи на заказ міністра й губернатора)²) певну роль старостинські урядники, яких багато належало тоді до станиславівської „Руської Ради“³). Самі правибори відбули ся досить гладко, тільки в однім Пацикові не прийшло чомусь до вибору виборців⁴); за те участь правиборців була взагалі слаба (49·60 %!). Всіх виборців у солотвинськім повіті вийшло 103; крім того 2 виборці були призначені для Пацикова. Цікава одначе статистика виборців по станам: на

¹) В ч. 5 „Зорі Галицької“ находимо тільки таку замітку: „Наша рада головна вѣ Львовѣ вырбила розправу о выборахъ, и тую якъ найскорше на кѣлькадесять рукъ ѳдписавши розѣслала во всеѣ стороны Галиччины. Теперь довьѣдуемо ся, що тая розправа по бѣльшей часті на призначене мѣсце не подходит, и такъ наши люди зъ неї непожитковали. Поневажъ уже выборы розпочати, и по многихъ мѣсяцахъ, якъ чуємо, неправильно, несправедливе и противъ найвишшому патентови зъ дня 9-го Мая т. р. зроблена, коротко тѣлько скажемо, якъ ти выборы мають ся робити, абы еще дeneкуда, де еще выборовъ не було, ведля того при нихъ поступити, або де ти выборы зле и противъ праву ся зробили, ихъ уневажнити, и о тоє ся постарати, абы выборы другый разъ ся належите зробили“. Дальше йде інструкція, як переводити вибори (пор. статью „Слово о выборахъ на соборѣ Вѣденскій“).

²) Дня 5 червня 1848 р. видав міністер таке розпорядженне до губернатора: „Ваша Ексцеленціє! Маю надію, що при выборахъ, які як раз мають відбути ся, доложите всіхъ змагань, щоби не викликати найменшого підозріння, наче б вибори до конституанти (constituirende Reichsversammlung) відбували ся під впливом уряду; противно, як вайострійше накажете підчищенням собі орґанам, щоби стримали ся від всякого впливу на вибори, аби тим способом не обмежити свободи ніякого горожанина, що покликаний до виборів. Одначе з того не виходить, щоби передовсім по селах не звернути уваги як правиборців, так і виборців на незвичайну вагу акту, до якого приступають, на суть конституції, на права й горожанські обовязки, на всі ті важні задачі, яких розвязки ждемо від сойму — тільки щоб те пояснюванне й поучуванне селян було повірене спокійним, умірованим людям, що мають у народу довіре, і відбувало ся не тайпо, але зовсім явно й публично“. Дня 8 червня розіслав губернатор циркуляр у тім дусі до поодиноких старостъ, а ті знов окружним комісарам. Остерман дістав його дня 12 червня (Хроніка Остермана; рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19, т. I, ст. 408).

³) Родимый Листокъ, 1880 р., ч. 4, ст. 56: Воспоминая изъ недавной бывальщины.

⁴) Хроніка Остермана (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19. Т. I, ст. 408).

всіх 103 було селян і дрібних ремісників — 81, руських священників — 11, останні 11 — урядники, Жиди й ин.

Вибори відбули ся дня 14 червня в Солотвині, куди прибули всі 103 виборці. Провід у виборчій комісії мав о. Андрій Дуткевич, руський священник із Козульни, а членами її були: Андрій Гуменюк, слюсар з Богородчан; Іван Капушак, селянин із Ляховець; Микола Величковський, віт із Лисця; о. Іван Поромбальський, руський парох із Опришовець; Мойсей Штерн, купець із Богородчан; Павло Балабан, селянин зі Старого Лисця. Згаданий Андрій Гуменюк вів виборчий протокол¹⁾. Вислід виборів був такий: на 103 виборців дістали: Іван Капушак, селянин і дяк із Ляховець — 57 голосів; о. Андрій Дуткевич — 39+1 непевний²⁾; Василь Микуляк — 4; Іван Слугоцький — 1; адвокат Тит Григорович — 1³⁾.

¹⁾ Хроніка Остермана, *ibid*.

²⁾ Цікаво, що за такий результат виборів невибраний кандидат о. Дуткевич у своїм дневнику з 1848 р. скидає вину на Поляків: „W Dziennikach swoich, пише він, (szczegolnie w Dzienniku Narodowym) hanbili, paskudzili, czernili Duchowieństwo Ruskie, Biskupa Jachimowicza, Zorzę halicką, Radę główną i filialne, przyszkadzali wszelkiemi sposobami zawiązaniu się Radom Narodowym, iak to w Stanisławowie dnia 30 Maja 1848 działo się, grozili gorliwym Rusinom śmiercią, posyłając im w listach to malowane szubinicy, to stryczki i t. p. wpaiali w umysły chłopow podeyrzenia i niedowierzania ku ich księżom, rozdwarzali Parafian od ich parochow, a tem samem odłączali część Narodu nieumiejętną od Inteligencyi, czego skutkiem było, że Narod Ruski zbałamucony na Seym wolny do Wiednia wysłał nieumiejętnych i niepismiennych chłopow iako zastempcow Deputatow, niedowierzając Inteligencyi, szczegolnie duchowieństwu swemu, bo ludowi nagadali, że xieża tylko za sobą gadać będą, by się ich byt polepszył, a o Narod dbać nie będą — Wysłała tedy Galicya 36 chłopow durnych — aby prawa stanowili — tak i z okręgu Sołotwińskiego iako zastempca 50 tysięcy Narodu wysłany został Iwan Kapusz[cz]ak, ogrodnik Lachowiecki, bo za nim wyborcy chłopskie były, których liczba przemagała — chociaż inteligencja ale mieyszność — 39 głosow za mną wotowała — tak to Bracia polacy, wzcem tylko mogą Braciom Rusinom psuiać i zbytki robiać — i aby się zato nie gniewać, ale i owszem aby ich kochać, szanować, uwilbiać i swoje karki przed nimi uginać“ (Анти Крушельницький, З дневника гр.-кат. пароха 1848—1850 pp. — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LII, Miscellanea, ст. 5—6).

³⁾ Хроніка Остермана (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19, т. I, ст. 408). У списі „der politisch notirten und desshalb unter besondere Aufsicht gestellten Insassen in Galizien sammt Krakau mit Ende 1860“, який розіслав був тодішній львівський губернатор поодиноким окружним старостам, є між иньшим також Тит Григорович, кра-

Вийшов отже послом Іван Капушак ¹⁾).

евий адвокат у Станиславові. „Уроджений у Доброводах, бережанського округу, має 50 літ. Ожениий із донькою властителя послисти з Михальча, Теодоровича, має маєток і зачисляється до найвизначніших представників інтелігенції в цілїм окрузі. В громадянськїм житю має погажанне й впливи, як між шляхтою, так і в демократичній партії. В р. 1848 був горячим членом, часто секретаром або головою окружної „Rad-i Narodow-oj“ в Станиславові. Будучи одним із корифеїв партії руху, показав себе горячим сторонником польської демократичної ідеї. Був також одним із горячих співробітників ультра-радикального „Dziennika Stanisławowskiego“. Треба за ним незначно слїдити (див. Schnür-Pełowski, Z tajnego archiwum. Lwów, 1896, стор. 78—79).

¹⁾ Іван Капушак, селянин із Ляховець, станиславівського округу, уроджений 1807 р. (пор. Spis ludności parafii Lachowiec — рукопис ляховецького парохіяльного архиву). Вибраний в 1848 р. ляховецьким виборцем та вкїнци послом до віденського парламенту, виголосив там підчас дебати над знесеннем панщини і відшкодованнем мову, яка викликала сильне вражінне й належала до найліпших мов взагалї. „Високий Сойме! — говорив Капушак, хоч ломаною, але для всіх зрозумілою німеччиною. — Хочу говорити про відшкодованне в Галичинї і Шлеску. Вічна справедливість вимагає, щоби кождий, хто віддає щось против своєї волї, дістав за те відшкодованне. Але вона так само вимагає, щоби кождий, хто користується чимсь безправно, дав відшкодованне за ту безправну користь. В якім положенню наші дїдичї в Галичинї, то буде видко ось із чоґо. Дїдичї мали по закону жадати від нас панщини — безперечно! Але чи досить було їм того? Ні, і ще раз ні! Коли ми замїсь 100 днїв мусїли робити 300, коли ми мусїли робити три, чотири або й усї днї в тижнї, а дїдич числив нам се тїльки за один день, — то прошу вас, мої панове, хто тут має платити відшкодованне, хлоп чи дїдич? „Ба — говорять — дїдич поводив ся в хлопом ласкаво“. Се правда! Але то була така ласка, що коли хлоп напрацював ся цїлий тиждень, то в недїлю або в сьвято мав від пана трактament: хлопа замикали в кайдани, залирали в стайнї, щоби на другий тиждень ранїше приходив до роботи. І за се мають дїдичї дістати відшкодованне? Далї говорять: „Шляхтич людяний“. І се правда, бо він змученому панщинизнякови додавав охоти батогами. Коли хто жалував ся, що має слабу худобу і не може приїхати, то які слова мусїв чути? „Запряжи сам себе і свою жінку!“ Або: „Циркуле, вигони його! Я дїдич, я маю гроші, я заплачу і відповім за все“. Ще кажуть: „Домїшїї охороняють хлопів, їх права й їх власність“. І се також правда! Алеж домїшїї сему відбрали кусень поля, иньшому кусень пасовиска. І за се добро мають ще бути відшкодованї? Ні! Вкїнци говорять: „Дїдичї нам, хлопам, подарували панщину“. А що-ж то за дарунок, коли за нього береть ся потїм відшкодованне? Та я й не бачу того дарунку. Коли то нам подарували? Чи може в 1846 році? Чи сього року в сїчні? Чи 8 або 9 марта? Ні! аж 17 цьвітня, коли сини німецького народа за наші права віддали в жертву своє житє!... Їм ми повинні висказувати подяку і добротливому цїсареві, що прихилив ся до справедливої просьби свого

Подаємо вкінці докладну таблицю солотвинських виборів у 1848 р.

парода. (Оплески!). „Прошу високого Союму, за що маємо їх відшкодувати? Їх дар прийшов за пізно! Є нас тут сто на доказ, як то нас уважали не за людей, не за підданих, не за хлопів із Галичини і Шлезка, а за панщизняні машини, за невольників, за найнизшу верству людей. На 300 кроків від панської палати ми мусіли знімати шапку; а коли бідний мужик хотів чого від пана, то мусів дати жидови „куку в руку“, бо жид мав право говорити з паном, а бідний хлоп ні! (Оплески!). Коли бідний хлоп хотів вийти по сходах панського двора, то казали йому: „лиши ся на подвірю, бо забрукаєш палату, бо хлоп смердить, пап не може того знести в своїм покою. І за кожде таке знуцання ми маємо тепер давати відшкодованне? Я думаю — ні! Батоги і канчуки, що обкручували ся довкола наших голов і нашого струженого тіла, се нехай вистарчає їм, се нехай буде їм відшкодованнем!“ (див. Verhandlungen des österreichischen Reichstages in Wien, 1848, т. I, 23 засіданне дня 17 серпня, ст. 585—586). Ся справді горожанська промова селянського посла з Галичини вийшла в 1848 р. в руськім перекладі осібною брошурою (див. Ив. Ем. Левицкій, Галицко-русская Библиография т. I, ст. 36, N. 414). При кінці бесіди зірвала ся в цілій посольській палаті з виїмком польських лавок довготриваюча буря оплесків і не втихла, поки Капушак не сів на своїм місці. „Жадна промова, пише Сахер-Масох, в часі довгої дебати над знесеннем панщини і відшкодованнем не зробила такого могутого вражіння, як оті слова простого галицького хлопа. Від першого до останнього слова тут не було пустої балачки, а тільки правда, мужеський гнів: обуренне і ненависть мільонів впривдали ся з кожного речення“ (Polnische Revolutionen. Prag 1863, ст. 332). Крім тої промови поставив був Капушак на 20 зас. з дня 12 серпня 1848 р. внесенне, де домагав ся, щоби, зносячи підданчі обовязки, не зносити права побору дров із лісів не тільки для домашнього ужитку, але й для ужитку громад (див. Verhandlungen I, ст. 511). Інтересну звістку про Капушача подає в своїх споминах згаданий уже о. А. П. Ш.: „Капушак тримав ся зразу наших послів, приїхав навіть по першій сесії в гарнім білім сїраку з тонісенського офіцерського сукна, вишитім гарно шовком і в суконних шаравах, впущених в елегантські кордованові чоботи. А що він знав трохи по німецьки, то потім вхопили його віденські академіки між себе і зробили з нього ультраліберала й горячого адгерента німецьких демократів, що йшли рука в руку з Поляками, між тим, як наші послі тримали з Чехами й урядом. Ту свою переімену заявляв Капушак навіть зверхньою формою; він кинув свій народній стрій і надагнув калябрійський капелюх й уніформ віденського легіонаря. Так пристроєний зі шаблею при боці повернув він домів і казав своїй дячисі варити замісь борщу й кудеші постійно каву. Що стало ся з ним потім, не знаю“ (Родимый Листокъ, 1880, ч. 6: Воспоминанія изъ недавной бывальщины). Оженившись третій раз, помер дня 2 вересня 1852 р. (див. Spis ludności parafii Lachowiec, ркп. в ляхов. парох. арх.).

Вибір посла до австрійської конституанти в Сологвиньськiм окрузі в 1848 р.

Ortschaften	Seelenzahl	Zusammen	Wahlstrikte	Hat zu wählen Wahlmänner	Interwenirte der obrigkeitliche Beamte	Für das Schreibgeschäft	Am Wahltag 1848	Zahl der Urwähler	Hieron erschienen	Des Wahlmannes		Zahl der erhaltenen Stimmen	Zur Wahl des Abgeordneten erschienen	Am Wahltag	Gewählt wurde	Mit Stimmen
										Nahme	Stand					
Markt Lysiec	2348		1	9	Wenzel Ferus Mandator	Alois Wenzel Wirtschafschreiber	2 Juni	322	236	Dominik Barac; Mathias Machedel Nicola Wiliczkowski Rubin Sakel Wenzel Ferus Michael Jaworowski	arm. Pfarrer Baumeister Wöjt Gem.-Vorsl. Amtsverw. gr.-k. Pfarrer	235 161 159 124 149 160				
Stary Lysiec	1335	9	1	3	Friedrich Pachner, Steuer-Einnehmer	Wenzel Ferus Mandator	2 Juni	210	160	Paul Balan Wasył Dzibig Iwan Wintouiak Alexander Wiliczkowski	Bauer Bauer Ortsrichter gr.-k. Pfarrer	160 160 22 45				
Stebnik Drohomiczany Postecz und Maydan Czukaówka	307 726 393 185 325	6	1	1	Adolf Machedel, Dominikal-Aktuar	Mathias Schöbert	3 Juni 2 Juni 3 Juni 2 Juni	50 98 86 57	22 77 41 32	Seman Waceba Iwan Szyptur Iwan Boyko Wasył Romaniszyn	Bauer Bauer Bauer Bauer	19 56 55 29 28				
Radcza	904	177	1	2	Philipp Bryndzej Mandator	Ludwig Żurakowski	2 Juni	177	111	Moses Stern Schaul Reiner Wolf Schreier Karl Kalik Teofan Gliński Stefan Pańczuk Andreas Humeniak Vinzenz Hermann	Handelsmann jüd. Vorsteh. Handelsmann Mandator gr.-k. Pfarrer Schuster Schlosser Schmidt	75 79 76 185 173 142 134 134				
Iwanikówka	813	177	1	2	Karl Kalik Mandator		3 Juni	159	57							
Markt Bohodoczany	3600		2-ter, 1-ter 2342 1258	3			2 Juni	329	80							

Lominea

Lysiec

Lysiec

Radcza

Radcza

Zany

Bohorodczany stare		Bohorod		Grabowiec		Solotwina				
Bohorodczany stare	2879	1	6	Johann Souczek Iustiziar	2 Juni	420	134	Iwan Zubik Nicola Lotwin Hawrylo Kahryniec Michał Pochodzay Michał Sawczyn Jurko Janów	Bauer Bauer Bauer Bauer Bauer Bauer	133 133 133 133 133
Sadzawa	1097	1	2	Franz Wasserrab, Kastner	2 Juni	115	36	Dmytro Solowej Matyi Fecyniec Wasył Kijaniuk	Bauer Bauer Bauer	34 34 58
Lachowce	1508	1	3	Alois Jesser, Oberförster	3 Juni 3 Juni 2 Juni	80 45 156	42 21 59	Iwan Kapuszcak Matyi Jackow Iwan Proniów Athanasj Kluczenko	Bauer Bauer Bauer gr.-k. Pfarrer	53 41 20 58
Hryniówka	457	1	1	Franz Ziachauer, Rentmeister	2 Juni 3 Juni	71 269	22 54	Stefan Popowicz Jurko Iwardochlib Nicola Semanow	Rauer Bauer Bauer	58 21 53
Lesiówka	320	1	1					Stefan Wotoszczuk	Bauer	53
Niwoszyn	1021	1	2					Michailo Fedorkow Olexa Picak	Bauer Bauer	53 53
Pachówka	601	1	1					Olexa Jakubow	Bauer	53
Horoholina	2279	1	5							
Grabowiec	1100	1	2	Karol Kalik	4 Juni	159	62	Johann Hlebowicki Hnat Deminec	gr.-k. Pfarrer Ortsrichter	44 42
Solotwina mit Zaycze	2947	1	6		3 Juni	456	405	Basil Mikulak Iwan Stugocki Nicola Wankiewicz Olexa Drohobycki Olexa Snihur Iwan Kuziów	Bauer Bauer Bauer Bauer Bauer	327 273 249 225 210
Manasterczany	767	1	2	Adam Mizia	4 Juni	109	20	Nikola Dmytraszów Iwan Makarók	Bauer Bauer	205 14
Porohy	2204	1	4	Cameral-Verwalter	5 Juni	339	60	Ignatz Łopatynski Michailo Leniów Iwan Hodowaniec Iwan Jaremczuk	gr.-k. Pfarrer Bauer Bauer Bauer	59 45 43 33

Dominien	Ortschaften	Seelenzahl	Zusammen	Wahlstrikte	Hat zu wählen Wahlmänner	Interwenirte der obrigkeitliche Beamte	Für das Schreibgeschäft	Am Wahltag 1848	Zahl der Urväter	Hievon erschienen	Des Wahlmannes		Zahl der erhaltenen Stimmen	Zur Wahl des Abgeordneten erschienen	Am Wahltag	Gewählt wurde	Mit Stimmen
											N a m e	S t a n d					
B	Bogrówka	405		1	1			3 Juni	79	66		Semen Staniszewski	Bauer	64			
	Jablonka	782		1	2			3 Juni	150	113		Joseph Hamieczak	gr.-k. Pfarrer	53			
K	Kryczka	1263		1	3			4 Juni	233	54		Wasył Romczak	Bauer	106			
	Krzywiec	552		1	1			5 Juni	116	54		Maxym Iwasik	gr.-k. Pfarrer	53			
R	Rakowice	515		1	1			3 Juni	83	21		Pańko Demkow	Bauer	52			
	Mołotkow	964		1	2			5 Juni	99	64		Janat Bagrak	Bauer	53			
H	Hwozd	1595		1	3			3 Juni	197	151		Joseph Panewnuk	Bauer	53			
	Bitkow	1202		1	2			4 Juni	131	81		Wasył Senczak	Bauer	21			
B	Babeze	1347		1	3			3 Juni	271	71		Jurko Jurow	Bauer	57			
	Maniawa mit Skit	1405		1	3			4 Juni	259	73		Olexa Miklin	Bauer	57			
M	Markowa	718		1	1			5 Juni	125	58		Michaiko Swajuk	Bauer	149			
	Rosulha	987		1	2			3 Juni	141	92		Wasył Koczczuk	Bauer	149			
B	Bania	730		1	1			4 Juni	75	56		Wasył Semenjuk	Bauer	150			
												Johann Harasimowicz	gr.-k. Pfarrer	80			
												Iwan Petryszak	Bauer	80			
												Wasył Kryczuk	Bauer	71			
												Hryn Rebeziuk	Bauer	71			
												Wasył Borysiuk	Bauer	71			
												Joseph Lewicki	gr.-k. Pfarrer	71			
												Roman Wintoniak	Bauer	70			
												Iwan Wetholak	Bauer	72			
												Dmytro Popowicz	Bauer	58			
												Andreas Dutkiewicz	gr.-k. Pfarrer	91			
												Michaiko Pysarczuk	Bauer	90			
												Onufry Steblecki	Kirchensing.	54			

Solotwina		Zuraki		Zagwozdź		Krechowce		Summe	
406	819	1130	1602	1023	791	830	927	50335	46 105
Chmielówka	Chlebówka	Zuraki	Starunia	Zagwozdź	Pacyków	Krechowce	Opryszowce	1757	1814
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Alois Wegemann, 2ter Amtsschreiber	Alois Wegemann, 2ter Amtsschreiber	Kajetan Amtrgowicz, Mandator	Kajetan Amtrgowicz, Mandator	Julian Zarewicz, Mandator	Julian Zarewicz, Mandator	Paul Krasnodębski, Mandator	Paul Krasnodębski, Mandator	Senior Harasimowicz, Pfarrer	Senior Harasimowicz, Pfarrer
3 Juni	3 Juni	3 Juni	3 Juni	2 Juni	3 Juni	2 Juni	3 Juni	3 Juni	2 Juni
69	119	235	270	212	—	131	142	—	—
30	19	124	197	41	—	84	77	—	—
Jacob Dutczyn	Onufry Iwanow	Iwan Fessluk	Iwan Matluk	Ilko Strylow	—	Hnat Ulaszyn	Fedor Czozhan	—	—
Onufry Iwanow	Kosé Kurtyń	Iwan Matluk	Hryn Serednik	Olexa Czokies	—	Bauer	Bauer	Bauer	Bauer
Onufry Tymkow	Onufry Tymkow	Bauer	Peiro Łukacz	—	—	Bauer	Bauer	gr-k. Pfarrer	gr-k. Pfarrer
Jakob Kileczyński	Jakob Kileczyński	Bauer	Iwan Wowk	—	—	Bauer	Bauer	Bauer	Bauer
Malaj Karahanowicz	Malaj Karahanowicz	Bauer	Wasył Matluk	—	—	Bauer	Bauer	Bauer	Bauer
Anton Zoryjezuk	Anton Zoryjezuk	Bauer	—	—	—	Bauer	Bauer	Bauer	Bauer
25	11	116	111	85	—	77	45	—	—
11	11	111	110	30	—	45	77	—	—
27	23	152	149	—	—	77	77	—	—
23	14	144	144	—	—	—	—	—	—
63	63	—	—	—	—	—	—	—	—
703	703	703	703	703	703	703	703	703	703
14 Juni 1848 im Orte Solotwina									
Iwan Kapuszcak, Gärtler aus Lachowce der Herrschaft Bohorodczany									
57									

Угорський король Матвій Корвін

в славянській усній словесности.

Розбір мотивів, зв'язаних з його іменем.

Написав Зенон Кузеля.

ІХ.

Перекази про сон і поворот Матвія і подібні славянські оповідання про заточених і сплячих лицарів.

Крім пісень мають Словінці ряд дуже популярних оповідань і переказів про Матвія. Осередком стає в них король Матвій, незвичайний герой національний, якому лежить завсіди на серці добро народа і будучність нації. Народ оповідає про його війни з ворогами і про його справедливість, яка вже більше не вернеться, хіба що він ще раз встане і вийде на білий світ. Тепер захований він в горі разом з своєю дружиною.

Раз був вже такий час, коли „настала велика біда і нещастє, якого не виділи навіть ті кроваві літа, коли мало що не кожного року виходили Турки палити і забирати в полон“. Тоді просили люди у Бога помочи, а Бог вислухав їх просьби і вислав їм „mogosnega odrešenika in maševalca“, короля Матвія, що збуджений з тисячлітнього сну, поспішив на поміч з своїми юнаками. Гроші на удержанє війська дістав з таємничого народнього скарбу, який йому сам отворив ся. „Ворогів було як листя і трави“, але Матвій нападав на них відважно і відгнав їх сім літ. Осьмого року прийшло до битви на люблянським поли, що тревала від великої служби божої до малої. Матвій побив під Шмарною горою ворожого цїсаря, убив його і потопив його військо в Саві. По війні настав золотий час для краю. Вороги бояли ся піднести голову, нарід жив спокійно і вдоволено і не було „niti siromaštva, niti pre-

velikoga bogastva“¹⁾. Зрештою спить Матвій в скели як інші герої.

Народ всіляко розтолковує собі, чому він не скінчив звичайною смертю. Долішні Каринтийці оповідають, що західні королі завидували йому слави і могутости, зібрали проти нього велике військо і побили його. Матвій ледви утік з своїми недобитками в скелю під Печицями (Petzen), що отворила ся перед ним і сховала його перед ворогами²⁾. На т. зв. Dolenskem в Країні мали тоді дві гори засипати короля враз в військом. Подібний переказ записав Freuensfeld в штирийськім Церовци³⁾. Матвій провадить війну з перемагаючим ворогом, але тратить що раз більше свого війська, так, що вкінці лишаєть ся йому місце довкола великої липи. Коли вже війни не можна було провадити, забрав ся Матвій до сьв. Гори, що перед ним отворила ся. По інших оповіданням „заточено“ Матвія в гори за зухвалість або за порушене сьвятої власти.

В Штирії оповідають⁴⁾, що Матвій казав рубати ліс на сьвятій горі, на якій мешкали віли. Вояки бояли ся виконати королівський наказ, знаючи, що віли карають дуже тяжко тих, які поважать ся рубати їх дерева. На те розсьміяв ся Матвій, вирвав сокиру з рук одного жовніра і почав рубати ялицю. Зараз зірвали ся страші громи, отворила ся гора і загорнула його разом з військом.

Горицькі „Virauci“ приписують смерть Матвія його зухвалости проти Бога. Його сила вбила його в таку зарозумілість, що видав війну Богу. Зібрав військо на великій рівнині і наказав стріляти до неба. Тоді наказав Бог сьв. Ілїї кидати огняні громи на військо, яке так перестрашило ся того, що розбігло ся на всі сторони. Матвій застидав ся і запав ся зі стиду під землю⁵⁾. Вкінці кажуть що Матвія отруїла вином його любка

¹⁾ I. Trdina, Bajki in povesti o Gorjancih. Ljublanski Zvon, 1886, с. 658. І Штирийці знають подібний переказ. Kres. 1884, с. 141.

²⁾ S. Rutar, op. cit. стр. 217.

³⁾ Freuensfeld, Národno blago s Štajerskega, II. Pravljice o kralji Matjaži, Kres 1884, стр. 143.

⁴⁾ S. Rutar, op. cit. стр. 217; idem, Poknežena grof. Goriška, стр. 111. Мотив про зухвалість і зарозумілість повтараєть ся часто в переказах різних народів. Анальогічне оповідане про Марка Кралєвіча находимо у Миладниовців (op. cit.) стр. 528. В житію Андрея юродивого (Весел. Ж. М. Н. II. т. 179, стр. 71) є рівнож епізод про спір з Богом, хто сильніший (и нача плевати на небо и каменіемъ метати горѣ). ⁵⁾ Freuensfeld, op. cit. стр. 141.

віда з мести за се, що не додержав їй віри¹⁾).

Одні думають, що Матвій спить в святій горі, яку одно штирийське оповіданє уміщує під Будином²⁾. Інші кажуть, що він перебуває під Тригльвом³⁾ або взагалі не означають ближше місцевости⁴⁾. Каринтийці локалізують се коло Печиць⁶⁾, Віпавці під Чавном⁵⁾. Тут спить Матвій зі своїми юнаками і спатиме доти, доки не прийде його час. Тепер — як оповідають згідно усі перекази — сидить він в великій комнаті, коло великого стола на камінній лавці, а побіч нього товариші. Його сива борода росте йому довкола стола, на якій він опирає свою голову. Від часу до часу пробуджуєть ся король і питаєть ся, чи вже не літають птиці з білим і чорнім пірем, а коли хто відповість йому, що ще ні, то засипляє на ново⁷⁾.

В Штирії перелітає що 100 літ ластівка коло сьв. Гори і тоді пробуджуєть ся король, але зараз на ново засипляє, бо не чує її жалібного співу⁸⁾.

Люди дістають ся деколи до Матвія і оповідають свої пригоди. Звичайно дізнають того щастя люди бідні і невинні. — Бідна дівчина, що не мала вітця і матери, зайшла несподівано на місце побуту Матвія, що сидів в першій хаті. В другій хаті спали жовніри коло своїх коний на землі або стоячки під стіною. Дівчина набрала трохи сїна, що було розкинене по землі але утікла до дому, настрашивши ся зітхання Матвія. Дома побачила місто сїна золото⁹⁾. Таке саме щастє стрінуло і одного бідного піяка зі Штирії¹⁰⁾; одначе коли він почав надуживати ласки, покарав його Матвій за лакомство.

Особливо часто дістають ся до нього ковалі. Матвій просить їх тоді, аби пошідковували коні і дає їм за се заплату¹¹⁾. В Печицях навіть оповідають, що він забрав до себе одного коваля на завсїди, коли не хотіло його прийняти ні пекло ні небо¹²⁾.

¹⁾ idem, стр. 141, 143; Hubad в Ö.-Ung. Mon. in W. u. B. op. cit. стр. 224—5.

²⁾ Freuensfeld, стр. 143. ³⁾ Rutar, op. cit. стр. 217.

⁴⁾ Pajek, Čtrice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, 1884, стр. 95 „V neki jami globoko pod zemljo“.

⁵⁾ Rutar, op. cit. стр. 217. ⁶⁾ idem, op. cit. стр. 217 і Poknež. grof. Goriška, стр. 111. ⁷⁾ idem, op. cit., стр. 217.

⁸⁾ Freuensfeld, op. cit. стр. 141. ⁹⁾ idem, стр. 141.

¹⁰⁾ idem, стр. 142. ¹¹⁾ Pajek, op. cit. стр. 95—6.

¹²⁾ Novice. Uredil Blejweis 1868, 24.

Матвій спить лише до свого часу. Всіляко розказують про те, коли то прийде.

Звичайно залежить прихід короля від росту його бороди. Коли борода обросте три рази¹⁾ або і більше разів²⁾, тоді король пробудить ся. Але на се треба ще довго чекати, бо — як бачили люди — обійшла вона доперва 2 рази³⁾ (або 7 разів⁴⁾. Деінде оповідають, що Матвій появиться аж за Антихриста, або тоді, коли треба буде боронити католицької віри⁵⁾.

Богато оповідань признає силу мечеві. По оповіданням Віпавців висить зі стелі меч, з якого капає кров в величезне начине: як воно наповнить ся кровю, тоді прийшов час для Матвія⁶⁾. Доляняни вірять, що той його збудить, хто витягне його меч з похви⁷⁾, а Паек наводить слова вложені в уста Матвієвн: *Če se kdo meča dotakne, in ga le malo iz požnic potegne, se res svet strese, in vojaki se probudio*⁸⁾.

В Церовськім оповіданю, про яке висше згадувало ся, вийде король на сьвіт, коли борода обросте три рази золотий таріль, що стоїть перед ним. Тоді піде він з військом на те місце, де росла стара липа і де перше бив ся з ворогами. Вороги будуть тут знов його чекати, лише тепер верне Матвій сильний, а липа зазеленіє. „Tista lipa še je zaj süha, te pa 'de se drgoč ozelenela. Tak močen düh 'de 'mela, kaj 'de zmantranin Matjažovin soldakom novo moč dávala, ranjene pa 'de včasih ozdrávila“⁹⁾. Тоді то будуть люди усі одної віри. Сім літ по тій борбі „ne 'de nibena žena porodila po nihče ne 'de več vmrja“; а по тих сімох літах буде кінець сьвіта.

В Каринтії згадуєть ся також липу. Вона виросте за одну ніч, зацвіте, але відтак усохне. Доперва, коли Матвій завісить на ній свій щит, тоді зазеленіє вона на ново. І то буде знаменем ліпших часів, що треватимуть довго¹⁰⁾.

Я навмисне навів докладніше легендові оповідання про Матвія, аби показати їх близькість з оповіданнями про німецького цїсаря Фридриха і з християнськими легендами.

1) Freuensfeld, с. 143, Pajek, с. 96.

2) Freuensfeld, с. 142, Rutar, с. 218.

3) Pajek, с. 96. 4) Freuensfeld, с. 142.

5) J Scheinigg, O národnih pesnih koroških Slovencev, Kres 1885, стр. 94 і Rutar, op. cit., стр. 218.

6) Rutar, op. cit., с. 218. 7) Novice, 1863, с. 43.

8) Pajek, op. cit., с. 96. 9) Freuensfeld, op. cit., с. 143.

10) Novice, Trstnjak 1—2, гл. Rutar, с. 218.

Рутар згадав лише коротко про вплив німецького циклю переказів про Фридриха¹⁾, а Губад вказав тільки на те, що до імені короля „sich sagenhaftes aus den Erzählungen von Krok wie von Kaiser Rothbart geschlossen haben“²⁾, але ніхто не старався ближше означити відносин словінських, а в зв'язи з ними і полуднево-славянських переказів про заточених лицарів до німецької легенди і ніхто не подав характеристичних черт і не означив їх ієнези. Словінські перекази остали незвісні і не використані в жадній студії про нашу тему. Афанасєв³⁾ знав взагалі про заточених і сплячих лицарів дуже мало. „Историческая же обработка“ — каже він — „столь богатая у Германцевъ, въ славянскомъ мірѣ весьма слаба; причина этого факта, безъ сомнѣнія, кроется въ отсутствіи героическихъ элементовъ въ исторіи славянскаго племени за тѣ давно минувшіе вѣка, когда эпическое настроеніе народа было еще свѣжо и легко овладѣвало бытовымъ матеріаломъ для воплощенія въ немъ мифическихъ преданій“. Афанасєв знав з оповідань західно-славянських лише чеські і толкував їх німецьким впливом, з полуднево-славянських тільки оповіданє про Івана Чрноєвича, а з східно-славянських про Стеньку Разіна. Усе те старався він обяснити мітольоґічно.

Ак. Веселовський, що присвятив в своїй студії („Опыты по исторіи развитія христіанской легенди. I. Откровенія Меѳодія и византійско-германская императорская сага. II. Легенда о возвращающемся императорѣ“⁴⁾) пильну увагу легендам про короля, що має повернути, і дійшов до результату, на який вже зрештою вказували його попередники, між иньшим Voigt⁵⁾, що „пе-

¹⁾ Rutar, op. cit., стр. 217 і pas.

²⁾ Hubad, Sitten und Bräuche der Slovenen в Ö. Ung. Mon. in Wort u. Bild, стр. 94.

³⁾ А. Афанасєв, Поэтическія возрѣнія Славянъ на природу... Томъ второй. Москва 1868, стр. 440—457. Наведене місце на с. 449.

⁴⁾ Журн. мин. н. проsv. 1875. Апрѣль стр. 283—331 і Май стр. 48—130.

⁵⁾ Georg Voigt, Die deutsche Kaisersage, Sybel, Historische Zeitschrift, T. XXVI, стр. 131—187. Після Фойгта займалися тим самим предметом: Fr. Kämpers, op. cit.; H. Grauert, Zur deutschen Kaisersage, Histor. Jahrbuch der Görres Gesellschaft. Köln 1892; R. Schrödter, Die deutsche Kaisersage, Heidelberg 1893. Обох останніх праць не мав я під рукою. Мотивом про битву коло сухого дерева займався Fr. Zurbonsen, Die Sage von der Völkerschlacht der Zukunft „am Birkenbaume“. Köln 1897 (Schriften der Görres-Gesellschaft).

реказ про повертаючого цїсаря, який став так популярний на заході, був звісний і в Візантії і витворив ся в непосредній звязи з псевдографічними откровеніями і есхатологіями, котрих приміри бачимо в „Откровеніи Меєодія Патарскаго“ в „Vaticinatio Sibyllae“, в „Видѣніи Данила“ і т. д. — не задержував ся над схарактеризованем славянських переказів і навів лише деякі чеські перекази, зачерпнені з Grohmann'a і Vernaleken'a та згадував, що існує подібна легенда про Марка Краевича.

Бр. Грабовский¹⁾ не знав також словінських паралель, але зібрав більше польських версій, про які до нього знали дуже мало, і старав ся їх об'яснити в порівнаню з чужими варіантами, одначе не запускав ся в досліди і обмежив ся на констатованю їх мітологічного походження. Словінських паралель не використав також і Вл. Вериго²⁾ в невеликій своїй розвідці, а що не знав праці Веселовського, то не умів взагалі багато сказати про сю легенду і звязував її за Спенсером з віруванем в сон і вандрівку душі. За те зіставив і зібрав більше польського матеріалу.

Тій самій темі присвятив М. Драгоманів окремих екскурсе в праці про шолудивого Буняка³⁾ з приводу „легенди про царицю Олену, Буняка й королевича, замкненого під землею“ і старав ся розібрати славянські версії, порівнюючи їх з німецькими з одного, а з іранськими з другого боку. Одначе і він не мав до розпорядимости більшого матеріалу, а особливо полуднево-славянського, з якого навів тільки три сербсько-болгарські легенди, і не знав рівнож про Матвія. Автор сам зрештою заявив на однім місци, що не хоче вичерпати предмету, тільки думає подати кілька заміток, аби об'яснити становище українських легенд в крузі иньших споріднених.

Мої замітки не вичерпують також цілого славянського матеріалу, тільки матимуть ціль схарактеризувати словінські — як видно з повисшого розгляду — цілком незнані версії і озна-

---

¹⁾ Bronisław Grabowski, Bluszcz 1881, гл. Wisła III, стр. 849 і д.

²⁾ Władysław Weryho, Śpiący rycerze, Wisła III, стр. 845—859.

³⁾ Розвідки Михайла Драгоманова. Т. II, у Львові 1900 (Зб. філол. секц. т. III) стр. 109—128. Гадку про іранське походженє теми висказав вже перед ним R. Andree в „Ethnograph. Parallelen“ 1878, стр. VII, а ще скорше Шпігель в Z. d. deut. morgenl. Ges. 1849.

чити їх відносини до німецьких і інших славянських.

Легенди про захованих лицарів і їх поворот на землю вистворювалися не під впливом одного народу або одного світогляду, лише повставали в головній основі цілком самостійно і незалежно від себе у всіляких народів, як вислід психологічного настрою кожного народу, що не може повірити, аби щось велике або добре могло марно раз на все пропасти в світі, не докінчивши свого діла. Про те часто стрічаємося з вірою, що сей або той значний чоловік не помер, а живе. І діється се без найменшого впливу інших взірців, без впливу релігійних легенд або подібних народних переказів. Тим більше вириваються такі легенди тоді, коли смерть героя наступила загадково, таємничо або взагалі при дивнім складі обставин. Так нпр. багато вірило в се, що Володислав Варненчик не згинув в війні з Турками; так само не вірили в смерть Фридриха II, Наполеона і застріленого в Мексику Максиміліана. Про нашого помершого архикнязя Рудольфа говорять між українською і польською людністю Галичини, що він не умер, лише живе перебралий за хлопа¹⁾. В часі еміграції до Бразилії розповідали се, що Рудольф перебуває в Америці і заложив там край для Русинів.

Подібних легенд подибуємо усюди багато, навіть по за границями Європи. Драгоманів вказав на деякі іранські і припущав, що вони мали вплив на утворене біблійних і християнських. Знана зрештою з старого завіта легенда про заховане Іллі в небі і про його поворот з кінцем світа, легенда, яка до нині переховувалася у східних Жидів²⁾.

Так повстали головні черти легенди про неумерших героїв під впливом психологічних мотивів і переходили потім всілякі зміни, прибираючи інші мотиви, а головню з релігійного світогляду.

Релігійні, християнські книги, в роді Апокаліпси, есхатологічні „откровенія“ в роді „Откровенія Мееодія Патарського“, знаного на заході в латинським перекладі, „Vaticinatio Sibyllae“, „Видбній Даніила“, статі про Антихриста і подібні твори, що займалися кінцем світа і людей, вплинули найбільше на зміну

¹⁾ Пор. нпр. Świątek, Lud nadrabski. W Krakowie 1903, с. 61.

²⁾ Weryho, op. cit. с. 856. Такі самі перекази були вже і про Нерона, Tacitus, Histor. II, 8, 9; пор. Voigt, op. cit. с. 143, в Норвегії про Ояфа Трипасона, в Данії про Гольгер Danske і т. д., гл. Веселовскій, op. cit. с. 121—2, Ж. м. н. пр. 179, Kamper, op. cit. с. 9—86.

легенд і надали їм нову форму, так, що нині належить в них шукати жерела численних оповідань про сплячих лицарів і їх поворот на землю. Вони внесли в нарід новий релігійний елемент а під його впливом повстала більшість нинішніх версій про поворот героїв, в такій формі, яку маємо нині. З другого боку причинили ся до їх сформованя і деякі світські твори, основані на релігійних споминах, як нпр. роман про Олександра Великого¹⁾; далі пристали до них всілякі инші оповідання про скарби, закляті царівні, про забави заклятих або замкнених з людьми, про чорнокнижників, що як висловив ся Фойт, були лише „Schmuck und Zierath der Hauptsage“²⁾.

Се виказали студії Деллінгера, Ріцлера, Веселовского, Траурерта, Шрадера, Камперса і ин. в розборах легенди про Фридриха, що особливо скоро спопуляризувала ся і мала великий вплив навіть поза границями німецької території; передовсім у Веселовского знаходимо дуже багато зіставлений матеріал, угруповані складові частини і їх відносини до жерел.

Легенда про Фридриха II, що він поверне колись ще раз на світ божий і по одній версії, принесе вічний мир і вибавить нарід з неволі, по другій, „клерикальний“ появить ся як Антихрист і спровадить кінець світа, — повстали і розвинули ся під впливом церковних творів³⁾.

Розвій сей представлений докладно в праці Фойта і Веселовского: по їх розслідам наводжу кілька подробиць, які нам придадуть ся до схарактеризованя словінських версій.

В перших легендах мав Фридрих II появити ся скоро по своїй смерті — сні, принести мир і освободити Палестину. В них стрічаємо мотив про сухе дерево, яке зазеленіє, коли Фридрих повісить на нього свій щит. Так прим. читаємо в „Sibyllen Weissagung“ з XIV ст.⁴⁾:

¹⁾ Гл. про се Веселовскій, Замѣтки по литер. и народной словесности. Прилож къ XLV т. Запис. И. А. Н. 1883, N. 3, VI. Изъ шѣстныхъ преданій. Анты и Чудь. стр. 84—86 і д.

²⁾ G. Voigt, op. cit. стр. 186.

³⁾ Мітологічне об'яснене не може нас нині вдоволити. Про се гл. Веселовскій, op. cit. стр. 128, Ж. м. н. пр. 179, Драгоманів, op. cit. стр. 112—3. Стрічаємо його у Grimm'a, Deutsche Mythologie, 3 Aufl. 1854. стр. 890 і д., 903 і д., 912 і д., Kuhn, Norddeutsche Sagen стр. 495, K. Simrock, D. M., стр. 179, 366, Andree, Ethnogr. Parallelen, 1878, стр. 11 і т. д. Мітологічне об'яснене приймають до певної міри Kamperers, op. cit. стр. 89 і Zurbonsen.

⁴⁾ G. Voigt, стр. 154—5.

„Und sament das cristen volg an sich.
 Er wirt striten durch Kristen ere
 Und gewinnet daz helge grap über mere,
 Do stat ein dor Baum ust ist gross
 Und soll so lange stan blos,
 Bicz der Keiser Fridrich dar an
 Sinen schilt gehenken mag und kan
 (So wirt der baum wider gruen gar)“.

Одначе місце його пробування лежить іще далеко на Сході, куди довший час був звернений інтерес майже цілого європейського світа.

З часом стратила св. Земля свою авреолу і тоді наступає друга фаза в розвою легенди.

Легенда зачинаєть ся локалізувати в Німеччині. Theodor Engelhusius († 1434) згадує вже по раз перший Kiffhäuser і переносить мотив на Фридриха Барбароссу, який з часом випирає Фридриха II¹⁾ і забирає його місце.

В народній книзі про Фридриха (1519) бачимо ще переходову стадію, але тут виступає вже — по раз перший — ясно традиція про перебуванє в пустій горі.

Початок XVI ст. і правдоподібно кінець XV становить початок нової відмінної верзії, яку маємо прим. в „Gespräch eines römischen Senatoris und eines Teutschen“ 1537²⁾). Цісар Фридрих сидить на золотім кріслі „mit einem grausamen Bart“, а довкола нього лицарі, чекаючи свого часу. В книжці з 1529 р. про Фридриха в Унтерсбергі в Сальцбургу говорить ся, що король сидить при столі, а борода обросла вже йому два рази довкола стола. Коли третій раз обросте, наступить кінець світа.

Характеристичне для сеї нової верзії отсе: 1) не говорить ся ніде про перебуванє Фридриха на Сході, 2) цісар сидить в Kiffhäuser, Унтерсбергі, Кайзерляутерн — отже на рідній землі і в пустій горі, 3) Фридрих II уступає місце Фридрихови Барбароссі, а декуди Каролеви Великому, Оттонови або

¹⁾ В історичній пісні з 1474 у Liliencron'a: Die historischen Volkslieder der Deutschen, II, с. 26:

„Sibilla redt nit uss troum,
 Bis kaiser Fridrich henket,
 Sin schild an türren boum“ (Voigt, с. 162).

²⁾ G. Voigt, стр. 168.

Гайнрихови Пташнику¹⁾, 4) сухе дерево і завішене щита може бракувати і 5) появляється новий спосіб означення повороту короля при помочи бороди²⁾.

Борода грає в нових верзіях велику роль: перед тим її не було в німецьких легендах. Правдоподібно увійшла вона в склад легенди тоді, коли вже Фридриха II замінено Фридрихом Барбаросою і стоїть в звязи з його „рудюю бородою“.

Для приміру наведу кілька німецьких версій в тій новій формі; до них належать усі нинішні перекази про Фридриха.

Цісар сидить тепер схований в Кіфгайзері, а коли вийде, то завісить свій щит на сухім дереві, що від того зазеленіє. Тоді будуть ліпші часи. А до того часу сидить він коло камінного стола на камінній лавці. Його борода обросла вже 2 рази стил; але доперва, коли обійде третій раз, тоді обудить ся король і вийде з гори. Тепер будить ся він час від часу і питаєть ся, чи вже час. Так питав ся раз одного пастуха, чи ще літають круки коло гори, а коли дістав відповідь, що літають, сказав, що мусить іще 100 літ спати й знов заснув³⁾.

В иньшій переказі оповідаєть ся: на Вассерфельді була колись така страшна битва, що аж кров текла в черевики. На побоевищи стоїть суха грушка на пам'ятку тої останньої битви. Богато літ буде ще суха, аж коли король завісить свій щит, настане спокій по страшній битві, а тоді і дерево зазеленіє⁴⁾.

¹⁾ Німецькі паралелі зіставлені у Веселовського стр. 120—1, Ж. м. н. пр. с. 179. Гл. також L. Fränkel, Beiträge zur Kyffhäuser-sage von Kaiser Friedrich, Am Urquell 1894, V, 210—215, де наведена література, Ralf Ofterding, Zur K. s. von K. Friedrich, ibid., V, с. 283—4, G. Meyer, Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde, B. I, 1885, стр. 279 і N. Huber, Die Sagen von Untersberg. Salzburg 1897. Про сон і збуджене Барбаросси в штучній літературі гл. А. К. Т. Tielo, M. v. Strachwitz' episch lyrisches Nordland, Euphorion 1903, стр. 222.

²⁾ В перенесеню стрічаємо ся з тим самим образом в піснях про Таугайзера: „Tannhuser sitzt am steinige Tisch

Der Bart wächst ihm drum umme;

Und wenn er dreimal ummen isch,

So wird ger jüngsti Tag bald chumme“.

Erk-Böhme, op cit. I, стр 48, L. Tobler, Schweizerische Volkslieder, Frauenfeld, 1884, II, с. 159.

³⁾ K. Grimm, Deutsche Sagen. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Zweite Auflage, besorgt von Herm. Grimm. Berlin 1891, I, N. 23.

⁴⁾ K. Grimm, op. cit. N. 24, стр. 16; ще ibid. N. 26, 27, 28, 297, 298, 494 (з XV ст.).

В Штирії розказують знов, що жовніри йдуть по смерті на дуг, де сидить Фридрих. „Його біла борода обростає довкола великого стола, коло якого сидять усі вояки. Коли вона обвинеться три рази, тоді затрубить сторож в ріг, а нечислене військо вийде на верха і заведе на сьвіті спокій і порядок“¹⁾.

Думаю, що вже тих примірів досить, щоби показати, як близько себе стоять німецькі і словінські верзії. В иньших переказах бачимо те саме.

Усюди перебуває герой на власній землі зі своїм військом. Сидить в пустій горі, де сховав ся перед ворогом, перед камінним столом, а борода росте йому довкола. Коли виросте три рази довкола, вийде на сьвіт. Тепер тільки питаєть ся, чи птиці літають і чи вже час. Люди—заходять до нього і видять його: говорять навіть з ним. Беруть солону або сіно, що перемінюєть ся в золото. Ковалі підковують коні. Годять ся також згадки про останню страшну битву, про сухе дерево і про щит, на нім завішений. Згадуєть ся і тут і там про добрі часи, що наступлять по тім і т. д. Взагалі нема майже подробиці, що не годила би ся в обох верзіях.

Так можна цілком певно сказати, що словінські оповідання про Матвія повстали під впливом німецьких.

Погляньмо тепер, як виглядають полуднево-славянські легенди, що могли мати вплив на словінські і порівнаймо їх з словінськими, німецькими і иньшими славянськими, щоби ліпше означити становище, яке займають словінські верзії в ряду иньших славянських і щоби хоч в часті показати вплив німецький. Рішати будуть для нас точки спільні між німецькими і словінськими верзіями, і то ті точки, що рівночасно в більшій часті, находять безпосередне жерело в християнських легендах і ті, що являють ся характеристичною признакою німецької редакції.

Між тими виключно німецькими головну вагу кладемо на обрастане борода і думаємо, що се найліпше pomoже нам найти ті славянські верзії, що витворили під німецьким впливом. Полуднево-славянські легенди про захованого героя належать до Марка Кралевича.

Коли упало сербське царство і Марко не мав як бити Турків, прийшла до нього віла і приповіла йому, що він умре,

¹⁾ T. Vernaleken, Mythen und Bräuche d. Volk. in Österreich 1859, стр. 119 - 120.

але опять повстане. Потім казала йому кинути „топуз“ в море, заховати шаблю в камені, коня „в бунари“ а „мач у пеїни“. Марко зробив усе як слід і „пеїно за ним се затвори а и да нас је туди“. Дальше оповідаєть ся, як один чоловік хотів конче дістати ся до Марка. По довгих пробах при помочи віли удало ся йому прийти перед нього. Віла сказала тоді: „коли ота „пеїна“ освітить ся, тоді вийде Марко, возьме меч і посіче Турків: шабля сама вийде з каменя а „Шарац из бунара“: „али треба, да се роди само један јунак, па да на Турке устане, пак из Србије сам ќе му топуз долетити. Марко ќе се пробу- дити и Срби ќе добити своју пређашњу славу“¹⁾.

В иньшій верзії оповідаєть ся, що сам Бог переніс Марка в печеру, коли бачив його зневіру і жаль. Тут спить Марко, а побіч нього його кінь. Коли шабля, яку він вложив в камінь, вийде на верха²⁾, вийде знов Марко на землю³⁾. Один Герцеговинець — пише Врчевіч — стрінув на планині чоловіка з бородою низше пояса і почув з його уст, що він є Марком Кралевичем, „але сам се ја сакрио у једну горску вилину пеїнну од како је пушка на свијет изишла, па све чекам згоду да на жојега шарина узјашем, и моју под мохуром хорду извадим, да саберем све Србље идя пред њима јуришим на Турки кликујући: јуриш браћо, за вјеру и за часни крст! да истриебимо душмана“⁴⁾. В болгарській легенді⁵⁾ оповідаєть ся, подібно як в Даници, що Марко сидить в печері а побіч нього кінь і пес. Його стережуть віли і виконують його волю. Колись одначе приїде час, коли він вийде і освободить Болгарію. Подібна легенда істнує про Івана Черноєвіча. Колись приїде час „da sjedini opet sa Crnomgorom ravni kotor i sinje more“ і тоді розбудить його віла, що має над ним сторожу⁶⁾.

Дальше оповідають іще: до Марка в печеру спустили чоловіка, що був дуже цікавий. Зараз запитала його віла, чога він хоче і передала його бажане Маркови. Сей закликав його перед

1) Даница. У Новом Саду, 1869, X, стр. 63—64.

2) Паралелі до сього мотиву зіставив др. Ю. Полівка в II томі „Národopisn-oro Sbornik-a“ стр. 49.

3) Вук Караджіч, Српски Р., стр. 346.

4) В. Врчевіч, Српске нар. приповијетке. У Биограду 1868, с. 106, N. 230 „Херцеговац п Марко Краљевић“.

5) Периодическое списание на Българското книжно дру- жество 1885, май и юни, с. 445—6 Драгоманов, op. cit. с. 121.

6) Аенанасьевъ, op. cit. с. 451 = Arkiv za pověstnicu jugo slavensku, I, 98.

себе, бо хотів переконати ся, яку силу мають люди. Дав йому лист до його пана і казав його передати. Чоловік вручив лист панови, але пани затаїли лист Марка. В иньшій легенді оповідаєть ся також, як подорожний говорив з Марком¹⁾.

Болгарська легенда знає таке: одна баба показує газдам Марка: „на една страна стожть ребрата на гущера, на друга човѣкъ крѣтато (турски) и космитѣ му зарасли въ земята. Тога ва спустили единъ човѣкъ въ пропасть та той обрѣзаль космитѣ на Марка, обвѣрзаль го съ вжъвета и го истеглили горѣ“. А по тѣм бив вже Марко Турків²⁾.

З зіставленя видимо, що полуднево-славянські легенди мають цілком иньший характер. Не чуємо нічого анї про обвиване бороди анї про дерево що має зеленіти і щит, анї про характеристичне літанє птиць: прихід героя залежить часто від самих людей: коли найдуть ся лицарі і зайде потреба, тоді він сам вийде. До того приходить іще мотив про сторожене вілами — са-мостійний витвір полудневих Славян.

До сього знаємо тільки один анальотичний примір в німецьких легендах. У Іріма оповідаєть ся в легенді, значно змінений, що зачарований король сидить на кріслі, а стереже його жінка³⁾. Одна старша німецька легенда знає також про розмову з цікавим чоловіком і про лист переданий для його пана: король сидить на кріслі з бородою, до нього спускають на ливні чоловіка; в розмові наказує йому Фридрих, щоби з ніким про се не говорив, бо тоді не стане ся йому нічого злого, лише щоб оповів се своїому панови⁴⁾.

Полуднево-славянські стоять отже з далека від німецьких версій і певно мусіли повстати незалежно від них при співділаню церковної літератури. Німецький вплив, коли б навіть був дійсно, був дуже незначний і дістав ся більше випадково. Словінські версії не могли тут грати ролі посередників, бо вони повстали далеко пізнійше і саме не знають подробиць, які годять ся в обох німецьких легендах і в кількох полуднево-славянських.

Цілком инакше стоїть річ з подібними легендами чеської групи. Вони живцем переняті від Німців і майже ні-

1) Јован Војновић, Српске нар. приповијетке, Биоград 1869, N. 4 „Зар краљевић Марко још живи“.

2) Сборник за нар. ум. VI, с. 134, N. 4.

3) Grimm, op. cit. N. 25, с. 16, з брікинської народної книжки.

4) Grimm, op. cit. N. 296.

чого не змінені, тільки перенесені на чеських героїв: св. Вячеслава, Зденка засмуцького, Сьвятополка¹⁾ і інших.

Король перебуває звичайно в горі Блянїк, оточений лицарями; сидить при столі, довкола якого обвинула ся його борода. Коли раз зайшов туди пастух, оповів йому лицар, що його відділ війська зове ся „Gojmaboj-Regiment“ і прийде колись на світ завести лад. Лише мусить його власна борода обвинувати ся три рази довкола гори²⁾. Се найбільше відмінний варіант; інші підходять далеко ближше.

У Громана розказуєть ся також про побут короля Вячеслава, що верне на землю, коли спаде велике нещастє на Чехів і усі майже Чехи вигинуть з рук ворога, а лишить ся їх тільки, що будуть могли сховати ся під одним возом. Тоді зазеленіє і розцвіте ся дерево на березі Блянїца: король побє ворогів в так кровавій битві, що аж потік наповнить ся кровю, а потім настане (подібно як і в словінській легенді) щаслива хвиля³⁾. Інший переказ⁴⁾ про звісну пригоду з ковалем, якого обдаровано підковами за підкуте коний. Оповідаєть ся також, що лицар питаєть ся, чи вже пора чи ні, але знов западає в сон, бо переконуєть ся, що ще не час. Подобиці усюди однакові: в деяких переказах має герой ідею злучити Моравію і Чехи⁵⁾.

І Словаки знають подібні легенди. В одній розповідаєть ся, як один селянин дістав ся на місце, де перебували сплячі лицарі. Кождий стояв при своїм коні і тримав ноги в стремени: найближший запитав його, чи вже час, але не дістав відповіді, бо бідний чоловік настрашив ся і утік. А шкода, бо

---

1) Про се згадує Паляцкий в чеській історії (I, с. 135), гл. Vernaleken, op. cit. стр. 108.

2) Vernaleken, op. cit. N. 3, с. 112—14. Легенда привязана до гори Радрост недалеко Рожнав.

3) Grohmann, Sagenbuch von Böhmen und Mähren. I, стр. 13—15.

4) idem, стр. 13—61 (Драгоманов, op. cit. стр. 122).

5) Vernaleken, op. cit. N. 5. Чеські варіанти у Верналекена і Громана: крім того пор. іше „Pověsti o Blaniku“ в Bohemica 1840, III, стр. 212—3, Český Líd 1898, VII, стр. 158—9 і статью П. Сирку, Ohlas národního rytířského eposu v Čechách (Rytíři sv. Václava v Blaniku), Čes. Líd, 1898, VII, стр. 27—8. Автор звязує чеські легенди з билиною про загибель „богатирів“ і бачить в них останки місцевого епосу. На його гадку, міг би бути Вацлав або який пнакше названий лицар осередком епічного циклу. Очевидно погляд д. Сирку цілковито хибний.

колись був сказав: вже! були б вийшли лицарі на землю і ліпше було би Словакам¹⁾.

З німецькими легендами звязані також лужицькі. Останній король лужицький чекає під землею свого часу. Тоді встане з військом і вижене Німців аж за Рен, побивши їх в кровавій битві. Лужичан лишить ся вправді лише так мало, що усі змістять ся під одною грушкою, але за те запанує у них справедливість²⁾.

Польські легенди причеплені до всіляких осіб, до св. Ядвіги, Владислава Локетка, Болеслава Сьмілого, Яна Кантога і Ст. Чарнецкого, зближують ся вправді в головній основі до німецьких і чеських, звідки найімовірніше дістали ся, як можемо вносити з назви гори Блянїк, одначе виказують вже деякі важні відміни. Борода і зелене дерево зникають³⁾, а на їх місце приходить дзвін, що має силу будити спляче військо. Зрештою годять ся навіть деякі подробиці, як пр. коваль, випитуване, чи час і т. д. Довше не спиною ся над польськими верзіями, які зібрані в перше наведених працях; для нас вистарчає сконстатувати, що і до Поляків перейшла німецька легенда, але в блідій формі і з місцевими додатками і перемінами. Для приміру переповім тільки недавно записаний переказ про Болеслава, що найбільше підходить до німецьких.

Болеслав замкнений за кару в гору враз з своїм військом але вийде, як буде потреба. До його печери дістають ся люди: коваль підковує коні лицарські, а Болеслав запитує чи вже час, чи ворони літають!⁴⁾.

Подібні перекази знані і в Українців. На російській Україні оповідають про Михайлика, що забрав зі собою Золоті ворота

¹⁾ L' Reuss, Miestne báje a skazki, Sbornik mus. slov. spoločnosti, Turč. sv. Martin, 1902, стр. 24.

²⁾ Weryho, op cit. стр. 852; пор. А. Černý, Mythiske bytošce lužiskich Serbov. Buďušln 1893, I, стр. 111—115.

³⁾ K. Mátyás, Podania z Szczepanowa rodzinnej wioski św. Stanisława. Kraków 1895, стр. 9—13. Подібний переказ оповідають і про Бохенець: спляче військо вийде колись і відбере Польщу. Нові польські легенди про спляче військо находимо іще у О. Кнорр'а, Podania, Wisła VIII, стр. 750, N. 2 (bohaterowie w Montwach — спочивають від битви в Татарамі і сплять лежачи. Тільки провідник дримає стоячи. Збудять ся, як ворог буде грозити. Згадуєть ся про дзвін) у К. Матіяса, Z historycznych podań Górali nadpienińskich, we Lwowie, 1895, стр. 7 і в Вислі, X, с. 315, Bajka Sabały.

⁴⁾ Одначе і про бороду і її обростанє згадуєть ся в однім переказі з під Кракова. Vernaleken, op. cit. N. 10.

підчас битви з Татарами і скрив ся в Царгороді. Але колись прийде час, коли Михайлик вернеть ся до Київa і поставить ворота на давнім місці¹⁾.

Легенда, як се виказав Веселовский, повстала під впливом „Откровения Мееодія Патарскаго“, цілком незалежно від німецьких переказів²⁾. Галицькі легенди одначе зближують ся знов більше до західних версій, а то до польських. Одна з них записана у Баронча³⁾ в переказі про Буняку виглядає так: Буняк проклинає царицю і королевича; королевич западаєть ся з військом під землю і може аж тоді вийти на сьвіт, коли хто відповість йому на питанє: чи пора вже? — „уже пора для тебе!“ Раз зайшов до нього один чернець Василянин і застав його в печері, окруженого узброєними лицарями, що сиділи на конях. Передній лицар вхопив за бубон і запитав черця, чи вже час і чи вже може будити. Але Василянин настрашив ся і утік, крикнувши „Не пора!“ Так мусять дальше лицарі ждати своєї пори. Аж коли почують своє слово, тоді вийдуть з царевичем на сьвіт і увільнять Польщу. Василянин зробив зле, що настрашив ся, бо через те відложив сю хвилю на незнати як довго.

Не треба ніяких порівнань, щоби побачити цілковиту схожість легенди з типовими польськими переказами гірських околиць. Іще близше стоїть вона до висше наведеного словацького оповіданя, з яким годить ся в усіх подробицях. На польський вплив вказують рівно слова, Польща, королевич і т. д., що мабуть не могли би бути в щиро-народнім творі Українців.

Друга версія звязана з іменем Довбуша. Про нього розка-

¹⁾ П. Кулишъ, Записки о Южной Руси. Спб., 1856, I, с. 3—5, Антоновичъ-Драгомановъ, ор. cit. I, N. 15.

²⁾ Не маючи наміру розбирати докладно цілого питання і літератури про Михайлика, наводжу тільки важнійші твори: Веселовский, Опыты по исторіи развитія хр. лег. Ж. м. н. пр. т. 179, стр. 78 і д., idem, Южно-русскія былины прил. к. XXXIX т. Зап. И. А. Н. IV, 5, I. Михаилъ Даниловичъ и младшіе богатыри, idem, ibidem, Сборникъ отд. рус. яз. и слов. 1885, т. 36, стр. 264—266; idem, в оцінці на твір Антоновича і Драгоманова в Спб. Вѣдомостях з 9/10 1874, N. 287; idem, Разысканія въ области русск. духовнаго стиха, V, с. 120 і VIII, с. 305—6; Костомаровъ, Историческое значеніе южно-русскаго народнаго пѣсеннаго творчества, Бесѣда 1872, XII, с. 39—40; Антоновичъ-Драгомановъ, ор. cit. I, N. 15; Ор. Миллеръ, Илья Муромецъ, стр. 693 і д.

³⁾ Sadok-Barącz, Bajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi. 2 wyd., Lwów, стр. 76, 80. Наводить її і розбирає Драгоманов, ор. cit. с. 109—112 і passim.

зують, що він не умер, а „живе і сидить заклятий в сокільській горі і раз в рік на Івана Купала посилає він своїх летінів, аби ся дивили, чи соколи не прилетіли, бо як соколи прилетять, то він тогди вийде і буде королем¹⁾).

Інші оповідають²⁾, що Довбуш пильнує скарбів. Колись промине сила чарів і тоді він вийде пімстити ся за кривду. Оповідане Федьковича виглядає на штучний продукт, як се замітив Драгоманів, і тому не можна на нім будувати. Але воно б ще більше зближувало українсько-галицькі версії з західними.

Друге оповідане звязуєть ся вже з численним циклем про закляті скарби і закляті особи, який також загально знаний у західних Славян, нпр. у Чехів³⁾, але стрічаєть ся в трохи відмінній формі і в Українців. На мою гадку могло воно витворити ся самостійно під впливом оповідань про скарби Довбуша і його пригоди з любовницею.

Вкінці находимо анальоґічну леґенду про заточеного героя і у Росіян, де вона приложена до розбійника Ст. Разіна або до Отрепьева, Пугачева і ин.⁴⁾ Разін стереже, подібно як і Довбуш, заклятих скарбів і не може померти, бо земля не хоче прийняти його костий. Перед кінцем сьвіта вийде він мучити людий так, як Антихрист; стане ся се за 100 літ, коли зростуть гріхи на Руси. А поки що мучать його два змії і ссуть йому серце без настанку. Російська леґенда витворила ся під впливом оповідань про конець сьвіта і про Антихриста (з Откровенія Мее. Пат., з творів про Антихриста і т. д.), до яких пристав мотив про покуту грішника і закляті скарби⁵⁾.

Так перейшли ми коротко усі славянські леґенди про замкненого під землею героя і про його колишній поворот на землю і можемо тепер означити ліише становище словінських і полуднево-славянських. На утворене тих леґенд мали найбільший вплив німецькі версії, але не на усі. Словінці і Чехи пе-

1) Так оповідав Федькович Тимівському. Гл. Діло, 1905, N. 34, М. Павлик, Перениска М. Драгоманова з д. Т. Окушевським. 16 лист з 1886 р.

2) Grohmann, op. cit. I, с. 11—13, Драгоманов, op. cit. стр. 126.

3) Vernaleken, op. cit. стр. 122—125, N. 11—31.

4) Аванасьевъ, op. cit. стр. 452—452 з Костомарова, Бунтъ Ст. Разина, изд. 2-е, с. 231—7; пор. також Драгоманів, op. cit. с. 126—7; Weryho, op. cit. с. 852—3.

5) Драгоманів зближує її що до одного мотиву з перським переказом.

реймили їх просто від Німців разом з усіми подробицями, прикладаючи їх лише до інших осіб і обставин. Лужичани, Словаки і Поляки запозичили ся також від них або просто, або за посередництвом Чехів, але пропустили деякі головні мотиви, як прим. обрастанє бороди, а в часті і завішене щита на сухім дереві, додаючи за те нові подробиці і мотиви. Особливо часто стають у них герої легенд покутниками або сторожами заклятих скарбів і затрачують свій есхатологічний характер (з виймкою лужицького переказу). Українські версії представляють два типи. Один з них являє ся відблиском західних легенд і згадує навіть про літанє соколів (Федькович), другий витворив ся самостійно під впливом книжної церковної літератури (Михайлик) і не має що до своєї ієнези нічого спільного з німецькою легендою і її славянськими паростями. Самостійно повстало також оповіданє про закляті скарби Довбуша, але не під впливом церковних творів, тільки на основі народних казок і вірувань, які лучать ся з іншими західними славянськими.

Полуднево-славянські легенди про Марка Кралевича виказують, як можна догадувати ся, комбінацію церковних взірців і самостійного витвору і підпали вже новішим змінам і додаткам, викликаними борбою за незалежність. Хоч одначе не знаємо первісної форми, можемо все таки думати, що їх як вяже так і вязало дуже мало спільних точок з німецькими, а дальше і з словінськими легендами.

Словінські версії не переняли тут нічого від своїх славянських сусідів з полудня, а запозичили тему просто від Німців. Запозиченє наступило менше більше з кінцем XV столітя, коли в Німеччині появил ся новий тип легенди, де велике значінє приписувало ся бороді цїсаря¹⁾; наступило воно, коли ще давнійший тип був в обігу і асимілював ся з новішим, бо і старші мотиви відбили ся на словінських легендах.

Се дуже добре годить ся з датою смерти короля Матвія; німецькі легенди дають нам отже певність, що легенди про

¹⁾ Обростанє бороди тут виступає очевидно символом повільного посуваня часу. Подібно обростає волосє зачарованої дівчини три рази довкола дерева в одній шкотській баладі (Warrens, Schott. Volkslieder, с. 20, Held Owain); аж коли обросло три рази знайшов ся хлопець, що вибавив її поцілунком. В грецькій пісні у Sakellariosa N. 5 знаходимо подібний образ на означенє, що багато часу минуло. Явніє Мороянніс каже в відповідь жінці, яка його не могла пізнати, що „має волосє так довге, що можна ним три рази обвести тіло“. Liebrecht, Zur Volkskunde, стр. 161.

Матвія повстали зараз по його смерті, як сього й можна було сподівати ся.

Ґрунт до їх повставаня був дуже придатний. Край терпів страшно від нападів Турків: люди думали вже про кінець світа. Турків ідентифіковано з „Іоїом і Маїоїом“ і з Антихристом, бож „*fumabant templa sanctorum, stupra in matrimoniis commissa, virginesque incredibili dictu viciatas fuisse nemo diffitet*“¹⁾. Серед такого настрою перенесено на Матвія ролю оборонця християнства і окружено його легендою, яку легко було переняти від Німців. Зрештою можливо, що з початку привязувано її до Ульріха, що, як звісно, помер таємничою смертю.

X.

Матвій Корвін у Словаків і балада „Матвій перебраний за жінку, зводить неприступну дівчину“.

У Словаків тішить ся король Матвій великою популярністю. Проява се так зрозуміла, що не потребує поясненя. Матвій був їм добре знаний, як їх король і оборонець. Містам надавав пільги і сприяв словацькому народови. Умів добре по чеськи і виставляв грамоти в тім же язиці²⁾.

В часі спорів і воєн з чеським з походження намісником в північних Уграх, Їскрою, умів король позискати прихильність народу і витягнути з неї користь. З перебігу останньої частини війни видно, що селяни помагали королівським військам і віддавали їм важні услуги. Бонфіній⁴⁾ оповідає, як селяни переслідували утікачів-Їскрівців: „*Rustici infensam et execrabilem Boemorum multitudinem, octo circiter dies, sine intermissione sequuntur, caldemque continuunt. Per nemora, saltus et pagos, ulicumque deprehendant, sine ulla commiseratione trucidant*“³⁾. Селяни творили навіть окремих відділ війська під проводом Блязія.

¹⁾ Parapat, op. cit. s. 83.

²⁾ Kronika bansko-štiavnická. Sbornik slov. mus. spol. 1902, стр. 136, А. В., Kremnica a jej okolie, Slovenské Pohľady, XXI, Turč. sv. Martin 1901, стр. 129 і ibid. 1885, стр. 260.

³⁾ J. Vlček, Dejiny literatury slovenské, 1890, стр. 6: в році 1483 пише Матвій по чеськи до Трнави. Fraknoi, op. cit. стр. 18, вважає, що король знав кілька славянських діалектів (slawisch in mehreren Dialekten).

⁴⁾ Bonfinius, op. cit. Dec. III, Lib. X, стр. 411.

Простий нарід не міг бути Їскрі прихильний, і инакше оцінював його господарку, як нинішні історики, що йому приписують заслугу розбудження „народної свідомости Словаків“. Лише дехто з освічених верстов умів зрозуміти ту сторону його діяльності: селян відстрашував він від себе своїм поступованем, що відбивалося прикро на їх шкірі. Цілий час свого „панованя“ провадив Їскра війни. Край цілий був винищений, і то не тільки чужими людьми, але і своїми. Військо Їскри було дуже велике і нераз допускалося розбоїв і рабунків на біднім народі. Бонфіній каже в своїм творі, що Їскра допускав ся *latrocinia, populationes, incendia*, а і сам Їскра признаєть ся до сього в своїм листі до Матвія³⁾, хоч спихає провину „*na dive hordy, ktore pod mojím menom a pod mojou zaštitou v tvojej krajine súženie a biedu rozmnožovaly*“. Господарка Їскри давала ся людности в знаки: тому з радістю повитало воно угорські війська і з вдячністю згадувало свого короля, що його освободив з непевного положеня.

Свою популярність ширив Матвій і особисто, перебуваючи часто між Словаками⁴⁾. Своім людяним поступованем потрафив він з'єднувати людий, які тим прихильніші були до свого короля, що чули від нього свою рідну мову. Память про нього доховала ся до нині в багато місцевих переказах. В записках *comitat. gömöriensis* згадуєть ся уже „*kral'ova hole*“, на якій король любив перебувати. Тут стоїть до нині камінь, при котрім він мав обідати. На камени казав Матвій вирізати такі слова на пам'ятку: „*Hic hospitatus est Matthias, rex Hungariae anno 1474. Privatum commodum, latens odium, juvenis consilium — Per haec tria omnia pereunt regna*“⁵⁾.

¹⁾ Julius Botto, *Ján Jiskra na slovensku*, Slov. Pohľady 1901, стр. 293 і д.

²⁾ Bonfinius, *op. cit.* стр. 406 - 7. Пор. також виводи Škul'etý в статі: *Jan Jiskra a český jazyk na Slovensku*, Slov. Pohľ. 1901, стр. 336 і д.

³⁾ J. Botto, *op. cit.*, стр. 292.

⁴⁾ Що король міг бути в Словаччині на польованях, се річ цілком ясна; погляд L. Reuss'a (*Miestne báje a skazky, Sborn. mus. slov. spol. VI*, с. 30), що се неможливе, треба уважати хибним. Инакше не могло б витворити ся тільки місцевих переказів про побут Матвія в словацьких землях. Є зрештою і пісня: *Na královej holi stojí stůl kamenny kdože ho vykresau? Šuhaj prenulený. Kolar, I*, с. 31. Пор. також статю Fr. Menčlka, *Král Matyaš Korvín v národných písních. Koleda*, 1879, с. 501 і Kollár, *Nar. zpiew. II*, с. 439.

⁵⁾ L. Reuss, *op. cit.*, стр. 30.

Нині нема вже з них сліду¹⁾, але нема жадної важної обставини, яка би промовляла за тим, що се чиста видумка або пізнійший переказ, взятий з усної традиції.

Спомини про Матвія переховали ся в місцевих переказах, які ще по більшій часті не зібрані²⁾. Граховіште — оповідають — має свою назву від того, що один фірман почастував перебраного короля гороховою кашою. Довшу історію привязує місцеві люде до „Червоної скали“.

За короля Матвія жив там богач Червень, до якого любив заходити Матвій, коли полював між Мураньом і Кралевою голею, щоби наслухати ся оповідань про битву під Могачем „o uteku Belovom a o hrdinských činoch bývalých Červeňovcov, ale ešte radiej díval sa do rekných očí šumnej jeho dcéry Katinky“. Батько Червень дивив ся дуже нерадо на відносини короля до його доньки; коли се запримітив король, перестав частійше приходити, як батько був дома; за те приїздив підчас його неприсутности і все можна було видіти, як його відпроваджувала Катінка далеко, аж до самого ліса³⁾.

На ту саму тему любови Матвія до Катерини мають Словаки дуже популярну баладу, про яку далі поговоримо.

Історичних пісень про нього не знають ніяких, хоч не бракує в них пісень історичного змісту, особливо в епохи татарських нападів⁴⁾. Словацькі пісні оповідають лише про любовні пригоди короля в тоні на пів гумористичнім, нпр.

Ztratila som, ztratila
 Co som rada nosila:
 Ztratila som zlatý pás,
 Našol mi ho král Matias.
 Matias, Matias, wrat' mi ho
 Dám ti turák na piwo:
 Zide sa ti napiti
 Keď budeš zver lawiti⁵⁾.

¹⁾ idem, J. Botto, Z Gemerského Hrona. Sborník 1902, s. 34 5.

²⁾ Časop. museal. spol. Ročník II, стр. 28.

³⁾ ibidem, II, стр. 103 - 4. Kollár каже виразно, що „temeř v každém chotáře nalezá se památka jeho gména“ (II, s. 439). В Буківцях є нпр. липа, яку мав засадити сам Матвій. L. Reuss, op. cit. s. 36.

⁴⁾ Історичні пісні (одначе в більшій часті штучні з рукописні) зібрані у Колляра, Narodn. zpiewanky. II, s. 403 і д., N. 1—14. Гл. також Slovaken в Oest. Ung. Mon. in Wort u. Bild. Ungarn, I. Abt. s. 424 і д. Також M. Matunák, Turecko-uhorské boje v severo-zapadnom Uhorsku, Slovan. Pokl'iady 1897. Soš. 9, стр. 505 і д.

⁵⁾ Kollár, Nar. Zp. I, s. 31, N. 8.

Пісні ці найпопулярніші в Нітранській і Тренчанській області¹⁾, розширені зрештою, як мене запевнював д. Павлю, по цілій Словаччині²⁾. Пісні про Матвія сягають дуже давних часів. Находимо їх в збірниках пісень з XVI століття і то досить часто³⁾, що свідчить про їх загальне розпросторенє.

Одначе найпопулярніша мусіла бути балада про підступне зведене дівчини. Про се свідчить її розширене навіть поза границями Словаччини. Балада знана в кількох варіантах, які дуже мало різнять ся між собою. Найскорше записаний текст в збірці Колляра⁴⁾; зачинаєть ся балада поданем місцевости:

„Zvalo se mesto Rakovci
V něm prebývali Kuruci,
Tam mal jeden kováč dcéru,
Krajsu, nežli král Kralovnu“.

Король Матвій залюбив ся в гарній дівчині і хотів знайти до неї дорогу, але дівчина „odpírala tuho“. Тоді просив король у одної баби ради, як би то можна звести дівчину. Баба порадила йому, щоби убрав ся в жіночу одіж і просив вечером коваля о нічліг:

Obleč si šaty panenské
A črievičky karmazínské
A jdi od domu do domu
Až ku kováčovi tomu,
A tam zaklopaj na vráta,
Otvori ti sam pán táta“.

Король зробив як баба порадила і представив ся ковалеві купчихою:

„Ja som kramárka z Opawy
Jd'em na jarmok do Prahy;
Towár som si už poslala,
A sama som tu zostala,

1) На се звернув увагу Колляр в своїй збірці, стр. 437. Пор. Križko, Zpráva o bodinskom medzníku v Trenčianskej stolici, Sborník sl. m. spol. стр. 195 і д.

2) У Колляра уміщено чотири пісні того змісту.

3) Č. Zíbrt, Zbytky českých písní světských z věku XVI, XVII a XVIII, Časopis českého Musea, 1888, стр. 445 і ibidem 1895, стр. 110. O. Hostinský, 36 napěvu světských písní českého lidu z XVI st. V Praze, 1892, стр. 24, N. 22.

4) Kollár, op. cit. II, стр. 7.

Prosim milý hospodáři,
Aby sté mi nocleh dali“.

Якби місця не було, то готова спати навіть на лавці, аби тільки відпочати. Коваль приймив подорожну, а коли прийшов час спати,

„Wola kowác swoju dcéru:
Anička, chod' postel postlat',
Ta pani bude s tebou spat“.

Донька не була з того дуже вдоволена:

„Ach pán otec mouj prenily,
Ta paní sa mi ne líbí.
Ani som to neslychala,
Aby paní s pannou spala!“

Одначе мусіла згодити ся і пішла з панею спати.

„Ked' už bolo o půlnoci
Wolala otca k pomoci:
Ticho Aničko, nekřič ty,
A však nás nikda neslyšé!“

Баляда кінчить ся так:

„A ked' bolo rozwidněno, Bolo po městě wraweno, Že Anička už ne panna, Že z uherským králem spala; A ked' už bolo po roce	Nosila Janka na ruce, A ked' si ho kolísala Tak to nad ním zpiéwávala: „Eu, čučaj, belaj synu mouj, Král Matyáš je otectwouj!“
---	--

Чеські і моравські варіанти далеко повніші і передають ту саму тему, лише трохи иньшими словами. Мотив розроблений в них ширше: так приміром докладнійше оповіджена розмова Матвія з бабою і господарем, а далі представлена хвиля, як Матвій та Катерина розбирають ся і йдуть спати. Доданий також на кінці цілий епізод про брата дівчини, що вишитує її, повернувши з війни, хто їй забрав дівочий вінець. Одначе при цілій ясности теми, проти якої виходить варіант у Колляра дуже скороченим і неповним, забуте вже тут імя угорського короля. Матвій фігурує тут як „král“, „uherský král“. На питанє брата відповідає сестра:

„Ach, kohož bych ukázala,
Než pane krále samého“

на що брат відгрожує:

„Kdybych věděl, který to král
Na kusu bych ho rozsekal!“

Усі моравські і чеські варіанти годять ся майже дослівно зі собою. Наводить їх Ербен і Сушіль¹⁾. Від Чехів перейшла балада до лужицьких Сербів, але підпала всіляким змінам²⁾.

Місце Матвія займив Вурьовський пан, що мав цілу околицю в своїй власті і не любив, коли яка дівчина оставала ще невинна. Коли ж довідав ся, що поминув одну дівчину, до того дуже гарну, порішив і її звести. Перебраний за дівчину, приходить до її хати і просить о нічліг в безпечнім місці, щоби сховати ся перед Вурьовським паном „před tym Lučibarjom“. Батько „Khatřínki“ ховає тоді гостя в її комнаті аж за дев'ятьма замками. О півночі зводить пан дівчину, забезпечений тим, що батько не чує її крику. Лужицька балада кінчить ся діяльою про вартість „вінка“. Від Словаків переймили баладу про Матвія угорські Русини³⁾. Залежність української балади від словацької аж надто ясна: вистарчить її лише навести:

„Орала баба заграду	Бо ти підеш з паньов спац“.
Пришел пан на пораду:	„Анно, Анно, Аннічко,
„Бабо, бабо, дай ради там,	Не бачит мися панічка“.—
Як я тоту панну здрадзіць мам?“	„Де би ти ся бачіла,
„Облеч ти шати паняньски	Кедь ти ей нігда не виділа?“ —
А черевки камужелски (sic!) ⁴⁾	Не вистало півночі,
Прохажай ти ся по ринечку,	Кричит дівка одночі (sic!) ⁵⁾ :
Аж до самого вечеречку!“	„Тихо, дівко, не кричи,
„Коваль, коваль, ковальочку,	Бо твій пан отец в сьвітлиці!“—
Преночуй мя тоту дочку!“ —	Рано, рано, раненько,
„Як я тя мам преночовац,	Коли сходить слоненко,
Ти подорожня, я тя не знам!“	Ходит дівка по руце,
„А я пані з Воршави	Носит дітя на руце:
Иду на ярмарк до Праги“.	„Люляй, люляй, сину мой,
„А ти, дівко, идь ложе слац,	Вельки зводитель отец твой!“

1) F. Sušil, op. cit. стр. 103—4, N. 105 „Podwodník“; Prostonárodní české písně a říkadla, sebral J. Erben. Nove vydání. V Praze 1886, N. 18 „Konvařovic Kačenka“ Звідси переложена в „Böhmische Granaten“ v. Waldau, I стр. 206, N. 399.

2) Haupt u. Smoller, op. cit. I, с. 40 і примітки на с. 334.

3) Головацькій, op. cit. III, I, стр. 252—3, N. 133.

4) В словацькім тексті „karmažinské“.

5) Мабуть місто помочи: у Коляра „k pomoci“.

Баллада була отже досить популярна, популярна не так задля імени угорського короля, як радше задля самої теми. Імя короля Матвія додало одначе і їй більше вартости і причинило ся безперечно також до її розширення. Сама тема не належить до спеціально славянських. Її стрічаємо в численних німецьких, скандинавських, голандських, французьких, італійських, катальонських і грецьких баладах, дуже часто в такій формі, що їх залежности між собою не треба доказувати. Далше подибуємо її досить часто в полуднево-славянській поезії в всіляких відмінах, і в польських баладах. Взагалі ся тема оброблена дуже широко в народній поезії європейських народів: її відгомін видно навіть на деяких великоруських, білоруських і українських піснях.

Цілим тим циклом балад займаю ся в осібній розвідці¹⁾, тут лише наведу се, що потрібне для зрозуміння ієнези словацької балади. Мотив, що хлопець перебираєть ся, аби звести дівчину, або дістати ся до неї, аби поговорити з нею, донести їй щось важного або намовити до утечі, не може бути обмежений на певну територію або один якийсь нарід, бо він загальнолюдський і може повстати усюди на основі дійсного факту. Одначе словацька балада не виглядає цілком на продукт самостійний, хоч дещо з життя Матвія могло би промавлати за тим. Її зміст, а навіть переведене годить ся як найліпше з романським циклом балад, знаних п. з. „*La falsa monaca*“ і „*Margherita*“.

В італійській пісні з Піємонту, надрукованій в збірці Нігри²⁾, хоче князь Каріняно звести одну дівчину. Перебираєть ся про те в монахиню і просить ся на ніч до її родичів. Мати приймає її і просить відпочати. За сей час мала донька нагоду приглянути ся гостеві і почала сумнівати ся, чи се дійсно монахиня. За її радою хотіла мати спробувати гостя, чи уміє прясти і шити, але монахиня потрапила викрутити ся. Коли

¹⁾ „Славянські балади на тему: хлопець перебираєть ся в жіночу одіж або каже себе занести в мішку до компанії дівчини щоб її звести“ — Науковий збірник присвячений проф. М. Грушевському.

²⁾ C. Nigra, op. cit., стр. 407 - 409, N. 79. Варіанти сеї балади: A. Wolf, *Volklieder aus Venetien*, gesammelt von Georg Widter, hrg. v. A. W. *Sitzungsberichte der kais. Akad. d. Wissen. Phil.-hist. kl.* 46 Band. Wien 1864, стр. 326 - 328, N. 90; E. S. Righi, *Saggio di Canti popul. Veronesi*. Verona 1863, стр. 36, N. 99; Bernoni, *Canti popul. veneziani*. Venez. 1872, XI, 6; G. Ferraro, *Canti pop. monterini*. Torino 1870, стр. 87.

прийшов час йти спати, казала мати засвітити свічку своїй донці і йти спати з монахинєю. Тут признав ся князь, що він лиш перебрав ся і наказав їй мовчати. Рано полишив зведену дівчину і радив матері справити колыску і пеленки.

Ся баладя знана також і поза границями Італії: у Франції в Іасконії і в Іспанії в Каталонії¹⁾.

З тим циклом споріднений цілий ряд німецьких балад „Zeit bringt Rosen“; одначе вони виказують далеко менше аналогій а далеко більше ріжниць і не мають так багато спільного з словацькою баладою²⁾.

Один син маркірафа старав ся довго і без'успішно о руку доньки одного короля. Щоби її дістати за жінку і змусити короля до того, перебирасть ся за дівчину, забираючи одіж від сестри, йде перед його замок і просить прийняти в службу. Король бере його до послуги доньки і каже обоім разом спати. О півночи зводить маркіраф дівчину і утікає. Про се довідуєть ся король і запрошує його до себе. В иньших варіантах не хоче перебраний мовчати, за що його королівна обжаловує перед королем а король виганяє. Але потім усе викриває ся і жених дістає королівську доньку.

Иньші подібні балади, як баладя про Гадбарда і Сігне³⁾, і про пана схованого в мішку⁴⁾, а також новогрецькі

¹⁾ Паралелі наведені у Hirri; до каталонських гляди ще: Wolf, Proben portugiesischer und catalanischer Volksromane. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. 1856, XX, стр. 63 і F. Wolf у Hofmann, Primavera, N. 191, A.

²⁾ Mittler, op. cit., стр. 170—172, N. 190 і д.; K. Simrock, Die deutschen Volksbücher. VIII Band. Die deutschen Volkslieder, Frankfurt a. M. 1851, N. 15. Гл. ще нвд. A. Kretschmer, Deutsche Volkslieder mit ihren Original-weisen, Berlin 1842, II, стр. 164—5; Hoffmann v. Fallersleben, Schlesische Volkslieder, Leipzig 1842, стр. 37; Erk-Irmer, Die deutschen Volkslieder mit ihren Singweisen, 1838, I, 5, стр. 29, N. 18. Бельгійський варіант сеї балади у Hoffmann v. Fallersleben, Horal belgicae, стр. 58, N. 14.

³⁾ R. Warrens, Dänische VI. стр. 243—260, N. XXXVII. Халанській, Южно-слав. сказання о Кралевичѣ Маркѣ. Р. Ф. В. 1894, XXXI, с. 166—176.

⁴⁾ Mittler, op. cit., с. 264, N. 325, 326, с. 265, N. 327. K. Simrock, op. cit., с. 434, N. 283 „Des Müllers Tochter“. Паралелі німецькі наведені у Мітлера і Сімрока. Дальші німецькі паралелі наведені в моїй праці, уміщеній в „Науковім Збірнику“, як вище. Пор. ще Pogatschnigg-Herrmann, Deutsche Volkslieder aus Kärnten, II, с. 199, N. 609 і с. 233, N. 752. Польські варіанти сеї пісні:

пісні¹⁾ і епізоди в поемах про Гуддітріха, про Ротера²⁾ і т. д. відбігають більше або менше від типу словацької балади, хоч тема в головній мірі та сама. Тема отже зайшла до Словаків на певно з Заходу і то найправдоподібніше від Італійців. Сербсько-хорватські балади „Vojvoda Janko i mlada Andjelija“³⁾ і „Prevačena dieva“⁴⁾, записані в приморських околицях, можна би вчасти уважати переходом. Німецькі верзії не мали правдоподібно впливу на витворене словацької балади.

Що балада повстала, як можна думати, між Словаками, на се зложила ся ся обставина, що і про Матвія оповідали ся подібні історії, як про італійського князя з Каріняно або про інших героїв в піснях нашої теми. Се одначе вплинуло також на оброблене балади, бо її приладжено до місцевих оповідань. Балада мусіла повстати іще в XV столітю, або що найпізніше з початком XVI.

XI.

Матвій в штучній літературі.

На кінци для повноти згадаю іще про деякі літературні твори, в яких виступає Матвій; згадую тільки для того, що в них змальований угорський король на основі народних поглядів. В ближший розслід не вдаю ся, бо се не належить до моєї теми. В сербсько-хорватській літературі не відіграв Матвій жадної ролі. З словінської літератури належить навести

O. Kolberg, Lud. IV, N. 197—9; XI, c. 194—5, N. 372—4; XVI, c. 283—4, N. 460—1; XVIII, c. 161, N. 279, 280; XIX, c. 152, N. 460, Radomskie, c. 40—41, N. 79—83; XXII, c. 122—3, N. 204; idem, Mazowsze II, N. 208, c. 91; N. 209 a) b) c. 92; III, c. 265, N. 367. J. Lipiński, Pieśni ludu Wielkopolskiego c. 191 (з Кольберга). Świętek, Lud nadrabski, c. 202—4, N. 39. Żegota Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi. Lwów 1838, I, c. 71; Wójcicki, Pieśni Białochrobatów I, 60 (з Смоллера) i Materiały antrop. archeol. 1903. VI. Lud łańcucki, c. 280, N. 22. Лужицький варіант у Nawpt u Smoller, op. cit., c. 65—6, N. 37. Zemjan a mlóňkowa dżowka.

¹⁾ Liebrecht, Zur Volkskunde, c. 189—190 i 204—5.

²⁾ E. Henrici, Das deutsche Heldenbuch c. 41—43 i c. XVII. Халанський, op. cit., c. 121—2 і т. д. Докладніше про се в моїй спеціальній розвідці про сю тему.

³⁾ Hrv. nar. pjesme.. iz „Nase Sloge“ II Diel. Ženske pjesme, c. 65—69, N. LXVIII.

⁴⁾ Stj. Mažuranić, Hrvatske nar. pjesme, sakupljene stranom po Primorju a stranom po Granici. Svezak I. U Senju 1876, c. 107—111.

баяду Горазда „Kralj Matijaž“¹⁾, в якій піднесено його до ряду національного героя.

Старий дід оповідає унукам про Матвія і каже, що :

„Rad prišel jaz v goro bi sveto	In njega tam samega videl
Kjer biva kralj véliki naš,	Za mizo kamnito bi rad
Kjer spava stoletja, stoletja,	Krog ktere mu brada čestita
Kjer spava naš Matijáz.	Ovfja že sedmi se krat.
V Palačo podzemsko njegovo	In lépo soprôgo njegovo
V predivno rad stopil bi j'áz	Aléncico videl bi tam...
Zaklade leskeče se gledal	Oh, rad bi napótil se v gôro
Vojaštva rad videl bi kras.	Da znam le kóđ iti in kam!“

Се розбуджує національне почуте найстаршого сина і він сподіває ся, що Матвій верне і визволить словінський нарід, що „krivice trpi“.

Симпатично представлений Матвій в поемі словацького поета Андрія Слядковича „Detvan“, а іменно в третім розділі „Slatiniský jarmok“, де особливо підчеркнено його справедливість і добре поводжене з селянами²⁾.

Матвій виступає також героєм кількох творів Янка Калінчака, одного з визнатніших словацьких поетів і повістярів. Його віршована повість „Kralův stůl“ оспівує короля Матвія і його словацький чорний полк „vkladajuc“ — як каже Вльчек — „chýrnemu populárnemu ranovníkovi do ust zdravicu na slovenský rod“³⁾. Часів Матвія доторкають також новелі „Milkov hrob“ і „Bozkovci“⁴⁾; Гунїядими займаєть ся також Калінчак в повісти „Knieža liptovské“.

З часів Матвія взяв тему і Добшінські до своєї більшої віршованої повісти „Kamzík“⁵⁾, в якій змалював симпатичний образ Погрона.

Се було б усе, що мені удало ся зібрати про Матвія в штучній літературі. Крім того звертаю ще увагу на повість, що друковала ся в політичній часописи „Slovenski Narod“, правдоподібно п. з. „Kralj Matijaž“.

¹⁾ Ljublj. Zvon 1885, N. 6, стр. 321—322.

²⁾ Spisy básnické A. Sladkoviča. Svazok I. Turčiansky sv. Martin. 1899, стр. 137—156.

³⁾ Tatranka 1842, III, с. 81—85 і Vlček, op. cit., с. 122—3.

⁴⁾ Vlček, op. cit., стр. 140—1.

⁵⁾ Orol, 1872—3, гл. Vlček, op. cit., стр. 220.

Село Мшанець Старосамбірського повіта.

Матеріяли до історії галицького села.

Зібрав Михайло Зубрицький.

Прибувши до Мшанця в осени 1883 р. на приватного со-трудника почав я збирати старі папери то в церкві, то між давнішими деканальними збірками зложеними на мшанецькім повістві на поді, а далі між тутешними селянамп. З тими приходило з початку трудно порозуміти ся: селяни недовіряють інтеліґентам і своїм духовним, то ж не хотіли мені показати своїх паперів; побоювали ся, щоби з сього не вийшла для них яка шкода. Так прим. предок одного ґазди дав був місцевому сьвященникови кусник поля за похорон, а потім роздобувши гроші він, чи котрийсь з його спадкоємців, викупив те поле і почав сам орати. Теперішній властитель поля, вже старший чоловік, побоював ся, щоби я йому того поля не відобрав, як би найшов який запис між його паперами, і тому не хотів їх показати; на мою просьбу, щоби дав їх переглянути, все повідав, що не має ніяких паперів. Якось раз, буде вже з кільканадцять літ, був я у одного ґазди на обіді (комашни) і просив його, щоби показав свої папери. Він сидів на частині вїтївства, в селі звали його Попівниня: певно котрийсь його предок був попом в Мшанці; отець його був трохи письменним і значнійшим ґаздою в селі, про те думав я, що у нього найду щось цікавого. Він учинив мені волю, виніс з комори невеличку збірку паперів і я почав перечитувати. Був там також лист на застав кусника поля його батькови, чи дідови. Те поле було

вже його власністю і на нього заінтабульоване. А на обіді був потомок того ґазди, що поле заставив. Я читав голосно і коли прочитав про застав, той ґазда гість заінтересував ся тим письмом, взяв в свої руки і на його основі хотів викупити його предком заставлений кусник поля. Попівнин жалував ся вїт-тові і просив щоби йому поміг відобрати письмо і поля не від-дав, а на мене відказував, що йому наробив тільки клопоту і гризоти. Те чули иньші ґазди і були осторожні, щоби припад-ково не впасти в подібний клопіт. Почав я людям толкувати, що я не хочу нікому поля відбирати, а другим надавати, хто поле давними літами продав, чи заставив, то тепер певно не відбере, а я глядаю давних старих паперів, що мають по 100, 200 і більше літ, щоби з них довідати ся, як їх предкам колись жило ся, як бідували, які тягарі поносили, а новїйших паперів цілком не потребую. Люди якось трохи помякли, почали прино-сити мені свої папери і таким чином пощастило мені зібрати отсю збірку, яку тепер приладив до друку. Правда, дещо з зі-браних мною паперів вже друковало ся в моїх статях в „Житю і Слові“ і в виданнях Наук. товар. ім. Шевченка. Та багато паперів попропадало, дещо злежало ся і з старости розсипало ся, ще більше згоріло, як будинок горів, а не мало селяни самі попалили. Як пічне будинок горіти, то домашні випрятують, як ще можна до огню приступити, потрібнїйші річи від паперів. Я просив одного ґазду, щоби дав мені переглянути папери, а він сидів на солтиськім ґрунті і я сподївав ся найти у него щось цікавого. А він мені повідає, що були в коморі дві торби добре напхані, але все згоріло при пожежі 1885 р. В першій поло-вині 19 в. ходили по хижах скарбові ревїзори, глядали пере-пачкованого бакуну, а також, як оповідають люди, перегля-дали папери, чи остемпльовані. Властитель неостемпльованого паперу платив кару. Щоби не впасти в напасть, ґазда просив якого письменного чоловіка, звичайно дяка і громадського пи-саря в одній особі, щоби йому поперечитував папери. Дяк читав і як повів: „тото нездале“, папір метали в огонь в печи, а ли-шали лиш завіщаня, передслюбні умови, та контракти і кни-жочки, де урядово посьвідчувано про заплачений податок. Ту-тешний ґазда Цмаїв Федько оповідав недавно, що прикликав старого дяка, винїс з комори цілу купу паперів і дав йому прочитувати. Він щось трохи відложив на бік, а решту вки-нули в піч і запалили, „горіло так, як субітка“. В су-сїднім селі Бистрім у одного ґазди, потомка попівського роду,

винесли щось зо три плахти папіря на луку коло хижі і все спалили. Так з вини скарбових властей австрійських пропало не одно важне свідощтво бувальщини нашого народа, що могло б доповнити те, що можна призбирати по ріжних архівах, або що записане в історичних памятках.

Найстарший документ в моїй збірці походить з 1649 р. Се надане короля Яна Казимира Липецькому і його жінці частини вїтївства в Мшанци; остатнє датоване 1872 р. До зїрки я прилучив троха паперів з сусїдних сел, бо вони доповнювали те, що зїбрано в Мшанци, а обставини побуту були по тих поблизьких селах майже однакові. Найбільше паперів було в домі колишнього солтиса Гриця Волощака, колись заможного газди і як би репрезентанта цілого солтиства. Там і тепер є значнійше газдївство і папери переховують в пошанівку. Друга зїрка се накази лїмнянської фервальтерїї видаванї мшанецькому вїтвови до відроблюваня панщияних тягарів в 1827—29 р. Внук тодішнього вїта Гриця Сисиного Михайло принїс був звязок паперів до читальні і там я повибрав все те, що тут надруковане. Давнїйше село не було так одноцїльне, як тепер, але були в нїм вїйти на вїтївствї, солтиси і громада, чи то підданї. Громаду заступав з першу десятник, потїм присяжний (Му przysięzny і сага громада), а в кінци вїт. Уряд не знав поодиноких людїй: як накладав податок, то на цїлу громаду, вїтївство, солтиство. Дперва репрезентант громади подавав до відомости інтересованім, чого уряд хоче, і в громаді на поодиноких поселян розкладали тягари. На вїтївствї, чи солтиствї один з тих господарів, значнїйший чоловік, заможнїйший, що умів з панами поводити ся, виступав наперед. Через те і давнї папери крім завіщань, інтерцїз і т. д. не всюди знаходять ся, а лиш в тих родинах, яких предок колись заступав чи то громаду, чи вїтївство, або солтиство.

Вправді польський уряд засновуючи в горах села на волоськїм правї не робив ріжницї між вїтївством, а солтиством (advocatia vel scultetia), однак в Мшанци була ріжниця, для того і грамоти їх осїбно поданї. На вїтївствї були шляхтичі Стецковичї, Гузельовичї і Петричковичї, та зайшлий Поляк Янкївський, а на солтиствї Волощак, Дорош, Бутрим, Дицман.

Село Мшанець виглядає на катастральнїй мапі як подовгастиї чотиробїчник. Рїка Мшанка вхощнть в село від западу

з Бистрого і Михнівця, переломлює дві гори Магуру і Жуків і перепливає через село переділюючи його на дві нерівні частини. На невеличкій рівнині під Жуковом і на збочах Магури по над ріку розмістився присілок Завадка, там є тепер 22 хиж. Від горішнього млина по долишній властиве село, люди з тої частини називають себе селянами. Низше села стоїть присілок Лан з 14 хижами. Мешканці обох присілків називаються „Завадце“ і „Ланяне“. Про засноване села не міг я нічого певного довідати ся і не знаходив в селі на се ніякої грамоти. В 1811 р. жалують ся деякі гасди з Мшанця на людей з Галівки, які задумували ставити млин на мшанецьких полях. В своїй жалобі покликують ся і на те, що на їх полях вже є площанський млин побудований на основі привілею виданого ще перед 282 літами, з чого виходить, що сей привілей виданий був 1529 р. А що Плоске пізнійше основане, як Мшанець, бо положене в досить неприступній ямі, а в часах, коли було багато вільного, незнаного, простору, люди мали в чім вибирати і забирали під поселене приступнійші місця, тож засноване Мшанця переведено в XV в. або ще вчаснійше.¹⁾

В Мшанці були три лани війтівства, один на Лані, з відки і назва його пішла, там земля найліпша, бо все положене на досить просторій ровени по над ріку. Ланянам все завидують і тепер, повідають: „нема то, як Ланянім!“ Другий лан ішов по при церков в оба боки до бандрівської і ірозівської границі, третій лан був на Завадці, а крім тих трьох ще було солтиство і той лан ішов по при горішній млин по під Жуків і Магуру. Поле на Завадці не зле, добре родить, але тяжке до управи, бо майже все по обох горах розкинене, зерно до сівби нераз несуть на плечах, тяжко виорати, бо скиби через плуг падають, та й тяжко „хліб“ звести домів. На Завадці ціле війтівство засіли Петричковичі і Лінинський, на „Лану“ частину уживали Стецковичі, перед тим Липецький, а більша частина належала до самбірського скарбу. Понизше церкви жили на війтівстві Гузельовичі, Стецковичі, Поляк Янківський і підданий Парашак, названий в селі Подоляком. Котрийсь пан привіз з собою в село слугу, дав йому чверть війтівства, а люди назвали його висше поданим іменем. Більша часть і сього війтів-

¹⁾ В найстарішій з виданих описей — люстрації 1564 р. (Жерела до історії України-Руси I с. 231) Мшанець виступає вже як стара осада волоського права, на 20 давніх ланах, до котрих пізнійше ще примірено три, крім дворищ солтиських і церковного. *Ред.*

ства належала до замку і переходила разом з ланяньським ланом з рук до рук ріжних арендаторів, як Воловського, Гумніцького, Здеркевича, а на остаток Пюрковського. Р. 1788 розпарцельовано се війтівство, чи „панство“ поміж мшанецьких газдів. Властители, чи посесори війтівства не належали до громади, а займали упривілізоване становиско, не відрабляли панщини і все змагали спекати ся поношеня громадських тягарів. Виріжнювали ся вони і одежю від підданих, бо носили сиві опончі з невеликим ковніром і шість фалд з заду, а піддані мали білі сіраки на дві фалди, пізнійше чорні також на дві фалди. З війтівства не женили ся з підданими і дивили ся на них з гори. Ще один цікавий привілей ввели були для себе війти і солтиси. На великдень всі люди приносять паски до церкви до посвячення. Рано сходять ся на воскресну утреню, а по обході всі скоро біжать по паски, яйця і т. д. Прийшовши на цвинтар піддані лишали там свої паски, а війти і солтиси вносили до церкви і позавязувані в обрусах розкладали по престолах, або клали на підлогу. Так стояли з пасками в церкві цілу службу божу, а як вона скінчила ся, виносили на цвинтар, ставали все на одно передне місце і ждали сьвященника. В новіших часах дивили ся громадяни на се кривим оком, недолюблювали, що деякі люди в селі хотять бути перед ними, то просили мене, щоби сей звичай привіліюваних знести. І дійсно перед кільканадцяти літами я розпорядив, щоби всі громадяни лишали свої паски на цвинтари. Замешкалі на війтівстві звали ся урядово також вільниками, а солтиси простими війтами, також гайдуками.

Крім тих ланів є ще в селі значний кусник поля, поділений на вузькі подовгасті паски, власність кільканадцять газдів і називає ся „дворище“.

Війти і солтиси (в устах народа: шбвтус — шбвтиси) мали право ставити млини та корчми, броварі і горальні. На Завадці була горальня, люди зносили перед сьвятами різдвяними і великодними жито, бульби і палили горілку. Повиж Лінинського хижі находять тепер в землі цеглу, де колись горальня стояла. На війтівстві низше церкви стояв панський двір, корчма, а по другім боці ріки бровар. Старші люди ще памятають на сім місци румовища, чи звалища; тепер стоїть на тім місци школа, а з двора і сліду нема. Млини забрала камера під свій заряд, а потім оба продала жидам. Таке було в кождім селі лімнянської фервальтерії, коли знов підбуська (Підбуж село дрогобицького пов.) продавала млини громадам. Війти і солтиси не

відробляли панщини, а за те платили чинш, давали осип, овес, платили жовнірщину, чи гіберну і мешне в хосен латинського пароха в Самборі. Мешне стягало старосамбірське староство ще в 1871 р., хоч вільників і солтисів давно не було в селі. Ще 1885, або 1886 р. прийшов до вїйта наказ, щоби стягнув мешне з обовязаних його платити. Вїйт з писарем радили ся мене, що робити, а я їх питав ся, чи вони знають, котрі в селі солтиси і по чім би вони їх могли розрізнити від иньших газдів? Так і відписали з села, що не знають в селі солтисів і нема з кого стягати мешного, ц. к. староство як знав, най їх подасть поіменно громадській старшині до відомости. І потім вже нічого не приходило в село за мешне. А в недалекім сільци Липю ще перед трема роками турецьке староство велїло тамошним солтисам платити викуп мешного: мали його раз на все викупити. Одначе люди уперли ся і рекурсовали против сього зарядження. Піддані не любили вїйтів за для їх упривїдїюваного становиска, а що позите між ними було не найліпше, свідчить прим. і се, що в Плоскім, від коли введено вибір громадської старшини, громадяни все о те дбають, аби не вибрати вїйтом газду осїлого на вїйтівствї, повідають, що се буде получене зі шкодою громади.

Мшанецькі громадяни, чи то піддані, мали 18 ланів поля, робили панщину, давали овес, барана, платили податок і гіберну. Відроблювати панщину не дуже спішили ся, проте в однім письмі констатує фєрвальтер з Лїмної, що найбільше не послушні люди з Мшанця і Гровьови. Підданим був також славний багатир в Мшанци Ігнат Паращак, а в селі звали його Старим, а потомків його Старого Митро, Яцько, Сенько. Мав він по 12 коров, 7 коний, багато поля і у нього ціле село зичило гроші, а навіть, як свідчить письмо з 1812 р. о. Ясеницький, парох Жукотина, просив місцевого пароха, щоби йому позичив у Паращака 111 дукатів на весїле доньки. Він навіть за ціле село платив податок, а потім принагідно відбирав. Довгі літа був він вїйтом в селі і його назва стрічає ся дуже часто на актах. Ще і тепер оповідають собі в селі, як Пюрковський утопив ся мабуть 1787 р. в осени, його газдиня умовила ся з якимсь панком, чи що, що заберуть гроші з двора і разом утечуть. Мав він прийти в ночі під вікно, а вона мала викинути мішок з грїшми. Тої ночі був Ігнат Паращак на вартї в дворі і учув як гасподиня отворила вікно і питала ся: „чи ти тут?“ — а Ігнат відповів: „є!“ Она викинула гроші, а він

мішок на плечі тай просто з ним до свого дому. Потомки його по доньці збідніли, правнук пив і просто розсипав все майно, але вже і його отець богато стратив. Сей правнук пересиджував більше в корчмі, як дома, поїв всіх, хто прийшов до корчми, а упивши ся виймав пригорщею гроші з кишені і розсипував по помості, люди збирали, а він тішив ся. Раз в Добромили на ярмарку потовк в шинку шиби, шклянки, чарки, а коли жиди до нього пустили ся, заспокоїв їх, що він ще може ту шкоду заплатити. І добре заплатив! Як прийшли вибори до громадської ради, то він при чарці з товаришами укладав виборчу листу. Так поволи пішло ціле майно. Як вже збіднів, питали ся його люди, чи не жаль йому тих грошей, що протратив, а він відповідав: „Та чого, то гроші були якись нечисті!“

Село Мшанець засновано серед великих лісів. Ще й тепер находять в землі гадузи і грубі колоди. Сього року косив у мене один ґазда овес. По при поле тече невеличка поточина, що вже недавно вижолобила: підчас злив ярк на 1½ м. глибокий. При самій поточині вистає з берега груба колода. ґазда в полудне пополуднував, відтак вбив бабку в колоду і виклепав собі косу. Видно дерево ще цінке, не зігнило, коли в нїм держала ся бабка. Поселенці мали з початку тяжку працю, заки з ліса виробили поле. Сире дерево не горить, треба ждати, аж висхне. Його „чарували“: не далеко від землі зарубували сокирою на около, воно через рік усихало, потім зрубували і падали. Так повставали „прочинки“. Вирубуючи лани в лісах уважали лиш на се, щоби мати границю від обох сусідів з гори і з долу. В двох других вимірах границею була з одного боку ріка, а з противного ліс. Не богато вони могли з початку мати землі обробленої, за те держали худобу рогову і вівці. Пастри було де, але в лісах був і тяжкий ворог поселенця, дикий звір, вовк, та медвідь. Щоби їх відполошити від своєї худоби удержував ґазда все огонь і трумбетав на тримбіті. З року на рік все більше причинювали орного поля. Так добували цілий лан з ліса, а лан мав 16 прутів, або шнурів 6 локотних¹⁾, та були лани подвійні, або, як в Мшанци повідають „гнені“, по 32 прутів і по 24. Довгість лану не була однакова, а поселенці дбали лиш про означене ширини лану. З часом з помноженем населеня лани роздроблювали і тепер в Мшанци поодинокі ґазди мають

¹⁾ Див. Суспільні верстви Галицької Руси в XIV—XV в. І. Личиченка, стор. 184 прим.

лиш подовгасті паски, по одному прутуви, два, а дуже рідко чотири. Ті подовгасті паски називають ся „біги“ і не доходять до границь села, а уривають ся менше більше на середині піль. Деякі газди мали не цілі пруту, а ще з додатком: локоть, два, і сього при ораню дуже пильнують, бо не маючи меж, на яри беруть з плугом двосягову жердку, прут, і запопадливо перемірюють своє поле і сусідів. Як кому не стає скиби, двох, відорює від сусіда, з чого потім повстають суди в громаді і процеси в суді. Цілий прут не оре ся на цілу довжину, а ділять на стаї, верти (в грамотах приходить назва *wtacanie*). Верти, або вгони (одні вгони, двої, трої) називають ся від сього, що газда виоравши одну скибу вертає ся назад і оре другу, поки цілу стаю не з'оре, а потім іде другу орати. Поза бігами є кусники поля, які називають лазами, на Жукові і Магурі лавами, а невеличкі кусники поля не — „побіжні“ мірками. Лази не однаково великі, більші і менші, і кождий газда мав по кілька лавів, бо до кожного лану належав великий лаз, і то в кождім більшім комплексі поля. Як почали лани ділити на части, то й лази так само розділювали: хто мав більше прутів, то мав і більші лази. Але потім одні продавали, другі купували лаз, два, і тепер є такі газди, що лавів цілком не мають. Поле, на яким росте квасна трава називають млаками, також сиглами, а єїно млакою, або сиглиною. Поле понад потоки, де вода пливе, як хоче, робить різні скрути, називають кружками. Польних доріг є не багато, селяне не мають вільного приступу до свого поля, а доїжджають сусідським в яри і в осени, коли звозять „хліб“. „На півперек вільно всюди їхати: не пустиш ти мене через своє поле, то я тебе не пушу своїм“.

Одного року орали в один бік від села все поле і засївали, і в тім боці була царина, по другім боці орали лиш по кілька стаї починаючи від хиж, все иньше поле лежало перелогом і там була толока. Як хто мав в толоці дальше від села поза з'орані стаї кусник справленого поля і з'орав його, обгороджував „вир-линном“, бо инакше була би все спасла худоба. Хто держав салаш (пас вівці), першого року орав в царині і сїяв жито, чи садив бульбу, на другий рік принадала там толока, а поле було ще добре справлене, то треба було його вихіснувати. В толоці пасли корови, ялівки, вівці і коні. Їх пасли „за очерідь“, одного дня один газда пас усї коні з села, другого другий і т. д. Давнійше коней не було багато в селі — яке невелике лоша, щоб тягало на яри невелику борону, иньшої роботи для коня не мали,

всю иньшу роботу робили волами. Вони пасли ся через літо в Тіни; там вони лишали ся і по кілька неділь, а пастухи перепущали ся, т. зн. одні лишали ся при волах, а другі йшли домів, щоби принести собі їсти; в Тінь інша худоба не йшла, також в царині пасли деколи лиш воли. До Покрови ще доглядали худоби, а „по Покрові пушай хоть би і по флові“ приповідали собі люди, чим себе взаїмно нищили. Хто що мав на поли, повинен був до Покрови сирятати; а не зробив сього, то потім не було вже що збирати. Тепер орють все поле і в царині і толоці, роблять усю роботу кіньми, а волів вже дуже мало в селі, може кільканадцять пар. Сіють від кількох літ команицю, більше озимового жита і вже не пускають „на пусто“ худоби (без пастуха). Засіявши поле йшли найповажніші газди в Ірзовову до хмарника, щоби відганяв град від села, і за те платили річно по 60 здр., які стягали в селі від поодиноких газдів. Також просили місцевого сьвященника, щоби в процесією обійшов поле в царині, і той звичай задержав ся і доси.

Всі обійстя в селі були обгороджені (і тепер обгороджують), а на дорозі, що йшла з села, ставили громадські (коштом громади) ворота. Тепер таких воріт в селі нема, лишила ся лиш назва при однім прогоні, називають його „громадські ворота“. Питав ся я старших газдів, чи тямять громадські ворота, але такого не було. Правда, один (має 75 літ) повідав, що тямить, але иньші його ровесники повіли, що він не може тямити, коли вони не тямять.

Уряд визначував громаді податок від усіх 18 ланів, а в селі розділювали на поодиноких газдів і вибрані збірщики відбирали від людей. Газдів не списували на папери, але брали податок з палиці, заструганой на чотири гранки. Почавши з долішного кінця, з Лану, кождий газда був закарбований на палици, кілько мав прутів, один, два чи більше, тільки приходило на нього карбів. Як мав до своїх прутів локоть, два, три, се було закарбоване з другого боку по противній стороні його прутів. На кождий прут, чи шнур, припала якась сума, що вийшла з поділу цілого податку. Як газда приніс податок, чи йшли до нього, до його хижі, збірщик дивив ся на палицю, кілько у того газди прутів і з сього обчисляв, кілько має платити. Повідали мені, у кого ся палиця була, я просив, аби мені принесли, щоби я їй придивив ся, але по часі повіли мені, що десь затратила ся. Спірні справи рішали ся по найбільше в громаді, надто розсуджував спори крайник в Лицю, а третою інстанцією була управа

замку в Самборі. Крайників знесено коло 1790 р., а на їх місце утворено фєрвальтерії. Мшанець приділено до фєрвальтерії в Лімні, до якої належало 22 сел. В громаді судив присяжний пізнїйше вїйт і люди. Людїй не визначували, а хто прийшов там, де був суд, брав в нїм участь. Тепер на суд кличе вїйт радних, але і люди зпоза ради беруть участь і впливають на рішенє. Як хто „затягав суд“, запозивав провинника „перед людїй“. Як один ґазда кинув на другого підозрїне за якесь нечесне діло, ображений ішов жалувати ся до вїйта, а сей скликував людїй через присяжного (гром. поліціянта). Як люди зїшли ся, вїймав жалобник 5 злр. — 10 — 20, клав на стїл і повідав: „моя пята, десятка під пропадком, як ся таке на мене покаже!“ Обжалований був обовязаний дати доказ на зроблений закид; як доказав, зложені гроші пропадали; як нї, платив обжалований таку саму суму, яку жалобщик на стїл положив. Сї гроші ішли мабуть на горїлку і се були ті славні пропї, про які так часто читаємо в отейї збірці. По судї мовив вїйт до провинника: „Перепроси людїй!“ І він купував горїлки і всїх частував. Так бувало в селї до недавна. Два ґазди до недавна добрі сусїди почали через щось в останнїх часах гризти ся і один на другого повів, що закрав на третїм селї в Чорнїй шмате, яке розвісили там мокре по під стрїху, щоби висхло. Оба сї ґазди погорїли в 1898 р. і їздили по селах просити соломи, снопів. Заїхав один до ґазди в Чорнїй і мав забрати шмате, приїхав другий — і ґазда пожаловав ся, що був такий і такий і шмате забрав. Минулого року один на другого вивів, а ображений пішов судити ся і зложив 20 кор. під пропадком. Щоби виказати свою невинність прикликав чоловіка з Чорної, але той не заперечив сього, що давнїйше повідав і 20 кор. таки пропало: вїйт дав вложити до церковної скарбони.

Як нема сьвідків, а обї сторони стоять при своїм, тогди вїйт повідає: „Чи возьмеш ти на сумлїня“, або „ци вдариш ся в груди, що так є, як ти повідаєш?“ Як повість, що возьме, або вдарить ся в груди, відходить оправданий. Минувшого року 15 жовтня судили ся в недїлю по вечерни два ґазди. Один жалував ся, що другий держав салаш і не хотїв йому від вівці дати сир. Обжалований толкував ся тим, що та вівця принесла йому багато шкоди, бо ссала другї вівці. Учувши се другї люди сьміяли ся з нього, повідали, що вівця не дасть ссати чужому ягнати, не то мала би дати другїй вівци. Та остаточно

рішили, щоби або „взяв на сумління“, що мав шкоду, або дав сира „на пів вівці“.

Крайник звичайно затверджував суд виданий в громаді, або велів в громаді розсудити, а нераз велів присяжним, чи війтам з других громад іти в Мшанець і розсуджувати спори.

Один ґазда оповідав, що там, де він тепер ґаздує, була деревяна кобила, на яку саджали людий за провину. Тої кобили вже нема, але ґазда чув се від своєї тещі, яка умерла 1879 р. проживши 86 літ. Її дідо Лесьо Ватацк був присяжним в Мшанци і він мав саджати провинників на ту кобилу.

Долучена мапка Мшанця зроблена з громадської катастральної мапи. На ній є на одній заголовній карті поменшений плян з показом, як складати поодинокі карти на велику мапу. Такий малий плян на катастральній мапі називають геометри „круком“. Мапка знята в подвійнім розмірі. Границі села наводжу з одного документа:

Extract Inwentarza ekonomiy J. C. K. Mci Samborsky ad N-ro 49. Granica wsi teyże Mszanca.

Ta wieś od wschodu słońca graniczy z wsią Michnowcem (має бути: Плоским), potokiem nazwanym Sokoli, którym potokiem wpada granica do rzeki mszanieckiey, od tey rzeki ciągnie się granica do potoka przezwanego Teplу, z tego potoka wychodzi granica po za łązy Symowe na gure nazwaną Magure do granicy michnowskiey na pole nazwane Polana, z tamtąd poszła granica na górę nazwaną Łysa, daley spada na zachod słońca po za pole nazwane Kułykow Jalecznik do kopcow na rzece będących. Od kopca idzie granica po rzekie po za lasek nazwany Bzowaty koło pola bystrańskiego, daley przechodzi przez górę zwaną Żukow do potoka muwionego Waliy (Ввали), z tego potoka wychodzi granica i wybiega na górę przezwaną Żukow. Koło lasu bandrowskiego zbiga granica do potoka nazwanego ryczka, od potoka Duckt granicy(?) poza pole Przysłop zwane na górę Kuczorki (Кичерки) do broda nazwanego Mosty, daley poszła granica potokiem Chatyszcze (Гатище) zwanym (називає ся також Чепівки) do młyна ґаłowського, a od młyна ґаłowського ciągnie się granica na górę Kuczorki (Кичерки) zwaną do Popowego konta płoszczанського. Z tąд idzie granica bez potok Motyliczny nazwany na górę nazwaną Termin (Терем), poszła granica na górę nazwiskiem Saraykow (Сарайка), z tey na drugą górę zwaną Diakonki do potoka Sokoli nazwanego.

А К Т И.

I. Король Ян Казимир надає Григорію Липецькому і Маріанні з Терлецьких часть вйтітвства в Мшанци в діличну посесію, 8 грудня 1649 р.

Joannes Casimirus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae Smolensciae Czernichoviaeque, necnon Svecorum, Gottorum, Vandalorum haereditarius rex. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis, dedisse consensum et facultatem nostram, dareque ac permittere nobilibus Hrehorio Lipecki et Mariannae Terlecka conjugibus sortem advocatae seu scultetiae in villa Mszaniec, capitaneatus Samboriensis sitae, de manibus modernorum quorumvis possessorum in summa ibidem inscripta eximendi et ordinaria juris via eliberandi. Quam quidem advocatae seu scultetiae sortem modo praemisso exemptam et eliberatam nobiles Lipeckie conjuges cum omnibus agris, pratis, campis, sylvis, lacubus, piscinis, taberna, molendino, necnon subditis, colonis, hortulanis, eorumque laboribus, censibus, proventibus attinentibusque et pertinentibusque universis antiquitus eo spectantibus tenebunt, habebunt et possidebunt et alter utro vita functo, eorum superstes tenebit, habebit et possidebit ad extremae suae vitae tempora, promittentes nostro et serenissimorum successorum nostrorum nomine non esse nos praefatos nobiles Lipeckie ab usu et pacifica possessione ejusdem advocatae seu scultetiae sortis amoturos alienaturosve, nec amovendi alienandive cujpiam potestatem daturus, sed salvum et integrum jus advitalicium conservaturos, quod et serenissimi succesores nostri praestabunt. Post decessum vero ipsorum non prius succesores sui de eadem advocatae seu scultetiae sorte cedere tenebuntur, quam summa in litteris originalibus expressa, vel ex taxa commissariorum nostrorum proveniens illis integra enumerata et persoluta fuerit, juribus nostris regalibus, rei publicae ecclesiaeque catholicae salvis. In cujus rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri jussimus. Datum Varsoviae die VIII mensis decembris anno Domini MDCXLIX regnorum nostrorum Poloniae I-o Sueciae vero II-o anno. Joannes Casimirus Rex manu propria (Locus sigilli). Consensus eximendi sortem advocatae seu scultetiae nobilibus Lipeckim in villa Mszaniec. Remigianus Piasecki Abbas clarae Tumbae Regiae cancellarius regius manu propria.

Відштоване львівською губернією 1826 р.

II. Ілько Кульчак, газда в Бистрого посьвідчає в мшанецькім дворі, що Ілько Мелькович віддав йому позичені гроші, 29 цьвітня 1659 р.

Stanąwszy przed urzędem moiem ze wsi Bystrego Ilko Kulczak zeznał dobrowolnie, isz mu sie dosyć stało od Ilka Melkowego w długach pożyczanych, s czego ten Ilko Kulczak ze wszystkiego quituie Ilka Melkowicza tak s zwoich, iako y oycowskich. Co sie działo we dworze moiem mszanieckim przy ludziach ucciwych, wiary godnych, a mianowicie pana Iwana Mszanieckiego, pana Waska Mszanieckiego, woytow tamecznych, z gromady Iwana Puperychi, Teodora Dylinowego y Fedia Poznego y inszych ludzi. Na co dla lepszy wagi y miary rękami sie swemi podpisuią krzyżykami swemi, isz pisac nie umieią, co sobie maią we wszystkim ten zapis w pokoju dotrzymać. Co y ia dla lepszy wiary y wagi ręką moią podpisałem się. Dnia 29 April 1659. Kuł † Ilko † Melkow Hrehorj (дальше не можна відчитати, може Липецький?).

III. Король Михайло падає шляхтичови Николаєви Воловському мшанецьке вйтівство в доживотну посесію, 1670 р.

Michał z Bozey łaski krol polski, wielki xiąze litewski, mazowiecki, żmudzki, inflantski, kijowski, wołoszynski, podolski, podlaski, smolenski, siewierski y czerniechowski, wszem wobecz i każdemu z osobna, komu o tim wiedziec należy, wiadomo czyniemy, iz pozwolilimy i dopuscili i pozwalamy i dopuszczamy ninieyszym listem naszym urodzonemu Mikołajowi Wołowskiemu, donataryuszowi naszemu, aby mógł z całego i zupełnego prawa swego dożywotniego, ktore ma na woytowstwo we wsi naszej Mszancu, do ekonomiey samborskiey należące, ze wszystkiemi tego woytowstwa przynależnosciami, pozytkami, młynami, karczmanni... i po poddanych naszych w teyze wsi będących roboci... i innemi z dawna do woytowstwa należącemi.... (картка з долу на вагинці видерта, а кромі сього письмо затерте) iako iego antecessorowie trzymali i zazywali, spokojnie trzymac i zazywac będzie do ostatniego kresu zycia swego obiecuiąc to po nas i nayiasnieyszich successorach, ze wyzey pomienionych woytow naszych od uzywania spokojney possessiey przerzeczonego woytowstwa nie oddalimy i nikomu mocy oddalac nie damy ad... cale. Prawo ich dożywotnie na to woytowstwo im zachowamy i nasi nayiasnieysi successorowie... uczynioną. Po smierci zas successorowie ich nie wprzod z przerzeczonego woytowstwa powinni ustapic, aż im summa w oryginalnych przywilejach wyrazona, albo z taxy comissarzow naznaczona .. będzie wcale i zupełnie, prawo nasze krolewskie, rzeczypospolitey i kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszy wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęcią koronną...

rozkazalismy. Dattum w Warszawie dnia 8. mies... roku pańskiego MDCLXX. Michał krol mp.

IV. Король Михайло дозволює Николаєви Воловському відступити вітївство в Мшанци тутешним шляхтичам Василєви Стецковичови, Яцькови Гувельовичови, Гнатови і Лєсєви Гувельовичам, Гринєви Стецковичови і Сєнькови Пєтричковичови, 8 сериия 1671 р.

Michał z bożey łaski krol polski, wielki xiążę litewski, mazowiecki, zmuudzki, inflantski, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, smolenski, siewierski, y czerniechowski. Wszem wobec i każdemu z osobna, komu o tem wiedzieć należy, wiadomo czyniemy, iż pozwoliliśmy i dopuscili i pozwalamy i dopuszczamy ninieyszym listem naszym urodzonymu Mikołajowi Wołowskiemu, donataryuszowi naszemu, aby mógł z całego i zupełnego prawa swego dożywotniego, które ma na woytowstwo we wsi naszej Mszańcu, do ekonomiey samborskiey należące, ze wszystkimi tego woytowstwa przynależnościami, pozytkami, młynami, karczmami, kołatkami i po poddanych naszych w teyze wsi będących robociznami, tłokami i innemi z dawna do tego woytowstwa należąciami powinnościami ustąpić i transfundować i tosz prawo na osoby szlachetnych Wasila, syna Iwanowego Steczkowicza, Jacka Huzelowicza, Hnata Huzelowicza, Hrenia Steczkowicza, Seńka Petryczkowicza, Lesia Huzelowica, brata Hnatowego, woytow naszych mszanieckich wlać i przenieść. Ktora to cessione i wlewek prawa, iak prędko przed którymikolwiek aktami autentycznymi panstw naszych uczyniona i zeznana będzie, my onę za ważną i istotną mieć będziemy, iako tę, która za wyraznym consensem naszym odprawiona będzie. Mocą ktorey cessioney i teraznieyszego consensu naszego zwyż mianowane woytowstwo pomienieni Wasil, syn Iwanow Steczkowicz, Jacek Huzelowic, Hnat Huzelowicz, Hreń Steczkowicz, Seńko Petryczkowicz, Lesio Huzelowicz, brat Hnatow, ze wszystkimi tego woytowstwa pożytkami, polami, rolami, ogrodami, łankami, sianożęciami, pastwiskami, grontami, lassami, łazami, młynami, karczmami, budynkami i poddanych naszych powinnościami, robociznami, koletkami, tłokami i wszystkimi według dawnych oryginalnych przywilejów przyległościami i przynależnościami do pomienionego woytowstwa z dawna należąciami i iako jego ant.cessorowie trzymali i zażywali, spokojnie trzymać i zazywać będą do ostatniego kresu zycia swego, obiecując to po nas i nayiasnieyszich successorach, że wyżey pomienionych woytow naszych od używania spokojney possessiey przecieczzonego woytowstwa nie oddalemy i nikomu mocy oddać nie damy, ale wcale prawo ich dożywotnie na to woytowstwo im zachowamy, co i nayiasniesi successorowie nasi uczynią. Po smierci

zas successorowie ich nie wprzod z przerzeczonego woytowstwa będą powinni ustąpić, aż im summa w oryginalnych przywilejach wyrażona, albo z taxy commisarzow naznaczona zapłacona będzie wcale i zupełnie, prawa nasze krolewskie, rzeczypospolitey i kościoła katolickiego wcale zachowując. Na co dla lepszej wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęcią koronną ztwardzie rozkazalismy. Dan w Warszawie dnia VIII miesiąca sierpnia roku Pans. MDCLXXI, panowania naszego roku II. Michał krol mp. (Locus sigilli) Consens ustąpienia urodz. Mikołajowi Wołowskiemu z woytowstwa mszanieckiego, w ekonomiey samborskiey będącego, na osoby szlachetnych Wasila... (як више). J. Dobrogost Madalinski skarbu koronnego N. P. Pisarz mp.

Відмоване 1826 р. львівською губернією.

V. Дмитрій Юрій Корибут Вишневецький звільняє солтиса Стефана з Бистрого (сусідного села Мшанця) і його потомків від постоїв війська, 17 падолиста 1674 р.

Dymitr Jerzy Korybuth Xiąże na Wiszniowcu y Zbarażu Wisniowiecki, woiewoda bełzki, hetman polny koronny, białocerkiewski, brahimski, luboski, solecki, kamionski etc. starosta. Ich mościom panom officerom polskiego y cudzoziemskiego zaciągu pieszą y konną usługę w woysku rzeczypospolitey praktuiącym (!) przy zaleceniu chęci moich czynię wiadomo, poniewaz prawo pospolite piechotę wybraniecką po krolewsczyznach uwalnia od wszelakich podatkow ciężarow y chleba zimowego respectem tego, iz na kazdy rok do usług na zaszczyt rzeczypospolitey wyprawuia pachółkow, tedy i ia stosuiąc sie do tegoz prawa y w samą słusność wzieraiąc z władzy urzędu mego pilnie waszmościom panom rekomenduię, abyscie we wsi jego królewskiej mosci Bystry u Stephana y potomkow iego z chorągwią niestawali y zadnych stacy, stancy, tudziez chlebow pobocznych i zimowych nie wymagali, podwod, powozow. noclegow nie odprawowali, zadney najmnieyszey krzywdy nie czynili pod ostrością sądu woyskowego. Dan we Lwowie dnia 17 miesiąca 9-bra roku Pańskiego 1674. Dimitr Xze Wsk. НРк Витиснена печать з витисненими всіми в горі поданими титулами.

(Грамоти переходять ся у Василя Дило в Бистрім).

VI. Ян III письмом з 8 марта 1676 р. позволяє Николаєви Воловському відступити війтівство в Мшанци шляхтичам Андрієви Віцьовському, Василєви і Григорію Стечковичам, Александрови і Гіяциитови Гузельовичам, Александрови і Гіяциитови Петричковичам (пор. ч. IV).

При кінці написано: Consensus cedendi de advocatia, in villa Mszaniec sitta, generoso Nicolao Wołowski in personam... Melchior Gurowski Suae Msttis secretarius.

Се письмо (оригінал) так знищено, що тяжко його відчитати, переховує мшанецький газда Луць Стецкович, потомок котрогось з двох висше поданих Стецковичів. Як оповідав мені старий дяк (* 1807 † 1893), ті три родини Гувельовичі, Петричовичі і Стецковичі заплатили Воловському 80 червоних і він щез з села.

VII. Бистрянська громада виділила своїм солтисам з своїх лавів пів лану Лиловят і обовязала ся сама поносити всі тягарі влучені з снм півланком; шляхотські люстратори затверджують даровизну, 25 падолиста 1676 р.

My nizey podpisani vigore constitutionis na seymie blisko przeszlych convocationis (чи colocationis), uchwaloney na seymiku wisniskim rellationis do zrewidowania y zlustrowania lanow w dobrach iego królewskiey mosci obrani i deputowani lustratorowie wiadomo czyniemy, iz intuitu teyze constitutiey et laudi Visnensis ziachawszy do kraini lipcekiey y do wsiow takze nalezacych oeconomiey samborskiey we wsi Bystrey doszlimy, ze lannicy albo wybrancy tameczni lanu zupelnego, z ktorego do tego czasu sluzbę woienną odprawuią nie mieli... Gromada tameczna bystrzanska krzywde ich widzac onym dobrowolnie z posrodku swoich lanow wydzielila im pullanu pola Łyłowiat nazwanego ze wszystkimi do tegoz pullanku przynalezytosciami, na co im y pismo eo nomine... swoim dala y w nim tychze szoltysow od wszelakich powinności y podatkow, do zamku samborskiego z tego pomienionego pullanku nalezacych, uwalniaia, sama się gromada tameczna bystrzanska te powinności z tego pullanku temze pismem odprawowac y oddawac assecurowawszy. Takową tedy my lustratorowie widzac... dobrowolną transactią eo considerata, aby usługa... Szoltysow... mocą nam od Rptey daną pomienionych wybrancow bystrzanskich przy przyrzeczonym pullanku od gromady wydzielonym zachowuiemy y aby go libere wedlug contentow tegoz pisma gromadzkiego zazywali, sluzbę woienną wedlug zwyczaiu w potrzebie odprawuiac, declaruiemy y na to się rękami naszymi przy pieczęciach podpisuiemy. Die 9 bris 1679. (підпис нечиткий, на другім виразно вписане Stephan... і дві малі печатки виписані).

Грамота находить ся у Василя Дила.

VIII. Мшанецька громада не можучи вислати пахолка, або платити за нього з солтиського лану, надає сей лан двом братам Гриньови і Юркови Михаликовим, щоби вислали пахолка, а за те звільняє їх від всяких тягарів громадських, 18 лютого 1678 р.

Stanowszy na urząd woytowski mszaniecki my, gromada mszaniecka y przysiężny zeznaiemy tym pisaniem naszym, iż niezmagamym

pacholka wyprawiać, albo płacić z ładu sołtyskiego, tedy puszczaemy ten ład sołtyski Hryniowy, Michalikowemu y Jurkowi Michalikowemu, braciom rodzonym, az by z tego ładu wyprawiali, albo płacili za pacholka, ktory to ład, z łazami, lasami, z proczynkami, ze wszystkimi pagorkami, łakami. Do tegoz ładu przydaiemy cwiere gruntu, to jest, Hryniowy prętow dwa, Jurkowi takze prętow dwa, oyczyny i ich gruntu krysycowskiego od miedzy tego ładu, od granicy do granicy, z łazami, z łakami, z ogrodami, daiemy, daruiemy na wieczne czasy powinni za spokojem zazywać, tak sami y potomki ich, niepowinni się do zadnych składek do gromady przykładać, niepowinna ich gromada w ni wczym turbować z ładu tego sołtyskiego, takze y z tey cwierci, we wszystkim powinni za spokojem zazywać, tak sami iako y potomki ich tego Hrynia cwierci. Co się działo na urządzie naszym mszanieckim Dnia 18 Februarij Anno 1678.

Na co dla lepszey wiary my, przysięzny y cała gromada rękami się swoimi podpisuiemy na co nieumiejetni pisac krzyzykami się podpisuiemy. Wasyl Hryniow przysięzny † Macko Busiow przysięzny † Hrynio Łuczkw † Ignat Misiow † Wasko Opalak † Hryc Hrycey † y wszystka gromada przytym była y ia iako urząd, i ręką swoją podpisuię Iwan Mszaniecki Steczkowicz, Luć Kubryk † Michał Mszaniecki.

Na co to pismo pozwalam wieść do xiąg dworskich samborskich.

Ся грамота переписана не з оригіналу, а з відписи, зладженої в яких 100 літ пізнійше, що заключаю з подібного почерку писем, писаних 1776 і 1777 р.

IX. Гриць Крисич продав Грицьови і Юркови Мпхайликовим чверть поля зі всіми додатками. Його син Лесько потверджує сю продаж, 18 вересня 1678 р.

Stanowszy na urząd pana Jana Pszenickiego Hrycia Kryszyca (?) nie będąc przymuszeni, ani zadnym błędem zwiedzeni iawnie y dobrowolnie zeznał, iż oyciec iego na imie Kryszycz sprzedał część gruntu swego, to iest prętow dwa. My sołtyszowie na Jurko zestaie (?). Tedy ia, Lesko syn Kryczak pisanie potwierdzam y sprzedaie, daie, daruie na wieczne czasy Jurkowy i potomkom jego, ze sobie nic a nic nie zostawuie, ani zadnym pokrewnym swoim od granicy do granicy z łazami y z łakami, ze wszystkimi pozytkami, co do tego gruntu przynaliezny, takze y Hryniowi Mychaylykowemu prentow dwa, iak rodzic muy sprzedał, to ia to pisani potwierdzam, to y ia wiecznymy czasy potwirdzam, iuz tam sobie nic nie zostawuie, ani zadnym pokrewnym swoim. Powinien Hryn Mychaylykowi y potomkom iego z poskoiem (mae buti

spokoim) siedzie. Co się działo na urzędzie przy ludziach wiary godnych na ymie Macko przysięzny † y Fedio Szyman, Huticz, Paweł Krawec, Jacko Mysiw, Iwanioskow, Hryc dzięśietnik y wszyska gromada dla lepszey wiary, wagi y waloru uznaiemy. Co dla lepszey wiary, iakom zupełnie przedał, dał, darował, nato iako nie umieietny pisac znakiem krzyża swie. Swir † Wasyl Hryniow † Dat. we Pszencu 18 Septembris 1678.

X. Реєстр видатків, які зробив Юрко Дилин з ґрунту Івана Мисьового по його смерті, 16 жовтня 1697 р. (Сей Юрко був трохи пізнійше присяжним в Мшанци, чи був ним уже 1697 р. трудно сказати. З письма також не видно, що його управнювало ванимати ся ділами Івана Мисьового по його смерті. Письмо не має кіпця.)

Spisek Jurka Dylinowego, co wydał z gruntu Iwana Misiowego 1697 die 16 pazdziernika.

na samy prod żydowi za gorzałke, co sie nabralo na pogrzebie nieboszczykowskim y na tyżny zł. 35.

zydowi długu nieboszczykowskiego, co był winien za przepoy zło. 5.

Oycu Pawłowi za wosk zło. 3.

(Один рядок на загниці затертій).

Oycu dyiakonowi od pogrzebu zło. 1.

Oycu Łopuszańskiemu za odprawie na tyżny zło. 1.

Dyiakonowi Łopuszańskiemu na tyżny groszy 5.

Gdy Wasyl Michaylikow y z komorzy zabirał, w tę czas świadeczni imci panu kraynikowi groszy 12.

Oycu Łopuszańskiemu tegoz czasu zł. 6.

Kalimonowi z Michnowca gro. 6.

Oycom mszenieckim tegoz czasu gr. 2.

Ihnatowi Gercyczowemu R 2.

Berezowcom, gdy mnie kwitowali, dałem złotych siedm y gorzałki dwie kwarty.

Diakowi, co psaltyr czytał, dałem gro. 12.

Temu, co grob brał nieboszczykowi gro. 6.

Dzwonilnikowi groszy dziesięc.

Diakowi, co pisał kwitowanie od Berezowcow, groszy dwanasce.

Iwanczykowi komissarszczyzny zło. 2 gr. 3.

Dmitrowi husze u konia woła gro. 11.

Begulakowi uwoł Łyłowe R 2/19.

Łazareykowi u przepoy zydzowskiy R 7/10.

Bohuczowi podymnego R 4/12.

Petrowi Szawiakowi podymnego R 4/12.

Iwanowi Hryniowemu na pirszy miesiąc porcyi ichmość panom żołnierzom jego krolewskiej mości R 16/15.

Iwanczykowi porcyi R 3/9.

Wołkowi porcyi na drugi miesiąc R 19/2.

Petrowi Szawiakowi na 3 miesiąc R 22.

na czwarty miesiąc co zabrał R 19/2

Doliniczowi na pięty miesiąc R 22

Mackowi Misiowemu na szesty miesiąc R 12

Na siodmy miesiąc

Petrowi Szawiakowemu po groszy 6 y z sznura zło. 2 y groszy szesc Zaly hyna (?) co przysięzni osądziłi R 6.

Kedysmy sobie na prawo ludzi sadzili z Wasylem Michaylikowym przykładu mam na złotych pietnascie

Fediowi Kohutowi długu nieboszczykowskiego złotych dziesięć

Michajłowi Hryniowemu długu R 3

Fediowi Wołkowi długu R 3

Fediowi Wołczkowi za pańske, co chodził ieszcze od nieboszczyka R 1/14

Temusz smolaczyzny do zamku R 4/12

Owsa pułmiarkow dziewięć na obrok JEm. P. kwater Magister

Oycu Joanowi od sorokoustow R 2 zyta mace iedne (2 чверти)

Na poł roku za nieboszczykiem wynosiłem trzem duchownym po groszy dwanascie dałem, a diakowi gr 5

Kedy mnie Sawka Parylakow pozywał do Koguta kraynikowi Jm. P. groszy dwa, na siodmy miesiąc porcyi Iwanowi Hryniowemu dałem R 7/21

y temu na tenze miesiąc R 5

Zydowi groziowskiemu za beczkę piwa za nieboszczykiem na tyzny R 6

Kedym rok oddawał za nieboszczyke.....

XI. Крайничий уряд наказує щоби мшанецька громада винагородила Яцькови Мисеви страту волів, котрі взяли йому саські жовнірі, 1707.

Na affektacyą Jacka Misia, poddanego ze wsi Mszanca iego krolewskiej mości, oeconomiey samborskiej, skarżącego się na poddanych s pomienioney wsi iego krolewskiej Mszanca, ze niewinnie ci poddani u pomienionego Jacka Misia wzięli żołnierze sascy, natenczas we wsi Mszancu stoiący, woły waloru szescdziesiąt, ktorych, dotychczas nie mając zadney sprawiedliwosci, przypozwawszy onych wydałem grabisz przemienionemu Misiowi, z Łazureykowego Iwana, na którym zostało według rachunku gromadzkiego złotych osmnascie, krowę, którą ludzie

wiary godni nizey podpisani szacowali złotych osm, na urządzie krainicznym, ktorey szacunek teraznieyszym skryptem przerzeczonemu Jackowi Misiowi wydaemy presentis scripti vigore. Działo się na urządzie krainicznym d. 13 anno 1707. Danko Owomarzyycz wozny lipecki † Petro Kogut.

Hrycu Szysyn (Сисин) y ty Liczatko (!) poniewaz tak dawno woły Jacka Misiowego zginęły za całą gromade, ne moze sprawiedliwosci dosc u gromady, tedy abyscie onemu zarachowali, zeby on sam nie-szkodował, teras niedobirki, ktore podał Kogut, to ma gromada insze expensa, niech tedy sobie to zabierze, a onemu aby złożyli za te woły polecam wam nieodwłocznie, dosyc tak dawno bes wołow zostaie y skode ma za całą gromade. Stanisław Cieplinski (?) W.

XII. Стаїслав Цепліньскій крайник приказує мшанецькому при-сяжному лишити Юркового Вася в його хаті (к. 1700 р.)

Jurku Dylinuw, przysięzny mszaniecki! Lubom kazał dziesiętnikowi mszanieckiemu wydać grabisz z Wasia Jurkowego, iednak, kiedy on teraz przyidza do mnie y opowiada, ze on ani ręczył, ani pisma zadnego na siebie nie dawał, a do tego, ze stryk Wasia Jurkowego i jego brat stryieczny zostawił mu budynek odchodząc za wielki las y prosił onego, aby był cierpliwy do powrotu jego, ktory deklarując to, ze ciebie z tey chałupy nikto nie ruszy, poki ia cessyi nie zdam, przeto a iezeli tak iest, a nie inaczey, niech ze on zagrabionego woła odda, wszak y karte ma od brata swego. Czekał dłuzy, musi być cierpliwym do powrotu jego, to abys mu rozpowiedzial. Stanisław Cieplinski (?).

Се письмо написано десь около 1700 р., передне письмо сього Цепліньського (?) датоване 1707 р.

XIII. Завіщанє Гриця Лацуна з 1707 р.

Wo imnie oycy y syna y ducha Świętego Amen. Ja nizey podpisany, yz będący na ciele chorym, a na pamnięci zdrowy czynie testament miedzy siąstrincami swoymi y zonow moią na imnie Pazia, s ktorow iem mieszkał bez potomstwa; na samy prud odkazuie sie-strincowy męższemu na imnie Iwanowi gruntu swiego połowice obsianego y bunek (будівлю), druge połowice zonie gruntu takze obsianego, co mam bydła czworo, to odkazuie zonie, bo stego mnie powinna pochowac y co należy odprawic. Co się tycze strony braci y pokrewnych moych, niepowinni sie po mni u zony moiey ani u sie-strincow moich nie a nie upominac y ni w czom y ni w czom ych turbowac. Co sie tycze znowu strony gruntu siestrincow moych, ktory

maią po nieboszczyku oycu swoim, y tę grunt powinien zostawac, pry Michayle na wiecznie czasy ze wszyskym, niepowinie sie Iwan u brata swego starszego po oycu swoim nic a nie upominac y iego ni w czom turbowac. Co sie działo w domu tegoz Hrycia Łacuna pry ludziach wiarygodnych na imnie pan Jacko Mszaniecky Petreczkowycz, pan Alexander Mszaniecky, Iwan Piczałka prysiezny mszanecky, Iwan Butrym, Fedią Jaculiszyn, Liesią Jaculiszyn, Anton Stysowicz, Wasil Kusko y ynych ludziy niepomału pry tym było z gromady iako chorągo nawiedzuiąc. Ja Hryc Łacun, yz nie umim pisac, na co dla lepszey wiary y wagy ręko swoje podpisuie kryzykiem swientym. Hryc † Łacun. A ktoby miał tę testamęt zganic, tę będzie ze mno sond miec. Bazyliy popowicz mszaniecky mp. Pawiel prezbyter mszaniecky.

XIV. Поквітоване громади Мшанця на заплату гіберни в рр. 1720, 1723, 1725—8, доставу дерева до самбірського скарбу 1720, 1726—8 рр. і заплату панщини 1721 р. (пор. ч. XXI).

Drei hundert zwanzig złote polskie hatt das Dorf Mszaniec, in der kreyna Lipecka gelegen, laut Repartition auf seine besagte Hiberne an mich unterschriebenen zu der neuer berechnung richtig abgeführt, worieber quittire. Sambor den 28 februar 1720. F. Bühler.

Das Dorff Meschanica aus der Libecker krayna hat die Hybernen des 1723 Jahres mit siebenhundert zwanzig Tymfen dat und baar an mich bezahlt, also wird der Empfang hierdurch gebucht und quittirt. Sambor d. April 1723. Підпис.

Das Dorff Mszaniec in der kraynia Lipeczka hat die Hibernen pro Anno 1725 mit fünf hundert Tymffen baar an mich bezahlt, worüber gebührend quittire. Sambor den 17 Marty 1725. von Laubenreich.

Die gromata Mszaniec in der krayne Lipecka hat ihr Antheil der Hybernen Gelder auf das 1726 Jahr mit funf hundert und zehen Tymfe an die königliche Garde du Corps richtig abgegeben, über den Empfang hiermit quittire. Sambor den 14 Februar 1726. Edv. Frey Wald.

Das Dorf Mszaniec in der Kraine Lipezka hat auf ihre Hybernen Gelder des 1727 Jahres mit Vierhundert und dreissig Tymfen an die königliche Garde du Corps richtig abgegeben, über den Empfang hiermit gebührend quittirt. Sambor den 27 Februar 1727. L. Rdetreich Sekr.

Gromada wsi Jk. Mci Mszanca z krayny Lipeckiey Hyberny ultima Jannarij 1728 anno należącej Gardekurom iego krolewskiey mosci Tynfow czterysta trzydziecie, dico 430, zapłaciła, na co kwit daię. Datt w Samborze die 23 Martij 1728 anno. J. Miedziuchowski.

Anno 1720 d. 4 sirpnia gromada ze Msnaca s krainy Lipecky złożyli drzewa do młynu skarbowego iego krolewskiej mosci w Starym Samborze z rozkazania wielmoznego imci pana administratora zamku iego krolewskiej mosci, kostkowego 14, łupanego 14, ciesanic 14, krokwi 14, lat 28, ktore to drzewo spiral pacholek skarbowy Tymko Frukow, ktory to sie gromadzie daie Quit na to drzewo co złożyli... W Starym miescie dzialo sie roku y dnia wysz polozonego.

P. 1726.

Wies Mszaniec dali ad rationem drzewa rokowego kostkowego sztuk 12, krokwi Nr. 12, parkanowego Nr. 12, łaty Nr. 24, ciesanic Nr. 12, a to na rok 1726 iak reszte drzewo przywozą y gonty z łanuw Nr. 18, to sie da im kwit generalney. Dat. w Samborze die 25 junij 1726 anno. Jakub Izraelowicz.

P. 1727.

Wies Mszaniec, do krainy iego krolewskiej mosci Lipeckiej należąca, oddala drzewo łanowe za rok 1727 y gąnty do młynow skarbowych samborskich, ideo quietat. Datt. 5-ta augusti 1727 anno z łanow osiemnastu. J. Rychlicki.

P. 1728.

Wies Mszaniec, do krainy iego krolewskiej mosci Lipeckiej należąca, oddala drzewo z łanow N. 18 wszytko do dworu iego krolewskiej mosci waniowskiego (мабуть село Ваневичі під Самбором) za rok 1728. Insuper z iednego dowiezli nad powinność platew 1, ciesanice, drzewko, krokiew, łat pare, ideo quietat. Datt. d. 26 junij 1728 anno. Oddali y gonty. J. Rychlicki mp.

P. 1721.

Anno Domini 1721 Die 24 iulij. Wies Mszaniec zapłaciła za panszne, ktora naleza roku do klucza waniowskiego za ten rok z łanow osmnascie talaruw bitych osmnascie, to iest złotych sto styrdziesci y sztyry. Antoni Krynicki.

XV. Август II позволяє шляхтичам Яцькови Петричковичови і Василеви Стецковичови уступити з війтівства в Мшанци в хосен шляхтичів Теодора Петричковича, Яцька і Григорія Стецковичів Шанецьких, 24 падолиста 1722 р.

Actum in castro premisliensi tertia secunda post festum sanctae Dorotheae virginis et martyris proxima, anno Domini Millesimo septingentesimo vigesimo tertio.

Coram officio et actis praesentibus castrensibus capitanealibus premisliensibus comparentes personaliter nobiles Hiacynthus Petreczkowicz et Basilius Steckiewicz Szanieccy, fratres inter se patruales

germani, sani ac recedendo recognoverunt et quilibet recognovit, quia ipsi insistendo literis privilegij sacrae regiae majestatis consensus ad cedendum de laneo advocatae Mszaniec in economia Samboriensitae nobilibus Theodoro, Hiacynto et Hrehorio Szanieckim, cujus privilegij consensus sacrae regiae majestatis tenor talis: Awgust Wtóry z bozey łaski krol polski, wielki xiążę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflantski, smolenski, siewierski y czerniechowski, a dziedziczny xiążę saski y elektor. Oznamuiemy tym listem naszym, y każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, izesmy pozwolili y tym listem naszym pozwalamy szlachetnym Jackowi Petreczkowiczowi, Wasylowi Steckowiczowi Szanieckim, aby mogli z prawa swego dożywotniego, ktore im na woytowstwo we wsi naszej Mszaniec albo cały łan woytowski służy, ustąpić y tego prawa swego wlewek na osoby szlachetnych Fedora Petreczkowicza, Jacentego y Hrehorego Steczkiewiczow Szanieckich zupełnie przenieść y uczynić, ktory to wlewek prawny gdy przez koteramikolwiek xięgami autentycznymi, koronnemi zeznany będzie, my go za wazny y prawdziwy mieć będziemy. Mocą ktorego wlewka y pozwolenia tego naszego ciż przerweczeni szlachetni Fedor Petreczkiewicz, Jacęty y Hryhory Steckiewiczze Szanieccy w zwysz pomieniony łan woytowski ze wszystkimi gruntami, budynkami, młynami, polami, lasami, ogrodami, pastwiskami, obszarem wyzszej wsi Mszanca, łakami, rolami, karczmami, komornikami, zagrodnikami, ich robociznami, daninami, sadzawkami, obszarami y innemi wszystkimi do pomienionego woytowskiego łanu zdawna należącemi przyległosciami mieć, trzymać y zażywać będą y każdy z nich suo pro interesse będzie aż do zgonu życia swego, obiecuiąc po nas y nayiasnięszych następcach naszych, iż pomienionych szlachetnych Teodora, Jacentego y Hrehorego Mszanieckich od przerweczonego łanu woytowskiego mszanieckiego y od possessyi y używania jego oddalać nie będziemy y oddalenia władzy nikomu nie damy, ale ich wcale przy dożywotnim prawie zachowamy, co y nayiasnieysi następcy nasi uczynią. Po zeysciu zas onych nie wprzód potomkowie ich z wyz pomienionego woytowskiego łanu ustapiają, az im summa w przywileiu originalnym opisana, albo z taxy komissarzow naszych przychodząca wcale y zupełnie wyliczona będzie, prawa nasze krolewskie, rzeczy pospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszej wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęć koronną przycisnąć roskazalismy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiāca listopada roku pańskiego MDCCXXII, panowania naszego XXVI roku. Augustus rex. Locus sigilli majoris cancellariae regni.

Konsens na ustapienie z lanu woytowstwa mszanieckiego, w ekonomiey samborskiej leżącego, szlachetnym Jackowi y Wasiowi Mszanieckim na osoby szlachetnych Fedora, Jacentego y Hrehorego Szanieckich, Michał Maurycy Saski łowczy ziemi łomżyńskiej, jego krolewskiєy mosci sekretarz mp. In superficie vero ejusdem originalis privilegij tenor talis. Ten papier, ex quo originalny, nie produkowany przywilejєy reservatur ad aprobatorem generalney kommissyi w Warszawie dnia 23 novembris millesimo septingentesimo vigesimo secundo. Ad. z Tęczyna Ossolinski PSLH. Leudel mp.

Post cujus privilegii originalis ingressationem originale eidem recognoscenti extraditum est, de quo extradito officium praesens quietatur. De omni et integro iure suo infra scripto, quod sibi recognoscentibus super advocatiam villae Mszaniec seu integrum laneum advocatiam servet et competit, necnon eadem advocatia seu laneo... summisque quibusvis, si quae ex taxa commissariorum sacrae regiae majestatis, vel juribus apparuerint ad extremum, que quibusvis privilegiis... cum paratu intromissione... Cum omni premissorum jure dominio proprietate competentia et praerogativa quavis omnibusque et singulis juris praesentis censis conditionibus, punctis, clausulis,... advocatae praemissae, seu lanei utilitatibus..., nec non subditis... nihil excipiendo iam ex nunc et defacto supra scriptis nobilibus Theodoro Hiacynto et Hrehorio Mszanieckim, fratribus inter se germanis accepta ab ipsis pro praemissis omnibus plenaria et sufficienti satisfactione cesserunt et condescenderunt prout cedunt. . jus suum transferunt, intromissionem admittunt per ipsos... Ex protocollo...

XVI. Август II затверджує шляхтичів Івана Петричковича і Михайла Гузельовича Шанецьких по смерті Яцька Гузельовича і Леся Петричковича Мшанецьких при посесії і доживотнім уживаню трох чвертий війтівства в Мшанци, 24 падолиста 1722 р.

Actum in castro Premisliensi tertia sexta post festum purificationis beatissimae virginis Mariae proxima anno Domini millesimo septingentesimo vigesimo tertio.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia premisliensia veniens personaliter nobilis Joannes Szaniecki Petryczkowicz obtulit eidem officio praesenti et ad actigandum porrexit privilegium infra scriptum sacrae regiae majestatis petens et affectans a se offerente hocce privilegium suscipi et actis suis inscribere demandari. Cujus affectationi et juri communi regni officium praesens annuendo hocce privilegium suscepit et actis suis ingressari demandavit, tenoris sequentis:

August wtory, z bożey łaski krol polski, wielki xiążę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflantski, smolenski, siewierski y czarniechowski, a dziedziczny xiążę saski y elektor. Oznaymuujemy tym listem naszym wszem obec y kazdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, supplikowano nam przez panow rad naszych przy boku naszym zostających imieniem szlachetnych Iwana Petryczkowicza, Michała Huzelowicza Szanieckich, abysmy ich przy possessyi y dożywotnim uzywaniu woytowstwa trzech cwierci łanow we wsi Mszaniec, w ekonomij naszej samborskiej leżącej będącego, po śmierci szlachetnych Jacentego Huzelowicza y Lesia Petryczkowicza Mszanieckich do dyspozycyi naszych przypadłych zachowali, do ktorey supliki laskawie skłoniwszy się zwyż przereczonych szlachetnych Szanieckich przy pomienionych trzech cwierci łanu woytowstwa mszanieckiego zachować umysliliśmy. Jakoz ninieyszym przywileiem naszym zachowujemy, względem ktorego to zachowania naszego ciż pomienieni szlachetni Iwan Petryczkowicz y Michał Huzelowicz Mszanieccy przereczone woytowstwa trzy cwierci łanu ze wszystkimi do nich należącemi budynkami, rolami, łąkami, obszarem wyżey wsi Mszanca, młynami, karczmami, komornikami, zagrodnikami, ich robociznami, daninami, łązami, sadzawkami, obszarami, pastwiskami y innemi wszystkimi do pomienionego woytowstwa trzech cwierci łanu z dawna należącemi przyległosciami, mieć, trzymać y zażywać będą y każdy z nich suo pro interesse będzic aż do zgonu życia swego, obiecuiąc po nas y nayiasnieyszich następcach naszych, iż pomienionych szlachetnych Iwana Petryczkowicza y Michała Huzelowicza Szanieckich od possessyi y dożywotniego używania przereczonego woytowstwa mszanieckiego trzech cwierci łanu nie oddalemy, ani oddalenia nikomu mocy nie damy, ale wcale y zupełnie przy dożywotnim ich prawie zachowamy, co y nayiasnieysi następcy nasi uczynią. Po zeyściu zaś onych nie wprzod potomkowie ich z przereczonych woytowstwa mszanieckiego trzech cwierci łanu ustąpią, aż iak summa w oryginalnym przywileju wyrazona, albo z taxy komissarzow naszych wcale y zupełnie wyliczona będzie, prawa nasze krolewskie, rzeczypospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiaca listopada roku panskiego MDCCXXII, panowania naszego XXVI roku. Augustus rex. Locus sigilli majoris cancellariae regni. Konserwacya przy trzech cwierci łanu woytowstwa we wsi Mszaniec szlachetnych Iwana y Michała Mszanieckich. Michał Mauricy Saski, łowczy ziemi łomżyńskiej, iego krolewskiej mosci sekretarz. Post cujus consensus; ingressationem originale ejusdem rursus eidem offerenti

extraditum est, de quo extradito officium praesens quietatur. L. S. Correxit Bandrowski mp. Legit cum actis Nowosielski mp.

На верху: Privilegij sacrae regiae majestatis in rem nobilium Joannis Petreczkowicz et Michaëlis Huzelowicz Szanieckich serviens. Oblata in castro premisliensi 1723-tio anno.

XVII. Завищане Івана Бутрима, солтиса в Мшанця, 1723 р.

Ja Iwan Butrym, soltys mszaniecki czynie dyspozyciã duszy moiey grzeszney widząc słabość zdrowia mego, ale przy pamięci добрей, rozporządzam tym testamentem sumienia mego, oraz y wyrazam tym pisaniem, com komu winien y co mam na gruntach rozne na zastawach y między synami swemi porządek czynie, iakom ich podzielił gruntem za zywota swego, tak powinni sobie trzymac na wieczne czasy y ieden drugiemu skode nie czynił. Com był miarkie pola kupił w syna wego nieboszczyka Iwana pod Kosowo Debro za złotych 10, tedy te miarkie pola Andrzej wnenk moy odebrał odemnie, to powinien Andrzej wnenk moy synowi memu małemu dac złotych siedm y groszy pietnascie, a złotych 2 groszy 15 winien iem synowi Iwanowi, a oycu iego. Na Fecioskim na Grechowym polu mam na zastawie złotych 6, to iest pole na Hryniowi do soltystwa należące do wszystkiego łanu, ale kiedy mnie usiłowali na te cwierc soltyskie, tedy mi te pole pozwoli na wieczne czasy, do ktorego pola nikto niepowinien się interesowac y upominac onego. Iego mosci oycu Stefanowi Wolczanskiemu, namiesnikowi żukotynskiemu, com był winien dług, a ten oddał onemu przez ręki wielebneho oycy Pawła, ale mi kwitu nie dał tak mówiąc: „puki mi pospulniki twoie nie odadzo Jacko Popowicz, Iwan Dycman, to kwitu ci nie dam“, tedym nikomu nie winien. Znowu wedłu po-grzebu mego powinien Iwan Dorosz syn moy dac zło. 6, a mały syn moy znowu drugich zło. 6, a do inszych odpraw roznych Dorosza niepowinien przyciągac, tylko iezeliby sam chciał z łaski swoiey czym poratowac.

Znowu strony tey staienki, ktora iest postawiona na gruncie Waska Truszowiat, tedy onego przedał zolnirczyney iegomosci pana Dwernickiego, co gromada porachowała złotych trzy, z tych tedy zło. trzech dałem za niego y za to mi pozwolił te staienkie postawic. One nie powinien nikt na wieczne czasy, tom więcy nikomu nic nie winię, a ktoby mi w tym upor czynił y ten testament chciał kasowac y łamac, ten tedy musiałby sąd boski miec ze mno na strasznym sądzie. Znowu strony długu wielebneho oycy Łopuszanskiego raz dał syn moy złotych 22, za drugim razem dał złotych polskich 52, a to za woły, ktory wziął na kredyt u niego. Co się działo w domu wyz pomienionego Iwana Bu-

tryma, [przy] wielebnym oycu Pawle prezwiteru parocha y przy ludziach godnych wiary. Hryc Opalak znak święty krzyża † przysięzny Liesio Mielnikow † Hnat Michalikow, Hryc Popowicz y innych nie pomału z gromady mszanieckiey nawidzając iako chorego. D. 16 septembris 1723-go roku. amen. Ja Iwan Butrym, iz pisma nie umijąc znak krzyża świętego napisuię † Przy bytnosci Paweł prezwiter mszaniecki mp.

Ja Iwan Butrym, soltys mszaniecki teraz blizey tamtego swiata, com był odkazał synowi starszemu dwa prenty pola soltystwa, a teraz umysliłem sobie iz mu nie przykazuię, tylko pręt ieden soltystwa, bo mnie odstompil w boleznii moiey, na co się podpisuię nie umiejąc pisma znak krzyża świętego kładne. Iwan Butym (!) †

XVIII. Самбірський суд звільняє мшанецького підданого Михайла Кухту від плачення довгу жінці шл. Стефана Липецького, 1740 р.

Actum in curia regali samboriensi feria quinta pridie festi sanctae Mariae Magdalenaе anno domini millesimo septingentesimo quadragesimo.

W sprawie y akcji między pracowitym Michałem Kuchtą, poddanym iego krolewskiey mosci ze wsi Mszanca, aktorem personaliter stawaiącym z iedney, a szlachetną Anastazyą Krzyżanowską, pierwszego niegdy szlachetnego Stefana Lipeckiego, ad praesens zaś powrotnego małżeństwa szlachetnego Franciszka Krzyżanowskiego, małżonką y w niebytności iego, in assistentia imci pana Jana Krzyżanowskiego, personaliter stawaiącą swoim y męża swego imieniem czyniącą z drugiey strony, sąd viceadministratorski ekonomij samborskiey iego krolewskiey mosci stron kontrowersyi wysłuchawszy y należycie zważywszy, decydując cytacją przez stronę aktorową stronie pozwanej do sądu niniejszego wydaną, oraz apelacją od dekretu w sądzie krayniczym krainy lipieckiey, ekonomij samborskiey iego krolewskiey mosci dnia dwudziestego siódmego miesiaca lipca w roku 1737 między niegdy szlachetnym Stefanem Lipeckim, terazniejszey pozwanej pierwszym małżonkiem aktorem z iedney, a terazniejszym aktorem na ten czas pozwanym z drugiey strony, ferowanego przez tegoz niegdy szlachetnego Lipeckiego do sądu tuteyszego założoną. Ponieważ terazniejszy aktor iako w pomienionym sądzie krayniczym, tak w sądzie niniejszym ad comprobationem juratoriam bierze się, iż złotych polskich sto sumę u niegdy przerweczonego szlachetnego Lipeckiego w roku ieszcze 1728 na skrypt ręczny zaciagnioną y do zapłacenia po złotych dwadzieścia assekurowaną, tak tesz prowizyą niesprawiedliwą podwoyną płacąc iako ad rationem kapitału złotych czterdziesci wyliczywszy, tudzież roboczny odbywaiąc y zboża daiąc plus ultro wypłacił alleguie, przeto zapa-

trzywszy się na niezwyčajną y niegodziwą postanowioną prowizją admisiblem pozwanego ad comprobationem juratoriam realitatis allegacyi swoich adinvenit in eam rotham, iż summę złotych sto polskich u niegdy szlachetnego Stefana Lipeckiego zaciągnioną y prowizją od niey należącą niezwyčajną podwóyną płacąc, robocizne odbywaiąc, zboże daiąc y złotych czterdziecie polskich na kapitał odliczywszy punktualnie y rzetelnie wypłacił, ani do zapłacenia żadney reszty tak summy kapitałney, iako prowizyonalney pociągany bydz niepowinien idque in instanti. Ktory jurament, ponieważ observata solennitate juris jurandi flexis ad imaginem crucis Christi domini genibus wykonał, przeto a causa et impetione respektem wyżey wyrażoney summy kapitałney y prowizyonalney wolnym czyni, oraz przerzeczony skrypt kassuie y annihiluie decreti praesentis vigore. Actis curiae regalis samboriensis extraditum. Basilius Wołczański curiae ejusdem notarius.

Надпись: Міędzy pracowityм Michałem Kuchtą, a szlachetnymi Krzyżanowskiemi dekret w zamku iego krolewskiey mosci. Sambor r. p. 1740.

XIX. Рахунки в панщини в Мшанци, 1740 i 1741 pp.

Die 3 9-bris 1740 odebrałem od imci pana Jana Krzyżanowskiego kraynika krainy lipeckiey złotych polskich szescset czterdzieci osm, numero 648, ktore tenze imci pan kraynik z krainy lipeckiey za pansczyznę tegorocznią do klucza waniowskiego, w possessyi moiey zostaiącego, należącą za quitami swemi wybrał, z ktorey summy odebraney quituie. Dattum w Samborze die ut supra. Szczepan Jozef Dwernicki mp. Die 29 Aprill 1741 odebrałem ze wsi Mszanca, krainy lipeckiey, oekonom. samborskiey jego krolewskiey mosci expensczyzny za rok die ultima iuniy w roku teraznieyszym kączącym należącey złotych polskich dziewiędziesiąt pięć, numero 95, z ktorey summy kuituie. Datt. w Samborze die ut supra S. J. Dwernickij... mp.

XX. Листи мшанецьких вїйтів до громади в справі Жида Дудя i т. п. в 1745—6 i 1757 pp.

Panowie przysieszni mszanieccy y cała gromado!

Prosze was, abyscie Dodiowi oddawali pieniądze nie czekaiąc exekucyi moie, bo chce się z wami po sąsiecku obchodzie y wy tesz dla mnie będziecie dobrzy, nie chciałbym się z wami klucie, ale iak będziecie sprzyczni, to musze. Zyie ia ieszcze y bede u was, to bym wam to pamietał odwdzieczyc. Dodia nie pociągaycie mi do zamku, bom nie kazał stawac y owszem prosze was, iezeliby sobie kto napasci szukał, nie daycie. Zatym bywaycie zdrówi. J. Humnicki. (Bez daty).

Przysiezni y cała gromado wsi iego krolewskiej mosci Mszańca!

Poniewaz wielmozny imci pan Humnicki, miecznik lwowski, umarł, ktoren woytowstwo mszanieckie trzymał, więc nim ziedzie tam w sobotę imci pan Wołczanski, pisarz aktowy, dla odebrania na skarb y zamek ekonomiczny, ninieyszym ordynansem obwieszczam was, azebyscie wiedzieli, ze te wuytostwo na zamek iest odebrane, y w całosci wszystko aby było dotrzymane. Zebyscie naimnieyszey rzeczy brać nie dopuszczali, ale wszystko dotzymaliscie, a iak ziedzie imci pan Wołczanski, pisarz aktowy, tedy poregestruie. Dodio iezeli iest pod strazo, niech będzie, aby z wami wszystkimi porachował się, co mu ktoren winien. A dla lepszey wagi y waloru rękę własną stwierdzam. Datt. w zamku sambors. die 12 may 1745 a. Jan Zderkiewicz viceadmini-
strator economiae samboriensis.

Слідовала печатка з ляку, який цілком відпав.

Opalak, przysięzny wsi Mszańca. Wiadomo wam musi bydz, ze wuytowstwo tameczne skarbowe mszanieckie iest mnie puszczone w aręde ze wszystkimi powinnościami, iak z dawna gromada odrabiała. Aze sam tam gospodarowac nie mogę, zdałem na starozakonnego Dodia wielkie gospodarstwo. Zaczym zalecam na fundamencie... kontraktu, azebyscie powinności, ktore zdawna nalezo do wuytostwa po s. p. imci panu Humnickim na skarb odebranego, odbywali y odrabiali za danien znać, bez wszelkiey sprzyczki, oraz y podsadkowie takze aby za uwiadomieniem Dodiowym powinności pełnili. Co wam rekomenduie, gdyz iezeli nieposłuszni będziecie, zamkowa pomoc będzie przydana. Dattum w Samborze die 26 iulii 1746 anno. Jan Zderkiewicz mp.

Daie ten dokumēt gromadzie mszaneckij, iz ia będe czekał owsem pułmiarkow trzydziesci y piec, numero 35, oprócz poiedynkowych, ktorzy nie dodali, obiecała gromada obornik wozic w tym tylko roku na cały dzien, podwod dwadziescia y szesc, numero 26, a piesi zeby na wozy rzucali y obornik rozrzucili. Datum 26 maji 1757. J. Piotrkowski.

XXI. Поквітованє громади Мшанця за гіберну, 1757 р. (пор. ч. XIV).

Odebrałem z woytowstwa we wsi Mszańcu z siedmiu czwierci hyberne, na garde i. k. krolewskiej mosci pro ratha sept. 1757 należąca, tynfow trzydziescie y siedm, gr. 30, dico tynf 36 (?) na co kwit daie. Dattum w Samborze d. 26 septembris 1757. H. Janson.

XXII. Липецькі поручник і крайник затверджують громадський суд виданий в маєтковій справі Олени з Турків, 20 падолиста 1743 р.

Roku 1743 dnia 20 miesiąca nowembra. W sprawie y akcyi między utsciwemi Heleno z Turkow z woytowstwa wsi Mszanca pozostałą z troygiem potomstwa to iest: Nastazyą curką, Iwanem y Prokopem synami po niegdys Iwanie Łyłaku z sołtystwa we wsi Bystrym, do krainy iego krolewskiej mosci lipeckiey należącej, z iedney strony, także utsciwemi Senkiem y Wasilem Łyłakami z tegosz sołtystwa, bracią rodzonemi, z drugiey strony. Te obiedwie strony w swoiey miedzy sobą w nizey wyrazony sposob zapozwali się w sprawie swoiey tak przed iegomoscią panem porucznikiem praesidialnym przeswietney ziemie Przemyskiey, iakotesz przed imci panem krainikiem krajny iego krolewskiej mosci lipeckiey, którzy ichmosc dla rosądzienia tey sprawy stron obydwóch nakazawszy wziąc ludzi wiary godnych, aby te sprawę rozsądzili y gotowy dekret tymze ichmosciom panom officialistom do approbaty, lub cassaty podali. Jakosz na terminie ninieyszym, uprosiwszy dla siebie przyjaciół pozostała Iwanowa Łyłakowa pana Jerzego Łopuszanskiego z woytowstwa prostego wsi Płoskiego y Iwana Misiowego, przysięznego starego, ze wsi Mszanca, a ze strony Senka y Wasila Łyłakow utsciwego Iwana Strybla z sołtystwa wsi Lipia, utsciwego Pawła Turkowego z wolnicstwa wsi Grozowey, tudziesz z obu stron przyjaciół Iwana Paszka przysięznego ze wsi Bystrego, w ktorey sprawie stron obudwuch wysłuchawszy kontrowersyi y zwazywszy w naymnieyszym punkcie tenze sąd tymze sposobem decydował: Poniewasz podług testamentu uczynionego w roku 1737 dnia 16 ianuarii przez niegdy Iwana Łyłaka oycy ninieyszich possessorow Sęka y Wasila Łyłakow w pomiarkowaniu wszelkich budynkow oprócz chałupy, to iest stodoły z rogiem y dwuch staien w nich będących, przez nas sądowych iest to wszystko otaxowane za złotych osmdziesiąt szesc, za ktore budynki ta summa 86 na dwie osobie dzielą się, to iest połowę złotych czterdzieście trzy spada na Sęka, a drugie 43 na Iwanową Łyłakową wdowę, nadewszystko lubo tak budynki są dyskretną ceną dla possessorow ninieyszich położone dla tego respektu, aby cisz Łyłakowie wzieni iedne dziecko w opiekę swoią Iwana iako synowca swego, ktory dorozszy lat swoich wraz z bratem swoim Prokopem y siostrą Nastazyą nic nie mają nalezec do zadnych budynkow, excepto do iednego gruntu oyczystego podług wyrażenia w testamencie pod datą wysz wyrazoną, temusz synowi tymze dekretem naznacza się z terazniejszego przysiewku iusz w tych stodołach zostaiącego owsa pułmiarkow dwa na przysiewek temusz dziecięciu, iako na własnym gruncie onych ze. Dalsze zas tak zboze, iako wszelką chudobę powinna będzie matka z sobą zabrać, a z budynkow imieniem swoim iako tesz dzieci swoich spłodzonych z Iwanem Łyłakiem tym ze braci nieboszczykowskim ma wyrob po

approbacie dekretu uczynic, tudziesz respektem długu zaciągnionego wraz z nieboszczykiem mężem swoim, którego się rzetelnie przez inwestygacyą stron obudwuch pokazało się złotych czterdzieście trzy y groszy dwanastie, przez tychże possessorow maia się znieśc y krowę wykupiwszy ze wsi Czarney in spacio trzech dni tego dekretu bratowey powinni będą oddac, a ona reszty summy groszy dwanastie powinna będzie dopłacić y ze wszystkiego się kwitować powinna w naymniejszym punkcie. Niezadosicuczynienia zakłada się z sołtystwa na imci pana porucznika grzywien dwoie czternastie, z których ma się rozumiec połowa stronie, druga sądowi, a ze strony pozostałej wdowy tylesz y tymże sposobem na imci pana kraynika, także y stronie tymże dekretem naznacza się.

Aprobiując ten dekret podpisuję się Juzef Sobolewski PPP. Mikolay... czesky k L.

Dekret między utsciwemi Łylakami z Sołtystwa, a Iwanową Łylakową, bratową.

XXIII. Передшлюбна умова тестя Івана Бунія і зятя Леся Сисного в Мшанця, 2 лютого 1749 р.

Z bozey łaski stała się zgoda y przyiacielstwo między dwiema stronami, z iedney strony Iwanem Bunieiem, z drugi strony Lesiem Sysynym, a to w nizey opisany sposob w stanie świętym małżeńskim, iz Iwan Buniey wydaie corkę na imie Katarzynie za Lesia Sysynego w stan małzenski, ktoremu deciduię y zapisuię w posagu po corce swoiey gruntu swego własnego nazwanego Panezat, to iest prętow dwa od miedzy gurny Driahuniczowey od miedzy dulny... uniczowey od granicy do granicy z ogrodami, łazami, miarkami y ze wszystkie (!) do tego gruntu nalezytosciami, iako to plac pod budynek od rzeki wszyrz na cwierci także ogród tegoz Iwana Bunieia zastał, tak rowne byc powinno ku granicy Bandrowskiey, który to grunt ku Groziowie idący ma się poczynać od drogi leżącej za ogrodami, co strony budynku Iwan Buniey iezeliby sam nie zmagal postawic tedy z towaru obopulniego będą postawic powinni. Do tego byczki dwa, krowe iedne, zrzebie od klaczy, iak sie wychowa, co oddac będzie powinien. Lesio także Sysyn wniosku ma swego owsa pułmiarkow 20, byki, które wart talarow bitych 8, krowę iedne, która wart złotych 24. Który to grunt Iwan Buniey daie i daruię posagu po corce swoiey Łesiovi Sysynemu y potomkom iego u wieczną possessyją, które pismo pozwalaią obie strony wpisać do xiąg dworski samborskich. Na co dla lepszey wiary y wagi iz pisac nieumiejąc znak s. krzyza kładę. Iwan Buniey † przy ludziach wiary godnych, Hryhory Dylin, Ilko Sysyn, Iwan Sysin, Ilko Paraszczak,

Iwan Paraszczak, inych nie pomału. Działo się we Mszancu die 2 februarii 1749 roku.

XXIV. Гриць Волощия купує від двох братів Сенька і Вася Лиликів в Быстрого два пруги поля в Мшанци, 1758 р.

Nie będzie pochwalony Jezus Chrystus na wiki.

Rycz (Гриць) Wołoczyn kupił dwa прęци pola u Seka (Сенька) Łyłyka y Wasia bracyu dwuch y прęты два we Mszańczu o dulney midzy Fedia Kijczaka, z gury Jurka Ryniowego (Гриньового) jako to z łazami do tego pola, z laszami, z ogrodami, sianozanciami wiecznemi czasy y dzieczo y tego potom wstzystkimi. Co się działo Bystrym (в Быстрім) roku tyśiącznego sijtmszetgo pydźięsiątego usmego (1758) y co się działo przy ludziach przybystrzańskich y szmanieczkich (мшанецьких). Seko Łyło † Wasia Łyło † Przysięzny Mszanieczki † Rycz Koncziakuw † Ilko Paraszczak † Iwan Senczak † Iwan Poznak † Iwan Witryna † Karta służącza Ryczowi Wołoszczinowi na ten prot.

XXV. Завищанє Григорія Волощака з 1 січня 1761.

In Nomine Domini.

Ja Hryhory Wołoszczak z boskiey ordynacyi na ciele chory zостаўszy, lecz na umysle zdrowy, czyniąc disponowanie duszy swey grzeszney czynie dispozycyją y testament za zywota swego Opisuiе a na samy przod zonie moiey gruntu swego oycowskiego, na mnie należą прęt ieden softystwa, to obligeie zonie y dzieciom moim w wieczną possessyją, azeby nicht nie wazył się turbować dzieci moie pod sądem boskim, y znowu gdziekolwiek miarki do tego gruntu należące, tedy wpuł wydzielić dzieciom moim powinni będą y to dopiszcie: stodoła iedna oycowska zonie y dzieciom moim będzie należac powinna, a zona moia powinna zapłacic od pogrzebu swiekra swego, co strony dłугu, albo przepoiow, to pod summieniem zeznaię, zem nic a nic nikomu nie winien, aby nicht nie wazył się turbować zone y dzieci moie y ktoby się wazył, tedy sąd przed magestatem boskim miec będzie ze mną. Co się działo przy duchownym y ludzi wiary godnych. Jacko Driahunycz przysięzny, Andrey Pisak, Iwan Dorosz szoltys, Lesio Wołoszynowski, Iwan Jaceiow z woytowstwa, inych nie pomału nawidzaiąc iako chorego. Na co się ręką własną krzyzykiem s. podpisuię † † † † Działo się 12 ianuary 1761 roku. Hryhory Wołoszczak † Przy bytnosci działo się X. Andrey Pleban mszanecki P. S. Stodoła wszyt. zonie y dzieciom należac się będzie. Ilko Paraszczak † Hryhory Bilak †

XXVI. Завіщанє Івана Опаліяка з 1 марта 1761 р.

W Imie Oycy y Syna y Duchy Świętego, Jezus.

Ja Iwan, przezwiskiem Opaliak z bozey ordynacyi na cielle chorym zostawszy alie na umysle zdrowy zoztaiać czyniać dyspozycyie duszy swoiey grzeszney, oraz y wyrazam tym testamentem sumienia swego ostateney woli moiey. Na samiprzod winieniem zydowi Lieybowi Judczynemu złt. (пропалена діра) u (!) 15 (так само) mosci panu skarbnikowi winięiem złt... 5... krawciowym... wanem... szynow zn... winię... panu skarbniko... złoty ied... groszy 20 szeliongow. Dwa (?) zydowi Nuchynowi, arendarzowi przesłemu winieniem zło. 3, d 3, znowu winięnem zydowi Motiowi, arendarzowi przepoiu gromackiego zło. 2 y swego przepoiu winienem za trzy gwarty szczegulne, znowu winienem szwagrowi Prokopowi zło. 6. Y tem zonie moiey zapisuie prentow dwa nazwanego polowskiego y stodoła na tymze gruncie Kulyczawskiego stoionca, to iets (!) zonie y dzieciom moim, iako to iets (!) w testamencie oycowskim znayduie się y iest. Co się działo w domu tegoz Iwana Opaliaka przy duchownym y ludzi wiary godnych. Iwan Kohut, Fedio Krawciow, Macko Swec, Iwan Parasczak i inych nie pomału nawidzaiać iako chorego † † † † † † Na co dlia lepszey wiary y wagi, iż pisma mieiać reko swoiew y krzyzykiem sie podpisuie. Iwan † Opaliak we Mszańcu d. pirszego marty 1761.

XXVII. Солтиси Іван Волощак, Гриць Волощак, Павло Гинкало і Михайло Господарчин, два перші з Мшанця, третій з Галівки а останній з Плоского жалують ся на поручника Перемиської землі і на Івана Дороша за ріжні свої кривди, 20 січня 1766.

Jasnie wielmozny miłosciwy panie!

Ja ubogy szoltys ze wsi Mszanca, to iest Iwan Wołoszczak, placzliwie suplikuie maiać krzywde od Iwana Dorosza dziesiętnika ziemianskiego iako tesz y Hryć Wołoszczak, Paweł Hynkało ze wsi Gałofki, Michało szoltys ze wsi Płoskiego, donosząc krzywde do iasnie wielmoznego pana miłosciwego propter imci pana porucznika ziemi przeswiętny Przemyskiej zniszzy (?) z Iwanem Doroszem. Temu iest dwa roki wzioł u mnie z Doroszem złotych 10 y groszy 16, potym za te zprawę obruciwszy się w rok karali, bili y kancerasem (!) karali y wzieni dwadziescie osm, posłał mie do Galufki do pacholkow za interesem w nocy, poszedlem z [s]woym dzieckiem. Powruciwszy z Gałofki, zastąpił na granicy z bratem rodzonym y z gniwem mowiać te słowa Iwanowi Wołoszczako: „a tus!“ y zaraz siekirko w łep uderzył a ia do ziemi upadł, dziecko moie gwałt zrobiło, iako niedaleko młyна galowskiego y mszanieckiego,

слышząc ludzie ze młynow hałasу ludzie się obezwali. Narobił razow, nad okiem raz siny y oko krwio zaszło y po plecach bił mordował. Hryć Wołoszczak donosi krzywde swoje, ktore mam od Dorosza: przeszedł na drodze, bił mordował, mało dusze nie wyгнаł mówiąc te słowa: „ia tobie porucznik y rachmistrz, idz na mie do kasztelana“, co ludzie слышэлы. Ze trzech łanow wziół u nas dwadziescie złotych y ieden, ze Mszanca y Gałoufki y Płoskiego, napascio z Płoskiego z gromady płoszczanskiey imci pan porucznik z Doroszem iednego roku złotych 20, drugiego roku złotych 30 wziół napascio. Pokornie y płaczliwie suplikuiem do iasnie wielmoznego pana miłosciwego, a otrzymawszy skutek magestat boski błagac бэдьзиеми. Iwan Wołoszczak † Hryć Wołoszczak † Paweł Hynkało † Michayło Hospodarczyn † Petro Pawełkow przysięzny † płoszczanski. 1766 r. 20 stycznia anno.

Suplika pokorna szołtysów z krainy Lipeckiey.

XXVIII. Дві жалоби против Пюрковского, посесора вийтвства в Мшанци, перша в 1768 р., друга без дати.

В „Житю і Слові“, рік I, кн. I стор. 70—74 надруковані дві жалоби мшанецьких підданих против скарбника Яна Пюрковского під заг. „Панщина в Мшанци в XVIII в.“. Перша жалоба написана 26 вересня 1768 р., друга пізніша без дати. Пюрковский, в устах народа Пирківський, був посесором вийтвства в Мшанци і оставав в селі найменше 30 літ. Дня 26 мая 1757 р. дав громаді подане висше письмо, а в осени 1787 р. утопив ся в Дністрі в селі Головецку.

Жалобники вчисляють в першій жалобі ті тягарі, які повинні були відбувати в хосен Пюрковского. Возили гній від рана до вечера, в зимі молотили і дрова рубали, орали і волочили панови поле, а відтак косили, грабали і жали. Хто не вийшов до роботи, або не виїхав фірою, по такого посилав, а коли виноватець прийшов, замикав його в шпихлїри і немилосерно бив. Посесор вийтвства забирав громадське поле і прилучував то до млина, то до вийтвства, навіть одному газді, своему сусїдови, забрав огород і побудовав тут собі стайні. Як побачив чию худобину на своїм поли, велів заганяти до двора і властитель оплачував ся йому за шкоду. При господарці селян на пів пастушій був се також великий тягар.

Аренда в тім часі дійшла була до 1200 зол. п., а арендар в добрий спосіб не міг стілько зібрати і панови заплатити. До прибільшеня доходу з пропіначії служили пропої. Они були і давнійше в громаді, але за Пюрковского були так піднесені, що на думку жалобників могли людий з села повиганяти. Подані в отсїй збірці письма згадують часто про пропої; нераз умираючий вставляє в завічанє, кілька винен пропою свого,

а кілька громадського, або, що нічого не винен. Як хто провинився і його в громаді судили, приходив присяжний, пізнійше вїт і другі громадяни до корчми і там починав ся суд. При сухім горлі трудно було рішити справу, тож веліли Жидови давати горілки, яку винний повинен був заплатити. За Шюрковського рахували на людей пропій, чи був винен, чи ні; а не дав, не заплатив, послав йому пан на екекуцію свої три коні, а три крайника з Липя. Треба собі представити знищене мужика, коли він нараз дістав 6 коний до удержаня і виживленя. А до того ще в кожній хижі брали по 3 гроші, а як тих грошей не було, забирали з дому, що попало під руки і несли до корчми і там заставляли. Осипу давали 40 полумірків, мабуть 20 корців, як полумірок значить мацю, або дві чвертки, та овес відбрав пан на свою двірську міру, а на тодішню не хотів брати.

Відтак подано поодинокі випадки побитя ріжних людей; між ньшим вимірено одному чоловікови 56 ударів канчуком, а другому 65.

Між громадянами найшов ся також панський прислужник, Іван Когут Миськів. Він юдив пана на людий, на їх рахунок нив в корчмі, забирав у них гроші, дерево, та научив пана способу, як побільшити дохід з пропоїв.

Сю жалобу подав до рук адміністрації замкової в Самборі Яцько Дригинич, той сам, що обірвав 56 канчуків.

В другій жалобі ролю Івана Когута перейняв його син Лучка, що докучав людям ще гірше, як його батько, а навіть Шюрковский. Уживав він з чверти поля відобравши від других гаадів, забирав чужу худобу і нею собі робив, брав чуже дерево до городження плотів і людий побивав. Друга жалоба не дитована, та на мою думку, она десь незадовго була написана по першій. Споминка про Лучку ще живе в селі, про Івана, його батька, а не чув нічого.

XXIX. Громада дає свідощтво людям, що йшли до Варшави глядати справедливости у короля, 7 червня 1777 р.

Wszem wobic, komu o tym wiedziec nalezy albo będzie należało, daie się to świadectwo ludziem idącym z ziemi Przemyskiej, ekonomij samborskie, z klucza lipeckiego, a wsi Mszanca, do Warszawy w krzywdzie swoiey z suplikami do nayiasniejszego krola terazniejszego, Stanisława Awgusta, w ktorey krzywdzie... spodziewaiącym się otrzymać u prawo nowe, co jako żadnemu złemu o nich mnie... tak dla większey wiary, wagi y waloru y dla łatwiejszego im przeyscia to się daie świadectwo, ktore renkow moie własną stwierzam y potpisuie. Dla większey wiary z gromady podpisuie się. Dattum w Mszance die 7 junii 1772. Hryhory Bilak † Jacko Drehynycz † Iwan Sysyn † Cała gromada mszaniecka.

XXX. Завіщанє Івана Когута з 1772 р.

W Imie Oycy y Syna y Duchy Świętego Amen.

Ja Iwan Kogut ze wsi Mszanca, będąc oblozony chorobą od Pana Boga cielesną, ale na umyśle y pamięci bardzo zdrowy, czyniąc testament ostatni y dyspozycją takową między małżonką y dziećmi swoiemi alias synami dwoma, na imie Wasylem starszym, a młodszym Iwanem, mając pola swego oyczyzny prętow osm, synowi starszemu prętow cztery y młodszemu prętow cztery, ten grunt w obydwie strony od granicy do granicy, z łązami, sadami, proczynami y ze wszystkiemi z dawna... nalezytosciami do tego gruntu. Znowu mam łązek pola na dzien orania na Chominskim od miedzy górney Kowalowi, dulney Huywanowi złotych dwanascie, znowu mam pola na rzyce mszanieckiey kupionego na dni trzy, za ktore dałem woytowi płoszczanskiemu złt. 40. To obopolnie mają używać zwyż wyrażeni synowie moi y zona, a matka ich, chałupa y stodoła obopolna swego czasu maią się rozdzielić.

Długi moje.

Panu Jankowskiemu winienem złotych siedm. Wielmożnemu imci panu Piotrkowskiemu złotych 24 groszy 24. Panu Jankowskiemu, woytowi mszanieckiemu złotych polskich osm, starozakonnemu Motiowi arendarzowi mszanieckiemu złt. 31. Do Michnowca Jackowi Łeseykowi... U imci pana Jaworskiego w Nakle pozyczyłem złotych 200. alem oddał. Na to miałem kwit a kartym nie odebrał, waloru nie powinna mieć. Iwan Huywan nie ma się u mnie upominac o nic, ia mam długu w Starym Miescie u mieszczanina Fedorego Hlibuna złotych 50 y ten dług offiaruie na święto cerkiew mszaniecką, ma oddać do rąk X. parocha mszanieckiego, znowu starozakonnemu Leybie złotych 5. Co się działo we wsi Mszancu krainie lipceckiey iego krolewskiej mosci przy bytnosci X. Jana parocha mszanieckiego y przy ludziach wiary godnych. Fedio Suchy woyt † Iwan Osafayło † Petro Zúbal † Iwan Kogut † Lesio Makar † Fedio Sysynyn † Iwan Kogut † Łuc Sysynyn † Jurko Hryniow † Petro Kowalow † Iwan Zamiszka † Stefan Oliszczak † Copia testamentu Iwana Kohuta r. 1772.

XXXI. Василь Дицман дає солтисови Іванови Волощакowi дозвіл жувати його поле через три роки, 17 липня 1773.

Nizey na podpisie wyrazony zeznaie tym skryptem moim, w ręce urodzonemu Iwanowi Wołoszczakowi danym, a to w takowy sposób, iż grunt, ktoren był zpustoszony od lat kilkunastu, tenze Iwan Wołoszczak obiół y gospodarskim zwyczaiem sprawował y sprawuie, więc tera za te iego prace przez ludzi ugodzili się, azeby ieszcze używał lat trzy, po skączonych leciach trzech powinien będzie dobrowolnie do-

puszcic tegoz dziedzica, a iezeli by nie mógł uzywac ten grunt sam, to nie powinien będzie nikt inszy uzywać, tylo ten sam wyz wyrazony pryncypał, co sprawował, y zastawic nie moze, ani arędować. Co dla lepszey wiary y pewnosci mocą moią przykazuię y ztwierdzam. Dattum d. 17 Juliy 1773 anno. Wasyl Dycman z. s. k. † Przy tym będąc Fed Gergel z. s. k. † Przy tym będąc Sen Łyło z. s. k. †

XXXII. Поквітоване мшанецьким війтам за чипш з 16 падолиста 1773 р.

Prosci woyci we wsi Mszanca oddali czynszu za rok ad ult. iuny 1774 złotych szesćdziesiąt y dwa, dico florenos 62. Dattum w Samborze die 16 novembri 1773. Підпис нечиткий.

XXXIII. Видатки з солтиського лану в 1774 – 7 рр.

Regestr

expensy pieniężny z haydukow Łanu Mszanieckiego do skarbu iego cesarskiej krolewskiej y appostolskiej mosci przez ręce gromady, tudziesz y ich mosci panow kraynikow od roku 1774.

	To jest	złotych	groszy
Dalismsy gromadzie mszanieckiej		28	
Item do kassy dalismsy		22	
To się działo za bytnosci imci pana Kropiwnickiego.			
Na złotych 28 mamy kwit, a na złotych 22 wziął			
kwit z naszych rąk imci pan kraynik terazniejszy			
Kontrybucyi w drugim roku dalismsy na ręce imci			
pana kraynika terazniejszego, na które to			
pieniądze kwitu nam nie dał		19	
W trzecim roku dalismsy kontrybucyi w ręce imci			
pana kraynika terazniejszego		19	(?)
na którą takze nam kwitu nie dał.			
Dalismsy w roku 1776 do gromady numerowego .		7	
a kwitu nam gromada na to nie oddała.			
Дописано вьшою рукою: pot czas konskrupcyi.			
Item w roku 1777 dalismsy numerowego do gro-			
mady		3	18
takze nam kwitu na to gromada nie oddała.			
Dalismsy do Stryia na słome w roku 1777 do gro-			
mady		2	16
na co kwitu nam nie oddała.			

Item dalismy do Stryia w 1777 roku do gromady	2	26
Takze nam gromada kwitu nie oddała.		
Item w roku 1777 dalismy na ręce imci pana krajnika terazniejszego, a nie wiemy z iakiey racyi, gdyz y nasi antecessorowie nie dawali	24	(?)
Latus	126	(?)

Dalszy Registr.

	złotych	groszy
Transport Lateris	126	(?)
Item przepoiu dalismy do gromady		
w roku 1775 . . . . . złotych 7	} 18	
Item w roku 1776 . . . . . złotych 5		
Item w roku 1777 . . . . . złotych 6		
Dalismy do składki na reperacyą krajniczą	2	(?)
czegosmy nie powinni dawać.		
Prawda ze imci pan krajnik gromadzie wrucił, ale nam gromada nie oddała.		

---

in summa efficit 148

Ktorych to zwyż wyrazonych pieniędzy nigdy nie powinnismy dawać, a to co registrem podaiemy na to gotowismi iuramentem poprawic, iako sprawiedliwie, y nie tylko te kwote musielismy dac, ale tez y exekucyi to po dwa to po trzy złote dawalismy, co uczyni 18

Item mesznego dalismy do fary samborskiey za trzy lata na co kwity mamy 15

Registr haydukow mszanieckich.

XXXIV. Дня 16 марта 1776 р. подали солтиси з Мшанця жалобу на мшанецьку громаду до замку в Самборі. В 1772 р. переїжджали через село польські конфедерати, стрітили на поли Василя Годованця з війтівства, що там волочив виораний загін. Прийшли до него, випрагли кляч, вложили на ню кульбаку і забрали з собою. Мав на ню сісти провідник конфедерацької ватаги. Громада присудила, щоби солтиси заплатили за сю кляч Василеви Годованцеви, бо не заплатили податку до польської коменди, однак покривджені уневноють, що вони всі податки поплатили і все платять.

Ся жалоба надрукована в „Житю і Слові“, рік I, книжка III, п. з. „Споминки про конфедератів“.

XXXV. Самбірська економія визнає липецького крайника щоби оправдав своє самовільне поступуване, 14 мая 1776.

Imci pan kraynik lipecki da my dostateczną explikacyą, za co przeciwko memu rozkazowi znowu prostym woytom z Mszanca odebrał młyn a panu Piorkowskiemu oddał sine scitu meo. Dattum w zamku samborskim d. 14 may anno 1776. Ant. Hil. Krisch oeconom administ....

XXXVI. Солтиси липецької країни подають збірну жалобу до замку в Самборі, що громади не зважаючи на їх привілеї притягають їх до поношеня громадських тягарів. В дописці солтиси з 4 сел. просять о опуст в податках (к. 1775—7 pp.).

Jasnie wielmożny panie, a panie nasz naylaskawszy!

My z całej krainy lipeckiey soltysi należący do ekonomiy samborskiey, a poddani iego cesarsko-krolewskiey i apostolskiey mosci z iak naypokornieyszą suppliką, upadłszy pod stopy iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieia dopraszamy się laskawey klemencyi pańskiej w rozwyrokowaniu naszej krzywdzie, którą ponosiemy. Y czego przedtym niebywało y nasi antecessorowie tego nie cierpieli, co my teraz czynimy za namową gromadzką, gdyz nam się tylko należy z łanu iednego dać złotych polskich 80, według prawa nam danego od nayiasnieyszych krolow, a oni nieopserwuiąc tegoz prawa uprzywilejowanego, tylko do kazdey powinności według ordynansu imci pana kraynika nas wokuia, a my gruntu gromadzkiego nie uzywamy, zebysmy mieli wszelkie powinności wraz z gromadami odbywać, iakoto: wiele razy się trafi exekucia, to gromada na siebie grosz, a na nas dwa grosze rachuię, powrotnie ze my to wszystko dawali przez trzy lata, cokolwiek nam (?) gromady rozkazali dawać do skarbu, iakoto kontrybucyi według ordynansu nam pokazanego dalismy gromadzie, raz iednego roku złotych polskich 50, drugiego roku takze dalismy złotych 20. Y teraz na nas zarachowali za trzy lata z iednego łanu złotych 360, a gdy z iednego łanu nam kaza gromady dać tyle za trzy lata, coz dopieroby uczyniło z dziesięciu łanow! Porachowawszy za trzy lata, y nasze gospodarstwa sprzedawszy na hurt niewystarczyłyby. Zaczym y powrotnie upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego... naszego do kresu zycia błagać zapisuiemy się.

Soltysi w krainie lipeckiey znajdujący się, a poddani iego cesarsko-krolewskiey appostolskiey mosci z Łumny, Chaszowa, Łopuszanki, Michnowca, Lipia, Bystrego, Mszańca, Gałuwki, Płoskiego.

P. S. My zaś nizey podpisani soltysi takze poddani iego cesarsko-kro-

lewskiej appostolskiej mosci (ze) strony gradobicia dopraszamy się łaski pańskiej, ponieważ gromady mieli defelkę w podatkach y w innych powinnościach za jeden rok, tak y my tez dopraszamy się łaskawey klemency pańskiej o też same defelkę przynajmniej choć za jeden rok z pięciu łanow, to jest, w Łopuszance z łanu jednego, w Michnowcu z łanuw dwoch, w Lipiu z łanu jednego, y w Bystrym z łanu jednego, za którą łaskę także wraz z drugimi majestat boski za długoletne życie iasnie wielmoznego pana y nayłaskawszego dobrodzia do kresu zycia naszego błagać zapisuiemy się.

Sołtysi, a poddani iego cesarsko-krolewskiej appostolskiej mosci z nizey wyrazonych wsiow.

Z Łopuszanki, Michnowca, Lipia, Bystrego.

На сій просьбі нема жадної дати. З почерку письма можна догадувати ся, що воно написане десь коло 1775 а 1777 р.

XXXVII. Андрій Ватащак годить ся зі своїм зятем Іваном Волощяком по смерти доньки Андрія, а жінки Івана що до поділу віна, 19 жовтня 1776.

Działo się na iurisdycyi krajniczey w wsi Mszancu ich cessarsko-krolewskiej appostolskiej mosci dnia 19 8-bris 1776.

W sprawie y akcyi sądowey między Andrzejem Wataszczakiem z iedney aktorem, a Іванem Wołoszczakiem zapozwanym z drugiej strony, poddanemi ich cessarsko krolewskiej appostolskiej-mosci o częsc po corce zmarley będącey za Іванem Wołoszczakiem, stanąwszy osobiscie strony obydwie przed sąd krajniczy ich cessarsko krolewskiej appostolskiej mosci, dostatecznie wysłuchawszy, a ze nie mógł zgodzić, na ludzi nizey wyrazonych zdał, który ugody uczynilismy do sądu podali. Andrzej Wataszczak wydawszy swoię corkę za Івана Wołoszczaka dał wienu to iest: gotowych pińędzy 6, dico szesc, krowę iedną, na drugą gotowemi złotych polskich 28, dico złotych dwadziescia osm, zrebca, ktorego sprzedał za złotych polskich 28, ialowek dwie po roku maiące, a tak obrachowawszy wszystkiey kwoty wynosi pińężney złotych polskich 168, dico złotych polskich sto szescdiesiąt osm. A ze po nieboszce dziecie zostało, dla pewności temuz przysądziłi, aby Іван Wołoszczak dał połowę tey części złotych polskich 84, dico osmdziesiąt cztery z tą kondycyą, azeby przy odebraniu pińędzy stawil za... porekimią dwoch znacznych kmieciow, który maią się zapisac, ze gdyby stracił Andrzej Wataszczak, a dziad tego dziecka, połowę tego wienu, nie kto inny tylko my wypłacić powinnismy, zas druga połowa przy Іванie Wołoszczaku zostac powinna. Jałowki zas dwie, z tych iedną wrocic ma, a drugą sobie za wychowanie zostawic. Waruie sobie

Andrzej Wataszczak, gdyby broń Boże wnuka umarła, a corka Iwana Wołoszczaka, tedy powinien będzie tę resztę wypłacić, którą to kwotę zwyczaj wyrażoną złotych polskich 84 eo instanti Jan Wołoszczak aby zapłacił pod surową exekucją. Aze iuz po kilka razy kłutnię ze sobą wszczynali, waruie się niniejszym dekretem, która strona zadosyc nie uczyniła y miała wznawiac kłutnie, grzywien na zamek samborski 14 y plag publiczne 50, mocą ktorego dekretu nakazuie się.

Th. de Erenkreycz m. p. Jędrzey Jankowski † Jacko Dryhonicz prysiężny † Hryc Wołoszynowski † Jacko Troska †

XXXVIII. Крайничий суд в Мшанци присужде Іванови Волощакѡви куплене ним поле, 18 жовтня 1776.

Działo się na iurisdycyi krayniczy w wsi Mszancu ich cesarsko-krolewskiej appostolskiej mosci dnia 18 8-bra 1776.

W sprawie y akcyi sądowej między Iwanem Wołoszczakiem aktorem z jedney, a Fedorym Butrynem z drugiej strony o pole na soltystwie prętow dwa, sąd krayniczy ich cesarsko-krolewskiej appostolskiej mosci wysłuchawszy obydwóch stron kontrowersyi decyduie: Poniewaz Fedor Butryn roku przeszłego 1775 sub data dnia 4 czerwca dobrowolnie sprzedał Iwanowi Wołoszczykowi y wziół zadatku ₰ 4 a f. 18 na tenczas kurrencyę maiące, uczyni f. 72, a ze przez podeyscie Wasyla Dorosza soltysa, który ma według nakazu naywyzszego gubernium, aby kozdy soltys cwierc pola miał, y nie więcey na łanie jak czterech osiadało, a tenze ma cwierc, zaś Iwan Wołoszczak tylko pręt pola a iest soltysem, Fedor Butryn między niemi siedział maiąc to pole po swoich rodzicach sprzedał dobrowolnie, więc niniejszym dekretem uznaię bydz nayblizszego Iwana Wołoszczaka, a Wasyl Dorosz aby zadatek nazad odebrał, a pierwszy kupuiący resztę summy dopłacił, to iest złotych polskich 98, dico dziewięćdziesiąt osm, za niedziel dwie pod surową exekucją. Zas chałupa (!) Wasyla Dorosza, która stoi na tym gruncie, aby nie wazył się Iwan Wołoszczak zrucac, ani dopominac się tego. Aze wymowa iest między Fedorem Butrynem y Iwanem Wołoszczakiem, azeby pręt pola do smierci przedawca tzymał, ten ma uzywac. Gdyby jaka strona z tych miała wznecić jakowe kłutnie, vadium na zamek samborski zakłada się grzywien 30 nieochybnych y plak 50, mocą ktorego dekretu nakazuia. Th. de Erenkreycz. Przytomni przy tym sądzie Jędrzey Jankowski † Jacko Dryhonicz prysiężny † Wasyl Dorosz soltys ten co powrotnie kupował †

Ten dekret tym się konfirmuie. Dattum w zamku samborskim dnia 6 9-bris 1776 anno. Ant. Hil. Krisch oeconomii administrator.

XXXIX. Гриць, Яцько і Юрко Кибалики просять замковий уряд в Самборі, розсудити їх справу в Бобиками і Василям Шевяком, 29 цвітня 1777 р.

Jasnie wielmozny panie, a panie nasz nayłaskawszy!

My ze wsi Mszanca poddani iego cesarsko krolewskiey y appostolskiey mosci z krainy lipeckiey, a do ekonomiy samborski należący, z iako naygłębszą pokorą upadamy pod stopy iasnie wiel. pana y nayłaskawszego naszego dobrodzieia zebrząc łaskawey klemencyi pańskiey w rozsądzeniu między nami nizey podpisanemi z iedney, a między Bobami y Wasylem Szewiakiem z drugiey strony, ratione gruntu pułtora pręta, nazwiskiem Homiaczyzna, a to w taki nizey opisany sposob: Iz będąc na woytowstwie mszanieckim Alexander Steckowicz sprzedał, dał, darował wiecznemi czasy gruntu dwa pręty pola nazywaiący się Homiaczyzna za złotych polskich 64. Bazylemu Kibalikowemu, a oycu naszemu, gromada zas widząc, ze przy tychże dwóch prętach pola znajduie się ieszcze pułtora pręta pola pustego gruntu, tak właśnie iakby ieden był, mowi tak taz gromada do Hrycia Kibalikowego, a dziada naszego: „dodaiemy wiecznemi czasy tobie do tego gruntu kupnego, y te pułtora pręta, kiedy się wraz ciągnie, lepiej zebys wraz y syn twoy z swemi wnukami powinności należące do skarbu odbywali, nizeliby miało darmo pusto lezec; te zas pułtora pręta, ktore dziadowi naszemu gromada wiecznemi czasy nadała do uzywania z takowey racyi, to jest, ze nasz dziad będąc obywatelem haszczoskim (в Хащова) z oycy, z dziada, pradziada, y podczas ciężkich rokov dostał się w podanstwo pod imci pana Konstantego Humnickiego, possessora woytowstwa mszanieckiego, ziechawszy na ten czas wielmozni komissarze do zamku samborskiego na ten czas iego krolewskiey mosci, pod ktorych udawszy się protekcią, zaraz go ciz sami wielmozni komissarze, to jest wielmozny imci pan Heynyk y wielmozny imci pan Gotz z poddanstwa odieli, y osadzili go na tymże woytowskie mszanieckim, mowiąc, ze iak był poddany iego krolewskiey mosci, tak y teraz niech będzie, ktoren zaraz kupił sobie dwa pręty pola zwyż wyrazonego u Alexandra Steckowicza, a gromada mszaniecka ustąpiła mu pułtora pręta. a ustępując dołożyła y to, mowiąc, ze ktokolwiek by miał iaki dług na tym pułtora pręta pola, lub tez moze bydz kto successorem tego gruntu, niech się teraz obzywa przy gromadzie y urzędzie krajniczym, ale na ten czas tak według długu nikt się nie obzywał, zeby kto miał miec, iako tez y successorem bydz się nikt nie uznawał, y tegoz gruntu uzywamy od r. 1748 spokojnie ni od kogo nie maiąc zadney przeszkody, ani o zadnym długu niesłyszeliśmy az do roku 1776,

to jest obzywa się Wasyl Szewiak, y obsyła nas czlekiem, mówiąc, niech Kibały wrucą długu złotych 40 z tego pułtora pręta, albo niech się ze mną zgodzą, dolożywszy ieszcze tak tenze Szewiak, ze ia za te pieniądze kupie wosku do cerkwi świętey, iezeli moy dziad sprawiedliwie napisał w swoim testamencie, to za iego dusze podjdzie, a iezeli ni, to za waszego oycy czyli dziada, y zgodzilimy się na złotych 16, ktore zaraz dalimy temuz Szewiakowi y zaraz za nich wosku kupił, tylko zesmy kwitowania od niego nie wzeli. Bobiki zas teraz nas niedopuszczaią do tego pułtora pręta Homaczyzny, mówiąc tak do Wasyla Szewiaka, ze my bliżsi do zapłacenia tego gruntu będąc sobie swatami, nizeli Kibaliki, a do tego, ze y staynia naszego dziada stoi na tym gruncie, y takim sposobem między nami iest kłutnia. My Kibaliki przy własnym swoim kupnym y drugim nadanym gruncie obstaiemy, iako karta opiwa, a Bobiki, nie wiemy iakim prawem nam zabraniaią tego pułtora pręta pola uzywac. Zaczym my siroty po zmarłym oycy będąc wraz z matką upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana y najlaskawszego naszego dobrodzieia żądamy łaski pańskiej w tym rozsądzienia, gdyz nam czas uchodzi do orania, y nie mamy zaczym sądzie się z nimi. Za którą łaskę do kresu zycia naszego maiestat boski za długoletne pozycie y szczęśliwe panowanie iasnie wielmoznego pana błagac zapisuiemy się. Dattum w Mszancu dnia 29 apris 1777 anno.

Hryc Kibalik † Jacko Kibalik † Jurko Kibalik †

Przy tymze będąc z gromady ludzie, zeznaiąc prawdę, na to się podpisuią. Iwan Sywak przysięzny mszaniecki † Jacko Dryonicz † Jacko Troska † Hryc Sywak † Hryc Wołoszynowski † Łesio Sysyn † Łesio Wataszczak †

Pokorna supплика do iasnie wielmoznego pana y najlaskawszego naszego dobrodzieia ze wsi Mszanca dnia 29 Aprilis 1777.

XL. Іван Вайкич і його жінка Наня піддані з Бандрова віддають свою доньку Пелягію за Юрка Кибалика з Мшанця і записують йому в передслубній умові 5 прутів поля, 1777 р.

My niżej na podpisie wyrażeni wydaiąc corke swoje imieniem Pelagią za Irzego Kibalika w Mszanee zapisuiemy mu gruntu prętow pięć, ktoren to grunt dzieli się na dwie części, to iest w jednym mieyscu z dołu prętow два, alias zaczynaiący się od miedzy dolney Łesia Markarowego, a ciągnący się do gorney miedzy Jacka Sysynego, w drugim zaś mieyscu prętow trzy od miedzy z dołu Ilka Sysynego ciągnąc się do miedzy w gore Michała Hryniowego, te zaś pręty iak w jednym, tak też y drugim mieyscu znajdujące się z wyrazonemi mieydzami, z lasami, łazami, łakami, sadami, prognoiami y ze wszystkimi do tegoz

gruntu (gdzieby się mogło co naleść) przynależycosciami, wiecznemi czasy w posagu temuż Irzemu Kibalikowi zwyz wyrazonemu, a zięciowi swemu zapisuję, daię, daruję, nic a nie sobie nieexycpując z tym dokładem, ze iezeli by się na tym gruncie iaki dług znajdował, albo iakową pretensyą miał, to nie do mego zięcia, ale do mnie samego ma, co ia powinien zaspokoic y na to się podpisuję znakiem krzyza s. iako nieumieiętny pisma. Dattum w Bandrowie. Iwan Waykicz † Nania zona moia rodzice teyze Pelagiy. Przy teyze interczyzie będąc ludzie z Bandrowa tak się podpisują. Wasyl Lirak † Teodor Mural † przy siężni. Z Groziowy będąc Grzegorz Turkuw. Z Mszańca będąc Alexander Wataszczak † Jan Kogut † Hryć Bielak † Michał Dryonicz † Michał Demuszka †

Intercyza Irzego Kibalika 1777 r.

XLI. Солтиси в Мшанця подають жалобу на громаду, що вона хоче від них відобрати чверть поля, і примушує до ріжних тягарів, 1778 р.

Jasnie wielmożny panie, a panie nayosobliwszy!

My soltysi ze wsi Mszanца upadamy pod stopy iasnie wielmożnego pana z tą naszą pokorną suppliką w krzywdzie naszej ponoszącey (!) od gromady mszanieckiey, a to w ten sposob, iz ieszcze zwmianki nie było, aby mieli bydz soltysi w Mszancu, kupił sobie (iako opiwa karta gromadzka, testament y dekret) cwierc pola u Krysy, tez dwa gospodarze byli gromadzkie. A ze w kilkanascie lat uchwalono, aby soltysi byli w Mszańcu, tak się trafiło, ze y ten Michalik był obrany soltysem, gromada zas tymze soltysom nowo obranym wyznaczyła do soltystwa lan gięty z przydatkiem wirzhem nazywaiącym się Weryzek, ktoren Weryzek odebrała gromada nazad, teraz zas chce taz gromada odebrać te własną cwierc kupioną przez Michalika u Krysyny, a my mamy wielką krzywdę y w tym łanie, bo sobie gromada rachuje w nim znajdujących się cwierci pięć, a my właśnie tylko uzywamy cwierci trzy, bo z iedney strony wspieraiają łazy gromadzkie (gdy się za wsią dzieie), z drugiey strony przeszkadzaiają skały, potoki, wertepy, y Magura (ropa), y na tym uzywaniu tego łanu na jedney połowie dwie chałupy, a drugiey połowie drugie dwie chałupy stoi, a więcey nie mamy się gdzie podzieć, tylko ta ieszcze nas cwierc wspiera kupiona nazywaiąca się Krysyna, którą chce gromada od nas odebrać, bez zadnych dokumentow, którą, gdy odbierze bez pokazania dokumentow, pewnie my rozzydź się będziemy musieli, a nietylko w tym odebraniu tey cwierci pokrzywdzenie mamy od gromady, ale tez y w innych niepowinnych powinnosciach, iako to w wozeniu łater, iedlic, na zatwar, w przepoiach y w czym

kolwiek sobie gromada pomocnemi bydz kaze. Przez którą niepowinną pomoc chcą z całej krainy lipieckiey sołtysi supplikę na nas pisać, muwiąc, że wy nam psuiecie, nad prawo robicie, zebyscie powinni robic, to by w prawie było, a gdy w prawie zadney pomocy do gromady niema wyrazoney, zaczym nie powinniscie się iey powinować. Zaczym y powtornie upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana zebrząc dobroczynności pańskiej w tey mierze, za którą odebraną łaskę majestat boski za długoletne pozycie y szczęśliwe panowanie iasnie wielmoznego pana nad nami błagac zapisuiemy się. Dattum w Mszancu 1778 roku.

Hayducy ze wsi Mszanca.

My zas hayducy z całej krainy iako chcemy y w samey rzeczy uczynimy, ze supplikę będziemy pisać na kolegow swoich mszanieckich według wyrażenia w supplice, tak na to się podpisuiemy znakiem krzyza świętego.

Hayducy z krainy lipieckiey	}	z Gałwki †	}	z Haszczowa †
		z Bystrego †		z Łumny †
		z Lipia †		z Płoskiego †
		z Michnowca †		
		z Łanow Dwuch		
		z Łopuszanki		

Pokorna supplika do iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieja od sołtysow mszanieckich w roku 1778 podana.

Hr. Ehrenkreutz wird den Inhalt gegenwärtiger Supplique untersuchen und cum... (нечитке слово) communicati den Berich[t] anher erstatten. Sambor d. 28 Januar 1778. Hladky.

XLII. Посесор війтівства в Грозьові не подав фасії, за те дистриктовий уряд в Дрогобичи приказав липецькому крайшикови поставити скарбового пахолка на екзекуцію, 21 марта 1778.

Copia z kancellaryi dystryktu ich cesarsko krolewskiey appostolskiey mosci drohobyckiey. Urząd dystrykt. ostatni raz JP. krainikowi krainy lipieckiey przykazuje, aby pod wielką odpowiedzialnością bez najmniejszey zwłoki przy odebraniu tego mandatu instantanae postawił skarbowego pacholka na ekzekucję do woytowstwa groziowskiego, który pacholek codzień po złotym polskim jednym brac będzie, dopoki za prawym siedzącym (!) w tym woytowstwie JP. possessor z dawnemi mu do produkowania nakazanemi drukowanemi fassyami, albo iezeli się w r. 774 nie fassyonował, podług rozkazu naywyższego gubernium do fassyonowania się do kancellaryi dystryktu tuteyszey

nie stanie. Co powtórnie do wykonania bez najmniejszey zwłoki surowo przykazuje się. Dattum w Drohobyczy (!) dnia 21 martii 1778 anno.

L. S. Gotl. Rzychowski.

Aze niemasz skarbowego więc ziemiańskiego pacholka posyła się, który surowo exekwować ma według rozkazu y kontentacyę codziennie odbierać. Dattum Mszanec dnia 27 martii 1778. Th. Erenkreutz.

Excusia moге odstompic die 29 Marty 1778. Goll. Rzyckovsky.

XLIII. Крайник в Ляпю присудив Кибалови поле, которого уживали Лудь і Василь Сисині, 28 марта 1778.

Działo się w wsi Mszańcu na iurysdykcyi krayniczy ich cesarsko krolewskiej mosci dnia 28 marca roku 1778.

W sprawie y akcji sądowej nizey wyrazoney, między Jurkiem Kibałą aktorem z iedney, a Łuciem Sysynem y Wasylem Sysynem zapozwanemi z drugiey strony, poddanemi wsi Mszańca ich cesarsko krolewskiej mosci osobiscie stawaiącemi o pola prętow trzy nazwiskiem Waykowicoskie, sąd krayniczy ich cesarsko krolewskiej mosci wysłuchawszy stron kontrowersyi, dokumenta przeyrzawszy, nim przystąpił do decyzyi z ludzi doskonale wypytawszy się, na ostatek na ludzi zdawszy się, a gdy y ci nie mogli ugodzic decyduie: Poniewaz Jurko Kibało wziąwszy sobie za zonę corkę Iwana Waykowicza, poddanego wsi Bandrowa ich cesarsko krolewskiej mosci, dziedzica naturalnego tego gruntu, który zapisał w posagu po corce swoiey ten grunt. Zapozwani Łuc y Wasyl Sysyny dobrze o tym znaiąc nieprzestrzegali, y wcale zamilczyli, az gdy zięc Iwana Waykowicza aktor upominaiąc się o tenze grunt, na tenczas powiedzieli, ze to ich dziedzictwo. A ze ludzie uznali, iz te pręty waykowiczowskie y Sysyny qua pustkę trzymali, co dla lepszey wiadomosci sam na grunt ziezdzałem y na tym polu zadnego budynku nie masz, ani ogrodow, dopiero w roku przeszłym uczynili ogrod, strona aktorowa zas y ludzie powiadaia, ze gdyby ich dziecictwo (!) było, uprawiali by y nie dali zarastac gruntowi. Potym nie pokazuią zadnych dokumentow, tylko od lat 133 na grunt melkowiczoski, gdy strona aktorowa dopominała się, aby produkował testament dziada swego, powiedział ze zginol (ktory naylepiey oswieciłby) tylko oycy swego pokazał, w którym nie wyraża wielosci gruntu. Gdy tedy mógł papiery od lat 133 trzymac a testamentu pozniejszego nie, w czym okazuiе się sam Luc y Wasyl Sysynowie, iz nie ich grunt, tylko Waykowiczowski. Zeznał p. Jankowski, iako ciz przyszedłszy do syna iego z papierami napadł na testament, ktorego doczytac nie dał y wziol. Gdy aktor nie maiąc gruntu, chce bydz kmieciem y budowac się, ile iemu zapisano, więc temuz przysądza się wiecznemi czasy. Zaś

ciz Sysyny iako qua pustkę trzymali, tak odtąd nic miec niepowinni do tego gruntu, ani zadney prepedycyi czynic pod grzywami N. 14 y plag 25, mocą ktorego dekretu nakazuie.

Th. Erenkreutz pob. lp.

Ludzie przytomni Jacko Dryhnicz przysięzny † Hryc Siwak † Hryc Paraszczak † Hryc Wołoszynowski † Stefan Kuchta †

Extrakt z protokołu dekretu ferowanego między Jurkiem Kibałą z jedney, a Łuciem y Wasylem Sysynem z drugiey strony o pola prętow trzy.

Jak Luc Sesin przysięgnie, ze testamentu dziada swego nie ma y nikomu go do przechowania nie dał y na zdradę successorow Iwana Wayka nie utaił, a to in spacio dwoch niedziel, tedy wolnym zostanie od impetycyi Jurka Kibały; a jezeli nie przysięgnie, tedy temuz Jurkowi Kibale gruntu melkowiczowskiego prętow dwa y łokci cztery do siania na wiosnę w terazniejszym 1778 roku na wieczne czasy odda. Dattum w zamku samborskim die 1 aprilis 1778. Hładky dyrektor.

A poniewaz Kibało na dekrete ferowanym, y rezolucyi zamkowej nie przestaie, y kluci się ustawicznie; więc jezeli by odtąd strona ktora kłutnie respektem gruntu wyrazonego miała wzniecac, zakłada się kara nie opustna na kłucącego plag Nr. 50. A zas Jacko Dryhnicz (!) przysięzny mszaniecki, Jacko Dryhnicz (!) drugi y Łesio Wataszczak mają poysc na grunt wayczakowski y Kibale prętow dwa y łokci cztery w rownym polu odmierzyc y oddac nakazuie. Dattum w Mszancu die 9 aprilis 1779 anno. Oliwienski.

XLIV. Завіщанє Григорія Волощака, в 24 марта 1779 р.

W imie Oyca y Syna y Ducha Świętego Amen.

Ja Hryhory Wołoszczak będąc na ciele chory, a na umysle zdrowy czynie testamęt za dobry pamięci swoiey, pola pręt soltystwa, stodołę, oyczystego zapisuie synowi swemu. Peteszowi na miarke pola dałem złotych 3 na Rzepiszczach, Fediowi Pozniakowi dałem złotych 4 w tym ze mieyscu na miarke. Oszczypkania wdowa winna mi złotych 2. Lesiowi Burdynemu dałem na miarke pola pod Zukowem złotych 2, na miarke Petryszyne dałem złotych 3 bez groszy trzech, Jackowi Dryhniczowi dałem na miarke pola pod kątem złotych 19 y groszy 10. Po droge Hryc Kroliszyn winien mi złotych 16, syn moy powinien tylko pola miec, co Petro Wołoszynowski y w łazach y gdzie tylko się zaydzie iakie kawalki nie powinni się klucic ni naczym.

My przy tym będące podpisuiemy się Jędrzey Jankowski † Łesio Sysyn † Jacko Dryhnicz, przs[ięzny] † Łesio Kowal Michałkow † Jacko Dryhnicz † Wasyl Wołoszczak † Teodor Starzawski, paroch msza-

nieskiy. Die 24 marti 1779 anno. Productum die 17 aprilis 1789 anno w Lipiu. An. Karwoski iust. camer. Łomnae. Iscribatur in librum tom III pag. 91 et 92 Nro 98. Łomna die 25-ta 8-bris 1831. Łabowski (учитель народної школи в Ліпії).

На сїм завіщаню записана на другій сторонї оттака пісня:

Pieśń o panu Połaskym.

Jak sia wziały pany Lachy z kozakom styraty,
poczały sia kozaczenky iak snopi walaty.

Kryknul sotnyk zaporoski ta na swoi lude:

Ydet woysko wołyńskoie wołowaty, batalia bude.

Ydet woysko kozackoie ot mista (перечеркнене Satanowa) Zenkowa

Oy letily pany Lachy kony iak sołoma.

XLV. Громадська старшина в Мшанці присуджує лаз поля Юрковн Бариллови против Мацька Гулі і Сенька Барила, 4 мая 1779.

Między Jurkiem Baryłowym, aktorem z iedney strony, a pozwanymi Mackiem Guło y Senkiem Baryło, stawiającemi do sądu naszego nizey podpisanych, a z rozkazu wielmoznego imci pana Oliwińskiego, kraynika naszego lipeckiego, nas nizey podpisanych do osądzenia tey sprawy naznaczonych i postawionych, więc my stron obydwóch kontrowersij wysłuchawszy decydujemy: poniewaz Jurko Baryło, aktor dowodzi swiadkami, iz on iest z dawna przodkow swoich Dylinow, a ten łaz oyczysty iego własny, iako y na pismie swiadectwo do sądu pokaze, a pozwany Macko Guła y Senko Baryło zadnego dokumentu nie pokazuio y zadnym swiadectwem nie dowodzo, tylko uporeczywie ten łaz zorali, więc my nizey na podpisie wyrazieni decuduemy, aby Jurko Baryło oddał nasienie owsa korcy dwa, Nro 2, a swoy łaz zbożem zasiany odebrał y wiecznemi czasy jako swoy oyczysty trzymał y uzywał y do sądu WMImci pana kraynika ten dekret podał do aprobaty. Dla czego my podpisujemy, nie umiejąc pisać kładniemy znak krzyza świętego. Dattum w Mszancu dnia 4-ta maji 1779.

Jacko Dryhynicz † przysięzny mszaniecki. Łesio Wataszczak †
Jacko Dryhynicz † Hryc Siwak †

A poniewaz z rozkazu mego ludzie sumiennie uznali, jako nie komu, ale Jurkowi nalezy łaz, więc przichiliwszy się do rzetelney decyzji ten dekret stwierdzam. J. W. Oliwiński.

XLVI. Завіщанє Дмитра Волощака, солтиса з Мшанця, без дати, написанє в половинї XVIII віка.

W Imie Oycy y Syna y Duchy Świętego Amen.

Ja Dmytr soltys, iż będąc podobnieyszy [do] tamtego swiata, nizeli

tego y przy słabosci zdrowia mego, czynię dysponowanie duszy moiey grzeszney, oraz y wyrazam y czynię porządek między synami moiemi y z brataniczem moim Hrehorym. Nasamprzod iest gruntu cwierc iedna między gromadą. Poniewaz wyłożono na ten grunt do sądu y prawa złotych sto, Nro 100, y znowu iezeli by się z braterstwa brali do tey cwierci, powinni dac do syna najmłodszego Iwana iego expensu złotych pięćdziesiąt, Nro 50. Znowu do tego gruntu pod dwa dni orania w łązu, z iednego łązu pola podatek dawałem za dwadziescia lat, co brataniecz moy uzywał, y ten grunt kupiony u Kryszy za złotych pols. pięćset, Nro 500; y znowu według testamentu brata mego zeby się pogodził, od Iwana syna mego pręt ieden a od brataniecza pułtora pręta, y podatku na mnie podłożył po złotych cztery niesłusznie; y znowu Krysyna Hriatka należy do tego gruntu. Y znowu porządek między synami moiemi: nasamprzod Hryhoremu najstarszemu pręt pola ieden, chałupa Iwanowi synowi najmłodszemu y wszystka stodola, Hryhoremu pułtory stajni pooddawac powinni wszyscy trzy synowie moi. Na co dla lepszey wiary y wagi ręką własną krzyzykami s. podpisuję się. Dmytr † Wołoszczak,

Przy ludziach wiary godnych: Fedio Gergiel † Wasyl Oszczypek † przy tym ze y Xiądz Jan Demianowski y Wasyl Dycman.

Item przystawionego placu pod budynkiem Wasyla Kudelicza albo posunąc się, albo odmianę dac onemu mozna.

XLVII. Завіщанє Яцька Лемака з 27 сїчня 1780 р.

W Imie Oyca i Syna i świętego Ducha Amen.

Ja Jacko Łemak, bendąc na cielie horym i na umysle barzo dobrze zdrowy, czynię testament za zywota swego y porządek miendzy synami swoymi. I na samyprzut synowi starszemu Hryciowi prętow dwa nazwano Łyłuwki, swoiey własney oyczyzny, liubo poszło w zamine z Hryciem Paszkiem, ieden pręt, a drugi pręt kupiłem sobie za złoty polskich szeszdziiesiąt szest, Nro złotych 606 (має быти 66). Takze synowi starszemu, a imie Hryciowi do tych dwuch prętow, gdzie sie jaky łązek znajduie, pot dwa dni polia, matce swoiey, do smierci swoiey na ieden dzien u Polianskim, a na drugi dzien nat Tiniu powinna sobie zazywac do smierci swoiey. Takze synowi młotszemu, a imie Iwanowi polia prętow trzy nazwano Wargoszyzny, kupiłem sobie u stryia swego na imie Ihnata za złotych polskich dwiescie szesznascie, Nro złotych 2061 (має быти 216) i gdzie sie jaki łązek znajduie do tych trzech prętow, to iego y budynek powinien bendzie stac na Łytofece na pliacu, takze łązek polia u Maksymiskim iak niedza (!) Sysynh od Mohnaczky do potoka, drugi łązek za poliem szyrokim pot Kiczirkami, takze na Zydownym

Snozem, łazek polia do tego gruntu własnego Mackowi Guli dałem na zastawie złotych polskich osm na ławe na Poliankach, także bratwu do skarby coroczney zasłużoney sumy złotych polskich trzynacie i groszy szest, Nro złotych 31 (має бути 13) groszy 6, przy tym zostaie nayniszy sługa Jack Liemak smiertelny, X. Jan Dziemianoski. Działo sie we wsi Mszancu przy liudziach wiary godnych roku panskiego terazniejszego 1780 miesiaca ianuaryi die 207 (має бути 27). Jendrzey Jankosky † Łesio Wataszczak † Wasyl Szewiak † Wasyl Paraszczak † Stefa Łemak † A poniewasz by sie jaka karta znajdowała na te polie pot Kyczirkami, to walioru nie powinna będzie miec, nikdy na wieky amen.

Productum subscribit die 2-da augusti 1790 in Lipie Aug. Karwowski iust. et iudex cameralis Iomnensis mp.

XLVIII. Самбірський замковий суд рішає спір о поле між Юрком Барилом і Грицем, Яцьком і Іваном Сиваками, 21 цвітня 1780 р.

Actum in curia caeseo regia Samboriensi feria sexta ante festum sancti Adalberti episcopi proxima, die videlicet vigesima prima mensis aprilis anno Domini millesimo septingentesimo octuagesimo.

W sprawie y akcji sądowej między pracowitem Jurkiem Baryło, poddanym wsi skarbowey Mszańca aktorem y Hrycem y Jackiem Siwakami swoim y Jana brata imieniem czyniącemi, poddanemi wsi teyże Mszańca, zapozwanemi osobiscie stawaiącemi, sąd niniejszy generalny ekonomiczny decydując pozew ze strony aktorskiey pozwanym na dzień dzisiejszy wydany, ponieważ aktor zadnego dokumentu oryginalnego kupienia przez antecessorow swoich gruntu Szlachtyń zwanego w sądzie swoim nie pokłada, ani swiadkow osobistych do probowania tego nie sprowadził, pracowity zaś Jacek Siwak, ieden z pozwanych od dekretu krayniczego w roku tysiäcznym siedmsetnym sześćdziesiątym pierwszym dnia piątego kwietnia nastąpionego do wyzszej tuteyszej apellacye założył zwierzchnosci sądowej, a aktor u wielmoznego imci pana Uruskiego, na ten czas jurydykcyi tuteyszej pisarza, bez przyzwania drugiey strony aprobacją tegosz dekretu zyskał, potym zaś w roku tysiäcznym siedmsetnym siedmdziesiątym szóstym, między teraznieyszemi stronami w Bystrym dnia dwudziestego osmego listopada w przytomności rozných ludzi przy imci panu krayniku bez uszczerbku aktora nastąpioną y podpisem aktora stwierdzoną komplecacye imci pan Żułkiewski, archiwista zamkowych aktów, roku siedmsetnego siedmdziesiątego siódmego dnia osmnastego kwietnia, niesłusznie na prozbę iedney tylko aktorskiey strony zkassował, sąd niniejszy ekonomiczny komplecacye przerzeczoną [z] roku 1776 w całości potwierdzaiąc, aktorowi ieden pręt

grontu tego Szlachtyn zwanego, pozwanym zaś drugi pręt, ale za poprzedzającym zaplaceniem złotych polskich dwudziestu pięciu, aktorowi toz komplacyą wynalezionych, z wszelkim oraz zasiewem teraz na tymże gruncie znajdującym się wiecznie przysądza. Za wybiegi zas w tym punkcie przez aktora w tak słusznym interesie czynione sąd niniejszy tegoz aktora aresztem zamkowym przez dwadzieścia cztery godzin ukaranym miec chce, rozmierzanie zas tego grontu w przytomności pracowitego Jacka Dreznicza, przysiężnego y Alexandra Mackowego urzędu w przeciagu dni trzech pod exekucyą zamkową uczynić nakazuie, których takze za fatygę w wymierzaniu podięte aktor sam ukontentować powinien mocą dekretu niniejszego.

Ex protocollo decretorum curiae cae. re. samborien. extraditum, Ferdinandus Szachlacki, actorum eorund. notarius.

Напись: Міędzy pracowitemi Jurkiem Baryło i Siwakami bracia, wsi Mszańca poddanemi o summy 289 finalny dekret w zamku samborskim dnia 21 kwietnia 1780 Nr. 79.

XLIX. Федьо Бутрим продає два пруты поля Іванови Волощакови, 17 мая 1780 р.

Ja, nizu na podpisie wyrazony czynie cesyie, czyli predazy swego gruntu własnego Iwanowi Wołoszczakowi, to iest, prętow dwa, które to grunt znajduie się od miedzy Wasyla Dorosza z iedny strony ciągnąc do miedzy tegoz Wasyla Dorosza, teze grunt w obydwie strony własny soltysky alias tegoz samego sprzedawcy, którą przedalem za sumę złotych polskich sto siedemdziesiąt, dyko: 170, z łazami, ogrodami, łonkami y ze wszystkimi do tegoz gruntu, gdziekolwiek się mogło co naliese, przynalezytosciami, łaz na Hryniowym pod sztyry płугy od granicy michnowsky do miedzy wuytowsky, łaz drugi pod Tyniu (нид Тинев) под пług ieden, pomiarek takze pod Tiniu, na Feciwskym staie dwoie od miedzy Iwana Peteszowego, a drugi Iwana Łukacza. Tez polie ze wszystkimi przynalezytosciami do tego gruntu y pliacem predaie, daie, daruie, iz sam sobie ani pokrewnym swoim nie a nic nie zostawuie, tylko temuz wyz wyrazonemu Iwanowi Wołoszczakowi zapisuie y powinie zazywac za spokojem y dzieci iego y potomkowie iego. Na co dlia pszey wagy y walioru podpisuie się krzyzykiem s. Fedio Butrym sprzedawca † y zona iego Marunia † Jendrzey Jankowsky † Jacko Drehynycz, przysiężny † Stefan Łamaniec z Michnowca soltys † Łesio Wataszczak † Łesio Sysyn † Iwan Baranecky † Ilko Kudelycz † Iwan Wołoszczak, stryi tego kupca † Jurko Opaliak † Działo się w roku 1780 miesiąca maia d. 7.

Tez prętow dwa od Fedia Butryna na soltystwie przedane pod

dattą d. 17 mai roku 1780 temuz Iwanowi Wołoszczakowi sołtysowi aprobuie y ztwierdzam. Dattum w Wołczy (турецького пов.) d. 29 mai et anno BN. Oliwienski mp. ekonom kr. rozłuc. y lipecki.

L. Мшанецький суд засуджує Івана і Васня Волощаків за побите Петра Волошинівського, 5 вересня 1782 р.

Między pracowitym Piotrem Wołoszynowskim aktorem z iedney, y Iwanem y Wasylem Wołoszczakami z drugiey strony, z roskazu wielmoznego imci pana krainika krainy lipeckiey, ia urząd mszaniecki z innemi ludzmi sumiennemi wysłuchawszy uzalenie się wyz pomienionego Piotra Wołoszynowskiego na Wołoszczakow i onych do sądu swego urzędniczego przypozwawszy, swym dekretem intimo Iwanowi y Wasylowi Wołoszczakom, aby nayprzod Iwan Piotrowi Wołoszynowskiemu dał złotych polskich 12 tak za bóliak i za pretęsie, a naybardziej, ze tenze Iwan Wołoszczak widząc swego brata Wasyla, ze przebiegłszy na drodze ten Piotra Wołoszynowskiego i tam go bic zaczowszy, a Iwan Wołoszczak buykie usłyszawszy tamze przybiegł, nie bronił, ale raczey [do] buyki dopomagał, Wasyl zas Wołoszczak ma otrzymać iako będąc początkiem tego pobicia, publicznie plag czyli kyiw 15. Ktora by zas strona wazyła się na potym buykie iakową odnowić, tedy będzie odesłana na miesiącow dwa do taczek. Co się działo na urzędzie mszanieckim przy ludziach wiary godnych dnia 5 wrzesnia v. s. roku panskiego 1782.

Łesio Wataszczak, urząd mszaniecki † Slachetny imci p. Jędrzey Jankowski † Łesio Telep z Gałowki † Fedio Gergil z Gało †

LI. Легітимація Стецковичів з 24 лютого 1782 р.

C. r. officium castrense premisliense iudiciale notum testatumque facit generosos Andream, Joannem et Theodorum, olim generosi Hrehorii Steczkiewicz cum generosa Marianna Lipecka procreatos filios, tum alterum Andream, olim generosi Alexandri Steczkiewicz cum olim generosa Marianna Jaworska procreatum filium, Steczkiewiczze fratres inter se patruęliter germanos ad exigentiam dispositionum de legitimationibus generis nobilitaris pra[e]scriptarum, et quod tam ante, quam post revindicationem horum regnorum Galiciae et Lodomeriae more nobilium vixerint et pro veris ac actualibus nobilibus reputati fuerint, ab hinc attestari expetiisse. Quorum petito deferendo eosdem generosos Steczkiewiczze ante et post revindicationem praesentium regnorum titulo nobilitari gaudere, eundemque huiusque laudabiliter conservasse et conservare, necnon domicillium sui hisce in regnis habuisse et habere, scilicet in palatinatu Russiae, terra praesenti Praemisliensi, circulo vero samboriensi villaque Mszaniec, sit firma certitudine, attestatur. In

quorum fidem erga subscriptiones praesens attestatum officium sigillo sui (!) communiri mandavit. Datum Praemisliae sub sessione judiciali die 24-a mensis novembris millesimo septingentesimo octuagesimo secundo anno. Michaël de Miszczowa Węglowski, notarius jud. castr. praemisliensis, pro tunc praeside locum tenens. Johan de Nowosielce Bandrowski, subdelegatus castr. praemisliensis, juratus iudicis locum occupans. Matthaeus Prilipkowski, castr. praemisliensis iudex subdelegatus, juratus magnifici notarii officium supplens. L. S.

Вписане в книги у Львові 1896 р.

LII. Іван Куськанич продає Лесьови Сисиному два пруги поля, 17 марта 1783 р.

Działo się wsi Mszancu na urzędzie przy ludziach wiary godnych roku terażniejszego 1783 die 17 marci.

Ja, nizu na podpisie wyrazony Iwan Kuśkanicz daie te karte na siebie a pracowitemu Liesiowi Sysynemu kupcowi swemu, oto w takowy sposob, zem przedał dwa pręty polia swego własnego nazwano (!) Jurczyszynego, jawnie i dobrowolnie od między iedney dulney Sysynych, a od drugey mnędzy gurney Jurka Baryła, od granicy bandrowskiej ciągnie się do granicy grozioskiej w drugie strone z łazami, to jest: pirszy łazek pod Kuchtynym perekom (?), łazek pod Sieczką z ogrodami y ze wszystkimi do tych dwóch prętów naliezytosciami, wieczmy (!) czasy przedaie, daie, daruie Liesiowi Sysynemu, potomkom iego za sume wyliczone złotych polskich sto Nro, dico złotych 100, iako tam nabrał liat trzynascie ieszcze za iegomici pana Kropywnicko (!), kiedy się sądził s Sabatem z Nanczufky. Y nie powinien go nicht a nicht ni wezym na tych dwóch prentach turbowac, Liesia Sysynego, y na to się podpisuie rękow swoio własno, kturen nieumnienieć pisma świętego (!) podpisuie się znakiem krzyża świętego. Iwan Kuśkanicz przedawca † y wszystkich podcesorow swoych podpisuie † Swiatkowie: Liesią Wasczak, urząd mszaniecky † Fedio Mysiow, przysienzny † Jacko Drihnycz † Hryc Wołoszynosky † Iwan Nahynicz † Fedio Poszniak † Liesio Poszniak † Fedio Krawciowy † Fedio Tkaczyk liesny bandrosky † y Stefan Rudanicz liesny bandrosky.

In curia c-aeo r-a samboriensi feria sexta post dominicam Conductus Paschae proxima die 2 mensis may anno Domini 1783 contractus praesens actis arcensibus samboribus (!) est roboratus. Ferdinandus Szachłacki, actorum eorum notarius.

LIII. Лесьо Сисин подає до самбірської економії жалобу на Яцька Кіськанича, що хотів відібрати йому поле. Рішення суду в тій справі, 7 цвітня 1783 р.

Cesarska-krolewska Dyrekcyja economiczna

panie y dobrodzieju!

Ja wierny poddany ich ces. krol. ap. mosci krajny lipeckiey skłoniw-zy się s pokornno supliko pod stopy pana y dobrodzieja uzalam sie na Jacka Kiskanicza, nie wiem z jakowey przyczyny gront chce odemnie odebrać, ktorey gront brat iego rodzony przedał mnie wiecznemi czasy, ktorey gront od lat trzynastie Iwan brat iego rodzony dawał mi na zastaw az do roku terazniejszego 1783. Nadałem na ten gront złotych polskich 53, a ze ja już nie chciałem więcy dawac, a Iwan Kiskanicz obraca się y przedaie mnie ten gront, to iest prętow dwa wiecznemi czasy y potomkom moim, y dopłaciłem reszty złotych polskich 47, ktorey summy wynika złotych polskich sto, dico N. 100. Dopraszam się łaski panow dobrodzieiow, za którą łaskie dla mnie swiateczne maiestat boski błagac będę do zgonu moiego za długolietne zycie y szczeniwe panowanie pana y dobrodziciu. Liesio Sysyn † Ba co więcy — mam iusz kosztu na ten gront złotych polskich 18, a porękawicznego złotych polskich 8, a ten gront iak był Sysyny y teraz Liesio Sysyn kupił.

Productum circa decisionem controversiae hujus in arce Sambor die 2 maji 1783.

Ferdinandus Szachłacki, aecomonie iudicialis notarius.

Chociaz pracowity Jacko Kiskanicz, ze wsi Mszanca poddany, dnia 5-tego tego miesiaca wziol mandat na brata swego Iwana dla pogodzenia się, albo stawienia się w zamku na dzien 11 tego miesiaca, ale ze po odeysciu jego tenze Iwan y z kupcem Lesiem Sysynem stanol y zatrudziwszy się, nie będąc ieszcze wiadomym o pierwszym mandacie, explikuiąc się, iz nie wydoła na termin pierwszym mandatem wyznaczony iuz stanąc. Daie mu się więc przedłużenie czasu dla zagodzenia się, lub stawania do zamku az do dnia 2 maia, to iest do pierwszego piątku az na po święta ruskie. Dano w zamku dnia 7 kwietnia 1783. Ferdinandus Szachłacki, oeconom. iudicialis notarius.

Na terminie stron stawaiących obydwóch wysłuchawszy, gdy aktor grontem oyczystym z pozwanym bratem wspólnie y rownie podzielił się, a pozwany aktor w gwałtownych karach będąc wspomagany y ratowany od Liesia Sysynego teraz mu za złotych sto na część swoią dnia 17 marca zapis dał aktor zas tylko z nienawisci pozyczywszy sobie pieniędzy odbiera gront ten y zapis chce. Więc jurysdykcyja wolnym pozwanego od aktorskiey pretensyi czyni, wolnego sprzedania grontu iako swego komu chce przysądza. Działo się w zamku die 2-da may 1783. Ferdinandus Szachłocki, oeconomiae iudicialis notarius.

(Конецъ буде).

Miscellanea.

До питання про свободний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в.

Головна підстава особистої свободи українського селянства, свободний перехід з місця на місце, хоча завдяки польському законодавству був зведений до *minimum*¹⁾, то одначе по прогнанню польської шляхти, силою фактів був відреставрований в повній своїй силі, а силою звичаю став ся правом, так що його довго ніхто з формального боку не заперечував. Тільки ж він, як найголовніша порешкода до закріпощеня (*glebae adscriptio*) селянської маси був солею в оці козацької старшини в її заходах коло відродження шляхотських порядків. Проте не диво, що тепер на ново почав ся процес обмеження свободного переходу в душі давнього польсько-литовського законодавства, тим більше, що на Україні литовський статут і на дальше признавано обовязковим²⁾. Старшина коли не могла відразу свободного переходу з нести, то з часом постарала ся поволі зробити його неможливим. Зробити його майже неможливим було можна тим, що посполитого, який перейшов від одного державця до другого, позбавлювано права на його власну землю, яку він в давнім місци побуту посідав. Я не беру ся тут слідити, якими саме дорогами дійшло до правного сформулованя тої засади, що одначе такий погляд на сю справу вже в першій четвертині XVIII в. був в офіціальних українських кругах усталений, маємо на се

¹⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, с. 160—1.

²⁾ Права, по которымъ судится Малоросійській народъ. Изд. подъ ред. проф. А. Ф. Княжковскаго. Кіевъ 1874, с. 5.

доказ в урядовій кореспонденції в сій справі між ген. військовою канцелярією і малоросійською колегією. Урядова заява генеральної військової канцелярії в справі свобідного переходу тим важнійша, що вона видана очевидно по докладнім передискутованню цілої справи, бо тут ішла мова про приложенє права свобідного переходу в конкретнім випадку, де входив в гру інтерес одного з найвисших російських достойників, а дальше заява ся будь що будь ішла до канцелярії малоросійської колегії, яка любила до чого небудь придирати ся. Тому то ні трохи не дивно, що заява української управи в справі переходу і його дефініція така докладна, а при тім обережна. В тій заяві виразно говорить ся, що посполитий перейшовши на друге село тратить право на своє нерухоме майно так куплене як і не куплене, а має право тільки до того, що може з собою винести або вивезти; о скільки при тім помагав йому державець, о тім розуміеть ся не сказано. Так поставлене питання інтересне головно тому, що воно передусім стоїть в генетичній звязи з давним польсько-литовським уставодавством в сій справі¹⁾, а дальше послужило мабуть основою до спрецизована сеї справи в „Права, по котрымъ судится малорос. народъ“²⁾. Одначе будь що будь право свобідного переходу все таки формально признавано ще.

Низше подаю дотичні документи.

І. Промеморія.

Изъ Малоросійской коллегіи въ Войсковую Генеральную Канцелярію.

Въ Малоросійской коллегіи имѣетца дѣло по челобитью государственнаго канцлера, кавалера и Иностранной коллегіи президента графа Гаврила Ивановича Головкина малоросійской ево вотчины, села Чуйковки подданного Антона Горленка, в отягати двора ево и грунта и пожитковъ, черниговского магистрата села Уланова городничимъ іеромонахомъ Миною с товарищи, по которому оной іеромонахъ Мина в запросе скавалъ, что дворъ ево и пожитки отобралъ и оставилъ въ томъ селѣ Улановѣ, понеже-де онъ, истецъ, не знаетъ длячего сошелъ самовольно въ подданство къ графу господину Головкину, а въ Малой Россіи такого обыкновенія небывало, чтобъ пожитки ихъ, которыя они живучи въ подданствѣ зажили, отдавать с ними. И декабря 19 дня 726 году

1) Пор. напр. III Лит. Стат., розд. XII, арт. 13.

2) В четвертій главѣ арт. 8, пунктъ 2: „Если би какова владѣльца подданне, волніи люди зъ землѣ владѣтельской куди прочь поитить по своей свободѣ похотѣли и поишли, таковие люде своему владѣльцу землю свою со всѣмъ строеніемъ и всѣ недвижимия имѣнія и засѣянный хлѣбъ оставяють имѣють“ Права... с. 52.

по ея императорскаго величества указу и по опредѣленію Малороссійской коллегіи велено у Войсковую Генералную канцелярію послать промеморію и объявить, дабы оная канцелярія справясь, въ Малороссійскую коллегію отвѣтствовала: въ Малой Россіи прежь сего бывало ли, нынѣ имѣется-ль такое обыкновеніе, ежели чей кто подданной изъ подданства пойдетъ жить къ другому въ подданство, а послѣ ево останется купленной дворъ и грунта и пожитки, и тѣ пожитки и грунта тому подданному отдаются-ль, или тѣ владѣльцы, за которыми они жили въ подданствѣ оное оставляють у себя. И Войсковая Генеральная канцелярія о присылкѣ оного извѣстія да благоволитъ учинить по ея императорскаго величества указу. Петръ Крассовскій (?), Григорей Волковъ, Григорій...

Генваря 5 дня 727 года. Подканцеляристь Яковъ Дейковъ (?).

II. 1727 году генваря 16 дня.

По указу ея императорскаго величества съ Енеральной Войсковой канцеляріи приговорили, противъ присланной изъ Малороссійской коллегіи промеморіи послать отвѣтную промеморію и въ оной написать: Что-где въ Малой Россіи изъ старѣе обывателямъ тая была свобода, что з села въ село, изъ подданства одного владѣльца къ подданству къ другому владѣльцу переходить и не возбранно, едномъ (?) когда з одного села или деревнѣ перейдетъ подданной в село или деревню другого владѣльца, а въ селѣ или деревнѣ первого владѣльца останутся его подданные и грунта, дворъ и другія угодія купленные или некупленные, то оному владѣть ему, живучи у другого владѣльца, не свободно и невозможно, токмо ежели выходячи отъ своего владѣльца первого можетъ що з движимыхъ пожитковъ унести или увезти зъ собою, то при немъ остается безъ отнятія.

Иванъ Левенець, Иванъ Мануйловичъ.

З тою ж датою (16. I) вислано до малороссійської колегії промеморію, в котрій переповіджено докладно тодішнім канцелярійським звичаєм попередню промеморію малороссійської колегії і майже слово в слово передано наведену в горі відповідь ген. військової канцелярії. З огляду на се подавати тут ту промеморію уважаю зайвим. Оба документи оригінальні тепер в харківськiм історичнiм архiвi малороссійської колегії під ч. 9799 під таким заголовком: Дѣло по промеморіи Малороссійской коллегіи о присылкѣ въ ту коллегію зъ Енеральной Канцеляріи извѣстія: бывало-ль въ Малой Россіи обыкновеніе, чтобъ, егда чей подданной остава свои купленные грунта и дворъ и отъ другого (?) владѣльца куда сойдетъ, темъ же грунтомъ и дворомъ, живучи подъ инымъ владѣльцемъ, владѣть ему. 1727 году генваря 13 дня (дата коли промеморія прийшла в ген. військову авнцелярію).

I. Джиджора.

Чи Шашкевичеві вірші?

Звертаю увагу дослідників творчости М. Шашкевича, що байки зібрані в рукописній збірці Маркіяна (пор. М. Тершаковець, Причинки до житєписи Маркіяна Шашкевича с. 15—17, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LVIII), не оригінальні лиш перекладені — Шашкевичом чи ким иньшим — з польського письменника І. Красіцького. Кладу тут відповідні польські байки побіч руських (байки Красіцького цитую по сторонам збірки *Dzieła Ignacego Krasickiego t. I*, вид. К. Бартошевича, Краків 1882): Потѣк и рѣка = *Potok i rzeka* (стор. 4), Дѣти и жаби = *Dzieci i żaby* (стор. 44), Плѣшка и соловѣй = *Słowik i szczygieł* (стор. 24), Щѣска и мала рыбка = *Ryba mała i szczupak* (стор. 10). Байки: „Лебедки и ворони“ в тій збірці Красіцького я не міг віднайти.

Ів. Крип'якевич.

З літературної спадщини Вагилевича.

При перегляді частин паперів, які дістала бібліотека „Народного Дома“ у Львові по Я. Головацьким, попала мені під руки збірка віршів, матеріалів та всіляких записок перших наших робітників на ниві національної літератури, як Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Миколи Устияновича та Келестина Скоморівського. Між творами що йно вичислених людей подибав я аркуш сірого паперу з переведом 8 сонетів поеми Яна Коллара „*Slawy Dcega*“ п. т. „Винятки з Слави доньки, Ивана Коллара переложение на юго-руське нарѣче. Д. В.(агилевичъ)“¹⁾. Автором перекладу був один із членів звісної „трійці“, Іван Вагилевич. З якого часу походить автограф Вагилевича, годі на певно сказати. Можливе, що Вагилевич взяв ся за переклад тоді, коли був на університеті у Львові. Сам переклад не має літературної вартости, але інтересний для нас з иньшого боку, бо служить новим доказом, що піонери нашої національної літератури не стояли на остороні тих кличів, які в перших десятиках літ мин. віку лунали по словянським сьвіті. Перші десятки літ м. в. — се пора, коли за приводом иньших народностей підносять і словянські народи як Чехи, Поляки, Серби,

¹⁾ Слова в скобках писані Головацьким.

Хорвати й ин. знамя національности. Поруч сього зароджується у них нова ідея, ідея панславізму. Першим і найгорячішим її пропагатором був Ян Колляр. Свої словянофільські гадки висловив він в поемі п. з. „Slawy Dsera“. Ся поема стала наче б евангелієм панславізму, викликала численні наслідуюваня, її перекладали на словянські і не словянські мови. Зі словянських перекладів Коллярової поеми згадаємо польський переклад кількох сонетів „Slawy Dser-и“, зладжений Аві. Бельовским, одним із невеликого кружка польських літератів та визначних людей, які незвичайно симпатично відносились до голошених Колляром словянофільських ідей. До того кружка належали такі люди, як звісний польський історик Шайноха, Л. Семеньский, дальше приятель і протектор Марк. Шашкевича Тадей Василевский, та між иньшими брата Борковскі, з якими жив дружно Іван Вагилевич¹⁾. Реальний висказ симпатій до нового руху, який дали згадані польські діячі, перекладаючи поодинокі словянські пам'ятки, не міг не лишитись без впливу і на М. Шашкевича та його товаришів. Що голошені Колляром словянофільські ідеї припали до серця нашим письменникам, доказом того факт, що Шашкевич пише під впливом „Slawy Dseru“ свою поему п. з. „Згадка“²⁾, а другий з його кружка, Вагилевич, пробує перекласти кілька сонетів самої поеми Колляра.

До того перекладу замітимо, що він місцями буквальний. Вагилевич ішов невільничо за оригіналом, часто брав навіть поодинокі фрази Колляра та перекручував їх на свій лад. Для приміру наведемо дві перші строфки 78 сонету оригіналу та просимо зрівняти їх з анальоґічними строфками перекладу Вагилевича:

„Geště spj! o ticho sardce hlasné,
Ticho kroky, mlučte ptáčekowé,
A wy sijně této duchowé,
Lette k horám, zhaste slunko wčasné!

Hřjch by tu byl nedbat doby krásné,
Newděk minaut štěstj hotowé;

¹⁾ Поп. Jan Kollár sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy Dcery“, статью д-ра Франка п. з. „Літературне відроджене Полудневої Русі і Ян Колляр“, стр. 271 і дальші.

²⁾ Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza. Napisał Cyryl Studziński. Osobne odbicie z tomu XXVII Rozpraw Wydziału filologicznego Akad. Umiejętności w Krakowie, стр. 41 і дальші.

Wüle nedli, polib růžowé
Krotce rijky, polib čelo gasné!¹⁾

Нумерацію сонетів лишаємо оригінальну; від себе подаємо порядкові числа в скобках.

(1)

7.

Согласно звонят звонѣвъ гласи светѣ,
На день пражничний строѣт се осада,
Цвѣтом дорогу стелит молодь рада,
К храму се горнут иѣдра богом зветѣ;

И в моем серцѣ чувства перенетѣ
В хѣтъ збудят се там сиѣви без розгада,
Бо недбаѣ-же се Леліка прорада
Жебъ коваѣ в пути злото — розѣтлетѣ;

Ледво вступиѣ-ем, виджу в бѣлѣй ризѣ
Се клѣчучого ангѣла при мивѣ,
Духа маѣ в пѣбѣ а оченька в книзѣ;

А коль признаѣ се и головку двигнуѣ,
Кого узрѣѣ-ем в преблагѣй годниѣ?
Сю, шчо оногда при липѣ-м постигнуѣ.

(2)

24.

Малюй ѣй образ, же гарно се сяе
Як би строѣѣ се в ангела змѣнити,
И душу его темером узрѣти
Через ясноту тѣла шчо се лелѣяе;

Око к небесам да вѣра двигае,
А к земли в чистѣй любѣ се свѣтити,
Однак не схоче чола розжурити
Коль смѣх приязно устка озѣркае:

Два се вѣночки на ѣй косах виїте,
В котрих як в барвах дугових прекрасних,
Цвѣти всѣх вдѣкѣв и пир се ростлѣйте:

Але в все вдохни шче словеньске женьство
Через кисть свою в черках шпарких ясных,
Се єй тварь, лише худе подобеньство.

¹⁾ Sláwy Dcera. Lyricko-epická básněň w pěti zpěwých od Jana Kollára. W Pešti 1832.

(3)

38.

О полу-ночи, коль землю одѣват
 Пітьма и свѣгу опона студена,
 Слѣди по пути лишая з медлена
 Від тебе, котрѣй сердце ме вибиват ;

Тихонько всюди по творцѣ виспѣват
 Вѣтровѣ псалми сѣверна меглена,
 Но колись мѣсець пріязний з женена
 Облака на мне блудне свѣтло зливат :

О свѣти другу, ясно-тварю тлючи,
 Се нічно-блудним питоми кагашцем,
 На мою стежку над Салеу се вючи !

Бо хід мій не є крадѣжъ або зрада,
 Нѣ утѣканцем анѣм ти вигнанцем,
 Провина всего Делик є и Лада.

(4)

78.

Ще спит! о тихо сердце моє гласне,
 Тихо кроченє, моучѣте пташкове,
 И ви той сейми сторожи духове,
 Летѣте к горам, згасѣт сонце вчасне !

Грѣх зѣде недбати на время опасне,
 Невдека счестє минути готове ;
 Волю недоўжи, поцюлюй ружове
 Личко пешчене, цюлюй чоло ясне !

Ледво же рука дрежуча зближит се
 С твари шоўковѣ відкрити заслони,
 В любѣм розгнѣвѣ гнетъ из сну схопит се ;

Три-ста полискѣв вергло в всѣ сторони,
 Вадрит смѣлка, очи голубѣ склонила,
 Пешчено стиха : „добрий день!“ повѣла.

(5)

161.

О ! древних злотих тих словеньских часѣв,
 Оже сю землю колись украшали,
 О них піпнути, хоть їх чесловали
 Неприятелѣ, не лъзѣ без ужасѣв ;

Ключѣв и замкѣв, шибеничних рясѣв
 Тогда незнали, же се дввовали

Вельми сим рѣчем, коль їх виджували
Були у своѣх нѣмчителѣв Сасѣв:

Незнанѣ були їм крадѣжъ, облуда,
Жебрак, присега анѣ проступлене,
Родичем старцѣм від молоде чтене;

Всюди спѣване и люцька принуда,
Столи все поўнѣ хѣть про гостей прѣе,
А тепер, горе! все се опак дѣе.

(6) 242.

Нетокми име свете отной власти
Краеви сему в котрѣм обитаем,
Праведну волость токмо в серци маем,
А сесею не лъзѣ бити анѣ красти;

Днесь або заўтра злобно врага власти
На землю, и мир в ярмѣ побачаем,
Предцѣ коли се духом поспрегаем,
Волость є цѣла в звязку кождѣй части:

Веський почесний в благоносним числѣ,
Є и гай овиц, рѣка та хижина,
Котру дѣд лишиў для внука и сина;

А в нерозборних питомостех черзѣ,
Котрих неткнути захланости мерзѣй,
Сут лиш бесѣда, звичаѣ и мислѣ.

(7) 258.

Все вѣрте маем — дебелою сяе-сь,
О спиўвластелѣ брата моѣ милѣ!
Се, шчо лиш меже великѣ, доспѣтѣ
В чоловѣчествѣ народи саджае-сь.

Земля и море під нами площает-сь,
Золото, срѣбло, руки преумѣлѣ,
Бесѣду з спѣви маємо звенѣлі,
Токмо нас сворність а освѣт цурае-сь!

Дайте сю, з духом ворошно-славости,
А тогди відтак вам нарид узрѣти,
Якпий небуваў шче в древиѣй прежности;

В посередпшї жеже Греком, Бритом,
 Буде се наше име мрокотѣти
 На вселености склепѣ звѣздо-критом.

(8) 325.

Коль токмо мислю о нашѣм народѣ,
 О его чести и превеликости,
 Але лукаво в зломки а дрібности
 Морозриваѣм в загубнѣй невзгодѣ;

Улеглѣм башѣ, царю, воєводѣ,
 Крилю, як лелит все в сумнѣй темности,
 Тогда се кличу, дух поўний желости,
 Послѣ Изаа в печальнѣй пригодѣ:

„Розмножиў нарід сѣй єсь си о Пане,
 Лише незбільшиўсь години веселѣ!“
 А при тѣм слоза з ока мого капе;

Се бо над веський мир поруговане
 На велик нарід двигли се в дебелѣ,
 Лиш не пімкнути цѣло — мудроване.

Ів. Созанський.

Наукова хроніка.

Антропологічні й археологічні часописи за 1904 р.¹⁾.

2. Преісторичні часописи.

Mitteilungen d. k. k. Zentral-Kommission f. Erfor. u. Erhal. d. Kunst.- u. hist. Denkmale, III, 1904 (L+542+3 табл.). Найбільше статей належало до римських часів: деякі також до давнішої епохи (прим. Скрібани про неолітичні оселі коло Mödling). Загальнішого змісту лише невелика замітка проф. А. Rzezak'a, Zur Kenntniss d. sogenannten „Vauopfer“ (452—4). Вже в попередніх розвідках вказував автор на те, що в старинних „гробах“ (Opfergruben) подибуємо часто сліди звіринних і рослинних жертв, а крім того кіньські черепи. В 1897 році натрапив він по раз перший на лупини з яєць, а від того часу стрічав їх вже дуже часто в фундаментах домів не раз в найліпше дохованих ставі. Що яйце служило тут тільки за жертву при будові, про се свідчать дані новітніших часів. Недавно знайдено одно ціле яйце при демольованю старого дому в Берні, а про подібну знахідку згадує і Ербен в своїй статі „Obětováni zemi“ (Čas. č. m. 1848). Галичина і Буковина засуплені сього року надзвичайно слабо. З заміток довідуємо ся, що міністерство дозволило відреставровати рим.-кат. костел в Гусятині (102) і костел св. Катерини в Кракові за 35.000 К. (110), що консерватор Гендель заходить ся коло відновлення костела в Чхові (117), далі довідуємо ся про всілякі поправки на Вавелю і по всіляких латинських костелах (130, 150, 157, 183, 217, 228, 302, 320—1, 444 і д.). З наших памяток звернено увагу лише на василіянську церков св. Онуфрія, на девастацийну роботу львівської Ставропігії, на церков

¹⁾ Початок див. в т. LXIX.

в Галичі і на вас. церков в Уневі. Проф. Фінкель доносить, що там пороблено відновлення без його відомости, позатирано написи і малюнки і усунено нагробники. В полудневій часті церкви в куті знайдено склепине з трьома великими, дубовими домовинами, пооббиваними мосяжними цвяхами: в середині були струпішілі скелети з добре дохованими одінями з кінця XVI або початку XVII столітя. Один з скелетів має єпископську шітру з написом і представляє останки єпископа Гедеона Балабана: два другі належать мабуть до світських осіб тої ж родини (320). Дві короткі замітки в Буковині (193, 301) вичерпують увесь матеріал. Лишається ще до занотованя більша стаття проф. Riehl'a „Die Restaurierung der Wandmalereien in d. Heiligkreuzkapelle des Domes auf dem Wawel in Krakau“ (272—295). Автор дає огляд праць над відновленем тої звісної „руської“ каплиці з очевидними її пам'ятками руського малярства, представляє її теперішній стан і подає свої погляди над вартістю пам'яток. Їх вартість велика передовсім з культурно-історичного боку, але не менше також і з естетичного, бо образи викликають в нас цілковите вдоволене. Інтересні вони також своєю стариною і пробами поправити їх відповідно до смаку Поляків. Вкінці говорить автор про се, як належить перевести відновлене, щоби образи заховали й на далі свою вартість. Розкопками займають ся дві статі. Chizzola розсліджував „Grabhügel zwischen Radawa u. Nowa Grebla“ (160—162) і розкопав 7 могил, з яких лише в трьох можна було награфити на преісторичні знаряди, вироблені з каменя. В одній могилі лежав скелет, звернений на північний схід, а побіч нього каміний молот і мідяна шпилька. Ромсторфер подав відомість про „Funde in Burdey“ (40—43): про відкрите кількох великих бронзових обручок (нараменників). В тих самих околицях знайшли иньші люди кілька мамутових зубів і ряд кременних виробів.

Prähistorische Blätter, 1903, XV (с. 96+VI табл.); 1904, 1903. Цілий ряд маленьких розвідок. До камінної епохи належить м. в. розвідка Булле про розкопки в Орхомені, до бронзової епохи статі Eidam'a (Bronzefund bei Gunzenhausen, 17—20, 33—37), Franka і Naue (Bronzeschwertstab aus Oberbayern, 84—88), до гальштатської статі Асена (Funde von Steinen mit eingeritzten oder eingegrabenen Zeichen aus Grabhügeln der Hallstattzeit bei Heiligenstadt), Mehlis'a. Лишається ще до занотованя більша розвідка Вільке, Die Prähistorie von Hellmitzheim u. Umgebung. 1904. Найбільше статей дотикає бронзової епохи. Sautter і Frank подають справозданя з розкопок, Naue описує три нові знахідки бронзових мечів. До епохи La-Tène належить стаття Асена, Prähistorisches von der Mühlleiten (8—9).

Schlesiens Vorzeit in Wort u. Bild, 1904, B. III. Для нас мають інтерес статі преісторичного змісту. Н. Seger описує знахідки з 22 гробів в статі „Das Gräberfeld von Marschwitz, Kreis Ohlau“. Варті уваги тут особливо керамічні вироби і орнамент, що вказує багато схожості з турингською шпуровою керамікою і авнетицкою з початків бронзової епохи. W. Grempler, D. Bronzeciste von Klein-Zöllnig. Автор займається бронзовою кістою, що має бути старша від нижньої, віднайдені в Lorzendorf (описана Schl. Vorz., VII, 195 і д.) і належить до продуктів італійських. Це вже дев'ятий примірник, віднайдений поза Італією. Е. Krause описує в статі „Der Fund von Höckricht, Kr. Ohlau“ сі знахідки в епохи Меровінгів. Справозданє і обговорене деяких цікавіших, шлеських знахідок подає Н. Seger в статі „Einige prähistorische Neuerwerbungen“. Між иньшим описує він знахідки в Dürschwitz коло Літніц, гріб в Обергоф коло Вроцлава і два типи сокир, занесених з Угорщини.

Fundberichte aus Schwaben, XII, 1904. К. Weller, Vorrömische Strassen um Öhringen (15—31): перехрестє римських доріг. Schultz, Röm. Niederlassung auf Markung Stubersheim u. Hofstett a. St. (51—59). D. Koch, Neuere keltische u. röm. Funde in Illertal (3—51), особливо знахідки в двох могилах коло Тангайму.

Jahresber. f. d. Vorgeschichte d. sächs. thüring. Länder, 1904, III, містить статю Р. Hoefler'a: Übersicht über vorgeschichtliche Veröffentlichungen d. letzten Jahres im Gebiet d. sächs. u. th. Länder (130—147), де обговорено 12 розвідок Seelmann'a, Шумахера, Götze, Nahne, Hoefler'a і Zschesche, що дотикають цілого протягу часу від початків людського існування аж до епохи історичної (докл. обгов. Вальтер, Zeut. f. d. E. u. U. 1905, с. 107—8).

L'Homme préhistorique, Revue mensuelle illustrée d'archéologie, d'antrop. préhist., publiée sous la Direction de M. M. le Dr. Chervin, A. de Mortillet. 1-ne Année, 1903, Paris, 1903 (с. 384), 1904 (с. 400). Нова часопись стоїть на рівні з найлішими видавництвами подібного роду і містить до тепер вже кількадесять цінних студій і заміток, вартих того, щоби подати про них ближшу звістку. Одначе рами короткого реферата не дозволяють мені обговорювати їх усіх: обмежу ся про те до вичислення найважівших. 1903. А. Mortillet, Sur quelques figures peintes et gravées des grottes des environs des Eyzies (43—50), Rivière, Les parois gravées et peintes de la grotte de la Mouthe (65—86), Mallet, La grotte a graffiti et le Frou du Sarrasin (110—117), P. Mortillet, Entrees des Allées couvertes des environs de Paris (193—206). А. de Mortillet, Le Plomb aux temps protohistoriques

(353—360). В бібліографії рецензії проф. Вовка на Анучіна, Ханенка „Древности Придніпровья, Нідерле „Slov. Starozitnosti“ і ин. 1904. Статі Boman'a, Brulard'a, Chatellier'a, Debruge, Denise, Imbert'a, Lénez'a, Mallet'a, Pérot'a, Quénel'a, Rivière'a і Thiot'a про розкопки, Mortillet'a, Baudouin і La-coulouloumère про менгери. Е. Majewski друкує свою працю *La ligne ondulée comme motif d'ornementation dans la céramique préhistorique* (337—362), надруковану і по польськи.

Bullettino di paleontologia italiana, S. III, T. X, Parma 1904 (XV+6+320+11 табл.). 1) G. Karo, Tombe arcaiche di Cuma (1—28): автор описує чотири гроби грецького походження і простує вискази Пелєгрині в *Not. d. scavi* 1902, с. 556. Перший гріб має виказувати сліди мікенського впливу; три інші походять з 7 століття перед Христом. 2) R. Paribeni, Fibula di bronzo placcata in oro della palafitta di Peschiera nel Lago di Garda (с. 29 і д.). Описана нова фібула, яка зраджує мікенський вплив і в формі і в техніці позолочення. 3) A. Jalta, Avanzi della prima età del ferro nelle Murge Baresi (32 і д. +VI—VIII таб.). Автор розслідив оригінальні верстви камення і знайшов в них гроби з скорченими скелетами. Предмети вказують на початок залізної епохи і зближують ся до знахідок в Castillieri в Істрії. Що до населення, то були се Іллірійці. 4) Pigorini, Pani di rame provenienti dall'Egeo scoperti a Serra Pixa in provincia di Cagliari (с. 91 і д.) — причипок до пізнання грецьких „талентів“. 5) Ghirardini, Gruppo di tombe atestine scoperto nel 1902 (с. 107 і д., табл. IX, X); описано 9 римських і 15 передримських гробів в Villa Benvenuti; знахідки представляють велику вартість для пізнання культурних взаємин. 6) Colini, La civiltà del bronzo in Italia (с. 155 і д.) — се продовжене праці, розпочатої в давніших річницках; в річнику 1903 дав автор огляд знахідок Ляціума, Етрурії і Лігурії: тепер займаєть ся він Сицилією, виказуючи усюди відносини острова до італійського континенту, до східньої і західньої території довкола середземного моря і до західньої Європи. Великі зносини були передовсім з Італією: автор уважає навіть за цілком певне етнічне споріднене людности неолітичної епохи на Сицилії і в Лігурії. Великий вплив мала малоазійська, а передовсім мікенська культура; є навіть сліди зносин з Єспанією. Найліпший матеріал до розв'язки тих питань дає кераміка, яка виказує виправді всілякі впливи, одначе не потребує бути запесена. Автор обговорює знахідки, знаряди і дає начерк культури бронзової епохи¹⁾. 7) Pinza, I bronzi figurati della Sardegna (200 і д.)

¹⁾ Рец., *Zeit. f. A. E. U.* 1905, с. 173—4, N. 239.

— се початок довшої праці, в якій мають бути зіставлені усі сардинські знахідки з бронзи, що представляють статуї людей, звірів і уоружених кораблів.

Atti della R. academia dei Lincei, S. V, Notizie degli Scavi di Antichità, Vol. I, Roma 1904. Крім менших заміток про знахідки в обсягу преісторії і археології, а між иньшим про написи в грецькій і латинській мові уміщені іще отсі більші статі: 1) Taramelli, Esplorazioni archeologiche e scavi nel promontorio di s. Elia (19—37, kiokkenmodding, зняряди, начиння), 2) G. Gatti, Nuove scoperte nella città e nel suburbio (41—51, 105—7, 153—188, 194—6, написи, різьби, гроби), 3) Orsi, Siculi e Greci a Caltagirone, 65—98, 132—141, гроби, посуда, вироби), 4) O. Marucchi, Scoperta archeologica in S. Agostino, (107—127, статуї), 5) E. Brizio, Sepolcreto cristiano scoperto presso Classe, (177—192, в Равенні), 6) Tombe lucane con ceramiche greche, (196—208, сцени з домашнього і політичного життя), 7) A. Taramelli, Statuette votive in bronzo d'arte sarda, rinvenute presso il villaggio di Urzulei (229—236, жовніри), 8) A. Pellegrini, Scavi archeologici in piazza del Duomo (241 і д., посуда, фібули, прилади і вироби з бронзи, заліза і з кости, відломки прикрас, орнамент, монети), 9) Orsi, Siracusa (275—91, будівлі, нагробники, написи, орнамент, гроби, саркофаги), 10) A. Taramelli, Scavi nella necropoli preistorica a grotte artificiali di „Anghelu Ruju“ (301—351, положенє, гроби, збірка амулетів, начиння, кераміка), 11) S. Ricci, La necropoli della Gallizia (376—385) і 12) Savignoni-Mengarelli, Nuove esplorazioni nella città e nei dintorni (403—423).

3. Археологічні часописи.

Mitteilungen der kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Athenische Abt. Band XXVIII. 1903. Athen 1903, с. VII+481—VI таб., 1904, XXIX, VII+372+XXVI таблиць. Більшу часть 28 тому займає цінна праця E. Pfuhr'a, Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera (1—330). Крім опису більш сотки гробів маємо гарно зіставлені знахідки, а передовсім керамічні вироби. Результати розкопок приносить також стаття Г. Сотіріядеса, D. Schlachtfeld von Chäronea u. der Grabhügel der Makedonen (301—436). На увагу заслугоє іще стаття W. Dörpfeld'a, D. griech. Bühne (383—436). Річник XXIX містить м. и. праці Альтманна, D. Arbeiten zu Pergamon, 1902—1903 (113—207), Wiegand'a, Reisen in Mysien (254—339), що визначає ся різнородним матеріалом, Schröder'a, Archaische Skulpturen aus Lakonien u. der Maina (21—49) і Dörpfeld'a, D. Theater von Thera (57—72). З менших занотую статі

Bölte i Weicker'a, Nisaia u. Minoia, Dörpfeld'a, D. urspr. Plan d. Erechteion, Kolbe, D. Grenzen Messeniens in d. ersten Kaiserzeit i G. Weber'a, Zur Topographie der ionischen Küste.

Mitteilungen... Römische Abteilung, 1903, XVIII, містить м. п. Chr. Hülsen, Ein neues Abc-Denkmal: на мармуровій таблиці уміщена латинська азбука, має се бути пам'ятник культу Доліхена. J. Strzygowski доказує в статі: Der Pinienzapfen als Wasserspeier (185 і д.), що уживане шишок при кирницях прийшло з Асирії; шишка означає тут символь плідности.

Jahrbuch des Kaiserl. Deutschen Archäol. Institutes, 1903, XVIII i Archäologischer Anzeiger. Fritze, Zum griechischen Opferritual; звирну завішували на дереві, а доперва потім підрізували. В Anzeiger справозданє Vollgra'fa про розкопки в Argos, що мають більше значіне для пізнаня будови домів і начиць.

Jahreshefte d. österreich. Archäol. Inst. in Wien, 1903, VI. Уміщена статя львівського професора Гадачка про всілякі форми преісторичних і античних фібул, про їх початок і уживанє (Die Fibel d. Odysseus, Helikes u. Kalykes, 108 і л.). Ф. Студнічка обговорює „Altäre mit Grubenkammern“, що служили для культу героїв; до таких гробів належить і гріб Ромуля на Forum Romanum.

Mitteilungen u. Nachrichten d. deutschen Palästina-Vereines.

Archäologisch - epigraphische Mitteilungen aus Österreich - Ungarn, будуть обговорені в слідуєчім огляді.

Revue archéologique publiée sous la direction de mm. G. Perrot et S. Reinach. Quatrième série. Tome I, II. Paris 1903 (с. 448 і 496+XVII таб.). Для нас має більший інтерес статя M René-Dussaud, Notes de mythologie syrienne (I) і замітка Н. Breuil, Deux épées halstattiennes en Poitou (II, 56—58). Інші статі присвячені старинній штуді Греків, Римлян і східних народів, а в меньшій мірі також пам'ятникам новійшої (історичної) штуки, голзвно фланцузької. Богато матеріялу розсипано між замітками, де находимо статю Reinach'a про корону Сайтаферна і замітку Бобринського „Masques-visières de Russie“ (II, 338—340). В статі Dicco обговорені представлення сонця і символі сирійського Бога сонця і його товаришів Аціцоса і Моніма: бог сонця як їздець, його віз і т. п. S. Reinach збирає матеріял про покутників в Аді (I, Sisyph aux enfers, 154 і д.). R. Weil, La question de l'écriture linéaire dans la mediterrannée primitive (I, 213 і д.) подає зіставленє і опис останків передгелленського образowego письма і порівнує його з египетськими гієрогліфами. D'arbois de Jubainville описує гальські сподні (Le pantalon gaulois). Звістки про аму-

лети маємо в статі Monceaux, Enquête sur l'épigraphie chrétienne d' Afrique.

Annales de la Société d' Archeologie de Bruxelles, 1904 (с. 480). Сарт друкє продовженє своєї праці про єгипетську штуку (65—191, 341—9). J. Carly i B-on A. de Loë описують Le cimetière franc de Villers-devant-Orval (43—64), G. Cumont, Découverte d'antiquités romaines et gallo romaines à Castre-la-Chaussée (в Брабанції, 373—393). Римську вагу реконструує L. Vanderkelen-Dufour в статі „Reconstitution de la „Statera“ (433—46). Варта уваги ще статя G. Lefèbre, Landen et les villages environnants, leurs origines et leur organisation sous le régime féodal (229—331).

Annales de l'Académie Royale d' Archéologie de Belgique, LV, 1903: уміщена статя Maeterlink'a, Le genre Satirique dans la sculpture flamande et wallonne.

Bulletin de l' institut archéologique Liegeois, 1904, XXXIV (486+XVIII) містить ширшу працю Demarteau, L' Ardenne Belgo-Romaine, Étude d' histoire et d' archéologie (1—249). Річник 1901 містив опис архіву і документи в Val-Benoît, рік 1902 статю про Лієж в 1790 р., про чотири бронзові фігури римської епохи і статю Servais'a, Antiquités de l'age de la pierre trouvées a Angleur et a Chaudfontaine (11—28, камінна епоха). В річнику 1903 є до занотованя тільки статя „Rapport sur les recherches et les fouilles exécutées en 1903 par l'ins. arch. leg. (с. 90—112).

Bulletin de l' Institut Arch. Liégeois, 1904, XXXIV, приносять ряд дрібніших заміток, справозданє в розкопок, опис архівів і статю J. Fraipont'a, Les origines de la Sculpture, de la Gravure et de la Peinture chez l' homme fossile (333—338).

Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France, 1904, Paris, містить ряд дрібніших заміток, між тим багато написів.

Comptes rendus de l' Academie des Inscriptions et Belles-lettres, 1903. Ряд написів, між иньшим останки пророчії Олександра з Абонутейхос „φοῖβος ἀκέρδεξιμης λομοῦ νεφέλην ἀπερύκει“, про що згадував Люкіян. Знаходимо і тут 7 букв грецької азбуки, що мало служити як спосіб відганяти духів. До занотованя є ще статя Delattre, Sarcophages antropoides trouvés à Carthage (с. 23 і д.).

Bulletin de correspondance hellénique, XXVI, XXVII, 1902/3, 1903/4. Розкинені звістки про написи, що деколи мають етнографічний інтерес. Так припіром згадуєть ся на стор. 181 (XXVI) про християнську напись, як охоронне ередство против злих духів, про написи на гробах, що мали служити на його оборону від злої руки.

Archivio Trentino, XIX, Trento, 1904 (с. 270). Крім двох-трьох маленьких заміток лишають ся до занотованя дві праці Luigi Campi, I Rinvenimenti preistorici, romani e medioevali nella Naunia (140—152, опис кількох гробів і знайдених в них предметів), і Stazione Gallica sul „Dos Castion“ presso terlago nel trentino (1—9).

Atti e memorie della Società Istriana di archeologia, XX, Parenzo 1904 (с. 248) містить шість статей, з яких дві мають інтерес для етнографа, бо в них використано старий архівний матеріал. Се докінчене статі Bernardo dott. Schiavuzzi, Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (79—94) і продовжене статі Camillo de Franceschi, Il comune polese e la Signoria dei Castropola (95—110). В відділі „Il Conservatore“ згадати треба про замітку „I Carni, e Taurisci“ (233—7).

Bullettino di Archeologia e storia Dalmata, XXVII, 1904. Богатий відділ „Inscrizioni inedite“. З інших статей можна хіба занотувати переклад праці Домашевського, уміщеної в Westdeutsche Z. Trier: Die Beneficiariereposten u. d. römischen Strassennetze.

Nuovo Bullettino di Archeologia cristiana, IX¹⁾. P. Franchi de' Cavalieri стараєть ся доказати в статі „I ss. Gervasio e Protasio sono una imitazione di Castore e Polluce“ (с. 109 і д.), що легенди св. Гервазія і Протазія не виказують жадних поганських впливів.

Bullettino della Commissione di Archeologia cristiana, XXXI. Vaglieri D., Gli scavi recenti nel foro Romano; Pinza G., Gabii ed i suoi monumenti: описаний гріб, в яким лежав скелет в видовбанім дереві.

4. Часописи присвячені старинностям.

Anzeiger f. schweizerische Altertumskunde, V, 1903/4, Zürich 1904 (308), VI, 1904/5, 1905 (с. 272). З дуже багатого змісту вибираю найважнійше. В р. V і VI уміщена більша розвідка Гаєрлі, Arch. Funde in den Kantonen St. Gallen u. Appenzell; через оба річники тягне ся також праця J. Mayor'a, Aventicensia (III—IV). Fröhlich подав в р. V справозданє з розкопок в околицях Бруґґу і Віндобоніси в р. 1902 і 1903, Jecklin і Буркарт займали ся римськими розкопками. Річник VI приносять статю L. Rollier'a, Petrefakten am d. gelben Cultur-Schicht d. Schweizerbildes bei Schaffhausen, J. Nüesch'a, D. Kesslerloch bei Thayngen, Burchardt-Biedermann'a, D. thrakische Gott Heros (114—7, автор думає, що Еґо одної

¹⁾ Взято з Volkssk. Z., 1905, с. 3.

написи треба реконструувати на Heros і що се слід діяльності Траків, про яких подає кілька заміток) і A. Naef'a D. Grabhügel v. Obergösgen, Viollier'a, La mosaïque antique. До середньовічних часів належить між иншим стаття Р. Веделі, Ein Beitrag zur Kostüm- u. Waffenkunde d. 9 Jhr. В Замітках подибуємо також дані культурно-історичного змісту Liebenau'a, Meier'a).

Mitteilungen aus dem Verbande d. Schweizerischen Altertums-sammlungen 1903/4, 1904/5 містять справоздання з музеїв, дрібні замітки про розкопки і літературу.

Bonner Jahrbücher, 110, 1903 (IV + 374 + X таблиць). Emil Krüger, D. Limesanlagen im nördlichen England (1—38). Розкопки римського limes, що має бути vallum Hadriani. A. Günther, Vorgesch. Ansiedlungen am Jägerhaus bei Urmitz (39—56), переважно в бронзової і Гальштатської епохи і дещо в періоду La-Tène. E. Funck, Mittlerrömische Brandgräber bei Remagen (57—69). P. Steiner und Dr. J. Steiner, Ein römischer Legionsiegelofen bei Xanten (70—109), опис місця і численних виробів з цегли. G. Mestwerdt, Mitteil. von d. Altertumsammlung d. Herrn g. M. Kan in Nymwegen (110—121), керамічні вироби з численними образами. Ausgrabungs- u. Fundberichte d. Provinzialmuseums in Bonn. Mit Beiträgen von C. Koenen, F. Papen u. P. Steiner, hrg. v. H. Lehner (122—187), звістки про розкопки в Ohlweiler, Urmitz [з камінної епохи, гарні вироби з глини з шнуровою орнаментациєю], Remagen [з римських часів] і в Бонні. H. Lehner, Zur Kenntniss d. römischen Terrakottafabriken (188—202). Статі Knickenberg'a про пляни з Бонні (203—213) і Тілле про податкові акти (214—242). Далі йдуть три докладні справоздання в діяльності комісії для опіки пам'ятками штуки (243—312), і в діяльності боннського і трірського музею (313—320) та наукових товариств (321—354). В відділі Miscellanea уміщено 10 заміток м. тим статі Knickenberg'a, Клінкенберга, Штейнера і Шоона про розсліди римських гробів. Річник 1904 приносять результати розкопок римського табору в збірці статей Novaesium (с. 1—462+XXXVI таблиць 4°): Nissen подає його історію (1—96), Koenen його опис (97—242), Lehner, знахідки (243—418), а Strack, монети (419—453).

Niederlausitzer Mitteilungen, Guben 1904, Н. 1—6 (с. 228). З обсягу антропології нема ані одної статі. Преісторія заступлена кількома статтями. O. Wiel подає Ergebnisse d. Ausgrabungen auf d. Gräberfelde von Hünern, Kr. Trebnitz (63—77), K. Gander описує Neue Funde von Coschen, Kr. Guben (78—87), D. Herzog, Urnenfund bei Kirchhain (309). K. Jentsch містить кільканадцять дрібніших заміток і статтю Vorgeschichtliche Goldspirale u. andere

Grabfunde v. Küppern, Kr. Guben (302—8). До етнографії належать дві статі R. Mielke, D. deutsche Dorf mit besonderen Berücksichtigung der märkisch-lausitz. Verhältnisse (1—18) і Wandlungen d. Landschaftsbildes in Deutschland mit besonderer Beziehung auf die Mark u. Lausitz u. ihr Einfluss auf die Bewohner (229—252), в яких подано цікаві замітки про колонізацію серед лісів, на горах і долинах, про розвій забудовань і способу будованя та про відносини села до міста. P. Шарнвебер публікує Volkstümliches aus der Suckauer-Gegend а власне Haus- u. Schutzbrief-і-abergläubische Sprüche (заговори проти чираків, рап і т. д., 288—301) і кілька дрібніших матеріалів (205—206) про діточі забави і п. Культурно-історичний інтерес має стаття O. Бальцера, D. Pest in d. Dörfern um Guben 1631 (44—7).

Jahrbücher d. Vereines f. mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde, Schwerin 1904 (350). Варта уваги праця проф. Др. Гелльвіра, Das Zehntenregister des Bistums Ratzeburg (291—350) — опис рукописи з XV ст., її жерела і зміст. В розвідці Др. G. Kohfeldt'a, D. Studium d. meck. G. an d. Landes-Universität, подані замітки про виклади професорів, між иньшим про виклади Ляхнера з XVIII столітя, переховані в двох рукописах (M. J. H. Lochneri Praelectiones publicae...). Цікаві вони тим, що згадують про історію і етнографію Вендів: автор наводить вмітки з розділу „Was ist von den Sitten dieser Völker zu merken“, де говорить ся про славянських богів (Idolatria) і деякі звичаї приміром про кару за негостинність, про жертвовање людей.

Mitteilungen aus dem Verbands d. Schweizerischen Altertumssammlungen 1903/4, 1904/5, Zürich.

Archiv f. Anthropologie u. Geologie Schleswig-Holsteins i Mitteil. d. Antrop. Ges. in Schles. Holstein будуть обговорені при дальшій огляді.

Annalen d. Ver. f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung, 24 Band, 1904, Wiesbaden (с. 423) і Mitteilungen 1904/5 (с. 144). В першій видавничстві стрічаємо дві статі E. Піттерлінга, D. frühromische Lager bei Hofbeim i T. i Nachtrag (1—110, 397—423+10 таблиць) і розвідку C. L. Thomas'a, D. Ringwälle im Quellengebiet der Bieber I. Sp. (179—205 з 4 таблицями); иньші праці історичного змісту. Друге приносить огляд знахідок, хроніку діяльности товариств, бібліографію літератури за 1904 рік (Г. Цедлер, 138—144) і цілий ряд менших нотаток (Віттерлінг про римські укріплення, Бодевіг про піч з La-Tène епохи і иньші).

5. Часописи мішаного змісту (антропологія, преісторія, етнологія).

Zeitschrift f. Ethnologie, XXXVI, 1904 (с. VIII+919+VI табл.). В відділі праць і розвідок уміщено 16 статей, з яких тільки одна D. Hausmann'a (Über d. rachitischen Veränderungen des Schädels, 373—383) займаєть ся антропологією. Автор доказує, що наслідки рахітіса у чоловіка такі самі, як у малпи, характеризує їх і як результат ставить погляд, що неандертальський череп не має в собі нічого рахітичного. В дискусії виступив Neumann против сього результату.

Археологічних статей далеко більше. A. Lissauer подає „Erster Bericht der von d. deut. Antrop. Geselsch. gewählten Kommission f. prähist. Typenkarten“ (537—607): комісію сю вибрано на те, аби виготовила докладний каталог предметів і їх розміщене. В надрукованім справозданю зладжено карту і реєстр топорів з рівними берегами і з загнутими (Flach- u. Randäxte), карту т. зв. Ruder- u. Scheibennadeln і такуж карту шпильок з головкою в формі кола (Radnadeln). Праця Лісауера, зроблена при помочи 54 членів комісії представляє чималу вартість, бо збирає увесь знаний матеріал з території, замешканої Німцями (отже і зах. та сер. Австрії, Чехії та Моравії) і подає його в упорядкованій і посортваній формі. Що до топирців то відріжнює автор, як і иньші, звичайні топирці з рівними берегами, що були тільки продовженем мідяної техніки і більше штучні з загнутими берегами, витвір новітших часів бронзової епохи. Автор вазначає тут 7 типів: 1) армориканський, 2) півн. німецький, 3) полуднево-німецький, 4) саксонський, 5) заломаний в середині, 6) з довгим топорищем і 7) східнобалтійський. Шпильки з кулястою головкою також не одного типу: автор відріжнює 1) тип без ушка, 2) горішнорейнський, 3) середно-нім. і 4) ганноверський з 3 ушками. Wilke подає „Archäologische Parallelen aus d. Kaukasus u. d. unteren Donauländern“ (39—104) і старає ся в части розв'язати питає про походжене кавказької культури, що визначаєть ся особливо гарними формами. Деякі з них безперечно чисто місцеві, иньші представляють спільну власність території між Сибірею й Угорщиною і стоять в звязи з скитською культурою; найцікавіше одначе, що велика скількість форм виказує надзвичайну схожість з наддунайськими, балканськими знахідками. Автор обговорює фібули, т. зв. спіралі в формі окулярів, гузика, шпильки (з гузами, бічним ушком, зі звиненою головкою [Rollnadeln], з зеркальцями і плитами, з кулястою головкою, з волжатами), перстені, ковтки, наручницї і парамениці, нашийники і брельоки в формі хреста, топора, дзвона, бронзові рурки і спіральні, пінцети, бурштин, оружє, пилки, стрілки, списи, мечі, орнамент і символічні знаки, як хрест, свастику, орнамент S і волжотовий, плястичні вироби і т. д. і доходить вкінці до переконаня, що між кав-

казькою і балканською культурою заходить близна звязь. Вияснити се треба не лише вливом микенським: тут на гадку автора треба приймати вплив наддунайських народів, що занесли знанє металів на Кавказ в часі великих передісторичних вадрівок. Спішу додати, що останні докази автора про вадрівки занадто гіпотетичної натури, щоб їх можна приймати як певні. Hess v. Wichdorff подає замітки про „Spuren ehemaliger Eisenerzgewinnung u. alter E.-schmelzhütten im Kreise Naugard i. Pommern“ (237—243), H. Schmidt описує „Bronzesichel-fund von Ober-Thau“ (Мерзбург, 416—452) і обговорює при тій нагоді форми серпів, їх типи і розповсюдженє. Статя Шмідта дуже важна для характеристики культурних відносин в передісторичних часах а заравом і поучаюча. Бачимо між иньшим, що один з тих типів повстав на Україні і звідси перейшов дальше на Захід, передовсім до Угрів. Культурним взаєминам Трої, Микен і Угорщини присвятив той сам автор иньшу статю „Tr.-M.-Ungarn“ (608—656), пояснюючи деякі меньше ясно спрецизовані появи, приміром подвійні спіралі, прикраси і т. д. Статя буде нами ще окремо обговорена.

Найбільше статей належить до етнольоґії. R. H. Mathews подає статю Language, Organization and Initiation Ceremonies of the kogai Tribes, Queensland (28—38) і Language of the Wuddyawurru Tribe (729—34), E. Seler „Über Steinkisten, Tepetlicalli, mit Opferdarstellungen und andere ähnliche Monumente“ (244 і далі) в Мексика, A. Plehn, Beobachtungen in Kamerun (713—728) — уроки, способи робити ся невидимим, слабість насилають демони і т. д.) і C. Meinhof, Über Merzers „Masai“. Позаєвропейськими народами займають ся ще статі R. Kand'ta, Gewerbe in Ruanda (329—372) з численними ілюстраціями і Dempwolf'a, Über aussterbende Völker (384—415). Спеціальної уваги варті статі O. Abraham'a і E. v. Hornbostel'a Phonographierte türkische Melodien (203—221) і Über d. Bedeutung d. Phonographen f. vergleichende Musikwissenschaft (222—236) та F. v. Luschan'a „Einige türkische Volkslieder aus Nordsyrien u. die Bedeutung phonographischer Aufnahmen f. d. Völkerkunde“ (177—202). Тому спиню ся над ними трохи довше. Люшан зібрав до фоноґрафу кільканийцять турецьких мельодій і передав їх до музичного обробленя Абрагамови і Горнбостелеви. Автори виказують хосевність фоноґрафів в часі подорожій і кладуть великий натиск на се, щоби ратувати останки мови, співу і танцю деяких народів на вимертю і закладати при музеях окремі відділи для фоноґрафів. Уживанє фоноґрафу датує ся новійшими часами, але вже тепер віддало значнійші услуги і дозволило подумати про порівняну науку музички, якої ми ще до тепер не мали. Абрагам і Горнбостель подають в тім напрямі свої замітки і прецизують завданя сеї науки, звертаючи

при тій увагу на конструкцію апарата і на теоретичні результати, які ним можна досягнути. Поступи застосовування фонографів можуть нас лише тішити. Зазначити треба, що віденська Академія Наук має окрему фонографічну лабораторію, получену з музеєм фонограмів.

В відділі рефератів стрічаємо цілий ряд дрібніших заміток або більших праць в скороченю, з яких можна занотувати реферати Schnipfel'a, Prähistorische Brettchenweberei in Russland (137—8), H. Schmidt'a, Keramik d. makedonischen Tumuli bei Saloniki u. Troja-Mykene-Ungarn і O. Olshausen'a та F. Rathgen'a, Untersuchungen über baltischen Bernstein (succinit) u. andere fossile bernsteinähnliche Harze, 153.

Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. IX Band. Wien 1904 (XIV+581+97 таблиць). Етнографічний відділ не заступлений цього року ані одною статтю, а більша половина тому присвячена природничим наукам (305—581) — палеонтології Боснії і Герцеговини (H. Engelhardt'a з статі про фльору третичної епохи), фльорі, фавні і геології. В відділі археології і історії знаходимо дві ширші студії Тругельки і Пача і два доповнення до першої студії. Тругелька зіставляє в статі „Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bez. Bosnisch-Gradiska)“ (3—156), результати розкопок в 1904 році, подаючи при тій на 81 таблиці репродукції важливіших знахідок. Розкопки зачали ся перепроводжувати від 1900 року і принесли дуже багато цікавого до характеристики наводних будівель і культурних взаємин в епохи La-Tène, з якої походять крім монет також оригінальні орнаменти і деякі знаряди. Важний в розвідці Тругельки передовсім опис розміщень поодиноких будівель і їх пляни, які можна було зробити, бо будівлі добре доховались; ся частина містить дійсно багато нового про конструкцію наводних будівель, бо швайцарські знахідки не дали ще ясного образу. Викрите цвинтарисько зараз на березі доповнює загальний образ осель тих часів, кидаючи знов нове світло на не одну мало до тепер знану обставину. Між знахідками заступлені вироби з каменя, з рогу, з бронзи, з заліза, з срібла, з глини і з дерева. На особлившу увагу заслуговують прилади до опалювання — характеристичні печі, а далі керамічні начиня і їх орнамент. Свастика стрічаєть ся дуже часто, а побіч її меандр і спіральний орнамент. Каміних річій знайшло ся багато, одначе вони не стоять в ніякій звязи з неолітичними: бронзові вироби приходять досить рідко мабуть через се, що в часі найбільшого розцвіту оселі не уживало ся вже бронзи до роблення прикрас, а знаряди вироблювано з заліза, яке доховало ся в досить великім числі. Взагалі виказують бронзові і залізні знахідки, що оселя держала ся дуже довго: між фібулами поди-

буємо примірянки з дуже пізньої епохи заліза. Розкопки наводять часто на вплив кельтійських племен (свастика, монети з 356—336 пер. Хр. і т. д.) і на певні звязи з Італією (знаряди до відливання фібули) та середною Європою (форми мечів). Не менше цікаві результати принесли розкопки цвинтарища: особливо численно заступлені тут прикраси в роді фібул, нашийників, наручниць і т. д. і керамічні вироби. Статю Тругельки доповнює Woldrich (*Wirbeltierfauna des Phalbaues von D. D. in B.*, 156—164) і К. Малу (*Früchte u. Samen aus d. prähist. Phalbaue v. D. D.*, 165, 170). Великий матеріал зібраний в праці С. Патсч'а: *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte d. römischen Provinz Dalmatien (171—301)*: в репродукціях подано багато нагробників, написів, виробів і знарядів, статуї та рештків будівничої штуки.

Bulletin de la soc. dauphinoise d'ethnologie et d'anthropologie, 1903, Grenoble, 1904. Річник 1903 приносить м. н. статі: Le collectionnisme chez les animaux et chez l'Homme (9—27) Picaud, його-ж статю про трифалаявтію і статю Roux-Parassac'a, *La Montagne dans la Mythologie* (108—126). Річник XI (1904): Dr. A. Bordier, *La démographie de Grenoble* (23—48), Muller, *Présentation d'objets des époques du bronze et du fer trouve en Dauphine* (48—62), Blanchard, *La Syphilis, maladie des Anthropomorphes* (96—107), Dr. A. Bordier, *La genealogie de l'homme et le signe de la swastika* (108—116), Chabrand, *La Baguette divinatoire et les Sourciers* (120—150), Audebrand, *Ethnologie, genèse et evolution de la roue* (8—19), Idem, *La domestication du cheval* (22—42), Jacquot, *Notes d'Ethnographie algérienne* (43—44), Jullien, *Superstitions médicales. Notes sur trois pierres médicinales* (45—6). Dentscheff дає коротку замітку про походжене Болгар.

З. Кузеля.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII выпускъ I, Софія 1901; вып. 2—3, 1902, стр. 250, VIII вып. 1—2, 1902, вып. 3, 1903, стр. 341+36 табл., IX вып. 1—2, стр. 430+4 табл.

Річник VII сього видавництва містить 5 розвідок: 1) *Θ. И. Успенскій*, О древностяхъ города Тырнова (1—24), 2) *Г. Ильинскій*, Грамота царя Іоанна Асѣня II (25—39), 3) *Б. Панченко*, *Βασιλικὸς πιστικὸς* (с. 40—55) (термін має значити *magister navis*), 4) *J. Pargoire*, Les monastères de saint Ignace et les cinq plus petits îlots de l'archipel des Princes (с. 56—91) і 5) *Θ. И. Успенскій*, Археологическіе памятники Сирія (с. 94—212) Статя Ілієскою обговорює торговельну грамоту болгарського царя І. Асеня з Дубровницькою республікою, наводить поправно текст, який вже кілька разів видавав ся Шафариком, Срезневским, Палаузовим, Раковским і Мікльошічем, вказує на його історичне значінє і описує палеографічні і лінгвістичні прикмети пам'ятника.

VIII річник приносить аж 15 розвідок. 1) *Louis Petit* публікує „*Monodie de Théodore Prodrome sur Etienne Skylitzés métropolitaine de Trébizonde* (с. 1—14), з ватиканського кодексу XIII віка. 2) *Б. Панченко*, Пам'ятникъ Славянъ въ Виєннѣ VII вѣка (с. 15—62), на котрій спиню ся далі вгнєше. 3) *Θ. Успенскій*, Фрагменти мозаичної росписи въ церквѣ св. евангелиста Іоанна въ Равеннѣ (с. 63—78), обговорює мозаїки, які були видані проф. Редіним в 2 томѣ „Византійскаго Временика“, зачисляє їх до часу четвертого хрестоносного походу і признає їм велику вартість, бо, по його гадці, повстали вони під свѣжим вражінєм подій як ілюстрація виправи хрестоносців; в своїй студії розсліджує поодинокі

образи і бачить в деяких з них представлене моменту облоги Зари. Результати студії Успенського кидають нове світло на сю історичну подію і на ролю Венеції. 4) А. А. Павловський и Н. К. Клуге, Мадеба (с. 79—115). — дуже докладний опис археологічних пам'яток, відкритих в палестинській оселі Мадеба і відрисованих малярем Клуге, владжений проф. Павловським. 5) Г. П. Беглери в „Святая Софія“ (с. 116—118) дає виїмки в статі Вестярі з 1833 р. 6) Θ. Шмитъ, Мозаики и фрески Кахріюджамі (с. 119—152). 7) Р. Х. Леперъ, Греческая надпись изд. Иеболи (с. 153—162). 8) L. Petit, Acte synodal du patriarche Nicéphore II sur les privilèges du métropolitain de Trébizonde (1-er janvier 1260) (с. 163—171) — грецький текст з ватиканського кодексу N. 682. 9) Б. Фармаковській, Живопись въ Пальмирѣ (с. 172—198) — розвідка написана на основі матеріялу зібраного експедицією археологічного інститута, фрески належать до 2 ст. по Хр. 10) Б. Панченко п. т. Каталогъ молівдовуловъ коллекції Рус. Арх. Иист. въ Кон-ѣ (с. 199—246) дає опис 124 молівдовулів з поясненнями і репродукцію 43 примірників на шести таблицях. 11) Г. Беглери, Печать трапезунтскаго императора Давида (с. 247—248), з року між 1458 і 1462. 12) Θ. И. Успенский, Артосная Панагія (с. 549—263), цікавий матеріял для історії іконографічного типу Богородиці. 13) Θ. Шмидтъ, Каталогъ житійныхъ рукописей Ватопедскаго монастыря на Аѳонѣ (с. 264—298), з вказівкою на житія святих в XI—XIV столітя. 14) I. Συρωνός, Ἀρχαία ἐκμαχία νομισμάτων Κίου τῆς ἐν Βιθυνίᾳ (с. 299—301). 15) П. Коковцевъ, Новые арабскія надписи изъ Пальмиры (с. 402—329).

Ширше хочемо спивити ся на розвідці Панченка про Славян в Бітунії. Автор віднайшов між старинностями, набутими в р. 1900 археологічним інститутом досить ще добре заховану печатку, на якій згадують ся Славяни в Бітунії. Печать носить знамя старинности і має з одного боку фігуру цїсаря, коло якої подане число VIII індікта, а з другого боку написъ, яку автор відчитує: τῶν ἀνδρῶν δόντων Σκλαβόνων τῆς Βιθυνίᾳ ἐπαρχίας. Довкруги фігури цїсаря видно слїди написи, одначе не можна її відчитати, бо букви цїлком стерті. Автор догадуєть ся, що тут стояло імя урядника, як на се вказують анальоґічні печатки до македонської епохи і трохи ушкоджені слова „ὕπὸ ὑπάτων“, уміщені по лівім боці цїсарського образу. Палеографічні дані позволяють віднести сей памятник менше-більше до VII столітя, але не можуть подати докладнійшої дати. Автор доходить до сього при помочи іконографічних і історичних даних. Порівнюючи портрет цїсаря з подібними же образами иньших молівдовулів VII столітя, одержує результат, що печать могла представляти тільки Константа, бо подібні прикмети стрічаємо на його усіх молівдовулах, а історичні дати не позво-

ляють їх віднести до часу панованя інших цісарів, бо провінція Бітунія не існувала вже в VIII століттю. Коли до того взяти і означене індікта, то одержуєть ся рік 650, як дата памятника. Сконстатувавши дату і опираючись на змісті печатки, якій признаєть ся політтичне значіне, обертаєть ся автор до огляду історичних даних, щоби визначити їй місце серед інших памяток до історії славянських колоній в Малій Азії і приходить до такого результату :

„Перша літописна звістка про славянську колонізацію в Малій Азії належить до останніх літ панованя Константа, до р. 664. Наша памятка відкриває існуванє організованих славянських федератів, і то в означеній території, в Бітунії, вже в початках панованя Константа, в р. 650... Наша памятка дає не тільки означений історично-географічний факт з епохи славянських вандрівок. Він подає звістки про організацію славянських політичних громад на землях Візантії і про положенє федератів взагалі в Візантійській державі. Він означає Славян колоністів терміном τῶν ἑθρᾶς δευτων, себто таких що дають вояків“ (с. 60—1), причім сей термін уживав ся в значіню окремого, стало ними удержуваного відділу.

„Існуванє славянської волости, що творила сама для себе окрему адміністративну цілість, що мала свою печать і начального урядника, який потверджував громадські акти своєю особистою підписю, що сповняла супротив держави службу федератів, і то усе те 40 літ перед панованєм Юстиніана Ріномета — ті дані нашого мовівдовула говорять самі за себе“ (с. 62).

Розумієть ся, що усі ті результати, які звучать дійсно дуже гарно, залежать від того, чи добре прочитана напись. І тут заходить найправдоподібніше досить велика похибка в відцифрованю памятника, похибка, що перевертає цілу будівлю. Г. Шлюмберже ¹⁾, читає напись цілком інакше, по словам того звісного знавця сфрагістики звучить вона : „ΤῶΝ ἈΝΔΡΑΠΟΔῶΝ ΤῶΝ ΣΚΛΑΒῶΝ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝῶΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ“ і дає лише свідоцтво про славянських невільників. Усі висновки про військовий характер славянської колонії мусять тим самим устати.

Одначе вартість праці Панченка не цілком страчена. Крім самого змісту печатки, про який мабуть дістанемо незадовго розвідку Шлюмберже, остають ще богаті поясненя автора. Дуже красний розділ про славянську колонізацію Малої Азії, про її початки, напрями, інтензивність і територію ; матеріал зібраний автором з грецьких літописей доповнює праці Ламанского „О Славянахъ въ Малой Азій, Африкѣ и

---

¹⁾ G. Schlumberger, Sceau des esclaves (mercenaires) slaves de l'éparchie de Bithynie. Byzantinische Zeitschrift XII, ст. 277.

Испаниі“ (Спб. 1859) і Успенского „Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи“ (Ж. М. Н. Пр. 1883, т. 225). Вартість мають також замітки про тему Опсікіон, які викликали вже поясненя і доповненя.

В річнику IX за 1904 рік найцікавіша для нас статя тогоч Панченка, Крестьянская собственность во Византіи. Земледѣльческій законъ и монастырскіе документы (с. 1—234), яка заслуговувала б спеціального обговореня. Автор ділить свою працю на дві частини: в першій з них „Крестьянскій законъ и общинное землевладѣніе“ (с. 3—87) займаєть ся полагодженням загальних питань, в другій „Крестьянская собственность по монастырскимъ актамъ“ (с. 88—229) дає витяги з приватних і на-пів офіціальных грамот і договорів між поодинокими особами з кодексу Лемвіотисси, Латрського, Патмоського, з грамот Новому монастирю на Хіосі, з мопемвазіійських і янінських документів, з хривовула трапезунтського монастиря Сумели, з практик Кефалонійської церкви, з кодексу Макринітисси і Нової Петри, з актів менікейського монастиря і з актів монастирів струмицького, руського атонського, в ватопедського й інших атонських, з яких можемо добре пізнати відносини візантійського села. Для нас важна перша частина, бо в ній займаєть ся автор питанням про склад і редакції *Νόμος γέωργικος*, що був в уживаню у полудневих і східних Славян і дійшов до нас в кількох формаціях — і критичним переглядом питання про зміст закопа. Одначе головних результатів треба шукати в другій, більшій частині, в якій проводить ся гадка, що „основной идеей аграрной исторіи Византіи должна быть поставлена личная и наследственная (*γρονικόν*) собственность париковъ казенныхъ, вотчинныхъ и проіарскихъ“, що стає фоном для відмін другостепенної важности (228). Інші статі: 1) Л. Х. Леперь, Нѣсколько греческихъ и римскихъ надписей (с. 235—260), 3) L. Pargoire, Les Saint-Mamas de Constantinople (с. 261—316), 4) Ф. И. Успенскій, Никифор Θεотоки и Лейпцигское изданіе толкованій на Восемикнижіе (с. 317—341) — автор подає замітки про вартість збірки Катен, виданих в Липську 1772 Феотокі і приходить через порівнанє з Серальським кодексом до результату, що липське виданє виказує значні зміни, переставки і доповненя, які пороблені на підставі кількох текстів. 5) Панченко дає продовженє каталюгу моливдовулів, ст. 341—396. Річник закінчує справозданє з діяльності археологічного інститута за р. 1902 (с. 397—410), 1903 (с. 411—430). *З. Кузеля.*

А. Пападопуло-Керамевсъ — Акаѳистъ Божіей Матери. (Византійскій Временникъ, 1903, стр. 357—415).

Про початок Акафисту писало ся дуже богато, одначе ніхто не дійшов до певного результату. По найдавнішій гадці повстав Акафист

в р. 677 підчас osvободження Константинополя від облоги Арабів; його автором мав бути Георгій, хроніст IX ст., прозваний Амартолом. Інші признавали зложене Акафиста Георгію Исиді, Аполінарію Александрийському (з IV ст.), Романови Піснелівцеву і т. д. II. Керамеве виступає ще з певним поглядом, який має по його гадці розв'язувати загадку.

Головними труднощами при рішенню питання про час і повстанє Акафиста були: брак критичного видання і неповність матеріалу. До того додати ще треба цілковите ігнорованє спеціальних переказів про Акафист, які існують в формі мінейних оповідань і за мале відріжнюване поодиноких частий складових, себто первісного переказу від всіляких пізнійших редакцій. Супротив тих браків, піднесених автором, не може нас дивувати погляд Крумбахера в його історії візантійської літератури, що питанє про Акафист не можна ще уважати рішенєм (II вид. с. 672). Автор думає, що причиною браку позитивного результату було й неправильне поставленє питання й несталість точки виходу.

Сконтатувавши се передає він зміст первісного переказу про Акафист і пояснює ріжнородність його заголовків в церковних книгах. Акафист не міг повстати ані за часів Гераклія і Сергія, бо заголовок одного тексту належить тільки до сьвята, установленого на 7 і 8 серпня, ані за часів Константина Погоната і Льва Ізаврія, бо сьому противить ся сам зміст. Акафист міг лише, по гадці автора, повстати за часів Михайла III і патріярха Фотія з нагоди нападу Руси в р. 860. З характеристики двох бесід Фотія *εις την εφοδον των Ρώσων* виходить, що первісний синаксар з X ст. і пісні Акафиста зв'язані тісно з ними і що тому празник похвали Божої Матери не міг бути установлений перед роком 860 і не міг дотикати тільки до одного міста, а до усіх нападів нехристиянських народів. Автором Акафиста треба назвати Фотія. Сю гадку потверджує автор 1) п'ятками патріярха в другій бесіді на акафисні пісні, 2) згадкою Т. Ляскаріса з XIII ст., 3) браком імітацій Акафиста перед IX столітєм, 4) схожістю змісту Акафисту з першою бесідом Фотія і аналогічними зворотами, які стрічають ся в другій мові патріярха і в Акафисті і 5) вкінці тою обставиною, що похвали Богородиці переняті в більшій частині з ріжних церковних пісень, які належать до часу не ранше восьмого і девятого віку.

Погляд автора, по всіх аргументах, не виключає усіх сумнівів і мабуть не порішить ще цілої справи. Не уважаю себе компетентним рішати, одначе все таки думаю, що не всі паралелі, які наводять ся на доказ схожости мови Фотія з Акафистом і на доказ залежности деяких його місць від інших творів, мусять відповідати дійсности. Богато з них брали автори незалежно від себе з виробленої церковної

фразеології: зрештою — те усе могли вони так само добре і запозичити в Акафісту.

З. К.

В. И. Мочульскій — Слово Іоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, Одеса, 1903, стор. 22.

Автор займаєть ся обговоренєм апокрифічної памятки Національної бібліотеки в Парижі в збірнику з 1574 р. п. з. „Τοῦ ἐν ἁγίοις (πατρὸς) ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρισστόμου λόγος περὶ ὠφελείας τῶν ἀκουσόντων αὐτόν“ і бібліотеки сьв. Марка в Венеції в збірнику з XVI ст. Він був вже надрукований проф. Н. Красносельцовим в 1899 р. в „Лѣтописи Истор.-фил. Общ. при Имп. Новоросс. Университетѣ“ (Визант. отд. IV, с. 196—199) з рукописи бібліотеки Андріївського Скита на Атосі.

Автор хоче відповісти на три питання: 1) З яких частий складаєть ся твір, 2) коли повстав він і 3) для яких цілий його зложено. Він зачинаєть ся від вичисленя головних гріхів смертельних. Ось вони: 1) Служити діаволу і відречи ся Бога, 2) коли хто сповнить гріх з найблизшою родиною, як прим. з донькою, з матерію, сестрою, тіткою, і 3) коли хто по шести днях праці не сьвяткує неділі. Потім іде пояснене важности неділі: не сьвяткувати неділю се такий важкий гріх, що його не зрівноважать шість днів праці, побожного жїтя, посту і молитви. Далі переходить компілятор до питання про піст і виває усіх придержувати ся його строго, щоби забезпечити ся від пожежі, води, диких звїрів, а вкінци від всякого зла і від смерти. Се напроваджує автора на питанє про церкву, сьвященний чин, літургію, а врешті на тайну хрещеня і пострижене голови.

Як се в части видно з самого переповідженя змісту, твір, не одноцільний. Основу творить поученє про неділю, яке дало доперва привід до причепленя пньших частип. Воно опираєть ся цілком певно на „Епистолія о недѣлѣ“, знаній вже з рукописий VI столїтя (з р. 584). Дальша частина складаєть ся 1) з толковань про церкву, сьвященничий чин і Литургію, 2) з місця про хрещенє і постриженє голови і з 3) екскурзу про любов. Цікаве місце про стриженє волося. Ігумену постригаєть ся голову 30 разів, срею 12, а сьвітєському чоловіку 3 рази: проклятий той і вилучений зі звязи церковної, хто не стриже ся і носить волося спущене аж на самі очі („τινὸς ἂν αἱ τρίχες διαβοῦν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ... ἐπικατάρατος ἐστιν... ἕως εὐλογηθῆ ἢ γυνή μετὰ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς, καὶ ἂν διαβοῦν αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς. Καὶ οὐκ ἔστιν ἀξία μεταλαβεῖν ἐμοίως καὶ ἀπὸ τῆς ἀγιάσθη ἢ κεφαλῆ αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς, ἐάν τις κόψῃ τρίχας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, ἔστιν ἐπικατάρατος“ с. 20).

Що до часу зложеня, то можна припускати, що твір повстав в XIII або в XIV столітїю. На се наводять нас дві обставини. В текстах про неділю звязуєть ся культ неділі з культом середи і п'ятниці, що витворив ся доперва в другій половині XIII столітя в часі повстаня секти бичівників. (Веселовскій, Опыты по ист. разв. христ. легенды, с. 83). Поясненя про церкву, священників і богослужене знані з староруської літератури і з грецької з XIII і XIV столітя, служать другим аргументом за тим, щоб памятку сю зачислити до XIII або XIV столітя.

З. К.

Е. Голубинскій -- Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ называемой схедеографіи, представлявшей собою у послѣднихъ высшій курсъ грамотности (Извѣстія отдѣл. р. яз. и слов. 1904, кп. 2, 49 — 59).

Статейка проф. Голубинского, то примір того, як об'єктивний дослідник зміняє свій давнїйший погляд супроти нових жерел, які домагають ся його модифікації. Автор знаний як оборонець думки, що в давній Руси не було висшої просвьіти, як проста письменність. На підставі спостереженого знаня т. зв. схедеографії у староруських книжників, автор склонний розширити свою думку. Вправді можна запримітити ще ваганя у него, але все таки виразний зворот слідний. „Если предположеніе наше подтвердится новыми памятниками или указаниями на новые памятники: то и рѣчь въ русской исторіи о грамотности періода домонгольскаго должно будетъ расширить. Нужно будетъ говорить не только о грамотности нисшей, состоявшей въ умѣньи читать, съ умѣньемъ или безъ умѣнья писать, но и о грамотности высшей, состоявшей въ нѣкоторомъ изученіи языка“ (с. 58).

Перейду до самої статі. Схедеографія, гр. *σχεδογραφία*, зложене із *σχεδος* — граматичний розбір слів і *γραφω* — пишу, значить разом по нашому писане або записуване граматичного розбору слів. Автор наводить історичні свідощтва істнованя схедеографії у Греків та в понятя, яке ми виробили собі про ту науку чи штуку, виводить, що в посланію митрополита Климента до Томи говорить ся виразно про схедеографію. Ось його слова: „Помнюа реченнаго тобою (зн. Томою) учителя твоего Григоріа, єгоже і свята рекъ не стыжю ся, по не судя єго хошу рещи, но истинсвуа: „Григорей зналъ алфу, якоже и ты, и виту, подобно и вся 20 и 4 словесъ грамоту, а слышиши ты, у мене мужи (єсть иже єсмь самовидецъ, иже можетъ єдинъ рещи алфу не реку на сто, или двѣстѣ или триста или 4 ста, а виту також“ (50). Супроти сього треба признати повну рацію думці проф. Г. про існоване

схедеографії. Натомість ніяким способом не можна признати стійности твердженю автора, що „во всякомъ случаѣ должно быть считаемо не подлежащимъ сомнѣнію, что у Климента идетъ рѣчь о славянскомъ, а не о греческомъ языкѣ“ (57, зам. 2). Хто перечитав уважно слова Климента, які я навмисно навів вище, той набере переконання, що там говорить ся власне про 24 букви грецької азбуки, а не 32 славянської. Значить ми не можемо говорити про схедографію славянську, лише про схедографію грецьку. В останній не виключені розуміє ся славянські поясненя гр. слів, але се не дає ще права говорити про слав. схедографію. Доки не маємо иньших свідощв, мусимо розуміти слова Климента дослівно.

М. Тершаковець.

Dr. Leopold Karl Goetz, Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, (Кієво-Печерський Монастир якъ Культурный (sic!) центръ Домонгольской Россіи), Пасау, 1904, стор. XXXIV+238.

Книжка пожиточна, хоч і не для тих, для кого очевидячки призначив її автор, тоб то не для Німців, а хйба для Росіян, що володіють німецькою мовою. Якесь чудернацьке збочене доброго смаку веліло авторови зладити дуже перістий, двоязичний текст: скрізь у німецькім тексті і в нотах покладено масу цитатів на церковно-славянській та новій російській мові, так що Німець, який не вміє по російськи, ані Росіянин, що не вміє по німецьки, не могти-муть користати з неї. Се на думку автора має бути стимул, щоб Росіяни вчили ся по німецьки а Німці по російськи. Та дуже сумнівно, чи осягне др. Гец свою мету; принаймні для Росіян, що мають під руками масу російських праць про початки церковної, а особливо монастирської організації на Русі та про Печерський монастир, Гецова книжка буде зовсім зайва, а Німців не зацікавить її зміст, повний детальної мікрології, але дуже далекий від авторової претензії — дати образ Печерського монастиря як культурного центра домонгольської Русі.

Вже сама ся претензія — виставити Печерський монастир як культурний центр старої Русі — свідчить про те, що автор не зовсім докладно уявляє собі культуру тої Русі та її розвій. Він зовсім не догадуєть ся, що в кінці X в., в часі заведеня християнства, та староруська культура, тоб то суспільна та політична організація не починала ся, а була вже близька до зеніту свого розвою, з якого зараз у XI віці, не вважаючи на часткові поступи на полі церковного та духового житя, почала хилити ся в низ аж до монгольської руйни. Вже се одио повинно б було навести проф. Геца на иньше формулованє свого питання. На хйбне розуміне первопочинів культурної історії старої Русі вказує

також і те, що проф. Гец усе ще стоїть на давно покиненім становищі, що перші християни в Києві були самі Варяги. Зрештою хтівши показати Печерський монастир як центр староруської культури, треба би було дати хоч який-такий образ тої культури в усім її обсягу, а потім умотивувати центральне становище Печерського монастиря. Др. Гец однак не робить цього і виловлюючи за слідами російських учених культурні деталі з Печерського Патерика, представляє їх в таким видом, буцім то вони (прим. печене хліба, рукоділя і т. п.) були чимось новим на Русь, що почало ся аж із того монастиря. Розумієть ся, що такий образ був би наскрізь фальшивий.

Праця проф. Геца розпадаєть ся крім просторої передмови на дві часті. В першій оповіджено на основі староруських жерел та нових праць російських істориків церкви історію київського Печерського монастиря від його заснованя, йдучи по порядку відомих нам ігуменів, аж до монгольського погрому, знач. від 1051 до 1240 р. Ся часть держить ся, як сказано, імен ігуменів записаних у Патерику та в літописях; при кождім імені автор збирає й просіває крізь критичне сито всі нотатки, які дійшли до нас про нього та про монастир під його володінєм. Се дуже пожиточна і старанна семінарія на праця, але образу історичного та культурного не дає. Такий образ має дати загальний вступ до тої частини (ст. 1—11), але й тут автор уміє сконцентрувати увагу на дрібні деталі, а не вміє обхопити ширшого історичного обрїю.

Друга частина праці на підставі житій та оповідань Патерика має дати образ культурної діяльності монастиря. Та й тут виклад автора держить ся на рівні монастирських оповідань; виходить по за них лише стілько, скілько посунули їх розуміне праці російських учених. Се звід заміток розсипаних у Патериці на різні теми: домови праця, студії, письменство, малярство, душпастирство, пильноване хорих і т. д., далі про відносини монастиря до князів, бояр, народа та до духовної ерархії. Додано реєстр ігуменів, реєстр угодників похованих у тзв. ближніх печерах і передрук неавтентичної грамоти Андрія Боголюбського до монастиря з р. 1159.

Може найцікавійша з усеї книжки передмова, в якій автор викладає свої погляди на розвій староруської церкви та монашества та подає пляни своїх праць, задуманих або вже ось-ось близьких докінчення. Жаль лише, що отся праця так мало підходить під широкі пляни зачеркнені автором у передмові.

Ів. Франко.

Г. И. Маркевичъ — Выборное начало въ духовенствѣ въ древне-русской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра, Полтава, 1905, ст. 131.

На книжці не означено, що се друге виданне праці, яка появилася

ся вперше в Трудах кiev. дух. акад. в р. 1871, як кандидатська праця автора. Для свого часу була се робота незла, хоч давала перевагу міркуванням і загальним выводам над фактичним матеріалом, використаним і для того часу не вповні. Автор по загальнім вступі про виборність в церкві вселенській і візантійській давав погляд на часи староруські, потім переходив до українських земель XV—XVII вв. і по загальних замітках подавав перегляд виборів митрополитів, єпископів, ігуменів і священників. Виходячи з загальних міркувань про вічеві принципи, автор давав виборним порядкам давній Руси трохи більше місця, ніж вони по всякій правдоподібности мали в дійсности, але не доходив до крайности, до котрої допровадив сю теорію в своїй звістній роботі пізнійший дослідник Ор. Левицький. В новім виданню праця виїшла не підновлена новим матеріалом, а й деякі помилки старого видання лишилися не справлені (нпр. важний недогляд на с. 24, де автор, цитуючи соборні постанови 1274 р. мабуть з других рук, дає слова „избранныхъ народомъ въ священство“, яких текст постанов в дійсности не містить).

М. Грушевський.

М. Довнар-Запольскій — Очерки по организаціи западно-русскаго крестьянства въ XVI вѣкѣ, К., 1905, ст. VI+307+168.

Книга ся під повим титулом дає не так багато нового. Автор, потребуючи виступити з книгою (книга ся була предложена ним в минушнім році кievському університетови як докторська дисертація), видав разом дві свої статі: Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ, друковану в Журналі Мин. Нар. Просв. в 1897 р. (див. Записки т. XXIX), і Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI в., що появила ся в тімже Журналі майже в однім часі з виходом сеї книги (1905, кн. III—IV, див. про неї Записки т. LXV). Перша статя значно розширена для сього нового видання: автор додав на вступі ширший погляд на історію питання, втягнув новий матеріал; друга статя виходить в тімже виді, як читала ся в Ж. М. Н. П., але по ній автор додав ще „заключеніє“ і в додатку дав перейшло п'ятдесят документів до історії селянства й господарських маєтностей в кн. Литовського 1527—1567 pp.

Хоч автор, переробляючи свою першу розвідку, очевидно, мусів старати ся приладити її до другої, одначе вони лучать ся між собою слабо і роблять вражінне механічного сколучення, викликаного більш сторонніми мотивами, ніж змістом. Причина в тім, що в своїй другій статі автор займаєть ся більше технікою катастрації й тих реформ, які переводило правительство в кн. Литовського в середині XVI в., та дуже

мало входить в питання, поставлені в першій розвідці — вплив тих реформ на селянські відносини, спеціально громадську організацію білоруського (в частині українського) селянства, якою займається він в першій статті. Зрештою, реформи середини XVI в. були одним з кінцевих моментів в руйнуванні старинних форм громадського устрою, які старається вислідити автор в першій фазі. Між епохою життєвості тих форм і реформами XVI в. лежав довгий процес, який зістається майже не рушаним автором. Він заповідає вернути ся до цього пізніше, а відчуваючи, очевидно, брак органічного зв'язку між першою й другою розвідкою, старається ся зазначити його тим „заклученієм“, де одначе по частині рекапітулює першу статтю, повторюючи дане в її закінченню (що робить досить неприємне вражіння), по частині ставить тези й гадки, яким би місце було на вступі першої глави, або які повинні були бути введені в самий плян обох студій, а тепер дуже слабо або й ніяк не вяжуть ся зі змістом їх, а особливо другої студії.

Головна хиба — ізольованість тих явищ, які студіює автор, в його дослідді, зістається ся і в сім новім виданню. Авторови очевидно й самому приходили гадки, що історію громадської організації в в. кн. Литовським треба б студіювати з оглядом на відносини староруські й історію громадської організації в в. кн. Московським і під правом польським, але зробити того він не зробив. Реформи XVI він оглядає без зв'язи з напрямми й ідеями державної економіки Польщі, хоч в XVI в. як раз польська практика й устрій в масі випадків давали взірці державній політиці в в. кн. Литовського. Матеріал, який автор притягнув до розширення своєї першої студії, не всюди вибраний обережно. Можна мати нпр. сильні сумніви, чи сільські „присяжники“ і „радці“ кінця XVI в. (с. 48–9) можуть служити до реконструкції старого устрою громади.

В своїм „заклученію“ (с. 296) автор порушує мої гадки про громадський рух України XIII в. Він годить ся з моїми поглядами на політичну роль українських громад, але ставить поправку до „формь общиннаго строя и его происхождения“: рух не сотворив громадської організації, він застав її готовою. Виходило-б, мов би я говорив противне. Я не знаю, яку з кількох моїх праць, що сю справу порушують, мав тут на гадці автор: досить старанно збираючи иньшу літературу, він взагалі уважає, очевидно, пенаручним згадувати про українські праці, які порушують поставлені ним питання. Але я в громадським руху XIII в. все бачив поворот до старої, перед-княжої організації, так що з цього боку мої погляди даної д. Д.-Запольским поправки, думаю, зовсім не потрібують.

М. Грушевський.

Polska XIV wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga, Ziemie Ruskie — Ruś Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego (Źródła dziejowe tom XVIII część II-ga), Варшава, 1903, ст. III+V+491+33.

Том сей містить монографію про Галичину — Руське воєводство разом з Холмською й Белзькою землею, чи як автор се називає — Червону Русь. Третя се з ряду монографія автора, присвячена історично-географічному й статистичному представленню українських земель в XVI віці в сій серії: перша, присвячена Волини й Поділю, вийшла в р. 1889 (як т. XVIII видавництва Źródła dziejowe); друга, присвячена „Україні“ — Подніпровю й Побожу (воєводство Клівське й Браславське по термінології кінця XVI віка), вийшла в 1897 р. (як т. XXII — була мною досить широко свого часу обговорена — в т. XVII Записок), а два роки тому появилася отся третя, присвячена Західній Україні, так що вістаєть ся без обговорення лише українське Побуже. Скільки знаю, автор в свій плян включив також Підляше, і монографії про нього можемо тепер з черги сподівати ся від нього; натомість Україна берестейсько-пинська (Берестейське воєводство по давньому) і Сіверщина не входять в круг його студій, бо перша вістала ся формально по за межами Річипосполитої польської, друга — вийшла в сі межі вже в XVII віці.

Перше, що мушу піднести про нову монографію — се її об'єктивність. Можна бути різних гадок про спосіб оброблення автором матеріалу й про його виводи, але то треба йому признати, що він постарав ся увільнити ся від тих оклепаних фраз польської історіографічної публіцистики про польську культурну місію на Русь, про ті „zduycze pług polskiego“ й „подвиги в ширенню західньої цивілізації“. З сього погляду автор в сій монографії був навіть об'єктивнішим і обережнішим, ніж в попередніх, може бути — власне в почуттю тих непередавених національних спорів, яких ареною була й лишила ся західня Україна, і майже не можна вказати в сій книзі місце, де-б був слідний якийсь національний суб'єктивізм автора.

Друга користна сторона сеї монографії, яку мушу піднести особливо в порівнянню з першою з ряду, полягає в тім, що автор поруч історично-статистичних студій дав багато місця історичній географії, історії колонізації й економічній історії, перенісши в сей бік, можна сказати, центр ваги своєї праці.

Задачою цілої сеї серії публікацій і монографій, розпочатих перед двадцятьма роками Ол. Яблоновским в спілці з пок. Ад. Повіньским, було — на підставі поборових реєстрів дати географічно-статистичний образ

провінцій Польщі: їх обшир, степень залюднення і статистику різних родів землеволодіння. Показало ся одначе, що сі поборові реєстри, особливо для земель українських, далеко не визначають ся ані потрібною повністю ані докладністю. Тому уже в монографії про східню Україну д. Яблоновский мусів відступити від первісного пляну й відсунувши на другорядний плян чисто статистичні комбінації, дав багато місця загальнішим спостереженням над кольонізацією й суспільно-економічною історією краю. Хоч Галичина що до свого статистичного матеріалу XVI в. стоїть далеко ліпше ніж східня Україна, але й тут автор на кождім кроці мусів переконувати ся в неповности й недокладности його — в істнованню великих прогалин і в конвенціональности подаваних цифр (читай нпр. дуже сильну апострофу автора на с. 153). Тому поруч статистичних виводів про чисельність осад, їх відносини до простору й загальне число людности, яким присвячені головню розд. II — IV, с. 40—220, багато місця уділено заміткам історично-географічним, загальнішим спостереженням над кольонізацією, суспільними верствами, господарством краю. Розд. VI становить собою коментар до історично-географічної мапи західньої України в виданім майже в однім часі з сею монографією історичнім атласі автора (про нього говорив я в т. LXII). Розд. V містить просторі каталоги різних категорій шляхти й шляхецьких маєтностей. В розд. VIII знаходимо досить простору (с. 404—484) монографію про господарство.

Головними джерелами для монографії послужили видані автором в особнім томі поборові реєстри (про них див. в т. LI) і люстрація 1564 р., видана мною в Жерелах до історії України-Руси (з люстрації 1570 р., виданої тамже з початком 1903 р., автор не мав уже спромоги скористати). Джерела сі використані автором сумлінно й старанно¹⁾; иньші публікації, по словам автора, старав ся він використати також, „о скільки вони були приступні“ йому. При великій неохоті автора до докладніших вказівок на свої матеріали й літературу, якій він, на жаль, зістав ся вірним і в сій монографії, не легко осудити, з чого він скористав, а що лишило ся йому неприступним; але скільки можна зіркувати — таким неприступним лишило ся чимало чого.

Взагалі ся обставина, що автор занадто закриває перед читачом свою лабораторію, викидає за двері всю передвступну роботу по осягненню оконечних виводів, в значній мірі не дає читачеві скористати вповні з великої праці, вложеної автором в свою монографію. Нпр. на с. 70 подає він каталоги міст з

---

¹⁾ Покористував ся автор і вступними розвідками Жерел — так на с. 122 знаходимо таблицку оперту на обчисленнях поданих у вступній розвідці при т. I Жерел.

датами їх засновання, не подаючи при тім ніяких вказівок, на чім ті дати оперті; хто мав до діла з сим питанням, знає, яка се нераз конвенціональна річ — дата фундації міста; не вказуючи джерел, автор в значній мірі позбавляє вартости свої вказівки. Так само нпр. не даючи ніякого ближшого апарату в своїм — безперечно з великим накладом спорядженім перегляді шляхетських родів, автор в значній мірі депреціює його. На ст. 336 нпр. читаємо: „Вправді знаходимо дуже багатий матеріал для порівняння в виданих уже *Aktach grodzkich i ziemskich*“, що дотикають 4-х земель Руського воеводства в XV віці: вони позволяють нам приглянути ся руху дрібної шляхти з її гнізд, в розмірах далеко ширших і навіть протягом що найменше півтора століття, але не маємо того зовсім для землі Холмської й Белзької. Зрештою докладний виказ зміц, о скільки був би цікавий, о стільки мусів би бути дрібязковим, навіть зайвим тут; вистане, коли для характеристики зазначимо, по пильнішій перегляді дат, що в посеред вемян звістних в XV віці ледви $\frac{1}{3}$ досиділа до кінця XVI в. в своїх первістних гніздах, а значна частина навіть зникла зі своїми назвами“. Отже автор переробив для себе тяжку роботу, слідячи рух шляхетського землеволодіння, історію самих родів, сам признає результати тої роботи інтересними, але боячи ся „дрібязковости“, зводить її до того голого виводу, який ми подали. Одначе без такого введення в дрібязки праця дослідника в того рода роботах лишаєть ся властиво страченою для наукових кругів — кождий цікавий буде мусіти на ново проробляти її.

Я навів сі два приклади для умотивовання свого погляду. В деталі не буду входити. Чисто статистичні виводи автора інтересні — хоч при тих негативних сторонах свого матеріалу, на які він сам так сильно вказує, мають в значній мірі характер гіпотетичний; для заповнення прогалин авторови приходило ся часом звертати ся до дуже довірливих припущень (див. нпр. обрахунки парафій на ст. 47 і 52, обчислення числа ланів на с. 94, що служить потім підставою для обчислення загальної людности і т. д.). Цінні спостереження над шляхетським землеволодінням (піднесу нпр. замітки що до певних гербових категорій руської шляхти на с. 339 і далі). Користно зведені до купи вказівки матеріалів про господарство (головну ролю грають звістки люстрації 1564 р., иньший матеріал не використаний переважно, а в останнім розділі автор обмежив ся тільки тим, що зробив каталоґ замків). Вкінці кождому зроблять цінну прислугу історично-географічні спостереження автора — наглядно представлені на історичних мапах. Наші замітки не уймають позитивним сторонам сеї праці — цінної в кождім разі вкладки в історичну літературу Галицької Русі.

М. Грушевський.

Władysław Łoziński — *Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III*, Льв., 1903, стр. XI+678, 8°.

— *Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, wydanie drugie, przejrzone i znacznie pomnożone, t. I — czasy i ludzie, t. II — wojny prywatne, Льв., 1904, ст. XII+411+XVIII+560, 8°, з ілюстраціями.

Отся книжка знаного в польській історичній науці історика культури, що діждала ся великого, як у наших обставинах, попиту між публікою і протягом дуже короткого часу виїшла у другім, багато доповненим виданню — являєть ся мабуть чи не найцікавішою історичною працею в польській літературі в останніх часах. В чім лежить сей незвичайний її інтерес? Не так у її науковій вартості, методі, й т. ин. (хоч д. Лозинський історик дуже поважний), але передовсім у тій спеціальній політично-національній атмосфері польської суспільности в Галичині наших днів. Треба мати на увазі й добру славу авторової письменської техніки, сензаційний титул і т. ин., передовсім одначе польська публіка сподівала ся в сій книжці знайти відгомін власних теперішніх думок. Книжка мала дати образ суспільно-культурного життя Галицької Русі, себто надіяли ся знайти в ній документальний доказ висшости польської культури над руською візантійщиною і варварством, свідомство величавої культурної місії польської шляхти і т. и., про що так багато пишеть ся й говорить ся в останніх часах серед Поляків на Русі. Се було без сумніву найбільшим товчком в заінтересованню сією книжкою. Та правду сказати — читачі згаданої категорії (а їх найбільше) розчарували ся, прочитавши книжку. Се розчарованне можна було пізнати з різних прояв, навіть з самої наукової критики. В сій останній можна було навіть відчутти певний укритий докір авторови за написанне сеї книжки, чи там за голу правду у ній; публіцистика (в иньших разях дуже жива) мовчала і мовчить. Як би так отсю книжку написав не-Поляк, то без сумніву підсунено би йому всі ворожі аспірації супроти польської народности, названо би її просто памфлетом і т. и., але супроти сього, і то репомованого автора було годі так поступати.

Автор задумав дати образ життя шляхти в Галицькій Русі при кінці XVI і в першій половині XVII ст. Без сумніву вибрав він щасливо сей історичний період, період повного розвитку форм шляхотського режиму в Польщі та повільного переходу сих форм від актуальности до закостенілого анахронізму, який уже вповні виступає від першої половини XVII ст.

На недостачу матеріялу годі жалітись авторови, він навіть обмежив ся у використуванні жерел, мало вживаючи історично-літературних, натомість зібрав величезну масу судово-правного актового матеріялу

і з нього зложив одноцільний образ. При тім держав ся автор спеціального способу нарративного (в тім напрямі д. Л. майстер) поруч дедуктивної методи. Сього не можна назвати користною прикметою книжки, противно, предмет і матеріал домагаєть ся радше аналізи й індукції, хоч формальні успіхи не можуть при тім бути такі блискучі, як їх досягнув автор.

Вступне слово має приготувати читача до читання ярих красок на поданих образках минувшини. Автор впевняє, що в дійсности не було так але, як на перший погляд виходить, що в односторонного матеріалу (майже виключно судові акти) виходить односторонне освітлення, що сей матеріал не всюди і не все віродостойний, а що найважійше — „що одночасно у всіх сусідніх краях було не богато ліпше, коли не так само але або й ще гірше, аніж у Польщі“ (ст. 5). Що до згаданої висше односторонности актів, то воно правда, хоч з того ще цілком не виходить, що вони малюють нам суспільність односторонно. Один-два-десять судових актів не дасть нам дозволу генералізувати заключених у них рисів на широку суспільність, та знов коли десятки й сотки тисячів таких актів в межах майже одного століття (остаточно їх можна розширити й на чотири століття, а образ ще доповнить ся) зливають ся в одну цілість, рівну і згідну, тоді годі говорити про односторонність образу. Правда, що давні судові акти часто з розмислом говорять неправду, але й те правда, таких актів, неможливих до провірення не так то богато, а явно брехливих автор не потребував використовувати, за те мав богато способів упевняти ся про правдивість иньших. Остаточно не в індивідуальних поодиноких фактах й особах історична вартість і вірність судових актів, а в тім загальнім настрою, загальних поглядах, в тогочасній моральній оцінці подій і т. п. глядіти треба справді історичних рисів. Автор велить читачеві прикладати дуже сувору міру для означення правдивости якоїсь події, записаної в актах: „самий факт відбутої кари або перепросини сторони потвердять закид чийогось злочину“ (ст. 5). Як же хоче автор? Щоб у суспільности, де суди не мали ніякої езекутиви, а люде не мали ніякого почуття права і справедливости — щоб у такій суспільности аж відбута кара або перепросини були свідомством достовірности акту? В дійсности сам автор пераз приймає події як правдиві, де такого доказу нема. Вкінці ті „сусідні краї“ не можуть вповні заспокоїти сумління уважного читача: те порівнянне з сусідніми краями, обмежене майже цілком до Німеччини, подано дуже загально, хиба кілька окремих фактів із історії Яисена, які самі собою не вистають для виводів про культурність обох країв. Передовсім діло не в аналогії кількох окремих подій, а в тій етичній оцінці, якою міряли факти в Польщі і в иньших краях. Німецьких Mordbrenner-ів ніхто

в суспільности не мав таки за ніщо иньше, ніж вони заслугували, а в Польщі? Таж сам автор показує певну неясність в етичних принципах, коли парафразує Ніцше, говорячи: „Міра високих прикмет польської суспільности — у її хобах“ (ст. 5). Такий погляд може бути часом правдивий, часом цілком хибний. Новочасні польські історики радо ним користують ся, на жаль тільки в оцінці історичної минувшини польської народности, натомість иньших виключають старанно від сих „лагодячих обставин“. Се бачимо й у самого д. Ловіньського, навіть у „Prawem i lewem“, прим. коли говорить про покутські рухи 1648 р. і загалом тоді, коли у нього мова не про шляхту і не про Поляків.

Тому то не багато говорять ті „сусідні краї“, бо паралель западто мало, занадто голословні вони і механічно поставлені, так що більше треба авторови вірити на слово, аніж можливо виробити собі таке внутрішнє перекопаннє. Було б краще, як би висновок такий робив сам читач, а не накидав ся йому в тим сам автор. Він все таки, як сумлінний чоловік, не міг замкнути очей на один результат порівняння Польщі з иньшими краями: він бачить, що саме тоді, коли в иньших краях поволи занавоує порядок, почутє права і гуманности, слабне і паде підданство — в тім самім часі в Польщі росте заколот, самоволя й гнет. Як раз сю ознаку тодішнього суспільного життя Польщі вказує автор кілька разів. Без сумніву таке отверезіннє від історичної традиції треба назвати користним поступом у польській історіографії. Розумієть ся, що до причин того сумного і щораз сумнійшого стану в Польщі автор цілком не має ясного погляду (та й не тільки він сам!) і всякі поясненія в тім напрямі не виходять із блудного колеса, як: безсилність короля, недостача езекутиви, елекція і т. ви. про яви, а не дійсні причини, яких глядіти треба дещо глибше, в самій генезі і розвитку польської держави, в неприродности її національно-культурного складу, в політично-соціальной психології польської шляхти і т. п.

Отсе кілька загальнійших заміток, тепер перейдемо до самої основи книжки та деяких її методичних прикмет.

Книжка у першім виданню ділить ся на вісім розділів: prawem i lewem (3—71), часи й люде (75—182), земля Львівська (185—233), земля Галицька (237—298), земля Перемиська і Сяніцька (299—399), Djabeł Łańcucki (401—533), Djabełeta (355—585), хлопи (587—631). Кождий із тих розділів ділить ся на уступи (2—7). Друге виданнє обіймає вже два томн, кождий мало що меньший від першого видання, й уклад їх відмінний. І-ий том має окремий титул („Часи й люде“) й обіймає шість розділів: недостачі права (1—91), домові справи (93—157), житейські біди (plagi żywota) (159—254), амор і демон (255—285), шляхотська маса (rzęsa szlachecka) (287—350), хлопи (351—411);

у II-ім томі („Приватні війни“) пять розділів: земля Львівська (1—64), земля Галицька (65—143), землі Перемиська й Сяніцька (145—307), Djabel Janiucki (309—454), Djableŭta (455—512). Сей перегляд показує, в якім напрямі розширено друге видання. Передовсім друге видання обіймає ширший простір часу, аніж перше. Часи Жигимонта III розросли ся тут ще на часи Владислава IV, а подекуди й даліше. Тим способом автор міг обіймати значно ширший фактичний матеріал, аніж перед тим було можливо. Тому то як цілість так і поодинокі частини збільшили ся значно своїм обємом.

Поодинокі розділи мають теж звичайно більше число уступів, або розведено їх ширше. Таким способом два початкові розділи першого видання розросли ся на чотири розділи у другім виданню (I т.), без усякої основної переміни. Так само-приблизнилися огляди поодиноких земель, найбільше Перемиської й Сяніцької, майже виключно тим, що впроваджено на сцену більше людей й подій. З одної частини первісного розділу про Львівську землю зробив автор окремий розділ про шляхотську масу, що належить до найінтересніших частин книжки. Окрім того є різниці в укладі матеріалу й у технічно-методичнім обробленню. Вкінці — друге видання містить 92 ілюстрації (деякі з них одначе не звязані нічим із самим оповіданням).

Заголовок книжки: Звичаї на Червоній Русі, не цілком відповідає змістови, бо для докладности треба було додати: серед шляхти. Так воно дійсно, хоч бачимо й розділ про селян. Сей останній, помітивши його неповність, дає радше одною краскою більше в образі шляхотського життя. Про міщан нема й тільки згадки. Отже заголовок треба розуміти дещо инакше, ніж могло б здавати ся; видно, автор не може увільнитися від старих польських поглядів про склад суспільного життя. Поза тим автор не показує ніякої претенсіональності заповідати більше, аніж дійсно є, й слово „звичаї“ дібране тут дуже добре. Се не монографія соціального і культурного життя згаданого часу: до того багато сій книзі не стає, за те подбуємо в ній дещо зайвого чисто белетристичного матеріалу. Наукова монографія вимагає значно богатшого та всестороннішого матеріалу й мусить бути збудована іншими методичними принципами.

Розділ про „недостачі права“ — се загальна, але дуже плястична характеристика, прикрашена прикладами судово-правних відносин і звичаїв у Польщі, що показує безвихідність того стану й недостачу примітивних понять про публичне право. „Домові справи“ — то образ життя шляхотських дворів і замків та характеристика господарства їх з яркими рисами девастацийного вандалізму. „Житейські біди“ належать до найінтересніших частин; уведені сюди наслідки хронічного нещастя від

Татарів, своєвільного війська, розбійництва, злих сусідів. В характеристиці „шляхотської маси“ особливо цікавий образ участі дрібної руської шляхти в релігійній боротьбі між православними й уніятами у перемиській дієцезії; коли вела ся боротьба між єпископами Крупецьким і Гулевичом та Впницьким, шляхта ся стояла рішучо за останіми, як православними. Боротьба ся представлена доволі широко. Розділ про „селян“ має на меті показати, що підданство в Польщі не було в тім часі найтяжше, в Німеччині та Франції воно було ще гірше. Автор не дає на се відповідного доказу, бо ж годі таким доказом назвати три довільні виписки про селян від трьох ріжних людей, що жили в ріжних часах і в ріжних сторонах Європи.. Така паралеля мусить виглядати цілком иначе. Та й те, що автор говорить про селян, не входить так легко у зачеркнені автором рами буцім то доволі можливого положення. Докладніше говорить автор тільки про селян у королівщинах, яким без усякого сумніву вело ся найкраще, а який прикрий образ утиску й самоволі! Також кілька вирваних прикладів про релятивно добрий матеріальний стан селян не можуть нам дати ніякого поняття про розклад селянського добробуту в масі. Окремо автор говорить про селянський рух на Покуту 1648 р., видимо, не знаючи приналежної до того предмету літератури.

Другий том не має вже тої загальної основи, як перший; він представляє незвичайно ріжнородну мозаїку людей і фактів, переважно в безстанній боротьбі між собою, а серед усього висуває ся на перший плян Стаїслав Стадіцький в Ланцута й його родина. Автор зібрав тут багато генеалогічного й звичаєвого матеріалу й уложив його зручно в гармонійну цілість, що робить вражінне радше повісти як історичної студії. Гарна форма в оповіданню — то одна з головних прикмет сеї книжки, як і всіх інших того автора. Та при тім не можна замикати очей на хибн, яких подibuємо доволі. Суди належать: поспішність і недостачі мотивування в загальних осудах і характеристиках, брак глибокої авалізи прояв та їх історичного значіння, часті суперечности в думках, оминані незручно або тільки механічно, перівне розмішування світла й тіни, ідеалізованне певних принципів, які не цілком до лица новочасному ученому, „патріотичне“ становище автора в певних фразах і комуналах, яке разити мусить в науковім творі, повне замикання очей на національно-політичний елемент предмету, силкування представити Галицьку Русь як щось національно, культурно й політично одиоцільне і т. ин.

С. Томашівський.

Pieniądz i przewrót cen w XVI. i XVII. wieku w Polsce, napisał Adam Szelaḡowski, Льв., 1902, ст. XII+317, мала 8°.

Література по історії економічного життя давньої Польщі так убога,

що кожде явище на сїм полі мусить звертати на себе увагу, а кожда книжка, що відповідає науковим вимогам, стає трохи не епохою в нїй. І книжка А. Шельонґовського, сама по собі нічим особливим не визначна, зайняла важне місце в сїй літературі.

Титул книги не вповні відповідає змістови книжки й не дає понятя про нього. Книжка складається з девяти розділів, в яких розбирають деякі питання економічного життя Польщі XVI—XVII вв. Два розділи (I і VIII) присвячені спеціально економічній літературі Польщі XVI і першої половини XVII в., три (II, VII і IX) займають ся головним питанням сеї книги — історією адешевнення польської монети й заходами коло направи її курсу в XVI—XVII в., три (III, V, VI) — історією торгівлі Польщі, головпо вивозом збіжа через балтійські порти і спеціально — торгівлю Гданська, як головного посередника в польськїм торзі з заграницею в XVI і XVII вв., вкїчці оден розділ (IV) присвячений спеціальнїйше економічній політиці Польщі XVI—XVII вв. Автор старав ся звязати се все в одну цілість, але удало ся воно йому лише до певної міри — органічно все се не дуже вжеть ся, спеціально — розділи присвячені торгівлі стоять лише до певної міри в звязи з історією монетної системи й монетарної політики Польщі. Полишають ся й значні прогалини в тїй області, яку хоче він обняти в сїй праці. Нпр. в історії торгівлі, як я вже сказав, звернено увагу властиво лише на одну сторону, вяснену вже попередною літературою — на вивіз збіжа через Гданський порт; пншу торгівлю, навіть вивіз господарських продуктів ледво зачелнено. Вплив уладку монети на ціни, заповіджений автором в титулі, тільки зачеплюєть ся, а далеко не вяснюєть ся в відповідній новноті. Ще меньш дає його праця „до історії торгівлі й міст“, як заповіджено в передмові (с. XI). Чимало тез, які автор ставить, режумуючи свою працю в закінченню, являють ся голословними поглядами, які в праці не знаходять собі арґументовання. Тема, зачеркнена автором, показала ся рішучо за широкою супроти браку помічних студий і супроти тої суми праці, яку автор сам відмірив для неї, і тому багато в нїй вістало ся невишповненим.

Переведенне свого плану автор скривив ще апольотетичною задачею: оправдати економічну політику Польщі та її міродайного чинника — шляхти. Він пригадує дуже старанно, що принципи економічної політики Польщі XVI—XVII в. не були чимсь ориґінальним, подиктованими шляхотськими тенденціями, а переймали ся з заходу, або були консеквенціями західньої економічної політики: переважно впливали з загального меркантилістичного погляду тих часів, і самі по собі не були лихі, а давали й добрі результати — на Заході. Чому сї принципи вироджували ся в Польщі й вели до економічної руйни — лад тим автор не

застановляєть ся ближше. З замилованнем і зчаста повторяє він фрази про економічний розцвіт Польщі, про її всесвітню торгівлю, її ролю шпіхліра Європи, хоч сей цілий розцвіт і „торговля“ полягала лише в усильнім вичерпуванню сирових продуктів краю до повного винищення й зубожіння його й низших верств людности, визискуваних в інтересах збільшення шляхетського експорту, й являєть ся тільки сьвідоцтвом убожества економічної політики Польщі.

З другого боку одначе се старанне автора поставити явища економічного життя й економічної політики Польщі в звязь з економічним житєм Європи становить головну заслугу праці. В студіях економічного життя Польщі автор обмежив ся переважно друкованим матеріалом, з архівалій внесено ним небагато, й другорядного значіння; дещо подано з рукописної літератури — між иньшим з рукописей Лойка — з матеріалів його користає автор, так само як уживає все ще рахунків Чацкого. Ніщо так сильно не малює убожества економічної історії Польщі, як сей факт, що досліднику з початків ХХ віка приходить ся навязувати до виводів і матеріалів дослідників з кінця ХVІІІ в.!

М. Грушевський.

Walka o Bałtyk, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1904, ст. ХІ+400 мал. 8°.

Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1904, ст. VІІІ+423 мал. 8°.

За яких півтора року по виході вище обговореної книжки, котрою автор її дебитував в науковім сьвіті (й одержав на її підставі *veniam docendi* в львівськім університеті), випустив він нараз три томики — отсі два, яких я титули виписав тут, і третій — *Polska na przelomie wieków średnich i nowych*, який обговорю иньшим разом. Така плідність на перших кроках наукової роботи може кожного здивувати. Об'ясненне по часті дає сам характер сих томиків (говорю про перші два) — се не строго наукові роботи, а щось, що стоїть на границі роботи наукової й легкої лектури для широкої публіки — рід дуже розвинений зрештою в польській історичній літературі, де й історики висшої рангі часто думають більше над тим, щоб написане ними було рієкніе *powiedziane*, аніж трапляло в глибину річи й давало який реальний причинок історичному знанню. Нас, вихованих в поглядах суровійших, неприхильних сьому легкому салюновому трактованню науки, се часто разить і не перестає разити, не вважаючи навіть на довголітне читанне тої літератури.

Самі вже заголовки титулів сих томиків вказують на манєру автора: *Korona polska czy szwedzka, Wschodzące słońce północy, Nie w porę, Zaróżno... Pożar oscienny, Nawała turecka*, і т. и. Книжки друковані

великим друком, з великими маргінезами; всі примітки винесені на кінець книги і т. д.

З свого становища — книги відповідають своїй цілі; написані досить інтересно, хоч часто напушисто і претенсійно. В першій книжці — присвяченій Tadeuszowi Wojciechowskiemu historykowi, historyografowi i historyozofowi polskiemu, автор особливо вилазить на високі кутурини історіозофії, силуючи ся на якісь extra-оригінальні й глибокі гадки, вишукуючи нові точки погляду й т. д. Навязуючи до історії змагань Польщі до панованя на Балтійськiм морі, яким досить присвятив місця й уваги в своїй попередній книжці (Pieniądz), в сих двох книжках стараєть ся він ближше прослідити історію сих змагань і їх неудачі за Жигмонта-Авґуста й Баторія, а спеціально за Жигмонта III. Тому обидві книжки мають ще другий, загальний титул: Sprawa północna w wiekach XVI—XVII. Історія сих невдалих змагань має свій певний інтерес і для економічної історії наших земель; але автор в сих книжках займаєть ся виключно політично-дипломатичною стороною сеї справи, і для нашої історії безпосередно не дає властиво нічого. Він виступає горячим речником Балтійської політики Польщі, взагалі високо підносячи універсальне значінне балтійського моря, і не жалує гірких закидів політиці Жигмонта III за занпащенне сеї політики. Але спостерігши, що таке становище задає акт обжаловання польському Drang nach Osten, з свого становища апольоетики історичної місії Польщі спішить затушувати сю форму досить цікавими фразами: Na to odpowiedź jest jedna: musimy przyjąć państwo polskie takie, jakim ono występuje w historyi, jako państwo polsko-rusko-litewskie, і т. д. (с. 364), не відчуваючи очевидно, що таке становище знову позбавляє права судити польських політків XVI—XVII в. за їх невдалу балтійську політику.

Друга книжка написана менше претенсійно, але для нас ще менше дає інтересного як перша.

М. Грушевський.

Е. О. Карській — Малорусській люцидарій по рукописи XVII вѣка. Текстъ, составъ памятника и языкъ, Варшава, 1906, ст. 57.

В ряді перекладених з німецької на руську мову памяток середньовічної літератури визначне місце займає люцидарій. Його видав був і Тихоправов і Порфіреєв, розібрав основно проф. Архангельський, який в кінці виказав, що памятка була перекладена в XVII ст. з німецької редакції. Ріжниці руських редакцій поясняють ся тільки скороченнями й перерібками вже при переписуванню на руськiм ґрунті.

Проф. Архангельський мав перед собою 59 копій руського лю-

цідарія, що свідчить про величезну популярність його. Та ними не вичерпуєть ся ціле багатство його копій. Після появи в друку праці Архангельського (1899 р.) стали відомі ще отєї копії люцідарія: XVIII столітя — Академії Наук у СПб. № (32. 2. 29), (32. 2. 16), (32. 9. 26); Тверського музея — № 484 і 490; Сімсона — № 34 і 79 (1793 р.); Збірки кн. Вяземского — Ф. № 16, Q. № 274 (1793 р.), Q. № 86 (1737 р.); також в Отчет-ї Моск. Публ. і Румянц. Музеїв за 1902 р. під № 8 згадують ся виписки з люцідарія; на виставі археологічного з'їзду в Харкові (див. каталог) була копія люцідарія XIX ст., № 68; вкінці в наведеній праці проф. Карского ми познайомлюємо ся ще з одною копією, що представляє зовсім особливий інтерес як що до мови, так і що до укладу.

Рукопись, з якої-виданий люцідарій проф. Карского, належала до проф. А. Смірнова; вона писана на папері українським („югозападно-руським“) почерком XVII ст., скорописю, з характеристичним *в* — в роді грец. *ѡ*, знаком *г* і т. н.

Редакція тексту представляєть ся зовсім відмінною від загально звісної в масі руських копій і згоджуєть ся з відривком Виленської публичної бібліотеки № 107 (по опису Добрянського), також українським. Їх редакція пояснюєть ся не з німецького люцід., тільки з чеського. Порівнюючи при помочи праці Ч. Зібрта укр. люцідарій з чеським, д. Карский перекоуєть ся в тотожності редакції. Відміни українського тексту від чеського пояснюють ся тим, що „въ рукахъ переводчика на малорусское нарѣчіе былъ чешскій оригиналъ, въ нѣкоторыхъ случаяхъ отступающій отъ сохранившихся изводовъ XVI в., или же тѣмъ, что и самъ переводчикъ могъ нѣсколько отступать отъ чешскаго оригинала, распространяя, напр., нѣкоторыя мѣста на основаніи св. Писанія и извѣстныхъ ему апокрифовъ, а можетъ быть и текстовъ русскаго люцидарія (конечно, если малорусскій переводъ сдѣланъ не раньше второй половины XVI в.); могъ быть ему извѣстенъ и какой либо югославянскій изводъ, въ свою очередь переведенный съ чешскаго не безъ переработки, а такіе люцидаріи тоже были“ (ст. 6).

Текст українського люцідарія досить багатий чехізмами. Польонізма, які також зустрічають ся, пояснюють ся спільними прикметами української літер. мови XVII ст. Текст, виданий проф. Карским, не може претендувати на значінне безпосередного перекладу — є се одна з копій українського перекладу з чеського (ст. 7).

Що тикаєть ся мови — то текст, опублікований проф. Карским, замінний хоч би тим, що прикмети української живої мови XVII ст. „проведены въ немъ строго послѣдовательно“, на скільки можна було виразити їх при помочи графіки тих часів. У тексті подібують ся

декуди й білорусизмв, що каже догадувати ся, що український текст „копія съ бѣлорусскаго перевода, сдѣланная малоруссомъ, быть можетъ изъ Полѣсья“ (ст. 43), каже автор, в супереч собі самому (пор. ст. 7).

На наш погляд, величезна скількість випадків *и* зам. *ѣ* і *ѣ* зам. *и*, *и* зам. *ы*, м'яке *ц* — *мѣсяця* 56 й ин., *бути* 72, *було* 5, 90 й ин., що всегда замість стар.-р. *что*, так різко виступає на ґрунті прикмет, спільних і укр. і біл. мові, що спору про походжене тексту не може бути ніякого: він — український; одначе чому північний — того ми не знаємо докладно: випадки в роді *яблук* (gen. pl.) і *вечур* (mon. s.) стоять западто одинцем і можуть бути пояснені не фонетично. Не заслугоють особливого довіря й випадки *акання*, що виглядають або на похибки, або — на творення по аналогії, що запримічує й сам проф. Карський з властивою йому обережністю. Повногласні форми, що стрічають ся частійше, як у руській літер. мові — вказують на близькість мови переписувача люцідарія до живої мови Українців XVII ст. На те вказують також досить численні польонізмв. *В. Перетц.*

П. И. Житецкій, О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, СПб., 1906, кн. 65 (Відб. з Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ).

Справа видання сьвятого письма українською мовою в Росії все ще не стала фактом. Важним кроком для її рішеня треба вважати отсю невеличку, та богату змістом працю д. Житецького. Повстала вона так, що петербурська Академія наук, яка ще в початку 60-их років ухвалила була друкувати укр. переклад евангелія доконаний Морачевським, тепер одержавши ще один рукописний переклад д. Лободовського обернула ся до д. Житецького з порученєм виготовити реферат про вартість тих обох перекладів. Д. Житецький сам розширив свою задачу, даючи в своїм рефераті огляд усіх перекладів евангелія на українську мову, починаючи Пересопницьким з половини XVI в. і кінчачи Кулішевим. Правда, сей огляд не переведений вповні і систематично; поминено не лише Острозьку Біблію, яка властиво не була перекладом на українську мову, але також евангеліє Тяпинського, що на мою думку заслуговувало деякої уваги. Д. Житецький за те користувався кількома рукописними евангеліями (Волинським з р. 1571, Учительним писаним у Петигорах 1604, Учительним друкованим при Петрі Могилі 1637, Учительним полтавським писаним 1670), хоча в своїм огляді переважно обмежається тим, що рівняє нові переклади з Пересопницьким — розуміється, крім грецького оригіналу та російського офіційального синодального перекладу.

Свою порівняну працю д. Житецький веде в двох напрямах: слі-

дить, на скільки даний переклад вірно передає грецький оригінал, і на скільки він передає той оригінал чистою, літературною українською мовою. Що до першого, то критику д. Житецького викликав головню переклад Куліша й Пулюя, про який відомо, що повстав при співробітництві їх так, що „д. Пулюй перекладав із грецького, дбаючи більше про ясність і докладність мови, ніж про її красоту, потім оба порівнювали сей переклад із славянським, російським, польським, сербським, німецьким, французьким, англійським і латинським, а переконавши ся таким робом про вірність перекладу, доконували остаточної стилістичної редакції“ (ст. 29). Ся шумна реляція, не знаю звідки взята д. Житецьким, показуєть ся дуже мало правдивою, бо вже просте порівнанє з грецьким оригіналом, із якого д. Житецький дає лиш кілька характеристичних проб, показує наглядно, що переклад ані не передає докладно оригіналу, ані тим менше не передає його гарною, ясною та чистою мовою. Критик виказує, що переклад декуди без ніякої підстави відступає від оригіналу (прим. грецьке ἐγώ εἰμι передає словами: я був, грецьке ὑμῶν заступає укр. нас), передає грецькі слова хибно (прим. грецьке ἀλιεύς — рибак толкує на ловець, грецьке χιτῶν — нижня одежа і ἱμάτιον — верхня одежа) або перекладає грецькі слова невільничо дословно так, що „отдѣльнныя слова въ выраженіи кажутся понятными, а самое выраженіе ускользаєть отъ его сознанія и разумѣнія“ (ст. 31). Дуже жаль, що д. Житецький не завдав собі троха більше праці, бож прикладів недокладностей того перекладу можна би набрати далеко і далеко більше.

Дуже інтересні уваги кидає принагідно д. Житецький також на російський синодальний переклад, якого невільничо держав ся в своїм українським перекладі д. Лободовський. Отжеж показуєть ся з кількох принагідних порівнань, що сей російський офіційальний переклад далеко не відповідає грецькому оригіналові, пропускає поодинокі слова або перекладає їх невірно (стор. 28).

Та головна вага критики д. Житецького лежить на розборі язика наших перекладів. Виходить прецікава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке євангеліє, являєть ся з сього погляду взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм, і з яким зрівняв ся один Морачевський, зрікши ся всякої язикової манерности та глибоко вникнувши в духа української народної мови. Переклад Куліша та Пулюя оказуєть ся механічним, позбавленим язикової та стилевої суцільности, „як річ, яку доводило ся насамперед зробити, а потім прикрасити“. Автор закидає сьому перекладови штучність, добирає слів хоч і народних, але рідко уживаних, та переспанє перекладу на народню мову масою неживаних у народі слів та форм церковно-славянських (ст. 30, 32), які вплетєно сюди „механічно і часто без ніякої потреби“.

Супроти Кулішевої забаганки — дати в своїм перекладі звірець мови „староруської“, рівночасно високої і гарної і багатой і живої, д. Житецький з далеко більшим науковим оправданем та zarazом артистичним почутем говорить: „Искренность настроенія обязательна для всякаго писателя. Чтобы перевести евангеліе на малорусскій литературный языкъ, не потерявшій еще живої связи съ народнымъ языкомъ, нужно перевести текст евангелія черезъ сердце религіозно настроенное; тогда и въ чужихъ словахъ промелькнувшихъ въ родной рѣчи мы услышимъ родные душевные отклики“ (ст. 33—34). І з сього погляду на думку д. Житецького переклад Морачевського далеко більше відповідає вимогам науки і житевої практики, ніж переклади Куліша та Лободовського, подиктовані власне язиковими доктринами, а не тим щирим чутем.

Та характеристиками тих перекладів не обмежать ся праця д. Житецького. Щоб усталити собі мірку для оцінки перекладів віп попередив сю оцінку дуже інтересною розвідкою про один доси мало вияснений пункт нашої історичної граматики, а власне про форми і уживане ріжнородних партіціпіяльних конструкцій. Не вдаючи ся в детальний розбір сеї часті праці нашого ветерана-фільольога скажу тільки, що на його думку причастя прикметникової форми, укінчені на „чий“, се форми зовсім неорганічні, невідомі ані старому церковному язикови (там і анальоґічні форми укінч. на щій), ані старому ані новому українському. Ті форми повстали у нас аж у XVII в. серед наших письменників схолястичного напрямку і доси держать ся під тим впливом — я додав би, що головно під впливом середньовікової латини та пізнїйшого німецького канцелярійного стилю, як відомо, аж до абсурда перетяженого партіціпіяльними конструкціями. Д. Житецький не виповідає виразної війни тим причастям, але порівнюючи переклади евангелій на нашу мову, довгим рядом прикладів показує, як гарно і природно обминали, описували ті конструкції кращі перекладачі, а власне перекладач Пересопницького евангелія і Морачевський, і якого туману напустили в текст при помочи тих конструкцій перекладачі доктринери Лободовський і Куліш.

Ів. Франко.

В. Милорадовичъ, Лѣсная Лубенщина (Кіевская Старица, 1900, IX, с. 247—296; X, с. 39—82).

— Средняя Лубенщина (*ibid.* 1903, IX, с. 245—296; X, с. 1—36; XI, с. 209—240; XII, с. 518—539).

— Степная Лубенщина (*ibid.* 1904, II, с. 179—200; III, с. 348—382; IV, с. 36—73).

III. автор в цілім ряді статей взяв ся за опис цілої Лубенщини і зробив се досить ориґінально. Підчас читання його праць про

Лубенщину дістаємо вражінє, що автор піхотою йшов від одної місцевости до другої, від одного урочища до другого і все, що бачив і чув, а крім сього читав, втягнув в такім самім виді і порядку до своєї книжки з додатком своїх власних вражінь. І так маємо тут і географію, і геологію, і історичні звістки про дані місцевости -- результати читаня в дотичній літературі, (напр. всі історичні звістки бере він майже виключно з праць покійного історика А. Лазаревського)¹⁾. Від себе подає описи місцевостей переривані часто нотованєм його особистих ліричних настроїв на вид тої або другої околиці, ліса, ярмарку чи що. Така прим. опись дороги прочан („Кияне“ і „Дони“) до мгарського монастиря²⁾, гадки про давні часи на Україні, коли вона „текла медом і молоком“, а „все цвѣло тогда на этой степи подъ яркимъ солнцемъ, и грудь широко, вольно вдыхала ароматъ медоносныхъ и кормовыхъ травъ“³⁾, опись ліса⁴⁾, вражінє викликанє внутрішнім виглядом одної церкви („общій видъ церкви внутри съ дремлющими хоругвями, голубыми струйками ладана, темными ликами святыхъ, вышитыми рушниками и вѣнками цвѣтовъ у иконъ — дѣйствуетъ успокоительно на душу“)⁵⁾, опись лукомських пожеж в 1881 р.⁶⁾ і т. д. Дальше втягнув ш. автор масу етнографічного матеріалу, як оповіданя і перекази народні про найрізномороднійші річи: про історичні події (до річи — дуже скупі і не ясні), про закляті скарби, розбійників, первісних осадчих сіл і хуторів, панцизняні відносиня, описи весільних і пньших обрядів, пісні і т. д. Врешті подає фізичний тип людности в поодиноких селах, ношу, а подекуди і статистичні дані про матеріальне положенє людности, описи церков і пам'яткових річий. А все те укоронованє деталічним вичисленєм поодиноких родин у кождім селі, їх походженя, історії — се головно на основі місцевих оповідань.

Все те само про себе гарні і цінні річи і кожда група зібраного тут матеріалу могла-б сама послужити основою до цікавої самостійної розвідки. Та коли одначе весь той матеріал поданий в ріжнім порядку при описи кожного села чи навіть присілка, то він не тільки не роз'яснить жадного інтересного питаня, чи то напр. про кольонізацію, чи історію краю, але і сам стратить на вартости для других дослідників, бо найрізномороднійші численні подробиці обопільно себе, так сказати, поїдають. Сього досвідчив сам таки автор на собі, бо коли хотів при

1) Головно користав автор з його статі: Лубенщина и князья Вишневецкіе, друк в Київ. Стар. за 1896 р., також в осібній книжці Очерки, документи и замѣтки по исторіи Малороссіи, III, Київ, 1896, с. 89 — 114. Також А. Лазаревскій, Лубенщина въ XVII и XVIII в.

2) IX, 1900, с. 276. 3) IX, 1903, с. 245. 4) X, 1903, с. 19.

5) XI, 1903, с. 222, те саме с. 232. 6) II, 1904, с. 184 — 6.

кінці „Середньої Лубенщини“ подати загальні висновки про матеріальне положення людності підчас кріпацтва і по його знесенню, то мусів се зробити майже виключно на основі чужих праць, що вияснюють се питане. До того належить іще додати, що ш. автор не рідко трактує всякі оповідання (головно про перших осадчих) на рівні з історичними даними.

Перейдім тепер до самої Лубенщини.

З геологічного і географічного боку Лубенщина представляє ся в головних зарисах так. Північно східний кут Лубенського повіту над Сулою по часті глипковатий і пісковатий, поверхня горбоковата, покрита садами і лугами. Далше на південь околиця прибирає більш характер степу, з початку урожайного а далше — за Лубнами пісковатого; садів і взагалі дерев тут мало, стрічають ся за те численні яри. Врешті за р. Сліпородом простягають ся безмежні, нагі степові простори, які граничать з золотоношськими і ширятинськими степами. Найгарніша і найурожайніша частина Лубенщини, то північний закуток між рікою Удаєм і Лубнами, покритий лісами і садами — „настоящая страна садовъ и прозрачныхъ ключей“ — як говорить автор. Первісна славянська взагалі, а потім українська колонізація трималась головно захищених околиць північного Посуля, де насамперед повстали місцевости Снітин, Лубни, Лукомль, як також на Оржиці Оржиця і Яблнів. Автор прихильюєть ся до думки, що татарські наїзди в XIII в. знищили тут первісну колонізацію, так що Лубенщина стояла якнісь час цілковитою пустокою¹⁾. Пізнійшу колонізацію автор ділить на козацьку і панську. Перша переважала в періоді до XVIII в., чи до повстання Мазепи (1708—9 р.), друга через цілий XVIII вік. В загальнім, поділ той, на мою думку, вірний. В колонізованю тих околиць головну участь взяв елемент кївський, чернігівський, „північно-український“, а по часті і білоруський. Найбільший вплив колоністів в сі околиці був підчас „руїни“ на початку 70-х рр. XVII столітя. З часом наслідком економічного процесу витворились тут класи панів, козаків і селян, які в зміненім виді існують і досі та згрупувались тут так, що середню Лубенщини займає в збитій масі козацька людність, котра тут, так сказати, являєть ся найстаршим господарем, по окраїнах повіта переважає більша власність і селяни, котрі тут оселили ся головно в часі найінтензивнішої панської колонізації і в часі кріпацтва. При кінці XVIII і на початку XIX в., підчас розвою двірського господарства, система господарки була проста і все ограничалась тими трима галузями: управа землі, на велику скалю годоване великих стад ро-

¹⁾ IV, 1904, с. 70.

гатої худоби і табунів коний (се завдяки степовим пасовицкам) і вкінці чумацтво¹⁾.

Як сказано, головними мешканцями середини Лубенщини була козацька людність; мала розмірно частина селян то т. зв. „підходці“, „підходці“, бувши козаки, які „добровільно“ пішли в підданство до панів, не можучи поносити з причини бідности військової служби і фінансових тягарів. По окраїнах, де переважає панська посілість, селяни були переведені панами з других маєтностей, або з'явилися тут іще в часі вільного переходу. Були дві категорії крєпаків: тягли, котрі мабуть повстали головно з „підходців“, і піші, з переведених селян; розуміється, що ті категорії не були так строго розділені, аби перехід з одної до другої був неможливим. Тяглим уважався той, хто що найменше мав пару волів, на що діставав $\frac{3}{4}$ до $1\frac{1}{2}$ дес. землі на одного вола, а 5—6 дес. землі для одної родини. З часом категорія тяглих постійно зменьшувалась на користь категорії піших. Тяглий робив панови 3—4 дни на тиждень, підчас коли піший ходив на панське через цілий тиждень, за що діставав третину заробітку (3—4 сніп в жнива). Тяглий властиво уважався з початку за „половнищика“ пана, даючи йому десяту копу; пізнійше зійшло се аж на третю²⁾. Як бачимо, то праця ш. автора що до економічних обставин найбільше дає матеріалу до XIX в. Крім сього він розпоряджав іще і деякими статистичними даними що до теперішнього походження людности, приросту людности, та на жаль подає їх дуже рідко, а коли подає то в такій неозначеній формі, що на підставі сього годі робити які небудь висновки. Так прим. каже, що в данім селі є кілька одиниць, котрі мають стільки землі, часть безземельних і т. д.³⁾. Очевидно на підставі таких загальників годі собі що небудь конкретного представити.

Дарма, що львину частину праці д. Милорадовича займають народні перекази, оповідання, анекдоти і т. д., то про те він не хотів чи не міг їх використати до загальних висновків, які він по частині поробив і то як сказано тільки на підставі історичних фактів чи праць ким иньшим поданих. А прецінь той устний матеріал відповідно згрупований і критично порівняний з писаним матеріалом, був би, на мою думку, не одно питане вияснив, а сухі історичні дані оживив і відповідно доповнив. Супроти того належить тут хоч кількома словами піднести те, що повинен був зробити ширше ш. автор.

¹⁾ Прим. IX, 1903, с. 284, XII, 1903, с. 521 і passim.

²⁾ Всього на всього стрічається один хутір Сюмаки в середині Лубенщини, де крім тих повинностей плачено ще данину в натураліях, половиною річного приплоду домашньої праці, XII, 1903, с. 530.

³⁾ Напр. XII, 1903, с. 521.

Цілий той устний матеріал можна поділити відповідно до змісту на кілька груп. Численні могили, старі городища, окопи і урочища не могли вістатись без впливу на народну фантазію і викликали цілу масу переказів і оповідань села, міста, церкви і т. д., що запали ся в землю, і що за тим іде — про законані закладі скарби в землі. Тут стало повтаряєть ся мотив, що хтось там на якихось окопах або урочищу знайшов кінець шнурка і коли витягав його, підходила підземна церква і вже хрест показував ся, але в тім хто небудь крикнув і все те знов провалило ся¹⁾; также багато оповідань про знайдені гроші і збогачене ними²⁾. Та я одначе того рода перекази і пісні та звичаї обрядові помінаю. За те піднесу, що в Лубенщині, котра бувала часто полем ріжних важних подій, дуже мало заховалось історичних переказів, а котрі заховались, то такі неясні і уривкові, що на їх підставі нічого не можна виміркувати. Аджеж тут коло с. Плисівки був збудований через Сулу міст, по котрім Жулкевський переправляв ся в погоні за Наливайком³⁾, на полі між хуторами Войнихою і Солоницею мала відбутись битва між Жулкевским і Наливайком⁴⁾, а тимчасом про війну з Поляками і взагалі про Поляків заледво дещо задержалось в народній памяти. „Про Наливайка було балакають. Він був воїн, Польща за ним гналась, чи що. Він тікав на Лубенський міст, та вскочив у бурян, так його поймали та в котлол затаскали, огонь під котлом клали і спекли. Пекли на сім боці Лубенського мосту“⁵⁾. „Як Ляхи жили в Лубнах, то один жив тут (в Засулю). І як позбивали тих Ляхів, то він ще жив, а потім утік“⁶⁾. „Як Ляхи зогнані з городка (в Мацківцях), то один з їх Максим Ляшко женивсь на козацці Семененковій“⁷⁾. „З Лохвиці йшли Ляхи на Зап. воювати“⁸⁾. Ось тільки усього, що я в так богатім матеріалі знайшов про Поляків взагалі. Стільки або ще меньше спогадів про події з історії козащини. Про Запорозжців є лишень отсе маленьке оповідане в селі Кремянківці: „В холоднім яру у вершинці була криниця Запорозжців, і як їх вигонила Катерина, тоді, як тут злюдило, так їхній пан сказав: „Веріть сребро, злато і ступайте куди знаєте“. А сам він оставсь коло могили, на муку давсь. І його стреляли із ружжя, або з луків — не брано. Так він вийшов, руки згорнув і в бочку вкинули із гвоздями і там він скінчив“⁹⁾. Коли ще згадати про переказ, буцім то Шведів живцем закопувано в землю¹⁰⁾ і ось таку згадку про гетьманщину: „була колись гетьманщина, луками стріляли“¹¹⁾, то меньше-більше буде все, що дотичить давнійшої історії.

1) X, 1900, с. 49, X, 1903 с. 33, XI, 1903 с. 210, 217 і др.

2) XI, 1900, с. 273 – 4, X, 1900, с. 76, IX, 1903, с. 276.

3) X, 1903, с. 5. 4) IX, 1903, с. 290. 5) *ibid.* с. 291.

6) X, 1903, с. 2. 7) XI, 1903, с. 211. 8) IX, 1900, с. 264.

9) IX, 1903, с. 264. 10) X, 1903, с. 14. 11) XII, 1903, с. 519.

Вирінає питання, чому так мало заховалось у народній пам'яті історичних подій? Воно правда, що автор винищував ся головню про матеріальні й обрядові справи, про те йому й оповідали. Одначе на мою думку є ще дві причини сього. Звичайно нарід памятає якісь події о стілько, о скілько їх може навязати до своєї околиці. Тимчасом тут, як знаємо, відбувалось на велику скалю перенесенє селянства з одної околиці в другу, через що переселенці тратили з виду свої давні околиці, а з ними і перекази. Другою, може важнішою причиною було те, що народна творчість звернулась на ниньші справи, які його далеко більше займали. Тим новим предметом була для свободної людности панщина, а потім кріпацтво. Се стверджує велика маса оповідань, які освітлюють панщину і кріпацтво з різних боків. Є тут оповіданє про матеріальні відносини в часі кріпацтва, про панів добрих і злих, монахів, козаків і т. д. Я тут не буду вдавати ся в детальний огляд тої великої групи оповідань. Взагалі одначе завважу, що при оповіданях про різні збитки панів, про примушуванє ріжними способами до підданства (намова цариці, аби наложила на свободних велике подушне), ще більше все таки оповідань є про добрих панів, особливо старших: де в котрих навіть видно іділю (вони втішали ся людьми, як дітьми). З другої сторони духовні державці (в сім випадку мгарський монастир) лишили по собі як найгіршу славу. Оповідають в народі, що монахи запрягали людий до плуга, насипали до глини скла і казали людям місити ту глину босими ногами, і се буцім було причиною відібране підданых від монастиря¹⁾. Спора скількість тих оповідань належить до теперішних тяжких часів: браку землі і заробітків та відроблюваня довгів. („Тогда прийди, пожалуста, тогда прийди пожалуста і назираеть ся місяць“)²⁾. В кінці у селян маркуєть ся певна неохота до козаків, які матеріально лучше стоять („Тепер стало гірше — робимо козакам“)³⁾.

Як вже з того побіжного огляду можна бачити, автор мав дуже цінний матеріал в руках — та на жаль не вмів його, як належить, оцінити.

Ів. Джиджора.

И. Фр. Павловскій — Полтава въ XIX столѣтіи (О черки по архивнымъ даннымъ, съ рисунками). К. Старица 1905, XI—XII, с. 228—342).

Зачнемо від того, що не знаємо, для чого властиво автор назвав свою статью „Полтава въ XIX столѣтіи“, підчас коли вона допроваджена тільки до 1835 р. (до уступленя кн. Репніна зі становища малоросій-

1) IX, 1900 с. 290—3. 2) X, 1903, с. 36. 3) *ibid.* с. 34.

ського генерал-губернатора)¹⁾. Воно тим більше дивне, що ся праця має становити сама про себе цілість. Не можна виміркувати й того, чим поводив ся ш. автор, беручи 1835 р. як границю, що замикає якийсь період в історії Полтави. Хіба що поводом до сього послужив йому факт уступлення кн. Репніна; одначе се на нашу думку нічим не може бути оправдане.

Праця розпадаєть ся на 9 глав, з котрих кожда про себе становить осібну цілість, нічим не повязану з иньшими, так що колиб одну з них усунути або додати, то тої операції зовсім не можна-б було пізнати на цілій розвідці. Розділи такі: 1) біографії генерал-губернаторів за той час (кн. Лобанова-Ростовського 1808—1816, і кн. Репніна 1816—1835) та їх діяльність (очевидно дотично лишень Полтави), 2) план кн. Куракіна будівельного перестрою міста й історія німецької колонії в Полтаві, 3) мійська управа, її діяльність, компетенція і відносини до иньших чинників і властей, 4) мійський бюджет, 5) мійські видатки, 6) заходи коло прикрашеня міста памятками, 7) добродійні й просьвітні інституції, 8) товариське житє, масонство в Полтаві і доля в нім замішаних осіб і т. д., 9) остання глава присьвячена виключно біографії поета Котляревського. Зазначимо з гори, що статя д. Павловського оперта майже виключно на неопублікованім досі матеріялі, який він знайшов у полтавськїм мійськїм архіві, проте дає дуже цінні звістки навіть в подробицях, та одначе, як вже можна бачити з того трохи навіть за довгого перечисленя розділів його роботи, вона занадто вже розбита. В порядку тих розділів і ми її обговоримо, а потім вже скажемо загальний осуд.

При читаню першої глави про достойних правителів і їх заслуги (розумієть ся тільки для Полтави) самохїть насуваєть ся звісна Шевченкова пародія історії: „Был такой то царь, поправил государство, финансы, администрацию, и умеръ завѣщавши государство своему наследнику. Новый государь засталъ государство въ крайне разстроеномъ состояннн, но стараніемъ и непрестанными заботами поправилъ дѣла государства, обогатилъ казну, учредилъ судъ правый и умеръ благословляемый народомъ“. Коли-б ш. автор був придав паступника кн. Репніна то можна-б було ще раз додати: Новый государь засталъ государство въ крайне бѣдственномъ состояннн і т. д. В самій річі — чим заслужили ся ті люди для Полтави, того ніяким чином не мож доглянути в статі д. Павловського. Колиж справді слідно деяку їх роботу, то хіба на шкоду міста. Такою шкідною роботою було потуранє самоволі адміністративних властей супроти городьської думи, пониранє кн.

¹⁾ Попередня статя автора носила назву: Полтава въ началѣ XIX в. (про неї Записки т. ЛНІ).

Репніним поліційних чинів (напр. поліцмайстра Стоцького) в їх боротьбі проти мійської управи і гострі відносини до тоїж управи (с. 283), самовільне настановлюване на становища правно приналежні автономічним властям відданих собі військових людей (с. 286) і т. д. Між тим ш. автор майже їх боготворить, особливо кн. Репніна. Що правда, сам від себе він обмежуєть ся тільки обороною напр. Репніна перед закидами міністра Кочубея, що Репнін не займаєть ся справами краю, тільки пересиджує в своїм Яготині („здѣсь (на Україні) все идетъ противъ здраваго разсудка и злоупотребленія неисчислимы. Генераль-губернаторъ въ деревнѣ своей ѣсть и пьетъ, а управляютъ губерніями канцелярскіе чиновники, изъ всего дѣлающіе деньги“ — с. 235). Так само, хоч нещасливо стараєть ся ш. автор виправдати Репніна перед закладом грошевих мальверзацій при будові „института благородныхъ дѣвиць“, за що на його маєтности наложено конфіскаату (с. 237). Коли, кажемо, ш. автор сам обмежуєть ся до таких загальних характеристик, як напр. про Репніна: „вообще это былъ просвѣщенный дѣятель“ (с. 236), то за те з очевидним вдоволенєм і без жадного застереженя втягає до своєї розвідки сяжневї панегірики, написані ким иньшим, так само бомбастичні програмові промови тих начальників краю на рїжних дворянських зібраннях і навпаки — „благодарственные адреса“ від дворянства піднесені при рїжних нагодах дотичним людям. Я позволю собі навести один такий панегірик написаний іще Бантишем-Каменским для кн. Лобанова-Ростовского: „Отличался благороднымъ образомъ мыслей, возвышенными правилами, сохранивъ живость, веселость характера и въ старости маститой, одушевлялъ собой общество, любилъ радоваться и вмѣстѣ дѣлать горе съ другими, былъ молодъ въ кругу молодыхъ людей, участвовалъ въ играхъ прекраснаго пола, но въ совѣтахъ со старцами былъ важень, твердъ, не косноязыченъ, часто горячъ тамъ, гдѣ видѣлъ неправду, не любимъ за то, но всегда уважаемъ, какъ мужъ нелицепріятный, прямодушный. Любилъ дѣлать добро безъ тщеславія, былъ гордъ только противъ гордыхъ, ласковъ, обходителенъ со всѣми, преданъ престолу безъ всякихъ своекорыстныхъ видовъ. Хвалилъ за глаза, бранилъ открыто“ (с. 229). Характеристику як би живцем взято з якого Плютарха, а ш. автор подав її без жадних уваг від себе, беручи тим способом повну відповідальність за неї. Того рода річи рішучо не повинні стрічати ся в сучасній науковій роботі.

Такі самі хвальби знаходимо на адресу і кн. Репніна (с. 230), а на поперте їх ш. автор наводить факти заступництва Репніна перед правительством в інтересах краю, як „облегченіє дворянства въ уплатѣ податей“ (с. 234). За те коли в 1828 р. людність Ромна з мійським головою Несторенком подала просьбу до царя за продовженєм пятилітньої полекші

в податках з причини мійських інвестицій, то Репнін, дізнавши ся про се, засуспендував Несторенка в його уряді, буцім то за те, що голова не звернув ся з тою просьбою до нього. Ш. автор бачить в тім доказ любови до правди у Репніна, а ми бачимо в тім лише панський каприз і магнацьку самоволю, та чиновничу пімсту за те, що хтось посьмів скаржитись на тягарі під благодатною управою такого начальника краю (с. 231). Так само коли чернігівський маршалок шляхти Ширай пожалував ся правительству на Репніна за неправильности при поборі рекрутів, то Репнін перед виборами на маршалка поручив чернігівському губернатору Жукову за всяку ціну не допустити до нового вибору Ширая, а коли-б се не вдало ся, то Репнін просив губернатора по крайній мірі „дать почувствовать“ Ширай невдоволенє Репніна (с. 231—2). Д. Павловський знова наївно толкує гнів сей тим, що Репнін „требовалъ откровенности и непосредственного отношенія къ себѣ при рѣшеніи дѣлъ“.

Поминувши вже те, що цілу сю історію генерал-губернаторів міг собі автор, як зовсім непотрібну до його ціли, дарувати, а тим самим заощадити собі труду написаня одного зайвого розділу, все таки насуваєть ся питанє, звідки у ш. автора така симпатія до обох начальників краю, якії так раязчо заперечують факти? Одною з причин тої симпатії було безперечно се, що ш. автор зовсім серіозно брав того рода характеристики, як в горі наведено, і всякі шумні промови і тоасти. Та коли зважимо, що ш. автор підчеркує в однім місци стараня Репніна коло написаня і розширюваня історії Вантиса-Каменского (с. 234), а дальше зазначає, що Репнін завдяки охороні решти прав козацької людности стягнув на себе підозріне українського сепаратизма — то можемо з певною правдоподібністю сказати, що приводом до тої симпатії було *sui generis* українофільство обох генерал-губернаторів, головнож Репніна. В тім часі також по сім боці Дніпра між польською маґнатецією панувало подібне україно- чи козакофільство. Дивне диво! Обі сторони тішили себе видумками своєї фантазії, які не мали нічого спільного з дійсністю, кожда з сторін була козакофільською на свій спосіб — а найдивнійше, що „Малоросси“ приймали все те за добру монету і дехто до тепер тим себе тішить.

В обговорюванім періоді Полтава пізнала, що таке нівеляторська діяльність російської бюрократії і „выправка по артикулу“. Ще в 1805 р. генерал-губернатор кн. Куракін уложив глухий плян перестрою Полтави, для чого треба було прорізувати нові улиці навіть через забудовачі нарцелі, котрі викупувано від власників або замінювано на иньші участки. Тим способом знищено старинні будівлі, повирубовано славні полтавські сади, через що Полтава затратила свій давний ориґінальний

вигляд — а чи набрала характеру нового „європейського“ міста, не відомо (с. 238). До того рода роботи треба зачислити і те, на що був в своїм часі невдоволений Репнін, а й сам автор жалуєть ся, що „усердная не по разуму полиція приводившая въ надлежащій видъ Полтаву для встрѣчи кн. Репнина“ в 1817 р. збурила дімок, в котрім відпочивав Петро I по полтавській битві 27. VI, 1709 р. (с. 295—6). Той же сам Репнін зробив те саме з давними укріпленнями Полтави, приводячи „въ надлежащій порядокъ“ місто з нагоди приїзду Олександра I в осени 1817 р. (с. 298). В нагороду за се кн. Репнін постаравсь, щоб на місци згаданого дому поставленоobelisk з цегли з написею: „Здѣсь Петръ I покоился послѣ трудовъ своихъ 27 іюня 1709. Благовѣй, мѣсто свято есть“ (с. 296). Вже то взагалі „благовѣли“ перед Петром I і полтавським полем битви, придумуючи над виставленем гідного пам'ятника на „шведській могилі“ коло Полтави. Треба віддати справедливість, що перед в тім „благовѣнню“ вели „самоотверженные Малороссы“. Один із них, багатий дідич в Чернігівщині Судієнко, потомок козацької старшини, по словам автора, „владѣя громадними богатствами и не зная, кому передать ихъ“, пожертвував 100.000 руб. на виставлене церкви на „шведській могилі“ (с. 291—3). Наслідком ріжних перешкод церкву вбудовано аж в 50-х рр. минувшого столітя (с. 295).

При викуплюваню зельї (3 коп. за квадратовой сяжень) під нові улиці і для німецьких кольоністів-ткачів заробили лише чиновники (с. 239, 243). Спроваджене кольоністів коштувало багато грошей, а користи з того жадної, поки не розв'язано кольонії (в 1867). Які панували відносини між кольоністами і місцевою людністю, з статі не відомо.

Мійська управа, яка складала ся з голови і 6 гласних, була тільки езекутивним органом губерніяльної управи в справах міста, до того не рідко була наражена на атаки поліції, котру протегувала адміністрація в боротьбі з думою міста. Так голову як і гласних думи вибирало т. зв. мійське „общество“, до котрого належали купці, ремісники і міщани, які знов діялись на міщан і посадських (с. 247). За весь той час тільки раз був вибраний мійським головою міщанин (Михайловський), зрештою все купці. Судячи по назвнсах, на 7 голов 4 було Українців, оден Жид (Зеленский), а решта Великороси. Найтяжшим обовязком то було бути гласним. Гласний не побирив жадної платні, а між тим весь час мав занятій функціями, які тепер належать до иньших органів, як напр. надзір над мійськими торгами і т. д. Тому не диво, що звичайно гласний старавсь увільнитись від тої чести, що було дуже трудно, а бувало, що гласних, які чозусь не могли приходити до думи, поліція спроваджувала силою (с. 254). Бюджет Полтави вносив в 1808 р. 40.407 руб., а до 1835 р. зріс до 75.000 руб. Доходи йшли головно з оплат за ріжні аренди,

як горівчаний викуп, наєм мійських площ для торгівлі і наєм різних мійських домів для продажу деяких товарів, які тільки в тих домах могли продаватись.

Головними розходами міста було удержане шпиталю, поліції, згадані вже викупи учасків і субвенції для шкіл. Усталених норм для приходу і розходу не було головно завдяки довільному розпоряджуванню мійськими грішми адміністрацією, так що напр. Полтава давала гроші на цілі, які нічого спільного не мали з її справами (с. 260), і навпаки сусідні міста знов мусіли платити на потреби Полтави (с. 261). Зрештою ш. автор навіть не пробує дати якихось загальніших висновків що до стану фінансів міста, колиж робить які висновки на підставі бюджету, то хіба такі, що викликають здивованє. І так на підставі огляду мійського бюджету прийшов ш. автор до перекопаня, що 1) полтавська дума вибирала ся в торговельної класи людей, 2) голова і гласні думи вибирались без ріжницї клас і віроіповіданя і 3) дума була позбавлена самостійности (с. 289). Яким способом з бюджету можна прийти до таких висновків, трудно зрозуміти.

В тім часі існувала в Полтаві мужеська гімназія, школа „чистописців“, зложена з вихованих на державний кошт підкинутих нешлюбних дїтїй, які по укінченю тої школи призначувались до різних канцелярій. Таких шкіл всего було дві в цілій імперії (друга в Ярославі). Тодїж завдяки жертві С. М. Кочубея заложено інститут благородных дѣвиць, 1818 р.), а за ініціативою полтавського єпископа Методія отворено „духовное училище“ (тогож 1818), до котрого стягнуто учеників поки що з переяславської семінарії (с. 309), а врешті в тім же році заложено тут філію „Британського біблійного товариства“ (с. 311). Проба заложити публичну бібліотеку (в 1830) не повелась, бо ніхто нею не интересовав ся й не приходив (с. 310).

В першій четвертині минулого віку існували в Полтаві дві масонські льожі, одна в повіті — в маєтности Новікова, друга на полтавськїм передмістїу Тарнавщині. Близших відомостей про сю останню автор з браку матеріялу не подає. З наступленем царя Николая учасників тих льож арештовано, між ними звісного вже нам філіантрона Кочубея. Справа одначе скінчилась пі на чім. Інтересне, що Полтава на початку панованя Николая була місцем засланя „за неблагонадежность“ (с. 315 – 16). Тут теж переводжено політичні процеси, між иньшим против вислуженого солдата Федора Гуцуна з Переяславського повіту, котрий сказав, що „если ему теперь на службу идти, то онъ не обратится, но на москаля, и начнетъ рѣзать до послѣдня“ (с. 317). Товариське житє в Полтаві було дуже слабо розвинене, місто оживлюєть ся тільки підчас дворянських виборів. Про театр не багато відомостей. Про гру акторів полтавського

театру писав ки. Довгорукий в 1810 р.: „Жалость! Двухъ актеровъ нѣтъ, которые бы однимъ нарѣчіемъ говорили: кто по русски, кто по черкаски, кто по малороссійски, кто по польски — смѣшеніе языковъ!“ (с. 319). В Полтаві зачав свою артистичну кареру звісний Михайло Щенкин. З семи єпископів, які в тім часі один за другим займали місце полтавських єпископів, 6 було Українців, а двох навіть з самої Полтавщини (Теофан Чернявський 1807—12, Анатолій Максимович 1812—16 р.). IX розділ праці д. Павловського посвячений, як сказано, Котляревському і побіч знаних річей з його біографії подає опис історії виставлених йому монументів.

І так прийшли ми в нашім огляді до кінця. Як бачимо, порушено в тій праці масу подробиць часом зовсім не потрібних і до річи не належних, як напр. ціла історія „дивізійних проповідників“ протестантських в Росії (с. 248), одначе бракує тут найголовнійшої річи — провідної думки, котра б поодинокі розділи, а радше екскурси з собою вязала, а цілій роботі надала вид заокругленої цілости. Що правда, ш. автор назвав свою роботу „начерками“, та на мою думку тут маємо зовсім щось инше від начерків, бо коли начерк менше запускаєть ся в подробиці, а дає загальнійший образ, то тут як раз навпаки. Ми бачили з близька полтавську мійську думу, генерал-губернаторів, поліцію, пам'ятки і т. д. — все таке саме як і де инде, а не бачили того, що головне — самої Полтави. Головна причина лежить в тім, що хоч ш. автор, так сказати, ні кроком не рушив поза мійські рогатки, проте Полтави сам не бачив. Не бачив теж, що в тім часі діяло ся довкруги неї і як вона на тім тлі представляла ся. А се важно, бож годі собі представити яку небудь місцевість замкнену в собі, що жила б собою і лишень для себе без всяких посторонніх впливів. Тим більше годі се сказати про столицю лівобічної України, якою була тоді Полтава. Таке представлене ш. автора мало також і той наслідок, що з нього зовсім не можна врозуміти, яке се властиво було місто, на скільки воно було тоді українським і т. д. Такі питаія тут важнійші тому, що се як раз були на Україні часи, коли наступила з національного погляду реакція проти другої пол. XVIII в. і тоді вже пробуджувались сили, котрі о яких п'ять літ пізнійше спричинили такий зріст національних почувань на Україні і розцвіт української літератури. А Полтава тоді нічим не зазначилась?

Ів. Джиджора.

Свистуиъ Ф. И., Проектъ первой австро-русской литературной временописи въ 1842 г. — Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв., 1905, ст. 60—62, 65—70, 82—87, 111—119.

— Второй проектъ австро-русской литературной временописи въ 1448 г. — *ibid.*, ст. 180—183.

У двох статейках під наведеними висше заголовками подає д. Сви-

стун інтересні виїмки з кореспонденції Івана Головацького й Дениса Зубрицького до Якова Головацького, в яких показуєть ся, що в першій половині XIX ст. австрійський уряд два рази пробував заложити для австрійських Русинів літературну часопись, перший раз в 1842 р., потім в 1848 р.

Історія першої проби така: одного дня 1842 р. завізвала віденська поліція до себе Івана Головацького, тоді студента хірургії, й повідомила його, що дальший побут у Відні йому заборонений. Через що? — Головацькому не сказала, тільки порадила йому, коли хоче покінчити ригори, подати поданне й зголосити ся за 2—3 тижні по відповідь. Настрашений Головацький так і зробив. Коли-ж пізнійше зголосив ся знов по відповідь, директор поліції, напіннувши його найперше, щоб заховав тайну того, що йому скаже, запропонував йому в імені уряду редакторство української літературної часописи; часопись мала бути на жаданне уряду „питома, народна малоруска чи русинська, писана чистим народним языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшаным, котрабы язык, народнѣсть Галичины и всеи Малои Руси, яко истный вѣдземок корѣня Славянского почитовати и за себе осѣбно становила, вѣд Московщины вѣдлучила и духа славенского в Галичинѣ пѣднимаючого ся на оборону Славян Австрійских накланяла и тут централизовала. Для того самого тут у Вѣднн бы мала виходити, яко в серединѣ Австрійской Словенщины, и що найважнѣйша, печатати ся черенками латинскими, правописею, котрою бы найлучше...“ Іван Головацький, порадивши ся з братом Яковом, представляв куди треба і вставляв ся за кирилицею; „алеж бо у тѣм и найбѣльше ваги и покладу, пише він пізнійше до брата, щоб не кирилицею, а латинщиною печаталась“. Вкінці Головацький згодив ся на латинку в транскрипції тодішнього цензора славянських книжок дра П. Мікльосіча й почав збирати матеріал для першої української часописі в Австрії. Одначе урядовий проєкт чомусь не зреалізував ся (д. Свистун догадуєть ся, що причина тому — брак співробітників, яких Іван Головацький не міг знайти тому, що часопись мала видавати ся латинкою, при чім подає коротко історію заходів завести в галицько-руське письменство латинську азбуку, почавши від проєкту львівського польського архієпископа гр. А. Скарбка - Анквіча (1815—20 рр.) а скінчивши на нинішній... фонетиці!); зібраний матеріал послужив потім до видання звісного альманаха н. з. „Вѣнок русинам на обжинки. Ч. I“ (Відень, 1846). При тій нагоді подає д. Свистун також виїмки з листів Головацького, що пояснюють ближше історію появи згаданого „Вѣнка“.

Другий раз виступив австрійський уряд з проєктом видавання української часописи в 1848 р. Та тільки на той раз був він більш дипло-

матичний, як перше. Галицький губернатор гр. Стадіон наставав на Ставропігійський Інститут, аби сей брав ся видавати українську часопись, а той знов через вплив своїх членів з'єднав на силу до того плану Дениса Зубрицького, що мав стати головним редактором. „Вотъ новая забота! — пише він в 1848 р. до Я. Головацького, — новий трудъ — мнѣ старому челоуѣку, надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на Малорусскомъ нарѣчїи“. Одначе мусїв прийняти ту працю, „ибо никто въ Львовѣ нехотѣлъ отважиться на это предпрїятїе“. Часопись мала називати ся „Галицкая Пчела“. Та з невідомих причин (причина, подана Зубрицьким в листі до Я. Головацького досить неімовірна) Зубрицький покинув редакторство, а з тим пропала також проєтована „Галицкая Пчела“. На її місце появиля ся дня 15 мая 1848 р. перша українська часопись в Австрїї „Зоря Галицка“ видавана Павенцьким і Жуковським та субвенціонована австрїйським урядом.

Вкінці згадаємо ще три довгі ексерпти з листів Івана Головацького до брата Якова з 1843—4 рр., де подана історія духової еволюції обох братів Головацьких за шкільних літ, а також деякі дані до зносин Івана з кн. Люкки, що одначе не має ніякої звязи з темою, яку поставив собі д. Свистун.

І. Кривецький.

Н. И. Стороженко, Кирило-Мееодіевскіе заговорщики (Кіевская Старина, за лютий 1906, стор. 135—143).

Отсе остатня передсмертна праця пок. професора Стороженка, написана на підставі архівного матеріялу. З архіву департаменту поліції в Петербурзі видобув автор і опублікував тут ряд невідомих доси документів про тайне Кирило-Методієве товариство, відкрите і покаране російським урядом у 1847 році, а власне донос студента Петрова, уставу товариства сьв. Кирила і Методія, Правила товариства, лист Гулака до Навроцького і лист Навроцького до Гулака, та протокол сьвященника Малова про його розмову з Гулаком у тюрмі. Із тих матеріялів тільки Устав був відомий доси в повній основі (див. Огоновский, Історія літерат. II, 447), а з Правил відомий був лиш один пункт. Надто з того самого архіва був опублікований „Докладъ графа Орлова императору Николаю I“ в журналі Русскій Архивъ 1892 р. кн. 7. Читаючи ті документи проф. Стороженко дивуєть ся чистоті характерів та високим ідеям ініціаторів і головних членів сього товариства та висловлює, хоч дуже делікатно, зачудуванє, як можна було за такі ідеї і таку організацію так остро карати тих людий. Особливо плястично виступає з матеріялів зібраних проф. Стороженком особа Миколи Гулака, що був хоч і не творцем, але в усякім равї головним організатором товариства і, як видно з його листа до Навроцького, мав уже тоді широкі

пляни наукової і літературної праці на українській мові. Він і в слідстві держав себе найкраще з усіх братчиків і покликаючи ся на присягу зложену при вступі в товариство, до остаточної хвилі не хотів назвати своїх товаришів і приймав на себе вину за річи зроблені й не зроблені ним, отже признав ся прим. до авторства Статута і Устава товариства, хоч вони були написані Костомаровим, а також до авторства просторої книжки „Закон Божій“, яка також заховала ся в актах товариства і про яку денунціант Петров говорить, що вона написана „совершенно популярнымъ языкомъ для распространенія между народомъ“, а головна думка її така, що „всѣ бѣдствія народа происходятъ отъ подчиненія его верховной власти“, а кінчить ся вона „воззваніємъ отъ малороссіянъ ко всѣмъ вообще славянамъ, чтобы они одумались и свергли съ себя иго рабства“ (138). Проф. Стороженко не говорить нічого ближше про сей інтересний твір, написаний, як можна вже з сього догадувати ся, українською мовою; та ясно, що проф. Стороженко знає про нього щось більше, ніж видно з доносу Петрова, бо на иньшій місці своєї праці додає, що „какъ извѣстно (кому?), эта книга была написана тогчасъ послѣ польскаго возстанія, во всякомъ случаѣ не позже 1833 года“ (ст. 148). Маємо затим нову літературну загадку: хто, де і з якого приводу написав сю „книгу“, і новий девідерат, щоб вона як і загалом увесь матеріал до процесу К. М. брацтва як найшвидше побачила світ божий.

Не менше від листу Гулака цікавий також лист Опанаса Маркевича до Гулака з 16 лютого 1846 року. Видно з нього тонке почуте автора до чистоти і живости української мови і заравом дуже бистрий критичний ум будущего мужа пані Марковичевої — Марка Вовчка. Хоча лист писаний по московськи, але автор залюбки пересипає його українськими приказками, а про українські писани того часу говорить ось що (подаємо його слова в перекладі на нашу мову): „Позвольте мені думати, що Геродот краще знав грецьку мову, як Костомаров українську. Я грецької мови не знаю, за те українську відчуваю якось і можу дещо судити про тих, що пишуть нею. Костомаров гоняеть ся за простотою, а хапає грубість і несмак. Прислухайте ся до натуральної простоти мови в віршах Шевченка, і тоді звольте не сердити ся читаючи Костомарова; не стільки благородности не стає стилеві Костомарова, скільки смаку. Немиле для слуху накопичене дієприкметників у українській мові служить Костомарову і для улекшеня версіфікації і разом із тим тонами для наслідуваня звуків“ (стор. 146). З великою похвалою за те говорить Маркевич про мову Куліша, і справді для того часу ся похвала вповні заслужена. „Куліш силпе слова в чудових періодах і тони його мови поневолі нагадують мені дзвінке стуканє каміня в бистрім потоці“. Взагалі

кождий новий деталь, який дізнаємося про Кирило-Методієве братство і про його тодішніх членів, побільшує нашу симпатію до них та разом викликає гіркі почуття до загалу освічених земляків-Українців тай самих тих братчиків у пізніші роки, що так приспали, приглушили в собі і затаїли на довгі роки від суспільности сьвіжі та високі ідеї того товариства.

Ів. Фр.

Українські записи Порфирія Мартиновича (Кіевская Старина 1904 р., лютий стор. 257—313, март 452—477, цьвітень 149—191, май 339—399, червень 531—566, липень-серпень 11—50, вересень 304—321, жовтень 65—80, падолист 227—259).

Українські записи Порфирія Мартиновича, се здобуток більш як 40-літнього пробуваня автора серед українського народа лівобічної України та його пошукувань за рештами української старовини. Те, що отсе надруковано в К. Стар., се лише частина, певно найкраща і найціннійша частина добра нагромадженого талановитим збирачем. У своїх вступних увагах до поодиноких груп Мартиновичевого матеріялу редакція К. Стар. зазначає, що друкує сей матеріял так, як одержала його від збирача, а власне так, що окремо подано матеріял кожного поодинокого співака чи оповідача. При такім переважно історично-побутовім матеріялі, який містить ся в записях Мартиновича, се метода дуже добра і розумна, та вона й практична тим, що звичайно число номерів записаних від одного оповідача не велике і майже кождий номер визначає ся якимись особливими прикметами, так що хоч він собі й варіант якогось відомого вже твору, то все таки варіант цікавий.

Д. Мартиновичу пощастило записати декілька старих дум від кобзаря Кравченка-Крюковського ще в давніх літах, коли у того кобзаря була ліпша память, ніж тоді в старости, коли від нього записував його репертуар д. Горленко. Записи від Кравченка стоять по заслузі на чолі Мартиновичевого матеріялу. У вступній увазі до сеї групи записів редакція К. Ст. жалкує, що вони не повні, бо „богато літ назад д. Мартинович передав із них три аркуші М. Драгоманову для використаня при виданю „Историч. пѣсень малор. народа“ і сих трьох аркушів йому не звернено назад“ (стор. 259). Се очевидно якась помилка, бо далі надруковано вповні весь записаний Мартиновичем репертуар Кравченка, а власне не „дванацять дум“, як кажесть ся в переднім слові редакції, а 11 дум (і уривків) і дві вірші чи то лірицькі пісні: про Правду та про Христові муви. Те, що мав від Мартиновича пок. Драгоманов і чого він не використав при виданю Историч. пісень, було надруковане ним у Житю і Слові т. IV, 1895, стор. 14—27, де надруковано надто дещо з записів тогож Мартиновича від кобзаря Магадина (стор. 27—33), та

весь той матеріял є і в тім рукописі, яким користувала ся К. Стар. Власне маємо тут: думу про втеку трьох братів із Азова, про Олексія Поповича, про Коновченка, про вітчима і про вдову. Надто записаний Мартиновичем від тогож кобзаря Кравченка текст пісні про Правду і Неправду надрукував Драгоманов у своїй книжці „Політичні пісні укр. нар.“. Переглянемо тепер за чергою весь матеріял опублікований із записів д. Мартиновича.

1. Дума про трьох братів азовських, просторий варіант; два старші брати вертають до дому, брешуть за намовою найстаршого, що найменший лишив ся в неволі, та середущий на підпитку визнає правду, родичі прогаляють найстаршого і він сходить на біду. Найблизший до неї текст у Ант. і Драг. А.

2. Дума про Олексія Поповича, зміст відомий, та й тут варіант просторий і має різні географічні деталі, яких нема в иньших.

3. Про Хведора безрідного, варіант близький до Вересаєвого (Ант. і Драг. Б), хоч значно просторійший.

4. Сензацією в збірці Мартиновича являється дума про Самійла Кішку в редакції значно відмінній від тої одиноко доси звісної, яку опублікував уперве Лукашевич. На жаль, Кравченко хоч знав колись усю ту думу, затамив із неї лише початок та деякі уривки — в усякім разі уривки значні, бо обіймають 210 рядків, коли повний варіант Лукашевича числить їх 389.

5. Про трьох братів Самарських, варіант Максимовичевого тексту (Ант. і Драг. І, 257).

6. Про Коновченка-вдовиченка, дума не взята в виданє Ант. і Драг., варіант ширший від того, що надрукований у Максимовича, бо має 705 рядків.

7. Про сокола, — під сим заголовком подає Мартинович із уст тогож Кобзаря думу зовсім відмінну від усіх відомих доси, якусь аллегорію на дуже неяснім, ніби історичнім тлі. У лісі десь на Україні родить ся „безрідне та бездільне сокола“. Старий сокіл, його батько, летить за поживою, та не знайшовши нічого вертає, застає своє гніздо зруйноване і соколяти нема. Він питає орла, чи не бачив його соколяти і сей оповідає йому, що

Їхали стрільці Булахівці

З города Царигорода,

та вони побачивши гніздо зрубали дерево і забрали сокола, занесли в Царигород і продали Івану Богословцю, а сей посить його на своїй руці, уbrane в золоті пута. Орел радить соколови летіти туди та заквилити, то може Іван Богословець змилується і випустить його сокола. І справді почувши батьків голос сокола вошло,

Свою головку низенько склоняє
І очи під лоб пускає.

Іван Богословець велить випустити його на волю, і його батько бере його на свої крила і несе до дому, прокливаючи Царгород. З іменем Івана Богословця чи Богуславця ми стрічали ся вже в підозреній що до своєї автентичности думі (Ант. і Драг. I, 241), де він опираєть ся намовам якоїсь Туркені, паці Кізлевської, і не хоче покинути своєї віри та стати її мужем, але зломаний муками нарешті годить ся на се; тут він виступає вже зовсім ренеґатом, турецьким паном. Чи мали б обі ті думи (вони зрештою сильно різнять ся своїм стилем) бути відгуками якоїсь старшої, забутої думи про Івана Богуславця, ренеґата, у якого під впливом якоїсь незвичайної пригоди будить ся сумління і милосерде до невольників, анальоґічно до того, як у думі про Марусю Богуславку?

8. Вітчизна — назва невідповідна, бо про вітчизна чи то „нерідного батька“ тут лиш раз згадано, а тема думи та сама, що і в відомій пісні „Гомін, гомін по діброві“ — від'їзд козака на війну та прощанє з сестрами.

9. Про сестру та про брата — чудовий малюнок туги сестри за братом, відомий і в піснях і в артистичній поезії (Федьковича Сестра).

10. Про вдову — відома балада про вдову, яку прогнали сини з дому, а потім, коли їм почало погано вести ся, запросили назад до себе.

11. Про Михія — уривок зовсім невідомої доси думи жартливого змісту, без виразної епічної основи — цікавий приклад того, як різнородний бував зміст дум. Отсей текст, який Кравченко переняв від якогось старого, 90-літнього Запорожця в Тагапрозі, цікавий головно тим, що деякими натяками, головно про діда Соленка, вяжесть ся з Кравченковим варіантом думи про Самійла Кішку.

12. Про Правду і Неправду, текст широкий, та пізної формації, див. мою статю про сю пісню в отсій книжці Записок.

13. Царю Христе, — перерібка, досить баламутна, відомої пісні з Богогласника.

Кінчить ся сей запис поданєм, хоч і не зовсім повного, репертуару Кравченка та його коротеньким оповіданєм про те, як він осліп наслідком знущань панича.

Від кобзаря Трихона Магадина записано 5 дум (Три брати Озовські, Про бурю на синьому морі, Про Коновченка, Вітчизна і Про вдову), варіанти відмінні від Кравченкових, і просторий варіант пісні про Биду. Дуже інтересний також записаний від нього (друкований уже в Житю

і Схові Драгомановим) обряд „одклінщик“ кобзарського ученика своєму майстрови та прийняття його в кобзарську компанію — найкращий доказ, що кобзарство було собі окреме ремесло з певною цеховою організацією.

Дуже жаль, що д. Мартинович не подав ніяких ближніх звісток про зовсім незвичайного оповідача Кирила Сайка з місточка Веремієвки. Від нього записано всього чотири нумери, та всі вони оповідані так, що мусимо в їх оповідачі бачити незвичайного імпровізатора, наділеного дуже живою фантазією. Сайко не оповідає по просту те що чув; він розмальовує широко, вплітає в казковий мотив побутові сцени, комбінує різні мотиви, що хвиля впадаючи з прози в віршовий розмір, а одну казку всю оповідає віршами — на 60 сторонах друку. Про такого оповідача варто би знати дещо ближше, тим більше, що й самі мотиви, оброблені в його оповіданнях, досить незвичайні.

1. Казка про Запорозьця — зовсім не казка, а комбінація різних повелістичних мотивів, скомпонована і розмальована дуже дотепно в казковій стилі. Бідний чоловік покидає жінку перед злогами, служить у багатого пана (Запорозьця) 16 літ не признаючись йому, що він жонатий, нарешті признаєть ся і набравши від пана побоїв та велику надгороду за службу вертає до дому. По дорозі, згадуючи упімененє Запорожця: не ночувати в шинку, де гарна шинкарка, він починаєть ся до відкриття доконаного нічу вбійства, і дома, завдяки другому упімененю тогож Запорожця — не бити нікого в першій пересердю — опираєть ся покусі вбити свою жінку й сина, якого прийняв за її любаса. Але сей сухий переказ не дає ніякого понятя про весь драматизм оповідання і живість та багатство деталей, якими начинив його оповідач.

2. Казка про правду. Мотив із числа тих, які розібрано в остатнім розділі моєї статі „Пісня про правду і неправду“, але також скомбінований з ріжними иньшими, див. про се в статі.

3. Подарунча — віршована казка на 60 сторонах друку — починаєть ся мотивом спільного оброблюваня землі воробцем і кротом, далі йде війна між пішими і летючими звірами, до сього через назву „попугайла“ приточено казку про героя, що жадає від свого хозяїна повного пожертвуваня всього добра включно до жінки, про зачароване царство і т. д. Твір що до своєї форми і великості одинокий серед записів нашої устної літератури, варт того, щоб спеціалісти зайняли ся ближше його розбором.

4. Два з торбою — так само роскішно оповідана казка про „трех у торбі“, що на даний наказ вискакують і бють кого треба, а потім на даний наказ уходять назад у торбу.

Від св'ященника Павла Тукалевського з тоїж Веремієвки записано оповіданє „Як Запорожці їздили у Петербург до цариці“ — гумори-

стичні анекдоти в роді тих, які віршував Руданський.

До манери оповідання Кирила Сайка значно підходить також Со-зон Лукаш, від якого записано три казки (Мара — тема: вдячний злодій і збиточна теща, пор. Етн. Зб. т. I, Відьмач — парубок-слуга підглядає відьомський танець, і Харциз — чоловік стрічаєть ся з розбійником і вбиває його) та одну пісню на історичнім тлі (козак їде на війну з Турками і прощаєть ся з дівчиною).

Дуже інтересні оповідання-спомини козака Грицька Гончаря про кошового Гладкого, про втікача Іваненка з Вереміївки та про Запорожців. Від козака Олекси Бондаря в Вереміївці записана пісня про руйноване Січи та про еміграцію Запорожців до Турка і друга про козака Супруна, що попав ся в турецьку неволю. Від козака Івана Душейка записано одну пісню також із часів руйнованя Січи, де згадують ся пан Корчовський та Галаган як вороги Січи. Від Кирила Пашковського записано ряд оповідань про Палія та Мазену, про чумаків, просторе оповідане про Іллю Муравця (Муромця) та пару легенд про сьв. Миколу угодника. Від лірника Семена Чекана записано короткий, але гарний варіант думи про азовських братів та інтересний варіант думи про Марусю Богуславку; від Константина Коваленка ряд оповідань про Запорожців, Гладкого, Татар, царицю Катерину та Палія. Від кобзаря Хведора Грищенка ще один варіант думи про Коновченка. Про Гладкого і події в кінця XVIII в. оповідає Михайло Переходенко. Христина Морозовська про жіночий костюм та домашні порядки у українських пайів початку XIX в. Від лірника Івана Пересади записаний іще один варіант азовських братів та „жебранку“, себто жebraцьку формулу, якою випрошують милостиню. Россоха Тимохвій оповідає про Запорожців, козацьку службу, борців, найомщиків — оповідання свідчать про любов оповідача до старовини.

Отсе ми й вичерпали зміст сих інтересних записів. Крім чисто фольклорного інтересу вони цікаві головню як вказівки, як на крилах пісень, казок, новель та всяких мандрованих мотивів бережить ся в пам'яті українського народа жива традиція його минувшини. З сього погляду вони і подібні до них записи варті пильної уваги також наших істориків.

Ів. Франко.

Библиотека Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ. Выпускъ второй. Описание рукописей и бумагъ, поступившихъ съ 1846 по 1902 г. вкл. Трудъ Е. М. Соколова. Москва, 1905, ст. VII—931.

В 1846 р. вийшов перший випуск згаданого опису бібліотеки московського наукового товариства, зладжений П. Строевим. Від того

часу назбирала ся в бібліотеці товариства значна скількість старинних рукописей й паперів новішого часу; до 1902 р. їх назбирало ся до 1.113 чисел. Рукописи, описані д. Соколовим, дуже різнородні й що до часу написання й що до змісту. Більша часть належить до богослуження й до церковної й суспільно-політичної історії. По століттям рукописи ділять ся так: XV стол. — 4 (всі богослужєвні), XVI ст. — всього 11, XVII ст. 29, XVIII ст. — 98, XVIII—XIX ст. — 5, рукописів і паперів XIX ст. — всього 408 чисел. Крім того д. Соколов описав кільканацять рукописів на славянських, західних і східних мовах, N. 893 — N. 936, між якими є деякі, що належать до історії України й Польщі. Крім згаданих вище д. Соколов описав кілька плянів і карт, а також папери Ю. Венеліна, О. Бодяньського й А. Попова. Книга закінчуєть ся великим показчиком (ст. 671—931).

При описі поодиноких рукописів заведений такий порядок: 1) вчисляють ся всі статі рукописи; 2) наводять ся деякі маловісні й невісні статі й виїмки; 3) в чужих рукописів поданий зміст кожної статі по російськи, а деякі статі перекладені цілі на рос. мову; 4) подають ся деколи більш або менш повні бібліографічні замітки про той чи иньший рукопис або статю; 5) показано, де було треба, відносини рукописного тексту до друкованого; 6) виказують ся давніші властители й жертводавці рукописів з опису й приписки; 7) в наведених текстах захована дипломатична вірність. Крім того заховував ся звичайний порядок при описі рукописів — подання (приблизне) століття, характер почерку, формат, число карток.

Такий загальний образ нової цінної праці до старо-руської літератури й історії. Низше ми зупинимо ся на деяких подробицях і що найважпійше — зазначимо все те, що дотикає безпосередно української літератури й історії, як в рукописах товариства, так і в паперах його пок. членів, щоб улєкшити знайомість в історичним матеріалом для тих, кому не відразу може попасти в руки капітальна праця д. Соколова.

Затримаймо ся зразу на актах і документах до історії козацтва і взагалі мешканців України. Такі рукописи ми знаходимо в отсих NN.: N. 382, українські акти в копіях з кінця XVIII ст., 18 л.; своїм змістом вони належать до того ж часу — про укр. шляхту, грамота З. Чернишу, копії з листів Безбородька й укази Петра I про зраду Мазени; N. 401 — доношення кн. Шаховському про стан військової артилерії в 1734 і 1735 рр.; N. 482 — матеріали, що мали увійти до не надрукованої п'ятої части „Молодика“ 1845 р.; копія зі жалован. грамоти 1688 р. ахтирському полковникову І. Перекрестову і з указу на володінне ахтирським селом 1720 р. ц. духовникови Т. Васплеву; опис

ахтирського мон. 1788 р. й ин. документи до історії Харківщини; N. 629 — „Книга черная или справая“ українського прилуцького полка від 1676 до 1718 р., копія XIX ст.; N. 711 — історичні матеріали, що стикають ся України, рук. XIX ст., промови, листи, рапорти, записи — Головинна, гр. Безбородька, Кир. Разумовського, гр. Румянцева, підполк. Юзефовича, гетьм. кор. С. Ржевуского, грамота Дап. Апостолови, гадки й замітки чернігівських й ин. депутатів про укр. чини й привилеї й ин., документи з кінця XVIII й поч. XIX ст. N. 811 — реєстр Києва 1682 р. в копії XIX ст. 21 ст. (видр. в „Чтеніях“ 1858 р.). N. 813 — гадки „гр. Румянцева, малоросс. генераль-губ. о скупль въ Малой Россіи козацьких имѣній, о свободныхъ посполитыхъ, и о живущихъ въ подданствѣ козакахъ, какъ имъ нынѣ быть и впредь оставать ся“, в копії XIX ст. N. 894 — Акти Коронної Метрики, копії, листи в поль. мові до Б. Хмельницького, запорозького військового писаря Яна Вишовского (sic!), присяга запорожців й ин. документи. N. 895 — виписки з польських рукописів що до України й її діячів, інтересний матеріал до історії Польщі, Литви і Запорожя при кінці XVI, XVII і самого початку XVIII ст.; тут — про Потія, його листи, еп. Л. Госліцко, королеви Людвіки Марії до еп. Желіборского, ряд листів до Запорожців XVII ст., пісня про Хмельницького (вид. Костомаровим і нами), листи до нього і від нього, докладний опис битви під Зборовом, багато виписок з рукописів львівських архівів про церковну унію — матеріал багатий і не зовсім використаний істориками.

Звертаємо ся до документів, що мають більше характер матеріалів для побутової історії й для біографій. N. 388 — папери про службу полковника гадяцького полку Ант. Крижановського, копії з к. XVIII ст. (1730—1773 р.). N. 402 — справа про вибір сьпіваків із Українців 1760 р.; N. 403 — справа про козака Леська Бобиченка 1718 р., оригінал і копії в українській мові: козак переяславського полку Л. Бобиченко був обвинений за продрзаостні слова на превисочайшую особу його царського пресьвітлого величества: він хотів зарубати царського коня й при тому хвалив ся, що здійме голову навіть цареві; в результаті — був післаний до Миргороду для покарання. N. 404 — справа про Українця Яська Искру, еродіякона Товії й ин. 1720—21 р. в оригіналах й копіях; загальна вина їх містять ся в тому, що вони на перекір царським указам прийшли в України до Запорожців, спеціально обвиняв ся Юсько Искра в злобі й пімстї на В. Кочубею, в нападі з трьома запорожцями на хутір подтавського осаула і в крадіжжі 60 коней, а його товариш ерод. Товія—що служив у Запорожців, виключених із церкви; першого били батогами, вирвали йому піздрі й заслали в каторгу, другого в кайданах заслали в Москву. Щасливими були два черці, про яких

знаходимо звістки в N 405: два черці, ігу́м. дубровицького мон. у Волиціні й ером. Мисаїл, що приїхали для збирання жертв, згубивши посьвідчення архієп. Георгія, сфалшували нове, та ошуканство викрило ся в м. Глухові й їх заковали в кайдани; одначе Мисаїлу вдало ся втічи.

Вичисляємо по порядку все, що тикаєть ся України в иньших рукописах. N 392 — виписки зі Сінопсеіса про Козаків, Турків і Татарів. NN 420 і 421 — копії XVIII ст. літописи Грабянки. N 426 — лист полковника Милорадовича. N 431 — важний з археологічного й історичного погляду опис ризниці кїво-печерського мон. з кінця XVIII ст. Під N 434 — лист гетьмана Скоропадського. N 435 — листи в оригіналах глухівського столбника Протасєва до канцлера гр. Головікіна 1715—1716 р., донесення про ріжні події й справи на Україні й ин. документи. В N 400 і N 424 матеріали до історії кїво-братьського мон. і духовної академії в XVIII ст.

Звертаємо ся до паперів XIX ст. Тут під N 510 „Разговоръ малоросіяннина с сыномъ“ Боровиковського, учителя полтавської гімназії. N 541 — статі Галагана про українське народне питання. N 542 — „Галя“, українська опера. N 545 — Історія Руссов Г. Кониського. N 552 — статя про Дорошенка Г. Громова, 1850 р. N 566 звістка про книгу Вас. Великого, що належала до загоровського мон. на Волині 1852 р. N 583 — поділ прикарпатських земель і деякі статистичні дати 1875 р. N 611 розбір Кавелїна твору Г. Раковича про Україну. N 619 і N 620 листи В. Н. Каравина до царя Александра I (надруковані). N 621 — його лист до Ст. Ф. Пассєка, 1827 р. N 638 — опис майна еп. Ірінея Фальковського. N 644 — замітки Куліша з нагоди статі Гр. Надхіна в „Чтенїях“ 1876 р. кн. 3, „Память о Запорожьї“, автогр. Куліша 1877 р. N 649 лист (в копії) протоєр. кїво-соф. Собора І. Леванди, визначного проповідника к. XVIII ст. N 714 „Программа военной исторіи Малоросіи“, зладж. в 1848 р. капітаном Меньковим. N 716 опис м. Любєча, твір д. Милорадовича (надр. в „Чт.“). N 767 — копія „Перестороги“. N 780 — українські приповідки, зібрані Цимбалістовим в 1871 р. N 790 — псалтир українською мовою, копія з подарованого в Румяниц. музей А. В. Богдановичом. N. 890 опис України проф. Юнкєра, перекл. з нїм. оригіналу, що переховуєть ся в портфелі Міллєра. N 342 Моск. арх. мін. загр. справ. Додамо до того ряд рукописів, що подають звістки про унію й управу греко-унїяцькою церквою (NN 512, 784—787, 925, 917, 918) і дві памятки, що мають літературне значінє — N 448, збірник аскетичних статей, зладжений Українцем і N 919 — дві латинські, піітики уложені Гр. Скибинським за патр. Адріана.

Не входячи в деталічне перечислюваннє, звернемо увагу тільки на NN тих рукописів із паперів Венелїна й Бодяньського, що містять в собі

що небудь дотично України. У Венеліна NN 26, 60, 65, 66, 97, 98, 105, 106, 110. У Бодяньського, любителя й знавця української старини — NN 228 — 229, 230 — 237. Із реєстру літературних пам'яток, що стали звисними завдяки праці д. Соколова, вкажемо на: Зв'язду Пресвѣтлюю в 4 копіях XVIII ст., Люцидарій у 4 копіях, Повість про Варлаама й Йоасафа, оповідання з Великого Зерцала, повість про Вавилон; багато апокрифічних статей — головню в копіях між пацерами Попова, страсти й ин. пам'ятки старинної релігійної літератури. *В. Перетц.*

Видання й статі обговорені в сїм томі:

Д. Щербаковскій — Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г., 1905.

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII—IX, 1901—1902.

А. Пападопуло-Керамевсъ — Акакистъ Божіей Матери, 1903.

В. Мочульскій — Слово Иоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, 1903.

Е. Голубинскій — Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ называемой схедаграфіи, представлявшей собою у послѣднихъ высшій курсъ грамотности, 1904.

Dr. L. Goetz — Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vor-mongolischen Russlands, 1904.

Г. Маркевичъ — Выборное начало въ духовенствѣ въ древне-русской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра, 1905.

М. Довнаръ-Запольскій — Очерки по организации западно-русскаго крестьянства въ XVI вѣкѣ, 1905.

A. Jablonowski — Ruś Czerwona (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga), 1903.

W. Łoziński — Prawem i lewem, 1903.

— Prawem i lewem, 1904.

A. Szelągowski, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce, 1902.

— Walka o Bałtyk, 1904.

— Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, 1904.

Е. Карскій — Малорусскій люцидарій по рукописи XVII вѣка, 1906.

П. Житецкій — О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, 1906.

В. Милорадовичъ — Лѣсная Лубенщина, 1900.

— Средняя Лубенщина, 1903.

— Стенная Лубенщина, 1904.

И. Павловскій — Полтава въ XIX столѣтіи, 1905.

Ф. Свистунъ — Проектъ первой австро-русской литературной хронологической таблицы въ 1842 г., 1905.

— Второй проектъ австро-русской литературной хронологической таблицы въ 1448 г., 1905.

Н. Стороженко — Кирилло-Мефодіевскіе заговорщики, 1906.

Украинскіи записи Порфирія Мартиновича, 1904.

Е. Соколовъ — Библиотека Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ, вып. II, 1905.

КНИГАРНЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

з огляду на труднощі, які робить спровадження до Росії українських книжок з Галичини, від тепер аж до дальших змін піднімає ся посылати, за попереднім надісланнем грошей, книжки до Росії під опаскою (заказною бандеролею) по таким цінам :

Історія України-Руси М. Грушевського т. I, II, III і V за том по	3 руб. 60 коп.
Розвідки про народню словесність і українське письменство М. Драгоманова т. I—II	2 „ 70 „
Апокріфи й легенди з українських рукописей зібрані І. Франком, т. I—III	6 „ 30 „
Оповідання Р. Чмизала зібрані Вол. Лесевичем Галицькі народні легенди зібрані Вол. Гнатюком	1 „ 80 „
Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському його учениками й прихильниками	2 „ 70 „
Російсько-український словар, в IV томах	4 „ 50 „
Святе Письмо старого й нового завіту, пер. Куліша й Пулюя	6 „ — „
Записки Наукового Товариства імени Шевченка за том по 1 р. 50 коп., цілі річники по	1 „ 80 „
Літературно-Науковий Вістник за книжку по	6 „ — „
(цілі річники по 8 руб.).	1 „ — „

а також і иньші книжки, по ціні залежній від коштів пересилки й умов продажі (для власних видань корона впадає на 45 до 50 коп., для иньших 50 до 60 коп.).

Гроші можуть надсилатись також через **Книгарню Київ. Старини у Київі** (Безаковська 14).

Посилаючи гроші у Львів переказом (почтовим переводом), треба zarazом написати осібно, від кого замовленне й на яку адресу післати книжки. Не діставши до 4 тижнів (а при замовленню переказом або через иньші книгарні до 6 тижнів) треба повідомити про се Книгарню Наукового Товариства ім. Шевченка.

Адрес: **Львів, ул. Театральна I. По німецьки: Lemberg, Theaterstrasse I, Schevtschenko-Buchhandlung.**

Книгарям в Росії за посередництво 5% комісійних.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XV рік, виходить що два місяці книжками по 15 аркушів. Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 руб. 50 коп.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя, IX рік видання, виходить у Львові під редакцією *М. Грушевського*, *В. Гнатюка* і *І. Франка* книжками 12—15 арк. Річна передплата для Росії 8 руб. (можна платити частинами), шікрічна 5 руб., поодинокі книжки 1 р.

Посилати предплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарнецкого 26, Літ.-Наук. Вісник (Anzeiger für Literatur und Wissenschaft), або Наук. тов. ім. Шевченка (Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або Київ, Безаковская 14, книгарня Київ. Старини.

Як скоро тамошні відносини дозволять, в Києві будуть отворені відділи редакцій.

По новим правилам оба видання допускають ся до Росії свободно. З науковими й літературними виданнями приймаєть ся обмін оголошеннями.

НОВА ГРОМАДА

літературно-науковий місячник, виходить з січня року 1906. НОВА ГРОМАДА міститиме твори красного письменства (поезії, оповідання, повісти, драматичні твори), наукові й публіцистичні статі, огляди політичного і громадського життя на Україні й по-за її межами і т. и. Ціна з пересилкою на рік 6 карб., за кордон 8 карб. 50 коп., окрема книжка коштує 75 коп. Адреса редакції НОВА ГРОМАДА в Києві, Михайлівська ул., ч. 10. Видає і за редакцію відповідає Володимир Леонтонович. Передплатувати НОВУ ГРОМАДУ можна також в книгарні „Кіевской Старини“, у Києві, Безаківська ул. ч. 14. В Львові можна передплатувати в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

ВІЛЬНА УКРАЇНА

ПОЛІТИЧНО - ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК
ВИХОДИТЬ У ПЕТЕРБУРЗІ ВІД 1 СІЧНЯ 1906 РОКУ.

Передплата з пересилкою вносить:

у Росії на рік 3 карб.; на пів року 1 карб. 80 коп.; в інші держави на рік 5 карб. — Передплатні гроші належить висилати на адресу: Невський, 139, помешканне 60, А. Я. Шабленко.

По справам редакційним звертатись: Петербург, Катерининський канал, двері 79, помешканне 36, редакція ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ.

Редактор-видавець А. Я. ШАБЛЕНКО.

Редактор І. Д. ЛИЧКО.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0-20
Бодяпський О. Українські казки, зі вступом і попеннями	0-50
Боровиковський Л. Маруся, тег	0-26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0-26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0-90
Верн М. Біблія, студія	0-40
„ Євангеліє, студія	0-40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоби для пізнання угорських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор долівський	1-30
Візнєр Ю. Житє ростан у морі	0-10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0-50
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори!	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. парод словесности	0-55
„ Угороруські духовні вірші	2-50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7-50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Віймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад в історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельщина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стає селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях східної Європи	0-30
„ Сірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
Еган Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Людвік Фаєрбах	0-50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1-50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI і XIII—XV по 4-00 кор., т. XI	6-00

